

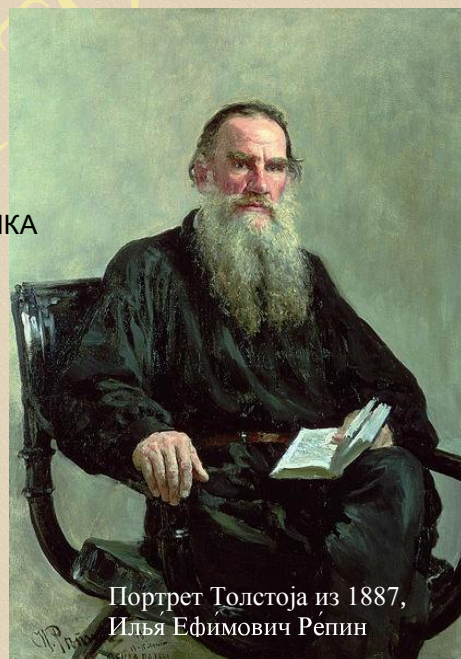
ОДАБРАНА ДЕЛА СВЕТСКИХ КЛАСИКА

Л.Н. Толстој

СЕВАСТОПОЉСКЕ И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

Превели: Станка Глишић
Др. Петар Драговић
Милица Царцарчевић

1975

Портрет Толстоја из 1887,
Иљја Ефимович Репин

САДРЖАЈ

1. Препад (превела Станка Б. Глишић)
2. [Забелешке једног маркера](#) (превео др Петар Драговић)
3. [Сеча шуме](#) (превела Станка Б. Глишић)
4. [Севастопол у децембру](#) (превела Станка Б. Глишић)
5. [Севастопол у мају](#) (превела Милица Царцарачевић)
6. [Севастопол у августу 1855. године](#) (превела Станка Б. Глишић)
7. [Песма о боју на реци Черној 4. августа 1855. године](#) (превела Милица Царцарачевић)
8. [Међава](#) (превео др Петар Драговић)
9. [Два хусара](#) (превео др Петар Драговић)
10. [Из кавкаских успомена. Ражаловани](#) (превела Милица Царцарачевић)
11. [Јутро једног спахије](#) (превео др Петар Драговић)

НЕЗАВРШЕНЕ СТРАНЕ И СКИЦЕ

1. [Чикица Жданов и кавалер Чернов](#) (превела Милица Царцарачевић)
2. [Како умиру руски војници](#) (превела Милица Царцарачевић)
3. [Напомене](#) (превела Милица Царцарачевић)

ПРЕПАД

ПРИЧА ЈЕДНОГ ДОБРОВОЉЦА

I

Дванаестог јула капетан Хлопов са еполетама и сабљом — униформа у којој га откад сам дошао на Кавказ нисам видео — уђе на ниска врата моје земунице.

— Ја право од пуковника — рече одговарајући на упитан поглед којим сам га дочекао — сутра наш батаљон креће.

— Куда? — упитам.

— У Н. Н. Одређено је да се тамо војска окупи.

— А одатле ће, вероватно, опет наредити покрет?

— Нема сумње.

— А куда? Шта ви мислите?

— Шта имам да мислим! Ја вам казујем оно што знам. Јуче ноћу дојурио је Татарин од генерала: донео заповест да батаљон крене и са собом понесе двојека за два дана; а куда, због чега, да ли на дуго? — то се, драги мој, не пита: заповеђено је да се иде — и готово.

— Па ипак, ако се двојек носи само за два дана, значи да се ни војска неће дуже задржати.

— Е, то још ништа не значи ...

— Како то? — упитам чудећи се.

— Па тако. Ишли смо у Дарго, понели двојека за недељу дана, а остали малтене читав месец.

— А могу ли и ја с вама? — упитам поћутавши мало.

— Ако питате да ли можете, оно можете, али мој вам је савет да не идете. Зашто да се излажете? ...

— А не, допустићете да не послушам ваш савет: читав месец сам провео овде једино да бих уграбио прилику да видим бој — а ви хоћете да ја то сад пропустим.

— Па добро, хајдете; само, зар збиља не би било боље да останете? Ви бисте нас овде чекали, ишли у лов, а ми бисмо отишли с божјом помоћу. И дивно би било! — рече тако убедљиво да се мени у први мах заиста учини да би то било дивно; ипак одлучно изјавих да нипошто нећу остати.

— А и чега тамо има што ви нисте видели? — настави капетан да ме убеђује. — Хоћете да сазнате како се бојеви бију? Прочитајте »Опис рата« од Михаиловског-Данилевског — одлична књига: тамо је све потанко описано — и где је који корпус стајао, и како се уопште битке воде.

— Напротив, баш то ме не интересује — одговорих.

— Па онда шта? Види се да просто хоћете да гледате како људи гану? ... Тридесет друге године био је овде један, чини ми се Ишањолац, који исто тако није био са службом у војсци. У две битке ишао је с нама у некаквом плавом огртачу... и уцмекали су јуначину. Овде, брајко мој, никога ничим нећеш задивити.

Ма како да ме је било стид што капетан тако ружно тумачи моју намеру, нисам ни покушао да га разуберим.

А је л те, је ли био храбар? — упитам.

- Бог би га знао: све је напред ишао; где је пушкарање, ту је и он.
- Онда је, јамачно, био храбар — рекох.
- А не, трпати се онде где те не траже не значи бити храбар ...
- А шта по вашем мишљењу значи бити храбар?
- Храбар? храбар? — понови капетан са изгледом човека коме се први пут поставља такво питање.

— Храбар је онај који се понаша онако како треба — рече размисливши мало.

Сетих се како Платон дефинише храброст као познавање онога чега се треба бојати а чега не, па, без обзира на уопштеност и нејасност израза у капетановој дефиницији, помислих да се у основној мисли њих двојица не разликују тако како би то могло изгледати и да је чак капетанова дефиниција тачнија од дефиниције грчког филозофа, јер, кад би се он могао изражавати као Платон, без сумње би рекао да је храбар онај који се боји онога чега се треба бојати, а не онога чега се не треба бојати.

Хтео сам да капетану објасним своју мисао.

— Јесте — рекох — мени се чини да у свакој опасности постоји могућност избора, и избор учињен, на пример, под утицајем осећања дужности то је храброст, а избор учињен под утицајем ниског осећања — кукавичлук; према томе, човек који из таштине, или из радозналости, или из грамзивости излаже свој живот опасности не може се назвати храбрим, а, напротив, човек који под утицајем честитог осећања породичне обавезе или, просто, из убеђења одбије да се излаже опасности, не може се назвати кукавицом.

Док сам говорио, капетан је у мене гледао с некаквим чудним изразом.

— Е, тако вам ја не умем мудровати — рече пунећи лулу — али има код нас један јункер, он воли да филозофира. Поразговарајте с њим. Он и стихове пише.

Ја сам се тек на Кавказу упознао с капетаном, али сам још у Русији знао за њега. Његова мати, Марија Ивановна Хлопова, спяхиница са ситним поседом, живи на две врсте од мога имања. Пред мој полазак на Кавказ био сам код ње: старица се веома обрадовала што ћу видети њеног Пашењу (како је она звала старог, седог капетана), и што му — живом речи — могу испричати о њеном живовању и предати му пошилију. Почастивши ме дивним пирогом и сушеном рибом и живином, Марија Ивановна оде у своју спаваћу собу и врати се отуда носећи доста велику црну амајлију, која је била пришивена за исто тако црну свилену траку.

— Ово је наша Мати Заштитница Несагорива Купина — рече прекрстивши се и пољубивши икону Матере Божје, па, дајући је мени у руке, додаде — будите добри, драги мој, предајте му је. Знате: чим је он отишао на Кавказ, ја сам дала да се одслужи молепствије и заветовала се, ако он буде жив и здрав, да ћу наручити ову икону Матере Божје. Ево већ осамнаест година како га Заштитница и свети угодници пазе: ни једанпут није био рањен, а већ у каквим борбама није био! ... Како ми је Михаилу, што је с њим био, причао, верујете ли да је то било тако да се човеку коса на глави диже. Та ја и што знам о њему, знам од других: он ми, голуб мој, ништа не пише о својим бојевима — страхује да ме не уплаши.

(Ја сам после на Кавказу дознао, и то не од капетана, да је он био четири пута тешко рањен и, само се по себи разуме, како о ранама тако ни о биткама ништа није писао својој матери.)

— И нека он сад ову свету икону на себи носи — настави она — ја га њом благосиљам. Пресвета Заштитница заштитиће га. Нарочито у борбама нека је увек на себи има. То му и реци, драги мој, тако ти је твоја мати поручила.

Ја сам обећао да ћу тачно извршити њену поруку.

— Ја знам, ви ћете њега, мога Пашењу, заволети — настави старица — он је тако диван. Верујете ли, не прође година, а да ми не пошаље новаца, па и Анушки, много помаже, а све то само од своје плате. Заиста, целог века захваљуваћу Богу што ми је дао такво дете — заврши она са сузама у очима.

— Пише ли вам често? — упитам.

— Ретко, драги мој, једва једном у години, и то кад новац шаље, напише коју реч, а иначе не. Ако вам, мамице, не пишем, каже он, значи жив сам и здрав, а ако се, боже сачувај, штогод деси, и без мене ће вам написати.

Кад сам предао капетану материн поклон (то је било у мом стану), он заиска хартије, пажљиво зави поклон и склони га. Ја сам му много и потанко говорио о животу његове матере; капетан је ћутао. Кад сам завршио, он оде у један кут и нешто је веома дуго пунио лулу.

— Јест, дивна је то старица — рече отуда мало муклим гласом. — Да ли ће бог дати да се опет видимо?

У тим сасвим обичним речима било је тако много љубави и туге.

— А што ви овде служите? — упитам.

— Па треба служити — одговори убедљиво. — А двострука плата за сиромашна човека као што сам ја такође много значи.

Капетан је штедљиво живео: није се картао, ретко је лумповоао и пушио је прост дуван који, не зна се зашто, није звао крџа, већ сомбротолчки дуван. И пре овога ми се капетан свиђао: имао је

једно од оних обичних, благих руских лица, којима човек мило и лако гледа право у очи, а после овог разговора осетио сам истинско поштовање према њему.

II

Сутрадан у четири часа изјутра капетан је свратио по мене. На њему је био стари, похабани мундир без еполета, широке лезгинске¹ чакшире, бела шубара са опуштеним пожутелим курпејем² и о рамену азијска сабља, веома јадног изгледа. Бео маштачок,³ кога је јахао, опустивши главу каскао је ситно, уједначено, и непрестано махао танушним репом. Без обзира на то што у изгледу доброг капетана није било ничег нарочито ратоборнога, па чак ни лепог, он је одисао таквом равнодушношћу према свему што га окружава да је и нехотице уливао поштовање.

Ја га нисам пустио да ме чека ни један тренутак; одмах сам се бацио на коња и заједно смо изјахали из тврђаве.

Батаљон је већ био око двеста сажења испред нас и изгледао је као нека црна збијена маса која се повијала тамо-амо. Да је то пешадија, могло се погодити само по томе што су се као честе, дугачке игле видели бајонети и што су понекад допирали звуци војничке песме, лупа добоша и диван тенор певача шесте чете, којим сам се још у тврђави више пута одушевљавао. Пут је водио средином дубоке и широке балке⁴ покрај обале омање реке, која се у то време беше разиграла, то јест набујала. Јата дивљих голубова кружила су над њом: час се спуште на камениту обалу, час се окрећући по ваздуху и правећи брзе кругове, губе из вида. Сунце се још није видело, али врх десне стране балке почео се светлети. Сиво и беличасто камење, жутозелена маховина, росом осуто жбуње дрењина, бреста, јако су падали у очи својим необичним сјајем и рељефно се истицали на прозирној, златастој светлости сунчевог изласка; међутим, друга страна и дубодолина, покривене густом маглом која се ковитлала у плавкастосивим, растреситим праменовима, биле су влажне, мрачне и пуне неке неухватљиве мешавине боја: бледољубичасте, скоро црне, угаситозелене и беле. Управо пред нама, на угаситоплавом хоризонту, с поражавајућом јасношћу виделе су се сјајнобеле млечне масе снежнијих планина са својим фантастичним, али до најмањих ситница раскошним сенкама и контурама. Попци, вилини коњици и на хиљаде других инсеката били су се пробудили у високој трави и испуњавали ваздух својим јасним, непрекидним звуцима: изгледало је као да вам звук небројено много мајушних звонцади одзвања у ушима. У ваздуху се осећала вода, трава, магла — једном речи, мирисало је на рано, дивно летње јутро. Капетан укреса варницу и запали лулу; мирис самброталичког дувана и труда учини ми се необично пријатан.

Јахали смо поред пута да бисмо што пре стигли пешадију. Капетан је изгледао замишљенији него обично, није пуштао из уста дагестанску лулу и на сваком кораку боцкао је мамузама свог коња, који је, клатећи се с бока на бок, остављао једва приметан угаситозелен траг по мокрој високој трави. Испод самих његових ногу, с тордокањем⁵ и оним шуштањем крила које нагони ловца да и нехотице уздршће, излете фазан и поче се лагано дизати у висину. Капетан на њега не обрати ни најмању пажњу.

Били смо готово стигли батаљон, кад иза себе зачусмо топот коња у трку и у тај мах поред нас пројаха веома леп младић у официрском мундиру и с високом белом кавкаском шубаром. Поравнавши се с нама, он се осмехну, климну главом капетану и замахну бичем... Ја сам могао да запазим само толико да он некако нарочито грациозно седи у седлу и држи узде тако да је човеку милина погледати, да има дивне црне очи, танак носић и брчиће који тек избијају. Мени се код њега нарочито допало то што није могао да се не осмехне кад је опазио да га ми са уживањем гледамо. Већ само по том осмеху могло се закључити да је још врло млад.

— И куд јури? — мрзовољно прогунђа капетан, не пуштајући чибук из уста.

— А ко је то? — упитах.

— Прапорщик Алањин, нижи официр у мојој чети. Тек прошлог месеца дошао је из војне школе.

— Он, без сумње, први пут иде у бој? — упитах.

— Зато је тако и радостан — одговори капетан веома озбиљно климајући главом — што ти је младост!

— Па како да се не радује? Ја схватам да то за младог официра мора бити веома интересно.

Капетан поћута минут два. — Па то и ја кажем: младост! — настави дубоким гласом. — Чему се радујеш, кад ништа ниси видео? Чекај, кад станеш често ићи, онда се нећеш радовати. Ето сад идемо нас, рецимо, двадесет официра: неко ће погинути или бити рањен — то је већ сигурно. Данас

¹ Лезгин — становник Дагестана — на Кавказу (прим. прев.).

² Курпеј — на кавкаском наречју значи неошишана овчја кожа (прим. Л. Н. Толстоја).

³ Маштак — на кавкаском значи омањи коњ (прим. Л. Н. Толстоја).

⁴ Балка — на кавкаском значи јаруга, клисура (прим. А. Н. Толстоја).

⁵ Тордокање — крештање фазаново (прим. А. Н. Толстоја).

мене, сутра њега, а прекосутра трећег чека то исто, и онда чему да се радујемо?

III

Тек што се јарко сунце помолило иза брда и почело да обасјава долину којом смо ишли, таласасте облаци магле се расплинуше и настаде врућина. Војници с пушкама и торбама о раменима полако су корачали по прашњавом путу; у редовима се покатакд чуо смех и малоруски говор. Неколико старих војника — већином подофицира — у белим, кратким блузама, с лулама у устима, ишли су ивицом пута и озбиљно разговарали. Теретна кола с тројном запрегом, до врха натоварена, пролазила су једна за другим и дизала густу непокретну прашину. Напред су јахали официри: неки су, како се на Кавказу каже, цигитовали,⁶ то јест, ударајући коња бичем нагонили су га да учини три-четири скока, па га нагло заустављали и окретали му главу назад; други су се бавили свирачима који су, и поред све врућине и запаре, неуморно свирали једну песму за другом.

На сто сажења испред пешадије, заједно с Татарима коњаницима, јахао је на великом белом коњу леп официр у азијском оделу, у читавом пуку познат као јунак небојша и као човек који сваком живом истину у очи скреше. На њему је био црни бешмет са ширитима, исте такве чакшире, нове, око ногу притегнуте ципеле с чиразама,⁷ висока, жута, натраг затурена черкеска шубара. На грудима и леђима имао је сребрне ширите, о које су на леђима били прикачени дуванкеса и пиштољ; други пиштољ и кинжал⁸ у сребрним корицама висили су му о појасу. Осим свега овог, о пасу му је била сабља у црвеним корицама од сафијана и са ширитима, а о рамену пушка у црној навлаци. По његовом оделу, по начину како се држи на коњу и како се опходи, и уопште, по свим покретима, видело се како се труди да личи на Татарина. Он је чак, мени непознатим језиком, говорио нешто Татарима што су с њим јахали, али по подсмешљивим погледима које су ови, у недоумици, упућивали један другом, чинило ми се да они њега не разумеју. То је био један од наших младих официра, јуначина-цигита, који су се васпитавали на Марлинском и Љермонтову. Ти људи гледају на Кавказ само кроз призму »јунака нашега доба«, Мула-Нура итд., и у свим својим поступцима не руководе се сопственим наклоностима, већ примером тих јунака.

Поручник је, на пример, можда, волео друштво отмених жена и угледних људи — генерала, пуковника, ађутаната — чак сам уверен да је он веома волео то друштво, јер је био одвећ сујетан, али је држао да према свим људима на високом положају мора пошто-пото испољавати своју осорљивост, премда је та његова осорљивост била врло умерена; а кад би нека госпа изненадно дошла у тврђаву, сматрао је за своју дужност да с кунацима⁹ хода испред њених прозора, и то само у црвеној кошуљи и плитким ципелама од сафијана навученим на босу ногу, и да што може гласније виче и свађа се, али све то не толико са жељом да је увреди, колико да покаже како он има врло лепе, беле ноге, и како би се могло у њега заљубити, само кад би он хтео. Или, често ноћу ходајући с двојцом-тројцом мирних Татара по брду, седне на пут да би вребао и убијао пролазнике Татаре-бунџије. Иако му је срце често говорило да у томе нема ничег смелог, сматрао је за своју дужност да мучи људе, у којима као да се преварио и које је тобоже презирао и мрзео. Са себе никад није скидао две ствари: велику икону, што му је висила о врату, и кинжал, опасан преко кошуље, с којима би чак легао и да спава. Искрено је веровао да има непријатеља. Највеће задовољство му је било да увери себе како се мора неком осветити и крвљу спрати увреду. Био је убеђен да су мржња, осветољубивост и презирање рода људског узвишена и поетска осећања. Али његова љубавница — разуме се, Черкескиња — с којом сам доцније имао прилике да се виђам, говорила ми је како је он врло добар и кротак човек, како је сваке вечери на ишартаној хартији писао свој суморни дневник срачунавао трошкове и клечећи се молио Богу. А колико се мучио да бар у својим очима изгледа онакав какав је хтео да буде, јер његови другови и војници нису могли да га схвате онако како је он хтео. Једном, кад је ноћу с кунацима ишао да извиђа пут, десило му се да метком рани у ногу једног бунџију Чеченца и да га зароби. Тај је Чеченац после тога седам недеља провео код поручника; поручник га је лечио и неговао као најприснијег пријатеља, а кад је оздравио, с поклонима га је отпустио. После тога, за време једне експедиције, кад је поручник, бранећи се од непријатеља, пуцао и повлачио се са својом четом, чује како га неко од непријатеља зове по имену: његов рањеник кунак изишао сам напред и знацима зове поручника да и он тако уради. Поручник приђе свом кунаку и стеже му руку. Горштаци су били мало подаље и нису пуцали, али чим је поручник окренуо коња назад, неколицина њих опали и један метак га очеша испод леђа. Други пут, ја сам то видео, у тврђави је избио пожар и две чете војника су га гасиле. Одједном, усред гомиле, обасјана црвеним пламеном пожара, појави се висока људска прилика на вранцу. Коњаник је размицао гомилу и јахао право ка пожару. Дошавши сасвим близу, поручник скочи с коња и утрча у кућу чији је један крај горео. После пет минута, опаљене косе и

⁶ Цигит — на кумицком значи јунак, те би на руском цигитовати одговарало речи »јуначити се« (прим. Л. Н. Толстоја).

⁷ Чирази — На кавкаском значи ширити (прим. Л. Н. Толстоја).

⁸ Кинжал — нож, јатаган (прим. прев.).

⁹ Кунак — на кавкаском наречју значи пријатељ, (прим. Л. Н. Толстоја).

опрљена лакта, изиђе отуда носећи у недрима два голупчета која је спасао из пламена.

Презиме му је било Розенкранц; али је често говорио о своме пореклу, изводио га некако од Варјага и доказивао како су он и његови преци прави Руси.

IV

Сунце је прешло половину свога пута и кроз зажарени ваздух просипало своје вреле зраке на суву земљу. Угаситоплаво небо било је сасвим ведро; само на подгорју снежних планина почели су да се навлаче беличасто-љубичасти облаци. Непокретан ваздух био је, рекло би се, пун некакве провидне прашине; настала је велика врућина. Дошавши до омање речице, која је била тек на половини пута, војска се заустави ради одмора. Војници сложише пушке и појурише ка речици; командант батаљона седе у хлад, на добош, и уозбиљивши се као што и доликује његовом чину, узе с неким официрима да се заложи; капетан леже на траву испод четних кола; храбри поручник Розенкранц и још неколицина младих официра поседаше на разастрте огртаче од уваљаног сукна и спремише се да пију, што се видело по чутурицама и боцама поређаним око њих и по необичној веселости свирача који су, стојећи у полукругу пред њима, звиждукали и свирали на мелодију лезгинке кавкаску песму за игру:

Шамил наумио бунити се
Минулих година...
Трај-рај, ра-та-тај...
Минулих година...

Међу тим официрима био је и млади заставник који нас је јутрос прстигао. Занимљиво је било погледати га: очи су му сијале, језиком је мало заплитао; са свима је хтео да се љуби и да им каже како их воли... Јадни дечко! Он још није знао да у таквом стању човек може бити смешан, да његова искреност и нежност, којима се свима наметао, не изазива код других милошту, коју он тако жели, већ подсмех; није знао ни то да је изгледао необично мио кад је, загрејавши се, најзад легао на прострт огртач, подбочио се и забацио своју густу црну косу.

Два официра седела су испод кола и на путничком сандуку играла карата. Ја сам радознано послушивао разговоре војника и официра и пажљиво загледао у њихова лица, али ни на коме нисам могао опазити ни трага од оне узнемирености коју сам ја осећао. Шале, смех, причања — били су израз опште безбрижности и равнодушности према опасности која их чека. Као да се не може ни помислити да неким није суђено да се врате истим путем!

V

После шест часова увече, прашљиви и уморни, уђосмо на широка, чврста спољна врата тврђаве Н.Н. Сунце се смирило и просипало косе ружичасте зраке на сликовите батерије и градине с високим јужним тополама које су окружавале тврђаву, на засејане њиве које су се жутеле и на беле облаке који су, нагомилани око снежних планина, као да се угледају на њих, образовали ланац исто тако фантастичан и леп. Млад месец, као провидни облачак, видео се на хоризонту. У аулу,¹⁰ збијеном око улаза у тврђаву, Татарин на крову сакље¹¹ позивао је верне на молитву; певачи су извијали песме с новом смелошћу и полетом.

Пошто сам се одморио и мало дотерао, упутих се свом познанику ађутанту да га замолим нека јави генералу за моју намеру. На путу од предграђа где сам одсео опазих сам у тврђави Н.Н. нешто што никако нисам очекивао. Лепа кола с два седишта, у којима се видео помодан шешир и чуо француски језик, прошла су крај мене. Кроз отворен прозор командантове куће допирали су звуци некакве »Лизанка« или »Каћењка-полке« која је свирана на рђавом, раштинованом клавиру. У духану,¹² поред кога сам пролазио, седело је неколико сеоских писара с цигаретама у рукама и с чашом вина испред себе, и чух како један говори другоме: »А допустићете... што се тиче политике, Марија Григорјевна је код нас прва дама.« Погурен Јеврејин, у изношеном капуту, болешљива лица, носио је пискав, олупан вергл и читавим предграђем разлегали су се звуци финала из Луније. Две жене у шуштавим хаљинама, повезане свиленим марамама и са сунцобранима дречећих боја, лаким кораком прођоше поред мене дрвеним плочником. Две гологлаве младе девојке, једна у ружичастој, друга у плавој хаљини, стајале су крај земљане клупе пред ниском кућицом, па иако им се није смејало, кикотале су се танушним гласовима, с очигледном жељом да скрену на себе пажњу официра што пролазе. Официри у новим блузама, белим рукавицама и сјајним еполетама шепурили су се по улицама и шеталишту.

Ја сам нашао свога познаника у приземљу генералове куће. Тек што сам му изрекао своју жељу и он ми казао како лако може бити испуњена, кад мимо прозора крај кога смо седели

¹⁰ Аул — планинско срце на Кавказу (прим. прев.).

¹¹ Сакља — колиба (прим. прев.).

¹² Духан — крчма, кафана на Кавказу (прим. прев.).

прозвјаше она лепа кола што сам их на путу видео и стадоше пред улазом. Из кола изиђе висок, витак човек у пешадијском мундиру и мајорским еполетама и оде генералу.

— Ах, опростите, молим вас — рече ми ађутант устајући — неизоставно морам јавити генералу.

— Ко је то дошао? — упиташ.

— Грофица — одговори он и, закопчавајући мундир, отрча горе.

После неколико минута изиђе у трем омален али врло леп човек, у блузи без еполета и с белим крстом у рупици. За њим изиђоше мајор, ађутант и још некаква два официра. У ходу, гласу и свим покретима генераловим видело се да је то човек који је свестан своје велике вредности.

— Bonsoir, madame la comtesse — рече он пружајући руку кроз прозор на колима.

Ручица у глазе рукавици стеже му руку, и лепо, насмејано лице, са жутим шеширом на глави, помоли се на прозору кола.

Из свега разговора који је трајао неколико минута ја сам, пролазећи поред њих, чуо само како је генерал, смешећи се, рекао:

— Vous savez que j'ai fait vœu de combattre les infideles; prenez donc garde de le devenir.¹³

У колима се насмејаше.

— Adieu donc, cher general.¹⁴

— Non, a revoir — рече генерал, крчивши на схепенице — n'oubliez pas, que je m'invite pour la soiree de demain.¹⁵

Кола отутњаше даље.

»Е ово је човек — мислио сам враћајући се кући — који има све што Рус само пожелети може: звање, богатство и чувено име — и тај човек, пред битку, која богзна како ће се свршити, шали се с лепушкастом женом и обећава да ће сутра пити код ње чај, баш онако као да се на балу сусрео с њом.«

Код тог ађутанта нашао сам се и с једним човеком који ме је још више зачудио; то је био млади поручник К. пука, који је падао у очи својом готово женском кроткошћу и бојажљивошћу, а дошао ађутанту да излије своју зловољу и јеткост на људе који као да су роварили против њега, како га не би одредили да иде у бој што је на помолу. Говорио је како је срамно тако поступати, како то није другарски, како ће он то запамтити итд. Ма колико да сам загледао његово лице, ма колико да сам послушковао звук његовог гласа, ништа ми није дало повода да помислим да се он претвара, а био је веома узрујан и огорчен што му не допуштају да иде и пуца на Черкезе и да се нађе под њиховом паљбом; био је огорчен онако како је огорчено дете које тек што су неправично ишибали... Ја апсолутно ништа нисам разумевао.

VI

У десет часова увече требало је да војска крене. У осам и по ја узјашем коња и пођем генералу, али, мислећи да су он и његов ађутант заузети, застадох на улици, привезах коња за ограду и седох на земљану клупу с намером да генерала стигнем чим изиђе.

Припеку и сунчани сјај већ су смениле прохладна ноћ и бледа светлост младог месеца, који је, образујући око себе блед сјајан полукруг на угаситом плавилу звезданог неба, почињао да се спушта; у кућним прозорима и пукотинама капака на земуницама засјаше светиљке. Витке тополе у вртовима, што су се на хоризонту виделе иза окречених, трском покривених и месечином обасјаних земуница, изгледале су више и црње.

Дуге сенке кућа, дрвећа, ограда лепо су падале по обасјаном прашњавом путу... На реци су непрекидно крештале¹⁶ жабе; улицама су одјекивали час журни кораци и говор, час трк коња, из предграђа су покатак допирали звуци вергла: час »Вију ветри«, час некакав »Aurore-Walzer«.

Нећу рећи о чему сам мислио: прво зато што бих се стидео да признам своје суморне мисли које су наметљиво наваљивале у душу док сам око себе гледао само весеље и радост, а друго што то није у складу с мојом причом. Толико сам се замислио да чак нисам ни опазио како је избило једанаест часова и генерал с пратиоцима прошао крај мене.

Брзо узјахавши коња, појурих да стигнем одред.

Заштитница још не беше изишла из тврђаве. На мосту сам се једва прогурао између збијених топова, ковчега, четних кола и официра, који су вичући издавали наредбе. Изишавши из тврђаве, касом обиђох војску која је ћутке ишла по мраку и малтене на читаву врсту прекрила, и стигох генерала. Пролазећи поред дугачког реда топова и официра који су између топова јахали, мене, као увредљива дисонанца усред тихе и свечане хармоније, пренерази немачки глас, који дрекну: »Агхтингхист, дај запаааљач!« — Затим глас војника, који брзо викну: »Шевченко, поручник иште

¹³ Ви знате, ја сам се заветовао да ратујем против неверника, чувајте се да то не постанете (франц.).

¹⁴ Дакле, збогом, драги генерале (франц.).

¹⁵ Не, до виђења; не заборавите да ја позивам себе на вашу сутрашњу забаву (франц.).

¹⁶ Жабе на Кавказу пуштају глас који није ни налик на кретање руских жаба (прим. Л. Н. Толстоја).

ватре.»

Велики део неба покрили су дуги угаситосиви облаци, само понегде између њих сјале су бледе звезде. Месец се беше већ сакрио иза оближњих црних планина што су се назирале десно, и на њихове врхове бацао је слабу и трепераву светлост, која је јако одударала од мрклог мрака што је био прекрио њихово подгорје. Ваздух беше топао и било је тако тихо да се чинило да се ни једна травчица, ни један облачак не миче. Била је таква помрчина да се ни предмети на најближем одстојању нису могли разазнати; са обеју страна пута мени се чинило да су час стене, час животиње, час некакви чудновати људи — а увидео сам да је то жбуње тек кад сам чуо како шушти и осетио свежину росе попале по њему.

Испред себе сам видео збијену црну умаласану масу а иза ње неколико мрља које су се кретале; то је била претходница коњице и генерал са својом свитом. Иза нас се мицала исто тако црна маса, само нижа од прве: то је била пешадија.

У читавом одреду владала је таква тишина да су се јасно чули сви сливени звуци ноћи, пун тајанствене лепоте: удаљено, тужно завијање шакала, које је личило час на горко плакање, час на грохотан смех, гласне једнолике песме попца, жабе, препелица, некакво хујање што се приближавало, а чији узрок нисам могао себи да објасним, и сва она ноћна, једва чујна кретања природе, која не можете ни разумети, ни разазнати, сливали су се у један пун, прекрасан звук, који ми зовемо ноћном тишином! Ту тишину су реметили потмули топот копита и шуштање високе траве под лаганим кретањем одреда, или, боље рећи, тишина се сливала с њима.

Само су се покаткад у редовима чули звекет тешког топа, сударање бајонета, уздржан говор и фрктање коња.

Природа је дисала умирујућом лепотом и снагом.

Та зар је људима тесно живети на овом прелепом свету, под овим бескрајним звезданим небом? Зар се, усред ове заносне природе, може у души човековој одржати осећање мржње, освете или страст за истребљењем себи сличних? Све што је рђаво у срцу човековом требало би, чини ти се, да ишчезне у додиру с природом — тим најнепосреднијим изразом лепоте и добра.

VII

Ишли смо већ више од два сата. Мене је обузимала дрхтавица и почео ме савлађивати сан. У мраку су се нејасно видели исти они предмети: мало подаље од мене црна маса, исте мрље које се мичу; крај мене сапи белог коња који, машући репом, широко размиче задње ноге; леђа у белој черкески, на којима се клати дуга пушка у црној навлаци и назире бели главич пиштоља у везеној кубурлији; светлуцање цигарете која осветљава риђе бркове, дабров оковратник и руку у рукавици од јеленске коже.

Ја сам се сагибао ка коњском врату, затварао очи и на неколико минута ме хватао сан; а затим би ме одједном запрепастио познати топот и шуштање; освртао сам се око себе и чинило ми се да стојим на месту, а црна маса, што је била преда мном, креће на мене, или да је застала и да ћу сад налетети на њу. У једном таквом тренутку мене је још јаче пренерезило приближавање оне непрекидне хуке, чији узрок нисам могао одгонетнути. То је било жуборење воде. Улазили смо у дубок кланац и приближавали се планинској реци, која се у то време била излила.¹⁷ Хучање је постајало све јаче, влажна трава све гушћа и виша, жбуње се све чешће помаљало, а видик се постепено сужавао. На мрачним планинама у позадини покаткад букну овде онде сјајни пламенови и одмах нестану.

— Кажите ми, молим вас, какви су то пламенови? — шапато се обратих Татарину који је јахао поред мене.

— А зар ти не знаш? — упита он.

— Не знам.

— То је горштак слама на тајак¹⁸ везао и пламен махати.

— А зашто?

— Да би свак живи знао — Рус је дошао. Сад је у аулима — додаде он насмејавши се — јој, јој, томаша¹⁹ настала, свака хурда-мурда²⁰ одвући ће се у јаругу.

— А зар у брдима знају да одред иде? — упитах.

— Е, како може не зна! увек зна: такав наши народ.

— Онда се сад и Шамил спрема у поход? — упитах.

— Јок — одговори он одмахујући главом у знак одрицања. — Шамил у поход неће; Шамил ће наубе²¹ послати, а он дурбин гледати, горе.

¹⁷ На Кавказу се реке изливају у ЈУЛУ месецу (прим. Л. Н. Толстоја).

¹⁸ Тајак — на кавкаском наречју значи мотка (прим. Л. Н. Толстоја).

¹⁹ Томаша — значи: устумарати се; то је нарочито наречје, које су створили Руси и Татари ради међусобног споразумевања. Постоје многе речи на том чудном наречју, чији се корен не може наћи ни у руском ни у татарском језику (прим. Л. Н. Толстоја).

²⁰ Хурда-мурда — животне намирнице, на истом наречју. (прим. Л. Н. Толстоја).

²¹ Наубами — назив за људе којима је Шамил поверио било какву управу (прим. А. Н. Толстоја).

— А живи ли он далеко?
 — Далек не. Ено, лева страна, биће на десет врста.
 — Откуд ти то знаш? Зар си био тамо? — упиташ.
 — Био; све наша у брдима био.
 — И Шамила си видео?
 — Их! Шамила наша не види. Сто, триста хиљада мјурида²² око њега. Шамил у средини буде — рече са изразом дубоког поштовања.

Кад би се погледало у висину, запажало се да је небо, које се разведрило, почело да бели на истоку, а Влашићи да се спуштају ка хоризонту; али у кланцу кроз који смо ишли било је влажно и мрачно.

Одједном, мало испред нас, букну у помрчини неколико пламенова, и у исти мах пиштећи прозујаше меци, а кроз тшшшу која нас је окружавала надалеко се разлеглоше кратки, слаби пуцњи и гласан, продоран крик. То је била непријатељска стража претходница. Татари, који су били у њој, гракнули су, опалили на срећу и разбежали се.

Све се утиша. Генерал зовну преводиоца. Татарин у белој черкески дојаха к њему и о нечем је шапатам и покретима доста дуго говорио с њим.

— Пуковниче Хасанове, наредите да се распу у ланац! — рече генерал тихим, отегнутим, али разговетним гласом.

Одред војске дође до реке; мрачна брда кланца остадоше позади; почињало је да свиће. Небески свод, на ком су се једва назирале бледе, жмираве звезде, изгледао је виши; исток је почео да руди; свеж, прохладан поветарац дуноу је са запада, а беличаста магла, као пара, дизала се над реком која је хујала.

VIII

Вођа показа брод, и претходница коњице и за њом генерал са својом свитом почеше прелазити. Вода је била коњима до груди, необичном јачином је продирала између белог камења, које је на неким местима вирило из воде, и око коњских ногу стварала пенушаве жуборасте таласиће. Коњи су се чудили хучању воде, дизали главу, ћурили уши, али су, прелазећи реку, одмерено и пажљиво корачали по неравноме дну. Јахачи су подизали ноге и оружје. Пешаци, само у кошуљама, узму се по двадесеторица за руке, па се, подижући изнад воде пушке о које су окачили завежљаје са оделом, с напрезањем, које им се на лицу види, труде да савладају ток реке. Јахачи топовске запреге, вичући што игда могу, трком су нагонили коње у воду. Топови и нови зелени ковчези, преко којих је каткад запљускивала вода, тандркали су по каменитом дну; али добри црноморци заједнички су теглили товари, пенушали воду, па мокрог репа и гриве излазили на другу обалу.

Чим је прелажење било завршено, генералово лице одједном постаде нешто замишљено и озбиљно; он окрете коња и с коњаницима трком пође широким, шумом опкољеним пропланком који се пред нама указао. Козачки ланци коњице растурише се по крајцима шуме.

У шуми угледасмо пешака у черкески и шубари, па другог, трећег ... Неко од официра рече: то су Татари.« Одједном изби дим иза дрвета... један пуцањ, други... Наши учестани пуцњи заглушују непријатељске. Само покатак, кад метак, зујећи лагано као пчела у лету, пролети мимо нас, покаже се да сви пуцњи нису наши. И, ето, пешадија трчећи и топови јурећи одоше у ланац; чује се грмљавина топовских пуцњева, метални фијук картеча, шиштање ракета, прасак пушака. Коњаници, пешаци и артиљерија виде се на свим странама пространог пропланка. Дим топовски, ракетни и пушчани спаја се с маглом и орошеним зеленилом. Пуковник Хасанов дојаха генералу и у највећем трку нагло заустави коња.

— Ваше превасходство — рече приневши руку шубари — наредите да коњица изврши јуриш: појавили су се значоци²³ — и показа бичем коњанике Татаре, испред којих на белим коњима јашу два човека, држећи штапове с црвеним и плавим парчадима тканине.

— Са срећом пошао, Иване Михајловичу! — рече генерал.

Пуковник сместа окрете коња, исука сабљу и викну: »Ура!«

— Ура! Ура! Ура! — разлеже се у редовима и коњица појури за њим.

Сви с великом пажњом гледају; ено једне заставице, друге, треће, четврте ...

Непријатељ, не чекајући напад, сакри се у шуму и одатле отвори пушчану ватру. Меци све чешће пролећу.

— Quel charmant coup d'oeil!²⁴ — каже генерал, овлаш подскакујући на енглески начин на свом враном танконогом коњу.

— Charmant! — одговори мајор на француски начин изговарајући р и, ударивши коња

²² Мјурид — има више значења, али овде значн нешто између ађутанта и телохранитеља (прим. А. Н. Толстој).

²³ Значок међу горштацима има скоро исто значење које и застава, с том разликом што сваки цигит може начинити себи значок и носити га (прим. Л. Н. Толстоја).

²⁴ Ово је дивота погледати (франц.).

бичем, приђе генералу. — C'est un vrai plaisir que la guerre dans un aussi beau pays²⁵ — рече.

— Et surtout en bonne compagnie²⁶ — додаје генерал смећећи се љубазно.

Мајор се поклони.

У тај мах, непријатно шиштећи, брзо пролете непријатељско ђуле и удари у нешто; негде позади чу се јаук рањеника. Тај јаук тако ме необично запрепасти да слика јунаштва сместа изгуби у мојим очима сву своју лепоту; међутим нико, сем мене, као да то и не опажа: мајор се смеје, како изгледа, од свег срца; други официр сасвим мирно понавља речи које је већ почео да говори; генерал гледа на супротну страну и с најмирнијим осмехом прича нешто на француском.

— Заповедате ли да се одговори на њихове пуцање? — дојуривши, пита командант артиљерије.

— Да, заплашите их мало — немарно каже генерал палећи цигару.

Батерија се размешта и почиње палбу. Земља јечи од пуцњава, пламенови непрестано сукћу, а дим, кроз који се једва може разазнати како се војници крећу око топова, застире очи.

Аул је бомбардован. Наново прилази пуковник Хасанов и по заповести генераловој јури у аул. Ратни поклич се наново разлеже и коњица нестане у облаку прашине што га је сама дигла.

Призор је заиста био величанствен. Једино мени, као човеку који није имао удела у боју и који се није навикао, кварило је утисак то што му се чинило да су непотребни — и то кретање и то одушевљење, и ти узвици. И нехотице се наметало поређење с човеком који би пустимице секиром секао ваздух.

IX

Аул је већ била заузела наша војска, и кад је генерал са својом свитом, у коју сам се и ја умешао, дојашао до њега, ни једна жива непријатељска душа није остала у селу.

Дугачке чисте сакље с равним земљаним крововима и лепим димњацима биле су подигнуте по неравним каменитим брежуљцима, између којих је протичала омања река. На једној страни видели су се, обасјани блиставом сунчаном светлошћу, зелени воћњаци с врло високим дрвећем крушака и лича,²⁷ на другој страни стрчале су неке чидне сенке, високо гробљанско камење, које је стајало окомито, и дугачке дрвене мотке, на чијем су се врху налазиле кугле и разнобојне заставе. (То су били гробови џигита.)

Војска је у реду стајала на улазу у село.

После једног минута драгони, козаци, пешаци, са очигледном радошћу размилеше се кривим улицама и опустели аул одмах оживе. Онамо се руши кров, лупа секира по чврстом дрвету и разваљују врата од дасака; овамо гори пласт сена, плот, сакља, и дим густ као облак диже се кроз прозрачан ваздух. Ено козак вуче џак брашна и ћилим; војник, весела лица, износи из сакље лимени леген и некакав дроњак; други, раширивши руке, гледа да ухвати две кокошке које какоћући беже тамо-амо око оградe; трећи нашао негде велики кумган²⁸ с млеком, пије из њега, па га затим, смејући се из свег гласа, баци на земљу.

И батаљон с којим сам ја ишао из тврђаве Н. био је у аулу. Капетан је седео на крову сакље и из кратке лулице пуштао млазеве дима самброталичког дувана тако равнодушна изгледа да сам ја, кад сам га угледао, заборавио да сам у побуњеном аулу и чинило ми се да сам сасвим у својој кући.

— А и ви сте овде? — упита он угледавши ме. Висока прилика поручника Розенкранца промицала је тамо-амо по аулу; он је непрестано издавао наредбе и изгледао је као човек који је веома заузет неким крупним послом. Видео сам како је победоносно изишао из једне сакље, а за њим су два војника водила везаног старца Татарина. Старац, који је од одела имао само поцепане гаће и шарену доламу с које су висили дроњци, био је тако слабак да је изгледало да му се кошчате руке, чврсто везане на погрбљеним леђима, једва држе у раменима, а криве, босе ноге једва покрећу. Његово лице, па чак и обријани део главе били су покривени дубоким борама; крива, безуба уста, обрасла седим поткресаним брковима и брадом, непрестано су се мицала, као да нешто жваћу; али у поцрвенелим очима без трепавица још је блистао сјај и лепо се огледала старчева равнодушност према животу.

Розенкранц га преко тумача упита зашто није отишао са осталима.

— А куд ја да идем? — упита он, мирно гледајући у страну.

— Па онамо куд су и други отишли — рече неко.

— Џигити су отишли да се туку с Русима, а ја сам старац.

— А зар се ти не бојиш Руса?

— Шта ће мени Руси учинити? Ја сам старац — опет рече он, немарно погледајући гомилицу што се око њега испунила.

²⁵ Право је уживање ратовати у овако лепом крају (франц.).

²⁶ А нарочито у добром друштву (франц.).

²⁷ Лича — ситна шљива (nptm. Л. Н. Толстоја).

²⁸ Кумган — лонац (прим. Л. Н. Толстоја).

Враћајући се, видео сам како се тај старац, гологлав и везаних руку, климата иза седла предњег јахача козака и исто онако равнодушно погледа око себе. Он је био веома потребан ради размене заробљеника.

Ја се попех на кров и сместих се поред капетана.

— Изгледа да је било мало непријатеља — рекох му ја, желећи да дознам његово мишљење о прошлој борби.

— Непријатеља? — чудећи се понови он. — Та њих уопште није ни било. Зар се ово зове непријатељ?... Ето, довече припазите кад станемо одступати: видећете како ће почети да нас испраћају читава гомила ће нагнати — додаде показујући лулом на шумарак којим смо јутрос прошли.

— Шта ли је оно? — узнемирено упитам, прекидајући капетана и показујући на донске козаке који су се недалеко од нас били окупили око нечега.

Међу њима се чуло нешто налик на детињи плач и речи:

— Еј, не сеци ... стани ... видеће ... Имаш ли нож, Јевстигнејичу? ... Дај нож ...

— Нешто деле, хуље једне — мирно рече капетан. Баш у тај мах истрча иза савијутка улице лепушкасти заставник, црвен у лицу и преплашен, па машући рукама дојури козацима.

— Не дирајте, не бијте га! — викао је детињим гласом.

Угледавши официра козаци се размакоше и пустише из руку бело јаре. Млади заставник се сасвим збуну, промрмља нешто и стидљива лица стаде испред јарета. Кад угледа на крову мене и капетана, он још већма поцрвене и приђе нам поскакујући.

— Ја сам мислио хоће дете да убију — рече осмехујући се стидљиво.

Генерал оде напред с коњицом. Батаљон с којим сам ја ишао из тврђаве Н. остао је као заштитница. Чете капетана Хлопова и поручника Розенкранца заједно су одступале.

Прорицање капетаново потпуно се испунило: чим смо ушли у уски шумарак, о ком је он говорио, с обе стране почеше непрестано промицати горшаци коњаници и пешаци, и то тако близу да сам врло добро видео како су понеки, с пушком у рукама, сагнувши се, претрчавали од једног дрвета до другог. Капетан скиде шапку и побожно се прекрсти, по неки стари војник учини то исто. У шуми се зачу халакање, речи: »Иај ђаур! Урус иај!« Оштри кратки пуцњи пушака разлегали су се један за другим и меци су звиждали са обе стране. Наши су²⁹ ћутке одговарали убрзаном ватром; у редовима се само покатакд чула отприлике оваква напомена: »он²⁹ отуд пуца, лако је њему из шуме, требало би топ ...« итд. Топови уђоше у ланац, и после неколико плотуна картечком непријатељ се, рекло би се, поче утишавати, али после једног минута на сваком кораку који је војска чинила наново се повећаваху ватра, вика и халакање.

Само што смо триста сажења одмакли од аула, кад ти изнад нас звиждећи стадоше летети непријатељска ђулад. Видео сам како ђуле уби војника. Али нашто потанко описивати ту страшну слику кад бих ја скупо платио да је заборавим.

Поручник Розенкранц је и сам пуцао из пушке, ни минута није ћутао, промуклим гласом викао је на војнике и у највећем трку јурио од једног краја ланца до другог. Био је мало блед, и то је врло добро пристајало његовом ратоборном лицу.

Лепушкасти заставник био је прекомерно раздраган: његове дивне црне очи блистале су храброшћу, уста се смешкала; он је сваки час прилазио капетану и молио да му дозволи да јуришају.

— Ми ћемо их одбити — убедљиво је говорио он — богами, одбићемо.

— Не треба — кратко је одговарао капетан — треба одступати.

Капетанова чета заузимала је ивицу шуме и, лежећи, пуцњавом се бранила од непријатеља. Капетан је у свом овешталом мундиру и чупавој шапки, попустив узду белом ниском коњићу и подавивши ноге на кратким стременима, ћутећи стајао на једном месту. (Војници су тако добро знали и вршили свој посао да није било потребно заповедати им). Он би само каткад викнуо на оне хоји су подизали главе. У држању капетановом било је врло мало ратоборности, али је зато у њему било толико озбиљности и једноставности да ме је то необично изненадило. »Ево ко је истински храбар« — нехотице ми паде на памет.

Он је био сасвим онакав каквог сам га увек виђао: исти мирни покрети, исти одмерен глас, исти израз, без претварања на његовом ружном али безазленом лицу; једино по погледу, сјајнијем него обично, могла се код њега запазити усредсређена пажња човека који се мирно бави својим послом. Лако је рећи: онаквог каквог и увек! Али колико ли сам различитих прелива на лицу других виђао: један хоће да се покаже мирнији, други суровији, трећи радоснији него обично; по капетанову лицу видело се да он и не разуме зашто би се показивао.

Француз који је код Ватерлоа рекао: »La garde meurt, mais ne se rend pas«³⁰ и други, нарочито француски витезови, који су говорили изреке вредне помињања били су храбри и истински су говорили изреке вредне помињања; али између њихове храбрости и храбрости капетанове разлика је

²⁹ Он — назив под којим кавкаски војници подразумевају непријатеља уопште (прим. А. Н. Толстоја).

³⁰ Гарда умире, али се не предаје (франц.).

ова: чак и кад би се крупна реч, ма у ком случају, и покренула у души мога јунака, ја сам уверен да је он не би изговорио: прво зато што би се, рекавши крупну реч, бојао да баш тим не поквари крупну ствар, а друго зато што човеку није потребна крупна реч кад осећа у себи снагу да сврши крупан посао. То је, по мом мишљењу, нарочита и узвишена црта руске храбрости; па онда, како да се после тога не ожалости руско срце кад међу нашим младим ратницима чује блјутаве француске фразе којима теже да подражавају застарелом француском витештву.

Одједном на оној страни где је био лепушкасти заставник са водом чу се, овде-онде, истиха: ура. Окренувши се на тај узвик, ја угледах око тридесет војника како с пушкама у рукама и торбама о раменима с муком трче по узораној њиви. Они су се спотicali, али су непрестано одмицали напред и викали. Испред њих, исукавши сабљу, јурио је млади заставник.

Сви замакоше у шуму ...

После неколико минута халакања и пуцњава, поплашени коњи истрчаше из шуме, а на њеној ивици указаше се војници, који су износили погинуле и рањене; међу овим последњим био је и млади заставник. Два војника држала су га испод мишица. Био је блед као крпа, а лепушкаста глава, на којој се опажала само сенка оног ратоборног заноса који јој је минут пре тога давао полет, некако се јако увукла међу рамена и клонула на прса. На белој кошуљи испод раскопчаног мундира видела се омања крвава мрља.

— О, да велике жалости! — рекох, и нехотице окрећући главу од тог тужног призора.

— Без сумње, жалост — рече стари војник који је, налактивши се на пушку, суморна лица стајао крај мене. Како то може бити да се ничега не боји! — додаде нетремице гледајући у рањеника.

— Још је неразуман, а — ето страдао је.

— А зар се ти бојиш? — упитах.

— Него шта!

XI

Четири војника носила су заставника на носилима; за њима један војник из предграђа водио је мршаваг малаксалог коња, натоварена с два зелена ковчега у којима су се чувале болничке ствари. Очекивао се лекар. Официри су прилазили носилима и настојали да охрабре и разгале рањеника.

— Е, брате Алањине, нећеш се моћи скоро поиграти лажицама — пришавши и осмехујући се рече по ручник Розенкранц.

Мора да је сматрао да ће те речи подићи душевну снагу лепушког заставника; али, колико се могло видети по хладном, тужном лицу овога, те речи нису имале жељенога утицаја.

Приђе и капетан. Он се пажљиво загледа у рањеника, и на његовом увек равнодушном и хладном лицу појави се искрено сажаљење.

— Како је, драги мој Анатолије Иваничу? — упита он с болећивим саосећањем какво нисам очекивао од њега. — Види се, Божја воља.

Рањеник се окрете к њему: по његовом бледом лицу разли се тужан осмех.

— Ето, нисам вас послушао.

— Боље реците — Божја воља — опет ће капетан.

Лекар који дође узео од помоћника завоје, сонду и остало шта треба, па, засукавши рукаве и с осмехом који храбри, приђе рањенику.

— Шта, као што се види и вама су начинили рупицу на здравом месту? — рече он шаљиво-немарним гласом. — Покажите ми.

Заставник послуша; али у изразу којим је погледао веселог лекара било је чуђења и прекора, које овај није запазио.

Лекар стаде пипати рану и загледати је са свих страна; али рањеник, изгубивши стрљљење, тешко јекну и одмаче његову руку.

— Оставите ме — рече једва чујним гласом — и онако ћу умрети.

Изустивши то, он паде на леђа, а после пет минута, кад сам пришао гомили окупљеној око њега и упитао: »Како је заставнику?« одговорише ми: »Умире.«

XII

Већ је било доцкан кад је одред, постројен у широку колону, певајући, прилазио тврђави.

Сунце се сакрило иза снежне планинске косе и бацало последње ружичасте зраке на дуг растресит облак који се зауставио на ведром провидном хоризонту. Снежне планине почеле су се крити у љубичастој магли; једино горња ивица њихова јасно се истицала на пурпурној светлости сунчева заласка. Прозрачан месец, који је одавно изашао, почео је бледети на тамном небеском плаветнилу. Зеленило траве и дрвећа постајало је црнкасто и роса је падала по њему. Црне гомиле војника одмерено су трупкале и ишле по травом богатој ливади; са разних страна чули су се бубњеви, добоши и веселе песме. Певач из шесте чете певао је из све снаге и звуци његовог чистог тенора, пуну осећања и јачине, далеко су одјекивали прозрачним вечерњим ваздухом.

ЗАБЕЛЕШКЕ ЈЕДНОГ МАРКЕРА ПРИПОВЕТКА

Ово се догађало између два и три сата. Господа су играла билијар: велики гост (тако су га наши прозвали), кнез (онај што увек иде с њим), бркати господин такође, мали хусар, Оливер, који је био глумац, и Пан. Било је света поприлично.

Велики гост је играо с кнезом. Ја само ходам с машином око билијара и рачунам: девет и четрдесет осам, дванаест и четрдесет осам. Зна се већ наш маркерски посао: ни мрве ниси окусио и две ноћи спавао ниси, али — све вичи и вади кугле. Рачунам ја тако и гледам: некакав нови господин уђе на врата, погледа, па седе на диван. Добро.

»Ко ли ће овај сада бити, и шта може бити?« — мислим у себи.

Обучен пристојно, већ толико пристојно као да је све одело на њему сад од кројача: коцкасте панталоне од трикоа, капутић по моди, кратак, плишан прслук и златан ланац, а на њему стварчице висе којекакве.

Обучен пристојно, а сам он изгледа још пристојније: танак, висок, коса му напред по моди увијена, а лице бело и румено — делија, нема шта.

Оно истина, посао наш је такав, свакојаког света видимо: и онога најважнијег што може бити, а и олоша много; па иако си маркер, ипак се навикнеш на људе, то јест, као на прилику, и од политике по гдешто разумеваш.

Погледам господина, видим, седи мирно, ни с ким није познат, а одело на њему ново новцато; мислим у себи: да није какав странац, можда Енглец, или је неки гроф допутовао. И не само што је млад, већ је и наочит. Оливер је седео поред њега, па се, богами, поодмаче.

Партија се сврши. Велики је изгубио. Виче на мене:

— Ти — каже — све грешиш: погрешно бројиш, гледаш на све стране.

Грди, баци так и оде. Е, сад хајд му знај! Бива да игра увече с кнезом по педесет рубаља партију, а сад, ето, изгубио боцу макона, па да из коже изиђе. Таква нарав! Неки пут игра с кнезом до два сата; не стављају новац у кесицу, знам већ, немају пара ни један ни други, а све се размеђу:

— Важи ли — каже — ћошак за двадесет пет?

— Важи!

Превиди само, или стави погрешно куглу — па човек није од камена! — а он гледа већ како би те по њушци звизнуо.

— Не игра се — вели — у трице, него у паре. Е, тај ме сатире горе од свих.

Елем, добро. Пошто велики оде, кнез ће тек рећи новоме господину:

— Је ли по вољи — каже — да одиграмо?

— Са задовољством — на то ће овај.

Седи он тако, па гледа баш као какав ђуран, охо! То јест, куражан изгледаше; али кад устаде и приђе билијару, није да се уплаши — да ли се уплашио или не — тек видело се да му срце није на месту. Да ли му је у новом оделу непагодено, што ли, или се боји што сви гледају на њега, тек »форце« он више нема. Иде све некако побочке, задире џепом о кесице на билијару, узме да намаже так, па испусти креду. Ма где погодио куглу, све се обазире и поцрвени. Није то оно што је кнез: тај се већ навикао — намаже так, намаже кредом руку, засуче рукаве, па кад почне утеривати кугле, све пуцају кесице, ништа што је малешан.

Одиграше две или три партије, не сећам се већ више; кнез остави так, па каже:

— Дозволите да вас упитам за ваше презиме?

— Нехљудов! — вели он.

— Ваш отац је — каже — командовао корпусом?

— Јесте — вели.

Ту почеше нешто брзо да говоре на француском; ја већ нисам разумео. Целу су ваљда родбину набројали.

— А ревуар — рече кнез — врло ми је мило што сам се упознао с вама.

Опра руке и оде да једе; а онај стоји поред билијара с таком и гурка кугле.

Наш ред се зна већ: с новим човеком што си грубљи тим боље: ја пођем и почнем да купим кугле. Од поцрвене и упита:

— Може ли се још играти?

— Разуме се — кажем ја — зато је ту билијар да се игра.

А не гледам на њега, смештам такове.

— Хоћеш ли да играш са мном?

— Разуме се — кажем — господине. Наместим кугле.

— Желите на провлачење?

— Шта је то — вели — на провлачење?

— То је — кажем ја — ви мени пола рубље, а ја да се испод билијара провучем.

Разуме се, пошто ништа није видео, чудно му се чини, смеје се.

— Хајде — рече.

— Добро. А колико ми — питам ја — изволите дати унапред?

— Зар ти — каже — горе од мене играш?

— Али, забога — кажем ја — та мало је код нас играча који би могли противу вас.

Почесмо да играмо. Он већ и збиља мисли да је мајстор: лупа, чудо право: а Пан седи, па све добацује:

— Е, то је кугла! Е, то је ударац!

А међутим шта... ударац је збиља био појачи али о прорачуну ни појма. Тек, реда ради, изгубим ја прву партију: почнем да пузим, стењем. А Оливер и Пан поскакали с места, лупају такovima.

— Дивно! Још — вичу — још!

А шта то »још!« Нарочито Пан, тај би за пола рубље отпузио драге воље под Плави мост, а некамоли под билијар. А овамо надао вику:

— Дивно — каже — још није сву прашину обрисао.

Маркер-Петрушка, та сваком сам познат. Били су Тјурин и маркер-Петрушка.

Тек у игри се, разуме се, нисам одао: изгубио сам и другу партију.

— Ја с вама — кажем — господине, ионако нећу добити.

Смеје се. Па пошто сам добио три партије — господин је имао четрдесет девет, а ја ништа — оставим свој так на билијар, па кажем:

— Изволите ли — господине — контру?

— Како то контру? — упита он.

— Ви мени или три рубље или ништа — кажем.

— Шта — рече — зар ја с тобом у паре играм? Будало!

Чак поцрвени.

Добро. Он изгуби партију.

— Доста — каже.

Изади портфељ, нов новцат, у енглешком дућану купљен, отвори га, видим већ, хоће да се размће мало. Пун пунцат пара, све саме стотинарке.

— Нема — каже — овде нема ситнине. Изади из новчаника три рубље.

— Теби — вели — две за партију, а остало узми као напојницу.

— Захваљујем — велим — покорно. Видим — красан господин. За таквог и да попузи човек. Жао ми само што неће у паре да игра; а ја бих, мислим, већ уредио ствар; да видиш, извукао бих двадесетак рубаља, а можда и свих четрдесет.

Како Пан угледа паре код младог господина, он ће ти одмах: — »Изволите ли — каже — са мном једну партију? Ви тако сјајно играте.« — Подилази му као лисица.

— Не — одговара — опростите; немам кад. — И оде.

А ђаво би га знао ко је он био, тај Пан. Назвао га неко тако, Паном, па му то и остало. По цео божји дан ти тако седи у соби за билијар, па гледа. Та и тукли су га и псовали, и ни у какву игру га нису примали, а он ти све тако седи, донесе лулу, па пуши. Али што је играо дивно ... животиња!

Лепо. Дође Нехљудов други пут, па трећи пут: поче често долазити. Дешавало се да дође и ујутро и увече. Научио је све: с три кугле, алагер, у пирамиду. Охрабрио се, упознао се са свима и почео добро да игра. Јасно, млад човек, из високе породице, богат, па су га сви и поштовали. Само с једним гостом, с великим, једном се некако закачио.

И све то низашто.

Играли алагер: кнез, велики гост, Нехљудов, Оливер и још неко. Нехљудов стоји крај пећи и разговара с неким, а ред је на великог да игра. — А тог пута се био добро поднапио. Само кугла му стала баш некако према самој пећи: ту је потесно, а он воли да замахне.

Елем, он, или није видео Нехљудова, шта ли, или хотимице, тек кад размахну у куглу, па кад ти лупи таком Нехљудова у прса, бух! Овај чак, јадан, јекну. И шта мислите? Ни да се извини, грубијан један!

Прође лепо даље и не погледа га, па још и гвнђа нешто:

— Шта се — каже — ту мотају? Због тога сам погрешно куглу ударио. Зар нема места?

Нехљудов му приђе, сав блед, а говори као да се ништа није десило, тако учтиво:

— Ви бисте најпре, господине, требали да се извините; ви сте ме — каже — гурнули.

— Није ми сада до извињења; ја бих — вели — морао добити партију, а ево сад ће моју куглу ударити.

Онај му опет каже:

— Ви — каже — треба да се извините.

— Чистите се — на то ће велики. — Гле како је навалио! — А гледа све на своју куглу.

Нехљудов му приђе још ближе, па га ухвати за руку.

— Ви сте простак — каже — поштовани господине!

Ништа што је танак, млад, као лепа девојка, још те како је ватрен; очице му горе, сад ће га пождерати. А велики гост је људина крупна, висока — какав Нехљудов!

— Шта-а-а? — рече овај — зар ја простак? Па кад ти подвикну, кад замахну на њега. На то скочише који су ту били, ухвате их обојицу за руке, раставе.

Те овамо, те онамо, тек Нехљудов рече:

— Нек он мени даде задовољштину: он ме увредио — тј. хтео је с њиме да се туче на двобоју. Зна се, господа; такав је већ код њих обичај ... Нема шта! ... Ну, једном речју, господа!

— Нећу — каже — да знам ни за какву задовољштину, он је деран и ништа више. Ја ћу њему уши извући.

Ако нећете — каже — на двобој, онда нисте честит човек.

А он само што не плаче.

— А ти си — каже — деран: мене ти ничим не можеш увредити!

Елем, раставе их, као што је ред, и одведу у разне собе. Нехљудов је био у пријатељству с кнезом.

— Иди — каже му — тако ти бога, наговори га да пристане, то јест, на двобој. Он је — каже — био пијан, можда ће доћи к себи, ова ствар се — каже — не може на томе свршити.

Кнез оде. Велики изјави:

— Ја сам се — каже — тукао и у двобоју и у рату. С дераном се — каже — нећу тући. Нећу, па крај.

Па ето, говорило се о томе, говорило, па се и ућутало; само велики гост није више долазио к нама.

Што се тога тиче, то јест конфуза, још те какав је петлић био, с амбицијом... то јест овај Нехљудов ... а већ другога, осталог што се тиче, ни појма није имао. Сећам се једном:

— Имаш ли овде онако некога? — упита кнез Нехљудова.

— Немам никога — каже овај.

— Како то — каже — никога?

— А зашто? — вели.

— Како зашто?

— Ја сам — каже — досад тако живео, па што не бих и даље?

— Шта: тако живео? Није могуће!

Па се засмеја грохотом, а бркати господин се такође кикоће. Сасвим га на смех дигоше.

— Дакле, никада? — питају.

— Никада.

А они да пукну од смеха. Ја сам, зна се, одмах разумео зашто се они њему тако смеју. Гледам: шта ли ће сад с њим бити?

— Хајдемо — вели кнез — одмах.

— Не, нипошто! — брани се.

— Море, батали: та то је смешно — каже кнез.

— Гуцни ради куражи, па да идемо.

Донесем им флашу шампања. Испише, одведоше младића.

Вратили су се после поноћи. Седоше да вечерају а беше их се окупило много, све сама најбоља господа: Атанов, кнез Разин, гроф Шустах, Мирцов. Па сви честитају Нехљудову, смеју се. Позваше меј видим: сви су прилично весели.

— Честитај — кажу — господину.

— Шта да му честитам? — питам.

Како оно рече онај? посвећење или просвећење, не сећам се више добро.

— Част ми је — кажем — да вам честитам.

А он седи, црвен, смешка се само. Шта је ту било смеха!

Лепо. Пређоше касније у собу за билијар, сви весели, а Нехљудов сам на себе не личи: очи мутне, миче уснама, штуца само и не може више ни једне речи да проговори ваљано. Јасно, новајлија, па га оборило. Приђе билијару, налакти се, па рече:

— Вама је — вели — смешно, а мени жалосно. Зашто сам — каже — то урадио? Ни теби, кнеже — рече — ни себи, за живота то опростити нећу.

Па кад удари у плач. Напио се, разуме се, па ни сам не зна шта говори. Кнез приђе к њему, смешка се.

— Мани — каже — којешта! ... Анатолије, хајдемо кући.

— Не идем — говори — никуд. Зашто сам то урадио? — Па се гуши у сузама. Ни макац од билијара, па то ти је. Е што ти је млад човек, невешт.

Тако ти је он к нама често залазио. Дође једном с кнезом и с бркатим господином што увек иде уз кнеза. Чиновник неки или пензионер, бог ће га зна ти, тек сва господа су га звала Федотка. Јаких јагодица човек, настран некако, али се облачио фино и возио се колима. Зашто су га господа тако волела, бог би их знао. Федотка, Федотка, а кад погледам — и хране га и поје и за њега плаћају. Што је тај био превејан! Изгуби ли — не плаћа; а ако добије — не бери бригу! Та и грдили су га, а велики гост га пред мојим очима и тукао и на двобој изазивао...а он све с кнезом под руку.

— Ти ћеш — вели — без мене да пропаднеш. Ја сам Фећа, каже, али тврдих леђа.

Баш је шаљивчина! Али, ништа. Дошли једном тако. Каже он:

— Хајд да саставимо једну партију алагер утроје.

— Добро — рече.

Почеше да играју, са улогом од по три рубље. Нехљудов развезао с кнезом неке разговоре.

— Погледај ти — каже — каква јој је ножица. Ама не — каже — каква ножица? Плетеница јој је — вели — дивна.

Разуме се, на игру и не гледају — само разговарају све међу собом. А Федотка зна свој посао, одигра, не бој се, с вишком, а они или промаше или сасвим у штету. Тако диже од сваког по шест рубаља. Он и кнез су имали богзна какве рачуне, један другоме никад нису новцем плаћали, а Нехљудов извади две зелене новчанице, пружа му их.

— Никако — каже — нећу од тебе да узмем новац. Хајде да одиграмо једну обичну: квитудубл, то јест дупло или ништа.

Ја наместим кугле. Федотка добије нешто унапред и почну да играју. Нехљудов, тај игра да се покаже, неки пут држи партију у рукама, па каже: не, нећу, сувише је лако; а Федотка своје не заборавља, само згрће. Зна се, претвара се, као да не уме, па онда, као случајно — тек партија његова.

— Хајде — каже — још једну за све.

— Можемо. Опет добије.

— Од ситнице смо — каже — почели. Нећу толике паре да ти дигнем. Важи ли за све?

— Важи.

Било како било, жао човеку педесет рубаља. Сад већ Нехљудов моли: »Хајде за све.« Почели па терају, што даље, све више, док му не диже двеста осамдесет рубаља. Зна Федотка марифет: обичну изгуби, а ћошак добије. А кнез седи, види — ствар постаје озбиљна.

— Асе³¹ — добацује — асе.

Таман посла! Гомила све већа и већа. На крају испаде тако да је Нехљудов дужан преко пет стотина рубаља. Федотка остави так — каже:

— Зар није већ доста? Ја сам се — вели — уморио.

А овамо би до зоре играо само да је новаца... политика, зна се. А онај све више пада у ватру: хајде, па хајде.

— Нећу — вели — уморан сам, бога ми. Хајдемо — каже — горе, тамо ћу ти се реванширати.

А горе су господа код нас карте играла. Почну с преферансом, а кад тамо окрену шлаге.

И баш од тога дана га Федотка тако опчини да овај поче свакодневно да долази к нама. Одигра партију-две, па горе, па хајд горе.

Већ шта се с њиме тамо радило, бог ће их знати, тек промени се човек потпуно, па све само с Федотком. Пре увек по моди, пристојан, зачешљан, а сад само ујутро изгледа као што треба; а како поседи горе, врати се разбарушен, по капуту паперје, креда, руке прљаве.

Једном се тако враћа с кнезом одозго, блед, усне му дрхте, и нешто се препиру.

— Нећу ваљда дозволити да он мени... да сам (како ли оно рече?) невеликатан, или тако нешто, и да он неће да бије моју карту. Ја сам њему — рече — платио десет хиљада, па би он пред другима могао бити мало пажљивији.

— Ама остави — каже кнез — зар вреди да се човек на Федотку љути.

— А, не — вели — то ја нећу тако пустити.

— Доста — каже — како би се човек могао толико понизити да прави аферу с једним Федотком.

— Али ту су били и неки непознати.

— Па шта — каже — ако су непознати? Ето, хоћеш ли да га одмах натерам да те замоли за опроштење?

— Не — одговори.

Онда замрмљаше нешто француски, ја већ нисам разумео. И шта? Исте вечери су заједно с Федотком вечерали и опет се наставило пријатељство.

И ето, тако. Дође неки пут сам.

— Шта мислиш — пита — играм ли добро? Зна се наш посао: сваком треба да се угоди; добро кажеш му, а какво му је то добро — лупа лудо, без икаква рачуна. Откад се с Федотком спријатељио, почео је све само у новац да игра. Пре није волео ни у шта, ни у јело ни у шампањ. Кнез му понекад рекне:

— Хајде у флашу шампања.

— Нећу — каже — радије ћу је просто наручити. Хеј! Донеси једну флашу.

А сад је почео све у паре да игра. Долази тако сваког божјег дана овамо; или игра с неким билијара или оде горе. Мислим ја: што да се увек сви други користе, а ја никако?

— Шта је — кажем — господине, са мном већ одавно нисте играли!

Почесмо да играмо.

Кад сам му добио неких десетак полурубаља упитах га:

³¹ Доста (од франц. assez).

— Изволте ли — питам — на квит, господине?

Ћути. Нема то да каже као пре: будало. Игра се продужи: на квит, па опет на квит; натоварим му око осамдесет рубаља. И шта мислите? Окрену сваког дана да игра са мнош. Само чека док се сви разиђу, јер се, дабоме, стидео да пред другима игра с маркером. Једном некако паде у ватру, а беше већ изгубио око шездесет рубаља.

— Хоћеш ли — пита — за све?

— Добро — одговарам. Ја добијем.

— Сто двадесет на сто двадесет?

— Добро — кажем ја. Опет добијем.

— Двеста четрдесет на двеста четрдесет?

— Да не буде сувише? — питам. Ћути. Играмо: опет моја партија.

— Четири стотине осамдесет на четири стотине осамдесет?

Кажем ја:

— Што да вам, господине, чиним на жао. Дајте ви мени стотинарчицу; а оно нек иде онако.

Кад ли ти он подвикну! А како је иначе увек био миран.

— Ја ћу — рече — да те истучем. Или играј или не играј.

Видим нема се куд.

— Изволите — кажем — триста осамдесет. Разуме се, хтео сам да изгубим.

Дао сам му четрдесет поена унапред. Он је имао педесет два а ја тридесет шест. Хтео је да удари жуту куглу с фелшом, па направи осамдесет поена штете, а моја кугла стаде на зицер.

Ударим тако јако, неће ли кугла искочити. Али јест, она се одбије и уђе од дуплета. Опет моја партија.

— Слушај — каже — Петре (није ми рекао Петрушка), сад ти не могу све платити, али ћу за два месеца моћи, макар три хиљаде.

А поцрвенео сав и глас му жестоко дрхће.

— Добро — рекох — господине.

Па оставим так. Он се усходао, хода, а с њега само цури зној.

— Петре — каже — хајде за све. А само што не плаче.

Кажем ја:

— Што — господине — да играмо више!

— Хајде, дед, кад те молим.

И пружа ми сам так. Узмем так, па бацим кугле на билијар да полетеше по патосу: знате, не може човек да се малко не покаже; велим:

— Хајде, господине.

А он се већ толико ужурбао да је сам подигао куглу с патоса. Мислим ја: »оних седам стотина рубаља свеједно нећу никад видети; изгубим, свеједно«. Па почнем да играм с том намером. И шта мислите?

— Зашто ти — каже — намерно рђаво играш? А руке му, међутим, дрхћу, и како кугла пође према кесици, он само рашири прсте, искриви уста, па све навија главом и рукама према кесици. А ја му кажем:

— То ти, господине, неће помоћи.

Лепо. Кад је он ту партију добио, кажем ја:

— Ви сте мени сад дужни сто осамдесет рубаља и сто педесет партија; а ја идем да вечерам.

Оставим так и одем.

Сео сам за сточић према вратима, па гледам: шта ли ће да ради? Шта мислите? Прошета, прошета, помисли ваљда да га нико не види, па кад стане да се чупа за косу — онда опет шета, све нешто мрмља, па опет за косу.

Осам дана после тога није се показивао. Дође једном у трпезарију, сав потиштен, није ни свратио у собу за билијар.

Угледа га кнез:

— Хајде — каже — да играмо.

— Нећу — каже — нећу више да играм.

— Мани се, хајдемо.

— Нећу — каже — не идем. Теби — вели — ако пођем, никакве користи, а мени ће шкодити.

Тако није долазио још десетак дана. Затим, некако о празницима, дође, у фраку — сигурно био негде у посети — и остаде цео дан; стално је играо; сутра-дан дође опет, па прекосутра ... Све пође по старом. Покушам и ја да опет играм с њим, али хоћеш, каже ми: с тобом више нећу да играм. А оних сто осам-десет рубаља што сам ти дужан, дођи кроз месец дана к мени, добићеш их.

Добро. Месец дана касније дођем к њему.

— Богами — каже — немам, него дођи у четвртак.

Дођем у четвртак — имао је неки леп станчић.

— Је ли код куће? — упитам.

— Одмара се — рекоше ми.

— Добро, причекаћу.

Собар му беше његов сељак са имања; чичица сед, прост, политике никакве није знао. Ту ти ми заподенемо разговор.

— Зашто — каже — ја и господин живимо овде? Заплели смо се сасвим, а никакве нам ни почасти ни користи од тога истог Петрограда. Кад смо кренули са села, мислили смо: возаћемо се, као за време покојног господина, царство му небеско, све код кнежева, код грофова, па код генерала; мислили смо: узећемо неку грофицу, лепојку, с миразом, па да буде живот — племићки, а овамо, кад погледаш, испаде, само по крчмама јуримо — сасвим наопако! Та кнегиња Ртишчева нам је рођена тетка, а кнез Боротинцев кум крштени. Па шта? Отишао само једном, на Божић, а после ни носа да помоли. Већ ми се и њихова чељад подсмева: шта, веле, ваш господин се, изгледа, није на оца метнуо. Једанпут му споменух: »Шта је, господине, не изволите ли тетку обићи? Ужелела се, давно вас није видела«. — »Досадно ми је — вели — тамо Демјанићу.«

И ето, весеље је нашао само у крчми. Да је бар у служби, или тако нешто, али не: закупио карте и остало, а већ те ствари неће никада на добро извести... Е-ех, пропадамо, онако, забадава пропадамо... Од покојне госпође, царство јој небеско, наследили смо силно богато имање: преко хиљаду душа, шуме беше око триста хиљада рубаља. Сад је све zaloжио, шуму продао, сељаке упропастио, па опет ништа нема. Без господара, зна се, управник је већи од господара: гули сељака до голе коже, ето то ти је. Шта је њега брига? Само да набије свој џеп, а тамо макар све поцркало од глади. Ономад дошла два сељака, донела жалбу с читаве дедовине. »Упропастио је, веле, сељаке, до краја.« А шта он? Прочита жалбе, даде сељацима по десет рубаља. »Ја ћу — каже — скоро и сам тамо. Чим добијем новац, одужићу се, одмах ћу кренути.«

А како да одужи кад стално дугове правимо? Ето, како год окренеш, презимили смо ту, а слистили смо око осамдесет хиљада; а сад у кући нема ни рубље! Све то ради своје доброте. А и јесте господин простодушан, већ толико да се не може исказати. Зато баш и пропада, ето тако пропада ни за шта.

Па само што не плаче старац. Смешан неки старчић.

Пробудио се после десет сати, позвао ме.

— Нису ми — рече — послали новац, шта сам ја крив. Затвори — каже — врата.

Ја затворим.

— Ево — рече — узми сат или иглу с дијамантом и zaloжи. Даће ти за то — вели — више од сто и осамдесет рубаља, а ја ћу их, кад добијем новац, испкупити.

— Шта ћемо — кажем ја — господине, кад већ немате новаца, шта да радимо: дајте макар сат. Ради вас ћу, ето, пристати.

А видим, сат вреди триста рубаља.

Лепо. Zaloжим ја сат за сто рубаља, а цедуљу донесем њему.

— Дуговаћете ми — кажем — осамдесет рубаља; а сат изволите сами испкупити.

Тако ми је и до дан-данас остао дужан осамдесет рубаља мојих пара.

Елем, поче ти он опет долазити к нама сваког дана. Не знам већ какве су имали рачуне међу собом, али су се сви возили заједно с кнезом. Или оду горе с Федотком, да играју. А имали су и њих тројица неке заплетене рачуне: те онај даје овоме, те овај ономе, а ко је коме дужан, никако да разабереш.

Долазио је тако он к нама две године, скоро сваки дан; само се сасвим већ изменио: постао отресит, а по неки пут би дотерао тако далеко да је од мене зајмио по рубљу, да даде кочијашу; а с кнезом је играо партију по сто рубаља.

Постао је мрзовољан, мршав, жут. Дође тако, наручи одмах чашицу апсента, zaloжи се *канапом* и залије порто-вином; па малко као да оживи.

Једном дође пред ручак, било је то некако о покладама, па поче да игра с неким хусаром.

— Изволте ли — каже — да зачинимо игру?

— Молим — одговори онај. — У шта ћемо?

— У флашу клодвужоа, пристајете?

— Важи.

Лепо. Хусар добије, па пођу да ручају. Седоше за сто; а Нехљудов ће тек:

— Симон, флашу клодвужоа; али гледај да је добро угрејеш.

Симон оде, донесе јело, флаше нема.

— Шта је — вели — с вином? Симон отрча и донесе печење.

— Донеси вино — каже. Симон ћути.

— Јеси ли полудео! Ми скоро свршили с ручком, а вина још нема. Ко ће га пити за десерт? Симон отрча.

— Газда вас — рече — моли да дођете. Он скочи од стола, сав црвен.

— Шта ћу му? — пита. А газда стоји код врата.

— Не могу вас — каже — више кредитирати ако не подмирите рачун.

— Та рекао сам вам — вели — да ћу вам платити почетком месеца.

— Како год хоћете — каже — али ја вам не могу непрестано давати на кредит, а ништа не

добијати од вас. Мени и онако — каже — на десетине хиљада пропада код дужника.

— Та, оставите се тога, моншер³² — рече — мени се тек ваљда може веровати. Пошаљите флашу, а ја ћу гледати да вам што пре платим.

И умаче.

— Шта је то, зашто су вас звали? — пита хусар.

— Тако — вели — молио ме за једну ствар.

— А фино би — каже хусар — било сад попити чашицу топлог винца.

— Симон, шта је?

Симон грешник, отрча. Опет нема вина, ништа. Слабо. Он устаде од стола, притрча к мени.

— Ради Бога, Петруша — каже — дај ми шест рубаља. — А сав пребледео.

— Немам — рекох — господине, богами, а и онако сте ми већ много дужни.

— Даћу ти — каже — кроз недељу дана четрдесет рубаља за ових шест.

— Да имам — кажем — не бих вас смео одбити, али немам, свега ми.

Да сте га само видели! Скочи, стиште зубе, стеже пеенице, трчи као шашав по ходнику, па ти се лупи по челу.

— О, Боже — повика — шта је ово?

Није чак ни свратио у трпезарију, него скочи у кола и одјури.

Ала је било смеха. Пита хусар:

— Где је то господин што је са мном ручао? — Одвезао се — рекоше.

— Како се одвезао? Је ли оставио какву поруку?

— Ништа није — кажу — поручивао — сео про сто и одјурио.

— Леп ми је то — рече — гусар!

Но, мислим ја у себи, сад га задуго неће бити, то јест после овакве срамоте. Али, јесте! Дошао је сутрадан увече. Уђе у собу за билијар, донео собом некакво сандуче. Скиде капут.

— Хајде да играмо — каже. Гледа натуштено, љут. Одиграсмо партију.

— Доста је — рече — иди, донеси ми перо и хартију, треба да напишем једно писмо.

Ја, ништа не мислећи и не нагађајући, донесем хартију и оставим на столу у малој соби.

— Готово — рекох — господине.

Добро. Он седе за сто. Пише, пише, све нешто мрмља, затим скочи, намрштен:

— Иди — рече — погледај, јесу ли стигла моја кола.

Било је то у петак на покладе, од гостију никога: разишли се по баловима.

Пођем да видим шта је с колима, тек што сам изишао из врата:

— Петрушка, Петрушка — виче као да се нешто уплашио.

Вратим се. Гледам: стоји он, бео као ово платно, гледа ме.

— Изволели сте ме звати, господине? — рекох.

Ћути.

— Шта је по вољи? — питам. Ћути.

— Ах, да! дед да још играмо — каже.

Добро. Он добије партију.

— Шта — вели — јесам ли добро научио да играм?

— Јесте — кажем ја.

— Јакако. А сад — каже — иди погледај шта је с колима.

И шета по соби.

Ништа не мислећи, изиђем ја на трем: видим — нема никаквих кола, враћам се.

Како сам се враћао, чујем као да неко удари таком.

Уђем у собу за билијар: осећа се неки чудноват мирис.

И гле: а он лежи на поду сав у крви, поред њега бачен пиштољ. Уплашим се толико да нисам могао ни речи проговорити.

А он тргне ногом, тргне, па се протегне. Затим закркља, па се испружи, ево овако.

И зашто ли му се само тај грех десио, да душу своју упропасти, то јест бог ће га знати; само што је ову хартију оставио, па и то никако да разумем.

Шта ли ти све ова господа неће починити! ... Баш што се вели — господа ... Доста је рећи ... господа!

»Бог ми је дао све што човек може пожелети: богатство, име, памет, племените тежње. Хтео сам да уживам и бацио сам у блато све што је у мени добро било.

Нисам обешчашћен, нисам несрећан, нисам учинио никакав злочин; али сам учинио нешто горе: убио сам своја осећања, своју памет, своју младост.

Обавијен сам прљавом мрежом, које се не могу ослободити и на коју се не могу навикнути. Непрекидно падам, падам, осећам свој пад, али се не могу зауставити.

Лакше би ми било да сам обешчашћен, несрећан или злочинац: онда би у мом очајању било

³² Драги мој (од франц. *mon cher*).

неке утешне, сетне величине. Да сам обешчашћен, могао бих се уздићи над појмовима о части које има наше друштво и могао бих га презирати. Да сам несрећан могао бих роптати. Да сам извршио неки злочин могао бих га окајати покајањем или казном; али ја сам, просто, гнусан, знам то — и не могу се дићи.

И шта ме је само упропастило? Јесам ли имао у себи какву силну страст, која би ме оправдала? Нисам.

Седмица, кец, шампан,, жута кугла у средини, креда, сиве, шарене новчанице, цигарете, жене које се продају — ето то су моје успомене!

Један ужасан тренутак занетости, чије нискости никада нећу заборавити, натерао ме да се освестим. Згрозио сам се кад сам видео каква ме бездана провалија дели од онога што сам хтео и што сам могао да будем. У мојој уобразиљи искрсле су наде, сањарења и чежње моје младости.

Где су оне светле мисли о животу, о вечности, о Богу, које су тако јасно и снажно пуниле моју душу? Где је она бескрајна снага љубави која је као радосна топлина грејала моје срце? Где је нада у напредак, где осећање за све што је лепо, где љубав према породици, ближњима, раду, слави? Где свест о дужности?

Мене су увредили — ја сам изазвао на двобој и веровао да сам потпуно задовољно све захтеве племенитости. Требао ми је новац да бих задовољно своје пороке и таштину — ја сам зато упропастио хиљаде породица које ми је поверио Бог, и урадио сам то без икаква стида — ја који сам тако добро разумевао те свете дужности. Један непоштен човек ми је рекао да немам савести, да хоћу да крадем и ја сам му и даље остао пријатељ, зато што је човек без части и што ми је рекао да ме није хтео увредити. Рекли су ми да је смешно живети чедно — и ја сам без жаљења дао цвет душе моје — невиност — жени која се продаје. Да, ни један убијени део душе не жалим толико колико жалим љубав, за коју сам тако способан био. Боже мој! Је ли икада један човек љубио тако као што сам љубио ја док још нисам знао шта је жена.

А како сам само могао бити добар и срећан да сам ишао оним путем који су ми, на почетку живота, показали моја свежа памет и детињско, истинско осећање! Покушавао сам више пута да из оне прљаве колотечине којом је ишао мој живот изиђем на тај светли пут. Говорио сам сам себи: употребићу сву вољу коју имам, и нисам могао. Кад бих остајао сам, било ми је нелагодно и страшно од самог себе. А кад сам био с друштвом, ја сам и против своје воље заборављао своја убеђења, нисам више чуо унутрашњи глас и падао сам све ниже и ниже.

Напослетку сам дошао до ужасног уверења да се не могу дићи, престао сам да мислим о томе и желео да све заборавим; али безнадно кајање мучило ме још јаче. Тада се у мени први пут родила помисао на самоубиство, за друге страшна, за мене радосна. Али сам и у томе био низак и подао. Тек јучерашња глупава афера с хусаром дала ми је довољно одлучности да изведем своју намеру. У мени није остало ништа племенито — само таштина, и из таштине, ето, једини пут добро поступао у мом животу.

Раније сам мислио да ће близина смрти узвисити моју душу. Варао сам се. Кроз четврт сата мене више неће бити, а поглед мој се није нимало изменио. Ја исто онако видим, исто онако чујем, исто онако мислим; она иста чудновата недоследност, лабавост и лакоћа мисли, тако опречна оном јединству и јасноћи које, богзна зашто, човек тако радо замишља. Мисли о ономе што ће бити после смрти и о томе какви ће се разговори водити сутра о мојој смрти код тетке Ртишчеве, једнаком снагом искрсавају пред мојим умом.

Несхватљиво је створење човек!«

СЕЧА ШУМЕ

ПРИЧА ЈЕДНОГ ЈУНКЕРА

I

Средином зиме 185 ... године један дивизион наше батерије био је на раду у Великој Чечњи. Увече 14. фебруара дознам да је чета којом сам ја, у одсуству официра, командовао одређена за сутрашњу сечу шуме, и, пошто сам тог вечера примио и издао потребне заповести, одем у свој шатор раније него обично, па како нисам имао ружну навику да га загревам мангалом, не скинем се, већ легнем на своју постељу намештену на ногарама, натучем шубару до очију, увијем се у бунду и заспим оним особито дубоким и тешким сном којим се спава у тренутку узбуђења и узнемирености пред опасношћу. Очекивање сутрашње дужности довело ме је у то стање.

У три часа изјутра, док је још био потпун мрак, свукоше с мене топао кожух и црвенкаста светлост свеће непријатно ми засени дремљиве очи. »Изволите устати« — чу се нечији глас. Зажмурих, несвесно опет навукох на се кожух и заспах. »Изволите устати — наново рече Дмитрије, немилосрдно ми тресући раме. — Пешадија полази.« Одједном се сетих шта је у питању, уздрхтах и скочих на ноге. Брзо се умих леденом водом, попих чашу чаја, изиђох из шатора и упутих се у парк (место где стоје топови). Било је мрачно, магловито и хладно. Ноћне ватре, које су се овде-онде по логору светлеле и обасјавале сањиве војнике, окупљене око њих, повећавале су мрак својом слабом

црвенкастом светлошћу. У близини се чуло равномерно мирно хркање; у даљини кретање, разговор и звецање пушака код пешадије, која се спрема за полазак; осећао се мирис дима, балеге, фитиља и магле; по леђима је милила јутарња језа, а зуби су и нехотице ударали један о други.

Само се по фрктању и ретком топоту могло у овој непрозирној тами познати где стоје упрегнути предњаци и каре са муницијом, а по сјајним тачкама упаљача — где стоје топови. После речи: »Са срећом«, зазвеча први топ, за њим затандрка кара и вод крете. Ми сви поскидасмо шапке и прекрстисмо се. Пошто уђе у празан простор између пешадије, вод стаде и четврт часа је чекао да се окупи читава колона и изиђе заповедник војске.

— А код нас, Николају Петровичу, нема једног војника! — прилазећи ми рече једна црна људска прилика, по чијем гласу сам закључио да је то артилеријски наредник Максимов.

— Кога?

— Нема Веленчука. Док смо запрезали, он је непрестано био ту — ја сам га видео — а сад га нема.

Како није било изгледа да ће колона одмах кренути, одлучисмо да пошаљемо четног каплара Антонова да потражи Веленчука. Убрзо после тога поред нас касом пројаха кроз помрчину неколико коњаника: то је био заповедник војске са свитом; одмах се предњи редови колоне заталасаше и поћоше, најзад и ми, а Антонова и Веленчука још нема. Међутим, нисмо прошли ни сто корака, а оба нас војникастигоше.

— Где је био? — упитах Антонова.

— Спавао је у парку.

— Пијан је, шта ли?

— Ни најмање.

— Па што је заспао?

— Не знам.

Три часа смо, ћутећи и по мраку, лагано ходали по некаквим неузораним њивама без снега и по ниском жбуњу, које је руштало под топовским точковима. Најзад, пошто пређосмо плитак, али изванредно брз поток зауставише нас и у предњим редовима чуше се испрекидани пушчани пуцњи. Ти звуци су, као и увек, необично узбудљиво утицали на све. Одред као да се пробудио: у редовима се зачу говор, кретање, смех. Међу војницима неки се рву, неки скачу с ноге на ногу, неки жваћу двопек или, да им прође време, шкљоцају пушкама као на узбуну или их спуштају к нози. Међутим, на истоку се магла стала приметно беласати, влага се јаче осећала и околни предмети су се почели мало-помало помањати из мрака. Ја сам већ могао распознавати зелене лафете и каре, бакар на топовима покривен магличастом влагом, познате прилике мојих војника, које сам и нехотице до најмањих ситница упознао, алатасте коње, редове пешака и њихове сјајне бајонете, торбице, арбије и котлиће на леђима.

Убрзо нас поново кретоше и, пошто су нас неколико стотина корака водили беспућем, показаше нам место. Десно су се видели стрма обала вијугаве речице и високи дрвени стубови татарског гробља; лево и спреда, кроз маглу, назирао се црни појас шуме. Вод сиђе са седишта. Осма чета, која нас је штитила, сложивши пушке у пирамиду, а батаљон војника с пушкама и секирама уђе у шуму.

Није прошло ни пет минута, кад ти на све стране заупцкеташе и задимише се ватре, војници се растрчаше, рукама и ногама потпирују пламен, довлаче гране и главње, а шумом се непрестано разлеже лупа на стотине секира и чује се пад обореног дрвећа.

Тобџије, мало такмичећи се с пешацима, распалили су своју ватру, па иако се већ толико разгорела да јој се ни на два корака није могло прићи, и густ црн дим вио се кроз леденицама окићене гране које су војници савијали па су капљице цврчале на пламену, доле се стварало угљевље, а око ватре се топила спарушена бела трава. Војницима се све то чинило мало: они су довлачили читава стабла, подметали коров и све више и више распиривали ватру.

Када сам пришао да запалим цигарету, Веленчук, који се увек налазио у послу, а сада као кривац највише око ватре пословао, од велике услужности голом руком извади жишку из средине, двапут је праметну из руке у руку и баци је на земљу.

— Запали суварак, па му принеси — рече други.

— Дајте, браћо, упаљач! — довикну трећи.

Кад сам најзад, без помоћи Веленчука, који је опет хтео руком да узме жишку, запалио цигарету, он протрља опржене прсте о задње скутове кратке бунде и, вероватно да би бар нешто радио, подиже велику цепљу платанова дрвета и пустимице је баци на ватру. Кад му се на крају крајева учини да се може одморити, приђе сасвим близу ватри, рашири шињел, који је набацио на себе као старински плашт и на последње дугме закопчао, раскречи ноге, испружи напред своје велике, црне руке, па, искрививши мало уста, зажмири.

— Их, заборавио сам лулу. Е баш је то невоља, браћо моја! — поћутавши мало рече више као за себе.

У Русији постоје три главна типа војника, у које се могу сврстати припадници свих родова војске: кавкаских, армијских, гардијских, пешадијских, коњичких, артилеријских итд.

Ово су ти главни типови, с многим пододељцима и скупинама:

- 1) Покорни,
- 2) Заповеднички, и
- 3) Небојше.

Покорни се деле на:

- а) хладнокрвно покорне и
- б) ужурбано покорне.

Заповеднички тип се дели на:

- а) сурове заповеднике и
- б) заповеднике видре.

Небојше се деле на:

- а) небојше весељаке и
- б) небојше неваљалце.

Тип који се чешће од осталих среће — тип најмилији, најдопадљивији и већином пун најлепших хришћанских врлина: кроткости, побожности, трпељивости и преданости Божјој вољи — то је тип просто покорнога. Изразита особина код хладнокрвно покорног јесте мирноћа, коју ништа не може нарушити, и презирање свих промена у животу које га могу снаћи. Главне особине покорног, оног који пије, јесу тиха поетска нарав и осећајност; главна особина онога који се увек налази у послу јест ограниченост умних способности, удружена с непотребном вредноћом и услужношћу.

Заповеднички тип, пак, уопште среће се поглавито у вишим редовима војника: каплари, наредници, подофицири итд., и у првом пододељку, одељку сурових заповедника, налази се тип веома племенит, одлучан, пре свега ратоборан, који није лишен лепих поетских заноса (управо томе типу припада каплар Антонов, с којим имам намеру да упознам читаоца). У други пододељак спадају заповедници видре, који су од неког времена почели јако да се множе. Заповедник видра увек је лепорек, писмен је, иде у ружичастој кошуљи, не једе из заједничког казана, каткад пуши Мусатов дуван, држи да је недостижно изнад простог војника, и ретко се међу њима нађе тако добар војник као међу заповедницима првог одељка.

Тип небојши, исто онако као и код типа заповедника, у првом пододељку добар је — то су небојше весељаци, чија је изразита особина непрекидна веселост, велика способност за све, богата природа и храброст; а исто тако је прекомерно рђав у другом пододељку небојша неваљалац, који се, ваља рећи ради части руске војске, ипак врло ретко среће, а ако се и појави, сами војници га отерају из свог друштва. Безбожништво и некакво јуначење у неваљалству главне су карактерне црте овога одељка.

Веленчук је спадао у одељак ужурбано покорних. Родом је био Малорус и већ петнаест година у служби, па иако неугледан и не баш много умешан војник, био је безазлен, добар, прекомерно вредан, мада већином у невреме, и прекомерно поштен. Кажем прекомерно поштен зато што се прошле године десио случај у ком је он очито показао ту своју нарочиту особину. Треба рећи да готово сваки војник зна по неки занат. Највише су распрострањени кројачки и чизмарски. Веленчук је сам научио први и, судећи по томе што је шио и за подофицира Михаила Дорофејича, он се чак био прилично усавршио. Прошле године, у логору, Веленчук се примио да сашије фини шињел Михаилу Дорофејичу; али оне исте ноћи кад је скројио сукно, спремио прибор и у своме шатору метнуо под узглавље, десила му се несрећа: ноћу је нестало сукна које је стајало седам рубаља. Веленчук, сузних очију, бледих уздрхталих усана и савлађујући јецање, казао је то подофициру. Михаил Дорофејич се разљутио. У први мах, онако љутит, припретио је кројачу, али после, како је био имућан и добар човек, одмахнуо је руком и није тражио да му Веленчук надокнади вредност шињела. Ма колико да је истраживао заузимљиви Веленчук, ма колико да је плакао причајући о својој несрећи, крадљивац није пронађен. Истина, било је много сумње на Чернова, неваљалог небојшу војника, који је с њим у истом шатору спавао, али није било стварних доказа. Михаил Дорофејич, један од заповедника видри, као имућан човек, имајући ситних послова с набављачем војног одела и набављачем војничке хране, који су били аристократи батерије, готово је сасвим заборавио губитак властитог шињела; насупрот томе, Веленчук није заборавио свој зао удес. Војници су причали како су у то време страховали да он не дигне на себе руку или се не одметне у гору: тако га је јако погодила та несрећа. Није пио, није јео, чак није могао ни да ради, и непрестано је плакао. После три дана оде Михаилу Дорофејичу и сасвим блед, дрхтавом руком извади из зарукавља златник и даде му га. »Ово је, Михаилу Дорофејичу, последњи, богами — а и њега сам узајмио од Жданова — рече и опет зајеца — а још две рубље, душе ми, даћу вам, чим зарадим. Он (а ко је био тај он, ни сам Веленчук није то знао) је мене начинио варалицом у вашим очима. Он — подмукла, гадна душа — од свог друга војника последњи залогај је из уста отео; а ја петнајест година служим ...« У похвалу Михаилу Дорофејичу треба казати да није узео од Веленчука оне две недоплаћене рубље, иако му их је Веленчук после два месеца донео.

III

Осим Веленчука око ватре се грејало још пет војника из мога вода.

На најбољем месту, у заветрини, на чутури је седео подофицир тобџија нашег вода Максимов и пушио лулу. У држању, у погледу и у свим покретима тога човека видело се да је навикао да заповеда и да је свестан свога властитог достојанства, а и да не говоримо како је, огрнут кратком бундом, седео на чутури, која је на одморишту представљала симбол власти.

Кад сам ја пришао, он окрете главу према мени, али му очи остадоше уперене у ватру, и тек много доцније, померајући се у оном правцу у коме је бил и глава, поглед му се заустави на мени. Максимов је био слободан сељак, имао је новаца, и у пуковској школи добио је чин и стекао знања. Био је врло богат и веома учен, како су војници говорили. Сећам се како је једанпут при вежбању у вертикалном топовском пуцању с квадрантом тумачио око себе окупљеним војницима да либела није ништа друго него произлази, да ваздушна жива своје кретање има. У самој ствари, Максимов није био нимало глуп и одлично је знао свој посао; али је имао лошу навику да понекад нарочито говори тако да нема било какве могућности да га човек разуме, и ја сам уверен да ни сам своје речи није разумевао. Нарочито је волео речи »произлазити« и »настављати«, и кад се деси да рекне »произлази« или »настављајући«, ја сам већ унапред знао да од свега што даље буде говорио нећу ништа разумети. Напротив, војници, колико сам могао запазити, волели су да чују то његово »произлази« и у томе су наслућивали дубоки смисао, иако, исто као ни ја, ни речи нису разумевали. Али то неразумевање они су само својој глупости приписивали и стога су још више ценили Фјодора Максимича. Једном речи, Максимов је спадао у заповеднике видре.

Други војник, који је крај ватре преобувао своје жилаве, црвене ноге, био је Антонов — онај исти тобџија Антонов који је још 37. године, оставши с двојцом војника крај једног јединог топа, а без икакве заштитнице, пуцњавом се бранио од јаког непријатеља и с два пушчана метка у бутини непрестано ходао око топа и пунио га. »Одавно би он био подофицир да није те његове нарави« — говорили су војници о њему. И збиља, био је чудне нарави: кад је трезан, није било мирнијег, повученијег и исправнијег човека од њега; а кад стане да пије, бивао је сасвим друга личност: није поштовао старешине, тукао се, постајао прзница и војник који није био ни за шта. Баш прошле седмице он од Беле недеље поче пити, па је, не обазирјући се ни на какве претње, савете и везивања за топ, пијанчио и беснео све до Чистог понедеоника. Цео пост, и поред наредбе свим војницима у четама да не посте, он се само двопеком хранио, а прве недеље чак није узео ни своје следовање вотке. Уосталом, требало је видети ту, осредњег раста, као од гвожђа саливену, људску прилику, кратких, кривих ногу и знојаве, бркате њушке, кад понекад, онако накресан, узме у жилаве руке балалајку, па, намерно погледајући око себе, засвира »барињу«; или кад огрнут шињелом, на ком се клате ордени, завуче руке у џепове својих плавих чакшира, па пошета улицом — требало је тада видети како се на његовом лицу огледа војничка поноситост и презирање свега што није војничко, па тек онда разумети да њему у таквим тренуцима није било могућно не потући се с неким осорљивком, или просто било с ким ко му дође под руку, па био то посиљни, козак, пешак или досељеник, уопште са сваким ко није артиљерац. Он се тукао и свађао не толико ради свог задовољства, колико ради одржавања храбрости свих војника, чији је, како је мислио, сам био представник.

Трећи војник са обоцем у уву, наострешених брчића, птичјег лица и с порцеланском лулом у зубима, који је чукао крај ватре, био је Чикин, артиљерац. Мили човек Чикин, како су га прозвали војници, био је шаљивчина. На мразу од кога дрво и камен пуца, до колена у блату, два дана не јео, приликом напада, на смотри, учењу, мили човек је увек и свуда кривио лице, изводио бесне глисте и добацивао такве шале да се цела чета превијала од смеха. На одмору или у логору око Чикина се увек окупљала гомилица младих војника, и он је с њима играо »Филку«³³ или им причао приче о довитљивом војнику и енглеском лорду, или изигравао Татарина, Немца, или просто стављао своје примедбе због којих су сви умирали од смеха. Истина, глас о њему као шаљивчини био је тако уврежен у батерији, да је требало само уста да отвори и намигне, па да сви прасну у смех; међутим, у њему је збиља било много праве комике и нечег неочекиваног. Он је умео у свакој ствари да види нешто особито, нешто што другима ни на ум не пада, а што је главно — ова способност да у свему види нешто смешно није се могла порећи.

Четврти војник био је млад, неугледан момчић, редов из прошлогодишњег регрутовања, који је први пут био у походу. Стајао је у диму и био тако близу ватре да се чинило сад ће му се, сад, олињала кратка бунда запалити; али, не осврћући се на то, по његовим раширеним скутовима, по мирном самозадовољном држању и по томе како испупчених листова чврсто стоји, видело се да је веома задовољан.

И најзад, пети војник, што је мало подаље од ватре седео и дељао некакав штапић, био је чикица Жданов. Жданов је по службовању био старији од свих војника у батерији, све је познавао још кад су регрути били, и сви су га, по старој навици, звали чикицом. Он, како су говорили, уопште није пио, није пушио, није играо карата (чак ни забаве ради), није се у свађи служио погрдним речима. Све

³³ Војничка игра картама (прим. А. Н. Толстоја).

слободно време проводио је у чизмарском раду, празницима је ишао у цркву, где је било могућности, или је за копјежку купљену свећицу метао пред икону и отварао псалтир, једину књигу коју је умео читати. С војницима се слабо дружио — према старијима по чину, па ма по годинама били и млађи од њега, показивао је хладно поштовање; како није пио, мало је имао прилика да се састаје и са себи равнима; али је нарочито волео младе војнике и ретруте: увек их је штитио, поучавао, а често и помагао. Сви у батерији држали су га за капиталисту зато што је имао двадесет и пет рубаља и радо их позајмљивао војнику који би се збиља нашао у нужди.

Сам Максимов, који је сад био подофицир, причао ми је како га је пре десет година, кад је као регрут дошао, па су стари војници, који су волели пиће с њим пропили сав новац што је имао, Жданов, видећи његово тешко стање, позвао к себи и оштро му приговорио због његовог владања, чак га и изударао читао му буквицу како у војсци треба живети, дао му кошуљу, које Максимов више није имао, и пола рубље, па га пустио. »Он ме је начинио човеком« — увек је с поштовањем и захвалношћу говорио Максимов о њему. И Веленчук, кога је и иначе штитио, још од дана кад је овај као регрут дошао, он је помогао кад му се десила несрећа те му је нестао шињел, као и многим, многим другима за време свога двадесетпетогодишњег службовања.

Што се тиче службе, није се могао наћи војник који би боље знао свој посао и био храбрији и тачнији од њега, али био је одвећ смиран и повучен да би га поставили за подофицира, иако је већ петнаест година био најстарији тобџија. Једино уживање, чак и страст Жданова, биле су песме; нарочито је неке веома волео и увек би окупљао око себе младе војнике, добре певаче, па је, иако сам није умео певати, стајао с њима, те завукавши руке у џепове своје кратке бунде и зажмуривши, климањем главе и померањем јагодица одавао своје уживање. Не знам зашто сам у том равномерном померању јагодица, што сам једино код њега запазио, налазио изванредно много израза. Као снег бела глава, црно обојени бркови и преплануло, пуно бора лице, на први поглед давали су му строг и суров израз; али ако се загледасте изблиза у његове крупне, округле очи, нарочито кад се осмехују (устима се никад није смејао), нешто необично благо, скоро дечје одједном ће вас изненадити.

IV

— Иху, заборавио сам лулу. Е баш је то невоља, браћо моја! — опет рече Веленчук.

— А ти сигарице пуши, мили човече — довикну му Чикин, кривећи уста и намигујући. — Ја код куће све сигарице пушим, оне су слађе.

И, разуме се, сви су се превијали од смеха.

— Да, да, лулу заборавио — прекиде их Максимов не обраћајући пажњу на општи смех, и заповеднички—гордо истресе лулу ударајући је о длан леве руке. — Куд си се скитарао? а, Веленчуче?

Веленчук се упола окрете њему, подиже руку ка шапки, али је одмах спусти.

— Види се, од оног синоћ се још ниси испевао, јер чак стојећи спаваш. За такво што војника нико похвалити неће.

— Нека ме на овом месту разнесе, Фјодоре Максимичу, ако сам и кап окусио; а ја ни сам не знам шта се са мном десило — одговори Веленчук. — А и због чега бих се напио! — прогунђа.

— Тако ти је то. Због таквих човек одговара пред својим старешинама, а ви терате своје — баш безобразлук — заврши лепореки Максимов, сад већ блажим гласом.

— И јест чудо, браћо моја — после тренутног ћутања настави Веленчук, чешкајући се по затылку и не обраћајући се ником посебно — право чудо, браћо моја! Шеснаест година служим — никад се са мном није овако што десило. Чим су наредили да се спремамо, ја сам се спремао као што треба — ништа није било, док ти ме она одједанпут крај парка спопаде, спопаде, обори на земљу, па то ти је ... И како сам заспао, ни сам нисам осетио, браћо моја. Мора да је то био онај прави зимски сан — заврши он.

— Па и ја сам те једва пробудио — рече Антонов, обувајући чизме — ја сам те дрмао, дрмао просто као неки пањ.

— Гле, молим те — добаци Веленчук — па бар да сам био пијан ...

— Тако је и у нашој кући била жена — поче Чикин — скоро две године није с пећи силазила. Једанпут су је почели будити мислећи да спава, а она већ лежи мртва — и на њу је сан непрестано наваљивао. Тако ти је то, мили човече,

— А испричај, Чикине, како си се на одсуству правио важан — рече Максимов смешећи се и погледајући у мене, као да ми вели: »Је ли вам по вољи да чујете глупог човека?«

— Како важан, Фјодоре Максимичу! — рече Чикин, летимично ме погледавши испод ока — па зна се, причао сам им какав је тај Капказ.

— А јест, то, то. Ти не увијај ... испричај како си се пред њима разметао.

— Зна се како сам се разметао: питали су ме како живимо — поче Чикин убрзано као човек који је неколико пута то исто причао — ја им кажем: добро живимо, мили човече; цео провијант добијамо: јутром и вечером по чашица шчиколате на сваког солдата, за ручак господска супа од

крупна, а место вотке модера, Модера Дивирје, која без боце стаје рубље четрдесет и две.

— Модера и по! — кикоћући се гласније од других, добаца Веленчук. — Е баш модера и по!

— А како си им о Азијатима причао? — настави Максимов да га запиткује, пошто се општи смех мало стишао.

Чикин се наже ка ватри, штапићем извуче жишку, метну је на лулу и, ћутећи, баш као да не види код уморних слушалаца нестрпљиву радозналост, дуго је распаљивао свој крупно сечен дуван. Кад је најзад доста дима повукао у себе, баци жишку, још више забаци своју шапку, па, клатећи се и овлаш се смешећи, настави:

— И питали су: какав је, веле, мали тамо Черкез веле, или Турчин код вас на Капказу, веле, бије ли? А ја кажем: код нас, мили човече, нису само Черкези, већ их има од сваке врсте. Има некаквих Тавлинаца³⁴ који у каменитим брдима живе и место хлеба камен једу. Ти су веома велики, кажем ја, праве грдосије, с по једним оком на челу, а шапке су им црвене, ето баш тако пламте као та на теби, мили човече — додаде окренувши се младоме регруту, на ком је била збиља смешна шапка с црвеним врхом.

Регрут код тог изненадног ослепљивања одједном седе на земљу, лупи се по коленима и толико се засмеја и закашља да је једва могао задихано изговорити: — »Где какви су Тавлинци!«

— А још, кажем ја, има Мумра — настави Чикин покретом главе намичући шапку на чело — ти су друкчији, мали близнови, ето овакви. Све по двоје, кажем ја, руку уз руку држе се и тако трче, кажем ја, хитро да их ни на коњу не можеш достићи. »Како то, мали, питају, какви су ти то Мумри, ваљда су се рука уз руку и родили, шта ли?« — Замишљајући да подражава мужика, рече он грленим басом — »Јест, мили човече, кажем ја, он је такав од природе. Раскини му руке, потећи ће крв, као код Китајца; скини му шапку, потећи ће крв.« — »А реци, нам, мали, како они бију?« — пита ме. — »Па ево како, кажем ја, ухвате те, распоре ти трбух, узму црева на руку, па намотавају, намотавају. Они намотавају, а ти се смејеш, толико се смејеш да ти душа испадне...«

— Па шта је било, Чикине, јесу ли ти поверовали? — упита Максимов овлаш се смешећи, док су други умирали од смеха.

— А збиља, чудан је то свет, Фјодоре Максимичу: свему верује, богами, верује. А кад сам им о планини Кизбеку узео казивати, да на њој целог лета снег не копни, они су се, мили човече, томе подсмевали. »Што се ти, вели, мали, хвалишеш? Ко је то видео: висока планина, па на њој снег не копни! Код нас, мали, чим настане југовина, чак и брешчић одмах окопни, а у дубодolini снег лежи « Буди бог с нама — заврши Чикин намигујући.

V

Сјајан сунчани круг, који се просијавао кроз млечнобелу маглу, већ је доста високо одскочио; пепељасто-љубичасти хоризонт се мало-помало ширио, па иако у даљини, ипак је био оштро ограничен варљивим белим застором магле.

Пред нама, иза посечене шуме, указа се доста велики пропланак. По пропланку, са свих страна, дизао се с ватри негде црн, негде млечнобео, а негде љубичаст дим, и бели слојеви магле ковитлали су се у чудним облицима. Далеко испред нас покатак би промакле гомилице Татара коњаника и чули се пуцњи наших карабина, а њихових пушака и топа.

»То још није била битка, већ само забава« — како је говорио добри капетан Хлопов.

Командир девете стрелачке чете, која је била наша заштитница, приђе мојим топовима, па, показујући ми три Татарина коњаника, која су тада на више од шест стотина сажења у подножју шуме јахала, стаде ме, из чисте љубави према топовској паљби, својственој свима пешадијским официрима, молити да опалим на њих ђулетом или гранатом.

— Погледајте — доброћудно и убедљиво смешећи се рече он и пружи руку иза мога рамена — она два висока дрвета, један је напред на белом коњу, и у црној черкески, а ено још двојице иза њега. Видите ли? Молим вас, може ли се ...

— А ено чак доле, ниже шуме, још тројица иду — прилазећи к нама и кријући иза леђа лулу, коју је у тај мах пушио, додаде Антонов, који се одликовао ванредно добрим оком — још је онај напред и пушку извадио из навлаке. Добро се види ваше благородство.

— Где, опалио је, браћо моја: ено беласа се дим — рече Веленчук из гомилице војника што су мало подаље иза нас стајали.

— Мора бити у наш ланац, нитков један — рече неко други.

— А где колико их је из шуме нагрнуло; биће да место разгледају — хоће топове да наместе — додаде трећи. — Кад бисмо им тамо у гомилу гранату бацили, баш би им запрашили ...

— А како мислиш, мили човече, хоће ли граната домаћити до тамо? — упита Чикин.

— Пет стотина, или пет стотина и двадесет сажења, више неће бити — као да сам себи говори, хладнокрвно рече Максимов, а видело се да и он, као и остали, једва чека да опали — ако се из једнорога опали, то може баш у средину пасти, то јест сасвим погодити.

³⁴ Тавлинац — Кавказец (прим. прев.).

— Знате, ако се сад у ону гомилицу гађа, свакако ће неког погодити. Ето, ето сад, кад су се окупили, наредите што пре, молим вас, да опале — настави да ме моли четни командир.

— Хоћете ли наредити да се напери топ? — одсечним басом изненада упита Антонов с некаквом туробном пакошћу.

Признајем, и ја сам то јако желео, па заповедим да се напери топ број два.

Само што сам то изговорио, граната је била припремљена и донесена, а Антонов је притрчао топовском постољу, па, метнувши своја два дебела прста на затварач, стао командовати како да се топовска цев упери десно и лево.

— Мало лево ... малчице десно ... још, још трунку ... тако, добро је — рече, поносито се одмичући од топа.

Пешадијски официр, ја, Максимов, један за другим, приђосмо нишану и сви дадосмо своја разнолика мишљења.

— Богами, пребациће — цокћући језиком рече Веленчук, иако је само преко Антоновљевог рамена гледао те није имао основа да тако што претпостави — Богами, пребациће, право ће у оно дрво ударити браћо моја.

— Два! — викнух.

Војници се размакоше, Антонов отрча у страну да би боље видео лет гранате, чији запаљиви део плану а бакар зазвеча. У тај мах нас обави барутни дим, а из громовите тутњаве, зујећи, издвајао се метални звук, који је муњевитом брзином пролетео и усред општег ћутања замро у даљини.

Нешто мало иза гомиле јахача појави се бео дим. Татари се разбегоше на разне стране, а до нас допре прасак експлозије.

— Е, баш жестоко! Ала се разбежаше! Гле ђаволи једни, не воле! — чуше се одобравања и подругивања у редовима тобџијских и пешадијских војника.

— Да се за трунку ниже гађало, таман би у њих погодило — рече Веленчук. — Рекао сам ја, у дрво ће ударити: тако је и било — ударило надесно.

VI

Оставивши војнике у разговору о том како су се Татари разбежали кад су видели гранату и зашто су туда јахали, и да ли их још много има у шуми, ја се с командиром чете одмакох неколико корака и седох под дрво, очекујући да се загреју шницле које ми је понудио. Командир чете Болхов био је један од оних официра које у пуку зову бонжурима. Био је имућан, раније је служио у гарди, а говорио је француски. Али и поред тога другови су га волели.

Био је довољно паметан и тактичан да носи петроградски капут, једе добар ручак и говори француски, а да тиме много не вређа официрско друштво. Пошто смо поразговарали о времену, о војним операцијама, о официрима заједничким познаницима, и пошто смо се по питањима и одговорима, као и по гледању на ствари уверили да добро разумемо један другог, и нехотице пређосмо на приснији разговор. Уз то, кад се на Кавказу сретну људи из истог круга, онда се, иако прећутно, сасвим очигледно јавља питање: откуд ви овде? И на то моје прећутно питање, мени се учинило да мој саговорник хоће да ми одговори.

— Када ће се овај поход свршити? Досадно ми је — рече мрзовољно.

— Мени није досадно — одговорих — та у штабу је још досадније.

— О, у штабу је десет хиљада пута горе — рече он јетко. — Питам ја кад ће се све ово сасвим свршити?

— А шта бисте ви хтели да се сврши — упитам.

— Све, и то сасвим! Шта је, Николајево, јесу ли готове шницле? — упита.

— А што сте дошли на Кавказ да служите кад вам се Кавказ тако не свиђа? — рекох.

— Знате зашто: због предања — одговори сасвим искрено. — У Русији постоји сасвим чудно предање о Кавказу, као тобоже, то је некаква обетована земља за све врсте несрећних људи.

— Па то је готово истина — рекох — већина нас ...

— А што је од свега најлепше — прекиде ме — то је што се сви ми који због предања дођемо на Кавказ јако преваримо у својим рачунима, и просто не видим зашто треба због несрећне љубави или пропалих послова пре отићи на Кавказ и служити, неголи у Казан или Калугу. Та у Русији замишљају Кавказ као нешто величанствено, с вечитим, нетакнутим ледом, плаховитим речицама, ханџарима, буркама³⁵ Черкескињама — све тако нешто страшно док, у ствари, ту нема ничега забавног. А кад би они бар знали да ми никад не одлазимо на нетакнути лед, и да бити на њему није нимало забавно, а да се Кавказ дели на губерније: Ставропољску, Тифлиску итд ...

— Јест — рекох смејући се — ми сасвим друкчије гледамо на Кавказ у Русији, него овде. Да ли сте ви кадгод ово осећали? Кад читаш стихове на језику који слабо знаш, замишљаш ли да су много бољи него што су? ...

— Заиста, не знам, али мени се овај Кавказ нимало не свиђа — упале ми у реч.

³⁵ Огртач (пелерина) од ваљане вуне и козје длаке — на Кавказу (прим. прев.).

— Напротив, мени је Кавказ и сад леп, само друкчије...

— Можда је и леп — настави с некаквом јеткошћу — само знам да ја на Кавказу нисам добро.

— А због чега то? — упитах, тек да бих штогод рекао.

— На првом месту због тога што ме је он преварио. Све оно од чега сам ја, по предању, дошао на Кавказ да се лечим, све је то са мном дошло овамо, само с том разликом што је пре све било на великим степеницама, а сад на мајушним, блатњавим, на чијем сваком степенику наилазим на милионе ситних узнемирења, гнусоба, увреда; друго, због тога што осећам како из дана у дан морално све ниже падам, а главно је то што осећам да нисам способан за овдашњу службу: не могу да подносим опасности... једном речи, нисам храбар... — Он ућута и загледа се у мене. — Без икакве шале.

Иако ме је то нетражено призкање прекомерно зачудило, нисам му противречио како је, чини ми се, мој саговорник желео, већ сам очекивао да он сам побије своје речи, као што се то увек у таквим приликама дешава.

— Знате, ја сам са данашњим одредом први пут у борби, а ви не можете ни замислити шта се синоћ са мном дешавало. Кад је наредник донео заповест да је моја чета одређена у колону, побледео сам као крпа и од узбуђења нисам могао проговорити. А кад бисте само знали какву сам ноћ провео! Кад би било истина да се од страха оседи, онда би требало да сам ја сасвим сед, зато што, без сумње, ни један на смрт осуђен човек није за једну ноћ пропатио толико колико сам то ја; чак и сад, мада ми је лакше него ноћас, ипак ми овде трепери — додаде он вртећи песницом по грудима. — А најчудније је то — настави — што се овде страшна драма одиграва, а ти једеш шницле с луком и тврдиш да је врло весело. Николајеве, има ли вина? — упита зевајући.

— То је он, браћо моја! — чу се у тај мах узрујан глас једног војника и све се очи управеше далеко на ивицу шуме.

Плавкаст облак дима у даљини постајао је све већи и, ковитлајући се на ветру, дизао се у висину. Кад сам схватио да то непријатељ пуца на нас, све што је у тај мах било пред мојим очима доби нов, величанствен значај. И пирамиде од пушака, и дим ватри, и плаво небо, и зелени лафети, и преплануло бркато лице Николајева — све ми је то, рекло би се, говорило да је ђуле, које је већ излетело из цеви и сад лети простором, можда управљено у моје груди.

— Где сте узели вино? — немарно упитах Болхова, док су, међутим, у исти мах у дубини моје душе два гласа сасвим јасно говорила: један — Господе, прими душу моју с миром; други — надам се да се у тренутку кад ђуле налети, нећу сагнути, већ осмехнути; и у том тренутку изнад главе про звижда нешто страшно непријатно и на два корака од нас тресну ђуле.

— Ето, да сам Наполеон или Фридрих — рече у том тренутку Болхов, сасвим мирно се окрећући мени — зацело бих рекао нешто пријатно.

— Па ви сте и сад рекли — добацих, једва кријући немир што ме је спопао од минуле опасности.

— А шта вреди што сам рекао; нико то неће забележити.

— Ја ћу забележити.

— Ама ако и забележите, то ће бити критике ради, што рекао Мишченков — додаде осмехујући се.

— Пих, проклетник! — рече иза нас у тај мах Антонов и љутито отплъуну у страну — за длаку ми не закачи ноге.

После овог простодушног узвика све моје упињање да изгледам хладнокрван и све наше оштроумне реченице одједном ми се учинише неподношљиво глупе.

VII

Непријатељ је заиста наместио два топа на оном месту на коме су се врзали Татари и сваких двадесет до тридесет минута би по једном опалио на наше горосече. Мој вод су помакли напред, на пропланак, и заповедили да им одговара. На ивици шуме избио је дим, чуо се пуцањ, звиждање, и ђуле је падало иза или испред нас. На срећу, непријатељски меци падали су тако да губитака нисмо имали.

Тобџије су се, као и увек, одлично држале, брзо су пуниле, пажљиво нишаниле на дим што се појављивао и мирно су се између себе шалиле. Пешадија, која нас је штитила, онако беспослена, ћутке је лежала близу нас и чекала да на њу дође ред. Горосече су радиле свој посао: ударци секира одјекивали су у шуми све брже и чешће; само кад се зачује звиждање гранате, све одједном заћути и у сред мртве тишине разлегну се не баш сасвим мирни гласови: »Склоните се, момци!« — и све се очи упере у ђуле које одскаче по ватрама и посеченим гранама.

Магла се већ сасвим дигла и, згуснувши се у облаке, лагано ишчезавала у угаситом плаветнилу неба сунце се указало, јако је сијало и весели одблесци су се одбијали од челика бајонета, бакра топова, раскрављене земље и шљокица иња. У ваздуху се осећала свежина јутарњег мраза заједно с топлотом пролетњег сунца; на хиљаде различитих сенки и боја мешало се у сухом лишћу шуме, а на угаженом сјајном путу јасно су се видели трагови точкова и потковица.

Кретање међу војском постаде живље и очевидније. Са свих страна све чешће и чешће су се јављали плавкасти праменови дима од пуцњаве. Лака коњица с лепршавим заставицама на копљима изјаха напред; у пешачким четама чуше се песме и кола натоварена дрвима стадоше се ређати у позадини. Нашем воду приђе генерал и заповеди да се спремамо за одступање. Непријатељ засео у шипраг према нашем левом крилу и почео нас јако узнемиравати пушчаном ватром. С леве стране прозвижда из шуме зрно и удари у лафет, затим друго, треће... Пешадијска заштита што је близу нас лежала, с буком устаде, узе пушке и стаде у ланац. Пушчана пуцњава постајала је све јача и зрна почеше све чешће и чешће пролетати. Поче одступање и, разуме се, као што то увек на Кавказу бива, права битка.

По свему се видело да се тобџијама не свиђају пушчана зрна, као пре тога ни пешацима ђулад. Антонов се намршти. Чикин се подругавао зрнима и збијао шалу, али се видело да му се она не свиђају. За једно је рекао: »ала хита«, друго је назвао »пчелицом«, треће, које је лагано и некако жалостиво звиждећи пролетело изнад нас, назвао је »сирочетом«, чему су се сви грохотом насмејали.

Млади редов, ненавикнут на пуцњаву, код сваког зрна савијао је главу у страну и истезао врат, што је код војника опет изазвало смех. »Шта је, је ли ти познаник кад му се клањаш?« — говорили су они и Веленчук, који је увек био изванредно равнодушан према опасности, сад се узнемирио: њега је, видело се, љутило што ми картечом не пуцамо на ону страну откуд зрна лете. Неколико пута је мрзовољним гласом рекао: »Зашто он нас некажњено бије? Кад бисмо тамо окренули топ, па картечом осули, ваљда би се смирио.«

И збиља, време је било да се то уради: ја наредим да испале последњу гранату, па напуне картечом.

— Картеч! — викну Антонов, па храбро, усред дима, с четком приђе топу из кога тек што је избачена граната.

У тај мах, недалеко иза себе, чух како се зујање зрна, које потмуло удари у нешто, одједном прекиде. Срце ми се стеже. »Изгледа, неког је од наших погодило« — помислих, али, под утиском мучне слутње, бојао сам се да се окренем. И збиља, после тога звука чу се тежак пад тела и »јооој«, рањениково јаукање што срце пара. »Погодило ме, браћо моја!« — једва проговори глас, који познадох. То је био Веленчук. Он је полеђушке лежао између предње стране кола и топа. Његов ранац био је одбачен у страну. Чело му је било све у крви и преко десног ока и носа текао је густ, црвен млаз. Рана му је била на трбуху, али у њој скоро није ни било крви; чело је приликом пада разбио о пањ.

Све сам то много доцније сазнао; у првом тренутку сам само као у магли видео некакву масу и, учинило ми се, врло много крви.

Нико од војника што су пунили топ ни речи не изусте — само млади редов промрмља нешто налик на ово: »Где сад, крв« — а Антонов, намрштивши се, љутито јекну; али се по свему видело да је мисао о смрти промакла кроз свачију свест. Сви се с великом журбом дадоше на посао. Топ је за трен ока био напуњен, и водник, приносећи картеч, на два корака прође крај оног места на коме је рањеник лежао и непрестано јечао.

VIII

Свакоме ко је бивао у борби, без сумње је познато оно чудно, иако нелогично, али силно осећање одвратности према месту на ком је неко поганоу или био рањен. Том осећању су приметно подлегли у први мах и моји војници кад је требало подићи Веленчука и пренети га на кола што су била дошла. Жданов љутито приђе рањенику, па га, не осврћући се на његово појачано јаукање, узе испод пазуха и подиже. »Што сте стали! Држите!« викну он, и одмах десетак њих, чак непотребних помоћника, опколи рањеника. Али чим су Веленчука померили с места, он стаде страшно јаукати и отимати се.

— Шта вречиш као зец! — оштро рече Антонов придржавајући га за ногу — ако не ућутиш, оставићемо те.

И рањеник збиља ућута, само је покатак јадиковао: »Ох, тешко мени! О-ох, браћо моја!«

Кад су га сместили у кола, он чак престаде јечати и чух како тихим али разговетним гласом нешто говори друговима — мора да се опраштао с њима.

У боју нико не воли да гледа рањеника и ја, у нагонској жељи да се што пре ослободим тога призора, заповедих да га брзо одвезу на превијалиште, а ја одох топовима; али после неколико минута рекоше ми да ме Веленчук зове и ја приђем колима.

На дну кола рањеник је лежао и обема рукама се држао за канате. Његово здраво, широко лице било се за неколико секунди сасвим променило: као да је омршао и остарео за неколико година; усне су му биле танке, бледе и стиснуте са очигледним напором; некакав ведар и миран сјај беше заменио онај ужурбан и туп израз његовог погледа, а на окрвављеном челу и носу већ су лежали знаци смрти.

Иако му је и најмањи покрет причињавао несносне болове, замоли да му се с леве ноге скине

чересок³⁶ с новцима.

Страшно, тешко осећање обузе ме гледајући његову голу, белу и здраву ногу, кад су с ње скинули чизму и одреишли черес.

— Ту има три монете³⁷ и полтиник³⁸ — рече ми, док сам узимао черес у руке — ви ћете их већ сачувати.

Кола кретоше, али их он заустави.

— Ја сам поручнику Сулимовском шио шињел. О-он ми је дао две монете. За једну и по купио сам дугмад, а полтиник је код мене у торби с дугмадима. Подајте му.

— Добро, добро — рекох — само ти оздрави, брајко!

Он ми ништа не одговори, кола кренуше и он наново поче јечати и јаукати најстрашнијим гласом што душу раздире. Пошто је посвршавао земаљске послове, као да више није видео разлога да се савлађује и сматрао је да сада може себи допустити то олакшање.

IX

— Куда ћеш? Врати се! Куд си пошао? — викнух младоме редову, који се с резервним упаљачем под мишком и некаквим штапићем у руци беше сасвим мирно упутио за колима што су возила рањеника.

Али се регрут само немарно окрете мени, нешто промрмља и пође даље, те сам морао послати војнике да га доведу. Он скиде своју црвену шапчицу и, смеешећи се глупо, загледа се у мене.

— Куд си пошао? — упитах.

— У логор.

— А зашто?

— Па тако — Веленчука су ранили — рече он опет се осмехујући.

— А што се то тебе тиче? Ти мораш овде остати. Чудећи се, он погледа у мене, затим се хладнокрвно окрете, натуче шапку и оде на своје место.

Битка је уопште срећно прошла: Козаци су, кажу, извршили јуначки напад и заробили три Татарина; пешадија се снабдела дрвима и свега јој је шест војника рањено; код артиљерије су из строја избачени само Веленчук и два коња. Али је на три врсте шума била посечена и земљиште је било тако очишћено да се није могло познати; на месту где се пре видела густа ивица шуме, сад се пружао грдно велики пропланак, прекривен димљивим ватрама и пешацима и коњаницима који су ишли ка логору. И поред тога што непријатељ није престајао да нас топовском и пушчаном паљбом прати чак до гробља и речице преко које смо јутрос прешли, одступање се срећно завршило. Ја сам већ почео маштати о чорби и јагњећем буту с кашом што ме чека у логору, кад стиге глас да је генерал заповедио да се крај речице начини ров и у њему до сутра ушанчи трећи батаљон К. пука и вод четврте батерије. Кола с дрвима и рањеницима, козаци, артиљерија, пешаци са пушкама и дрвима на леђима — сви уз буку и с песмама прођоше поред нас. На свим лицима огледала се живахност и задовољство због сазнања да је опасност прошла и наде на одмор. Само смо ми и трећи батаљон морали до сутра чекати та пријатна осећања.

X

Док смо ми, артиљерци, радили око топова: дрешили запрегу, скидали ковчеге, ударали колац за везивање коња, пешадија је већ сложила пушке, наложила ватре, од грана и кукурузовине начинила колибице и кувала кашу.

Почело се смркавати. По небу су пловили бели. чисто-плави облаци. Испарење се претворило у танку влажну маглу и квасило земљу и војничке шињеле; хоризонт је постајао све ужи и по читавој околини полегле су црне сенке. Влага, коју сам осећао кроз чизме и за вратом, непрестано кретање и разговор у који се нисам мешао, лепљиво блато по ком су клизиле моје ноге, а уз то празан желудац доводили су ме у врло тешко, мучно расположење после читавог дана пуног физичког и душевног умора. Веленчук ми није излазио из главе. Цела проста прича његовог војничког живота непрестано ми је била у памети.

Последњи часови његови били су ведри и мирни као и цео његов живот. Он је одвећ поштено и просто живео да би се његова простодушна вера у онај будући, небесни живот могла поколебати у одсудном часу.

— Добро вече — рече ми Николајев пришавши к мени — изволите код капетана, зове вас да пијете чај.

Једва се провлачећи између пушака и ватри, за Николајевим пођох Болхову, са задовољством мислећи о чаши врућег чаја и веселом разговору, који би растерао моје црне мисли. »Шта је, јеси ли га нашао?« — чу се Болховљев глас из колибе од кукурузовине, кроз коју се светлела ватрица.

³⁶ Черес — новчаник који као подвезицу војници носе обично испод колена (прим. Л. Н. Толстоја)

³⁷ Монета — рубља у сребру (прим. ред.)

³⁸ Полтиник — пола рубље у сребру (прим. прев.).

— Довео сам га, ваше благородство — одговори Николајев дубоким гласом.

У колиби, на сувом сукненом огртачу, седео Болхов, раскопчан и без шубаре. Крај њега је кључао самовар и стајао добош, на ком је била присмочица. У земљу је био забоден бајонет са свећицом »Како вам се чини?« — поносито рече погладајући своје удобно домаћинство. И збиља, у колиби је било тако добро да сам пијући чај, сасвим заборавио влагу, помрчину и Веленчукову рану. Разговарали смо о Москви, о стварима које немају никакве везе ни с ратом ни с Кавказом,

После једног од оних тренутних ћутања која каткад прекидају и најживљи разговор, Болхов се смешећи загледа у мене.

— Мислим да вам се учинио веома чудним наш јутрошњи разговор? — рече.

— Није. А и зашто би? Мени се само учинило да сте ви исувише отворено говорили, а има ствари које сви знамо, али о којима никад не треба говорити.

— Зашто? Треба. Кад би било ма какве могућности да се овај живот замени макар и неким најништавнијим и сиромашним животом, само нека је без опасности и службе, ја се не бих ни за тренутак двоумио.

— А зашто не пређете у Русију? — упиташ.

— Зашто? — понови он. — О, већ одавно сам о томе мислио. Ја се сад не могу вратити у Русију све док не добијем Ану и Владимира. Ану о врату и мајорски чин, као што сам се, долазећи овамо, и надао.

— Ама зашто, ако ви, као што кажете, осећате да нисте способни за овдашњу службу?

— Али кад још више осећам да нисам способан да се вратим у Русију са оним чином с којим сам из ње отишао. И ово је традиција, која живи у Русији и коју су утврдили Пасек, Слепцов и други: - треба само отићи на Кавказ, па да се окитиш ордењем. И сви то очекују и траже од нас; а ја сам, ето, две године овде, у два војна похода сам ишао и ништа нисам добио. Али, ипак, толико држим до себе, да нипошто нећу отићи одавде док не постанем мајор с Владимиром и Аном о врату. Толико сам већ тиме занесен да ме мука спопадне кад Гнилокишкину даду награду, а мени не. А после тога, како ћу ја у Русији изићи на очи моме кмету, трговцу Котельникову, коме жито продајем, мојој тетци из Москве и свој оној господи, кад сам две године провео на Кавказу, а никакву награду нисам добио? Истина, не марим за ту господу, а без сумње и они слабо о мени воде рачуна; али таква ти је човекова природа: нећу да знам за њих, а ради њих упропашћујем најлепше године живота; упропастићу сву срећу, сву будућност своју.

XI

У тај мах чу се споља глас команданта батаљона: »С ким сте то, Николају Фјодоричу?«

Болхов каза моје име и у колибу одмах уђоше три официра: мајор Кирсанов, ађутант његовог батаљона и командир чете Тросјенко.

Кирсанов је средњег раста и дебео човек, црних бркова, румених образа и ситних, сјајних и влажних очију. Те ситне очи биле су најупадљивији део његовог лица. Кад се смејао, од њих су остајале само две влажне звездице, и те звездице, заједно с развученим уснама и испруженим вратом, каткад су добијале веома чудан израз неразумности. Кирсанов се у пуку опходило и понашао боље од свакога другог: потчињени га нису грдили а старешине су га цениле, премда је било опште мишљење да је веома ограничен. Он је знао своју војну службу, био је савестан и вредан; увек је био при новцу, имао кола и куvara и умео је врло природно да се прави поносит.

— О чему то разговарате, Николају Фјодоричу — упита он улазећи.

— Па ето, о пријатности овдашњег службовања. Али у тај мах Кирсанов угледа мене, јункера, па, да би учинио да ја осетим његову вредност, тобоже и не слушајући Болховљев одговор, погледа на добош и упита:

— Па, Николају Фјодоричу, јесте ли уморни?

— Нисам, та ми ... — поче Болхов.

Али, вероватно, достојанство команданта батаљона опет је захтевало да прекине одговор и стави ново питање:

— А добра је била данашња битка, је л'те? Ађутант батаљона био је млад, недавно од јункера произведен заставник, скроман и тих младић, стидљив, блага и мила лица. Ја сам га и пре виђао код Болхова. Млади човек је често долазио к њему, поздравио би се, сео у кутак и по неколико часова ћутао, савијао цигарете, пушио их, а затим устајао, клањао се и одлазио. То је био тип сина сиромашног руског племића, који је изабрао војну струку као једину могућу с обзиром на своје образовање, и који је свој официрски позив ценио изнад свега на свету — тип безазлен и мио, без обзира на његове смешне ствари, од којих се никад није одвајао: дуванкесу, халат, гитару и четкицу за бркове, и ми смо навикли да га с њима замишљамо. У пуку су причали о њему да се хвалио како је према свом посилном правичан а строг; и говорио: »Ја ретко кажњавам, али кад ме до тог доведу, онда држ'се«, а кад му је пијани посилни све покراо, па се чак почео издирати на свог господина, он га је, кажу, одвео до страже, наредио да се све спреми за казну, али кад је видео све спремно, толико се збунио да је једва могао изговорити: »Ето, видиш ... ја могу ...« сасвим се сплео, па побегао кући и

од тог доба није смео да погледа у очи свом Чернову. Другови му нису давали мира, нецрестано су га тиме пецкали, и ја сам неколико пута слушао како се безазлени младић брани и, црвенећи до ушију, уверава да то није истина, да је било сасвим друкчије.

Трећа личност, капетан Тросјенко, био је стари Кавказец у правом смислу те речи, то јест, човек за кога је чета којом командује постала породица тврђава у којој је штаб — отаџбина, а певачи — је'дино задовољство у животу — човек за кога је све што није Кавказ толико достојно презирања, да готово није достојно ни постојања; све што је било Кавказ делило се на две половине: нашу и туђу; прву је он волео, другу је свом снагом своје душе мрзео, а што је главно — он је био човек прекаљене мирне храбрости, ретке доброте у опхођењу са својим друговима и потчињенима, а неустрашиво отворен, па чак и дрзак у опхођењу са ађутантима и бонжурима, које је однекуд мрзео. Улазећи у колибу он умало не проби кров главом, затим се одмах сагну и седе на земљу.

— Дакле, шта је? — упита, па, спазивши моје њему непознато лице, ућута и упре у мене мутан, пажљив поглед.

— А о чему сте се разговарали? — упита мајор, извади часовник и погледа у њега, иако му то, био сам потпуно уверен, уопште није било потребно.

— Па ето, питао ме зашто ја овде служим.

— Николај Фјодорич, разуме се, хоће овде да се прослави, па онда — збогом остајте.

— А кажите ми, Авраме Иљичу, зашто ви служите на Кавказу?

— Ја зато, знате, што смо, на првом месту, ми сви по закону дужни служити. Зар не ? — додаде он иако су сви ћутали. — Јуче сам, Николају Фјодоричу, добио писмо из Русије — настави очигледно желећи да промени разговор — пишу ми да... и таква чудна питања стављају.

— Каква питања? — упита Болхов. Он се стаде смејати.

— Заиста, чудна питања ... Пишу ми да ли може бити љубоморе без љубави ... Како? — упита, погледајући нас све редом.

— Гле сад! — осмехујући се рече Болхов.

— Јест, знате, у Русији је добро — настави као да су му реченице сасвим природно текле једна за другом. — Кад сам педесет друге године био у Тамбову, свуда су ме примали као неког царевог ађутанта. Верујете ли, кад сам код губернатора ушао на бал, знате... врло лепо су ме примили. Сама губернаторка, знате, разговарала је са мном и распитивала се о Кавказу, и све тако ... да је нисам знао... Загледају моју златну сабљу као неку реткост, питају: зашто сам сабљу добио, зашто Ану, зашто Владимира, и ја сам им тако причао ... Како? Ето, Николају Фјодоричу, зашто је Кавказ добар — настави, не чекајући да неко нешто каже — на нас Кавкасце тамо врло лепо гледају. Млад човек, знате, виши официр са Аном и Владимиром — то у Русији много значи ... Како?

— Ја мислим, ви сте се мало и хвалисали, Авраме Иљичу? — рече Болхов.

— Ха, ха! — прсну он у свој глупи смех. — Знате, то је потребно. А и славно сам се хранио та два месеца.

— А је ли добро тамо у Русији? — рече Тросјенко, питајући за Русију као за некакву Кину или Јапан.

— Јесте, али што смо за та два месеца шампања попили, то је страхота!

— Та шта говорите! Ви сте извесно лимунаду пили. Та ја бих тамо тако локао, нека знају како Кавкасци пију. Не би слава напразно прошла. Ја бих показао како се пије ... Је ли тако, Болхове? — додаде он.

— Па ти си, чико, већ преко десет година на Кавказу — рече Болхов; — и сећаш ли се шта је Јермолов рекао? А Аврам Иљич је само шест ...

— Каквих десет, скоро је шеснаест.

— Заповеди, Болхове, да се шолфеја³⁹ донесе.

Влажно, брр! ... Шта велите — додаде осмехујући се — да пијемо, мајоре!

Али је мајор био незадовољан и оним како се стари капетан пре тога њему обратио, па се сад очевидно најезио и тражио уточиште у својој величини. Он нешто запева и опет погледа на часовник.

— Еј, ја тамо никад нећу отићи — настави Тросјенко, не обазирјући се на намрштеног мајора; одвикао сам се и да идем и да говорим руски. Рекли би: какво је ово чудо дошло. Прави Азијат. Је ли тако, Николају Фјодоричу? А и што ће ми Русија! Свеједно је, овде ћу кад тад погинути. Упитаће: где је Тросјенко? — Погинуо је. Шта ћете ви тада радити са осмом четом ... а? — додаде, стално се обраћајући мајору.

— Пошаљите по дежурног у батаљону — викну Кирсанов, а не одговори капетану, иако, опет сам био уверен, није имао никакве потребе да издаје наредбе.

— Ја мислим, млади човече, вама је мило што имате двоструку плату? — рече мајор ађутанту батаљона, пошто је неколико минута ћутао.

— Разуме се, веома.

— Ја налазим, Николају Фјодоричу, да је сад наша плата врло велика — настави он — млад

³⁹ Шолфеја (шалфеја) — ракија од крушака (прим. ред.).

човек може врло пристojно живети, чак може и малу раскош себи допустити.

— Богме, не може, Авраме Иљичу — бојажљиво рече ађутант — иако је двострука, само што се ... ето, мора коњ имати ...

— Та шта ми говорите, млади човече! И ја сам био заставник, па знам. Верујте, кад се паметно распореди, може се добро живети. Ево па рачунајте додаде и сави мали прст леве руке.

— Све унапред узимамо плату — ето вам рачуна — рече Тросјенко и попи чашицу вотке.

— Па шта бисте ви још хтели... Шта?

У тај мах кроз отвор колибе промоли се бела глава са спљоштеним носом и чуше се оштре речи с немачким нагласком:

— Ви сте овде, Авраме Иљичу? А дежурни вас тражи.

— Уђите, Крафте — рече Болхов.

Висока људска прилика у мундиру главног штаба уђе на врата и с великом усрдношћу стаде се са свима руковати.

— А, мили капетане, и ви сте ту? — рече окренувши се Тросјенку.

Нови гост, иако је било мрачно, провуче се до њега и, како се мени учини, на велико чуђење и незадовољство капетаново пољуби га у уста.

»То је Немац који хоће да буде добар друг« — помислих.

XII

Моје нагађање одмах се обистини. Капетан Крафт заиска вотке, назвавши је горилком, па затуривши главу, испи чашицу и што игда може хракну.

— Дакле, господо, ми данас начинисмо лом по пропланцима Чечне ... — поче он, али, угледавши дежурног официра, одмах ућута и пусти мајора да издаје своје заповести.

— Шта је, јесте ли обишли ланац?

— Обишао сам.

— А јесу ли послате извиднице?

— Послате су.

— Онда однесите заповест четним командирима да буду на што већем опрезу.

— Разумем.

Мајор зашкиљи очима и дубоко се замисли.

— Још кажите да војници могу кувати кашу.

— Они је већ кувају.

— Добро. Можете ићи.

— Дакле, ми смо рачунали шта је потребно официру — настави мајор, снисходљиво се смешећи на нас. — Хајде да срачунамо.

— Потребни су вам мундир и чакшире... је ли тако?

— Тако је.

— То је, рецимо, педесет рубаља за две године, према томе, по двадесет и пет рубаља годишње иде на одело; затим на храну сваког дана по два абаз⁴⁰ ...' је ли тако?

— Тако је ... то је чак и много.

— Ја то само набрајам. Даље, за коња са седлом и за одржавање тридесет рубаља — и то је све. Дакле: двадесет и пет и сто двадесет и тридесет, то чини сто седамдесет и пет. Ипак вам остаје око двадесет рубаља за раскош, чај, шећер и дукан. Ето видите ... Је ли тако, Николају Фјодоричу?

— А, не, допустићете, Авраме Иљичу — бојажљиво рече ађутант — ништа не остаје за чај и шећер. Ви рачунате једно одело за две године, а оно по дугим војним маршевима не можеш чакшира да најамиш, а тек чизме? Ја готово сваког месеца по једне поцепам. Затим рубље, кошуље, убруси, обојци — све се то мора купити. И кад израчунаш, ништа ти не остане. Тако вам је, Авраме Иљичу, богами.

— Јест, обојке је дивно носити — рече Крафт после једног минута ћутања и с нарочитом милином изговори реч »обојке« — знате, онако просто, по руски.

— Ја ћу вам рећи — прихвати Тросјенко — ма како рачунали, увек излази да наш војник мора гладовати, а у ствари излази да ми сви живимо, пијемо чај, пушимо дукан и вотку пијемо. Док одслужиш колико ја — настави, окренувши се заставнику — и ти ћеш научити како треба живети. Па ви знате господо, како се он с посилнима опходи.

И Тросјенко нам, превијајући се од смеха, исприча целу причу о заставнику и његовом посилном иако смо је већ хиљаду пута чули.

— Ама што ти, брате, тако као девојчица гледаш? — настави он обраћајући се заставнику који је тако црвенео, знојио се и смешкао да је човеку било жао погледати га. — Није то ништа, брате, и ја сам био такав као ти, а сад сам, видиш, постао јунак. Пошаљи овамо каквог младића из Русије — виђали смо ми њих — одмах би се код њега јавили те некакви грчеви, те реуматизми; а ја се ево овде

⁴⁰ Абаз — персијски сребрн новац, вреди два гривеника, а гривеник десет копјејки (прим. прев.).

укотвио — овде је и моја кућа, и моја постеља, и све. Видиш ...

Уз то он попи још чашицу вотке.

— Шта велите? — додаде и пажљиво се загледа Крафту у очи.

— Е, то ја ценим! Е, то је прави Кавказац. Пружите ми руку.

И Крафт нас све размаче, прогура се до Тросјенка, узне његову руку и с великом осећајношћу је продрмла.

— Јест, ми можемо рећи да смо овде четрдесет пете године све искусили — настави — ви сте, капетане, били тамо? Сетите се ноћи између дванаестог и тринаестог, кад смо у блату до колена преноћили, а сутрадан кренули на баријере. Тада сам био при главној команди, и ми смо за један дан заузели петнаест баријера. Сећате ли се, капетане?

Тросјенко климну главом у знак потврде, па, напућивши доњу усну, зажмури.

— Само да видите... — окренувши се мајору поче Крафт веома живо и стаде неумесно млатарати рукама.

Али мајор, који је, мора бити, више пута чуо ту причу, одједном погледа у саговорника тако мутним и дремљивим очима да се Крафт окрете од њега и поче да говори мени и Болхову, погледајући час у једног час у другог. У Тросјенка није ни једанпут погледао догод је причао.

— Ево, чујте: чим смо сутрадан ујутро пошли главни командант ми рече: »Крафте, заузми оне баријере.« Ви знате, у нашој војничкој служби нема поговора, руку на кап: »Разумем, ваша светлости!« — и одем. Кад смо се приближили првој баријери, ја се окренем и рекнем војницима: »Момци, не плашите се! Оба ока отворите! Ко заостане, својом руком ћу га исећи.« С руским војницима, знате, треба просто говорити. Док ти одједном граната ... погледам, један војник, други војник, трећи војник, затим пушчана зрна ... жжж! жжж! жжж! Ја рекнем: »Напред, јунаци, за мноме!« Приђемо ми, знате, гледамо, ја видим, како'но, знате... како'но се зове? — и приповедач, тражећи реч, замаха рукама.

— Литица — рече Болхов.

— Није ... О, како'но? Боже мој, та како'но? ... литица — рече он брзо. — Одмах пушке на нишан ... ура! та-тра-та-та. Непријатеља ни живе душе. Сви се, знате, зачудисмо. Тек, добро је — идемо даље — друга баријера. Е, сад је сасвим друга ствар. Наше се јунаштво, знате, распламсало. Дакле приђемо, гледамо, ја видим другу баријеру — не може се ићи. Ту је ... како'но, ама како'но се зове? ... О, та како ...

— Опет литица — добацих.

— Боже сачувај — настави он љутито — није литица, већ ... та како'но се то зове — и он некако бесмислено одмахну руком. — О, боже мој, ка-ко'но ...

По свему се видело како се мучи, те ти и нехотице дође воља да му кажеш.

— Можда река — рече Болхов.

— Није, просто литица. Тек што ми тамо, верујете ли, настаде таква ватра, прави пакао ...

У тај мах неко ме испред колибе зовну. То је био Максимов. А како ми је, поред слушања разноликих прича о двома баријерама, остало још тринаест, ја сам једва дочекао ту прилику да бих отишао мојој чети. Тросјенко изиђе заједно са мноме. »Све лаже — рече, кад смо се неколико корака одмакли од колибе — он није ни био на баријерама« — и Тросјенко се тако доброћудно насмеја да и мени би смешно.

XIII

Већ је била мрачна ноћ и само су ватре тмело осветљавале логор, кад сам ја, пошто сам се опремио, пришао мојим војницима. Велики пањ лежао је на жару и тињао. Око њега су седела само тројица: Антонов, окрећући у ватри котлић у коме се кувало рјабко,⁴¹ Жданов који је штапићем замишљено шарао по пепелу, и Чикин, са својом вечито нераспаљеном лулом. Остали су се већ поразмештали ради одмора: неки испод кара, неки у сену, неки око ватре. При слабој светлости жара ја сам једва назирао мени позната леђа, ноге, главе; међу последњима био је и млади регрут, који се примачао уза саму ватру и, како је изгледало, већ спавао. Антонов ми начини место. Седох поред њега и запалих цигарету. Мирис испарења и дим од сирових дрва ширили су се по ваздуху и штипали за очи, а она иста влажна магла сипала је с мрачнога неба.

Близу нас чуло се одмерено хркање, пуцкарање грана на ватри, тих говор и каткад звецкање пушака пешадије. Свуд око нас пламтеле су ватре и на малом простору око себе обасјавале црне сенке војника. Код најближих ватри ја сам на осветљеним местима запазио прилике голих војника како изнад самог пламена машу својим кошуљама. Још много војника није спавало, ходали су по простору од петнаест квадратних сажења и разговарали; али мрачна глуха ноћ давала је свој посебан тајанствени тон читавом томе кретању, рекло би се да свако осећа ту мрачну тишину и боји се да наруши њену мирну хармонију. Кад сам проговорио, осетио сам да мој глас друкчије звони; на лицима свих војника што су око ватре седели прочитао сам то исто осећање. Мислио сам да су до мог

⁴¹ Рјабко — двопек са машћу (прим. Л. Н. Толстоја).

доласка говорили о рањеном другу, али ни помена о томе. Чикин је причао о примању ствари у Тифлису и о тамошњим ученицима. Ја сам увек и свуда, а нарочито на Кавказу, запазивао ретку обазривост нашег војника; он за време опасности прећуткује и заобилази оне догађаје који би могли лоше утицати на дух другова. Дух руског војника није као храброст јужних народа да се полет брзо разбукти, па и охлади; њега је исто тако тешко распалити као и нагнати да клоне духом. Њему нису потребни подстицање, говори, ратни поклич, песме и добоши: напротив, њему треба мир, поредак, без лажног јуначења. Код руског, право руског војника никад нећете видети хвалисавост, јуначење, жељу да се занесе, распали у часу опасности; напротив, скромност, безазленост и способност да у опасности гледа нешто сасвим друго, а не опасност — то су главне одлике његове природе. Видео сам војника рањеног у ногу, који је у првом тренутку само жалио за пробијеном новом бундом, коњаника који, извукавши се испод коња под собом убијеног, дреши колан да би скинуо седло. Ко се не сећа случаја при опсади Гергебила, кад се у лабораторији запалио носак на напуњеној бомби, па подофицир заповедио двојици војника да узму бомбу, отрче и баце је у јаругу, и како је војници нису бацили близу пуковникова шатора, који је био више јаруге, већ је понели даље да не би пробудили господу што су у шатору спавала, па су обојица у комаде разнесени. Још се сећам како је 1852. године у једном одељењу војске неки млади војник за време битке, не зна се зашто, рекао како му се чини да вод неће ни изићи одатле, па га је цео вод оштро напао због тако страшних речи, које он није хтео ни да понови. Ето, сад, кад је у свачијем уму морала бити мисао о Веленчуку, и кад се сваке секунде могу Татари прикрати и осути плотун на нас, сви су слушали Чикиново причање пуно досетљивости, а нико и не помену ни о данашњем боју, ни о предстојећој опасности, ни о рањенику, баш као да је то било бог те пита како давно, или као да се никад није ни десило. Мени се само учинило да су им лица мало туробнија него обично; нису баш пажљиво слушали причу Чикинову, чак је и Чикин опазио да га не слушају, али је причао, тек да се говори.

Ватри приђе Максимов и седе поред мене. Чикин му направи место, ућута и опет поче пушити своју лулу.

— Пешаке смо послали у логор по вотку — рече Максимов после подужег ћутања — овог часа су се вратили. — Он пљуну у ватру. — Подофицир каже да су нашег видели.

— Шта је, је ли још жив? — упита Антонов померајући лончић.

— Није, умро је.

Млади регрут одмах подиже више ватре своју малу главу у црвеној шапки, тренутно се загледа у Максимова и мене, затим брзо спусти главу и уви се у шињел.

— Гле, дакле, смрт га није јутрос напразно походила, кад сам га у парку будио — рече Антонов.

— Глупост! — рече Жданов, преврћући пањ који је тињао, и сви заћуташе.

Усред мртве тишине чу се иза нас пуцањ у логору. Нашта добошари одазваше се на њ и стадоше ударати повечерје. Кад се утиша и последњи одјек, Жданов први устаде и скиде шапку. Ми се сви угледасмо на њега.

Усред дубоке ноћне тишине разлеже се сложен хор мушких гласова:

»Оче наш, иже јеси на небесјех! да свјатитсја имја Твоје; да придет Царствије Твоје; да будет воља Твоја, јако на небеси и на земљи; хљеб наш насушни дажд нам днес; и остави нам долги наша, јакоже и ми остављајем должником нашим; и не воведи нас во искушеније, но избави нас от лукаваго.«

— Тако је четрдесет пете године у овом крају један наш војник био контузован — рече Антонов кад смо метнули шапке и опет поседали око ватре — и ми смо га два дана на топу возили ... сећаш ли се, Жданове, Шевченка? ... па смо га тако и оставили под једним дрветом.

У тај мах војник пешак, великих зализака и дугачких бркова, с пушком и ранцем приђе ватри.

— Допустите, земљаци, да узмем ватре и запалим лулу — рече.

— Ето, запалите: ватре је доста — добаци Чикин.

— Ви, земљаче, извесно о Дарги причате? — обрати се пешак Антонову.

— О четрдесет петој години и о Дарга — одговори Антонов.

Пешак замаха главом, зажмури и чучну близу нас.

— Јест, свачега је тамо било — додаде.

— А што сте га оставили? — упитах Антонова.

— Имао је јаке болове у трбуху. Кад стојимо, онда му ништа није, а чим кренемо, из свег гласа јауче. Богом заклиње да га оставимо, а нама је опет жао било. Али кад нас је он почео јако нападати, па су нам три војника код топа погинула, официр погинуо, ми смо се некако и наше батерије манули. Просто несрећа! — није нам ни на крај памети било да топове одвучемо. Било је блато.

— Најгоре је што је под Индијском планином било блато — додаде један војник.

— Јест, ето тамо му је најгоре било. Размислимо ја и Аношенко — то је био стари тобцијски подофицир — шта управо да радимо, жив и тако неће остати, а Богом заклиње и моли — па како би било да га оставимо овде. Тако смо и одлучили. Тамо је било велико разгранато дрво. У Жданова је било овлаженог двојека, узели смо га и метнули крај рањеника, прислонили га уз оно дрво, обукли му

чисту кошуљу, опростили се с њим као што треба, и тако га оставили.

— А је ли био од бољих војника?

— Па онако, био је обичан војник — рече Жданов.

— А шта је с њим било, бог ће га знати — настави Антонов. — Много је тамо разних наших војника остало.

— Је ли у Даргу? — упита пешак, устаде, разчепрка лулу, поново зажмири, па, машући главом, додаде — та свачег је тамо било.

И оде од нас.

— А да ли у нашој батерији има још много војника који су у Дарги били? — упитах.

— Па како да кажем? Ето Жданов, ја и Пацан што је сад на одсуству, још ће бити око шест војника. Више их неће бити.

— А тај наш Пацан заседео се на одсуству? — рече Чикин, спусти ноге и наслони главу на брвно.

— Чини ми се, скоро је годину дана како га нема.

— А јеси ли ти одлазио на годишње одсуство? — упитах Жданова.

— Не, нисам одлазио — мрзовољно одговори он.

— Па добро је отићи — рече Антонов — кад си из имућне куће, или кад си сам кадар да радиш, мило ти је отићи, а и код куће ће ти се обрадовати.

— А што да идем — рече Жданов — кад два брата једва могу да се исхране, па још и мене војника да хране. Већ двадесет и пет година служим, па ипак слаба вајда. А ко би га знао да ли су и живи.

— А зар им ти ниси писао? — упитах.

— Како да нисам писао! Два сам писма послао, а одговора ми не шаљу. Или су умрли, или онако не шаљу, што значи да у сиротињи живе; па куд бих онда.

— А давно си им писао?

— Кад сам се вратио с Дарге, послао сам последње писмо.

— Како би било да берјозушку отпеваш — рече Жданов Антонову, који се у тај мах био налактио на колена и зунзурао некакву песму.

Антонов запева »берјозушку«.

— Ето, то је најмилија песма чика Жданова — шапатам рече Чикин, повукавши ме за шињел. — Кад је неки пут засвира Филип Антонич, он чак и заплаче.

У почетку Жданов је сасвим непомично седео и није скидао очију са жара који је тињао, а његово лице, обасјано црвенкастом светлошћу, изгледало је врло суморно; затим се јагодице близу ушију почеше све брже и брже мицати; најзад он устаде и, простревши шињел, леже у сенци иза ватре. Да ли су ме његово врпољење и стењање док се намештао да спава, или Веленчукова смрт и ово гадно време довели у такво расположење, тек мени се учинило да он одиста плаче.

Доњи део пања, претворивши се у жар, покатакд би запламсао и обасјао Антонова, његове седе бркове, црвено лице и ордење на шињелу којим се огрнуо, даље нечије чизме, главу или леђа. Одозго се спуштала она иста теобна магла, у ваздуху се осећао онај исти задах влаге и дима, унаоколо су се виделе оне исте сјајне тачке ватри што су се гасиле, и усред мртве тишине чуо се глас тужне Антоновљеве песме; а кад би он тренутно заћутао, чули су се тихи гласови ноћног кретања у логору — хркање, звецкање стражарских пушака и пригушен разговор, као припев Антоновљевој песми.

— Друга смена! Макатјук и Жданов! — викну Максимов.

Антонов престаде с певањем, Жданов устаде, уздахну, прекорачи брвно и одгегуца топовима.

15. јуна 1855. године.

СЕВАСТОПОЉ У ДЕЦЕМБРУ

Јутарња румен тек што почиње бојити небески свод изнад Сапун планине; угаситоплава површина мора већ је збацила са себе ноћни сумрак и очекује први зрак да би затреперела веселим сјајем; са залива дува ветар и ковитла се магла; снега нема — све је црно, али јутарњи оштар мраз штима по лицу и пуца под ногама, а удаљено непрестано хујање мора, покатакд прекидано одјеком пуцњаве у Севастопољу, једино нарушава јутарњу тишину. На лађама мукло избија осам.

На Северној дневни рад помало почиње замењивати ноћни мир: негде прође смена стражара звецкајући пушкама; онамо лекар већ хита у болницу; овде војник изишао из земунице, леденом водом умива преплануло лице, па се окренут заруменелом истоку, брзо крсти и моли Богу; тамо висока, тешка мацара,⁴² коју вуку камиле, шкрипећи прође ка гробљу да се сахране искрвављени покојници, којима је малтене до врха натоварена... Прилазите пристаништу — изненађује вас необично заударање каменог угља, ђубрива, влаге и говедине; на хиљаде разноврсних ствари — дрва, месо, кошеви, брашно, грожђе итд. у гомилама лежи близу пристаништа; војници из разних

⁴² Мацара — врста товарних кола на Кавказу (прим. прев.).

пукова, с ранчевима и пушкама, без ранчева и без пушака, тискају се туда, пуше, свађају се, преносе товари на пароброд који, димећи се, стоји близу скеле; приватни чамци, пуни најразличитијег света — војника, морнара, трговаца, жена — пристају уз кеј и отискују се.

— Хоћете ли на Графску, ваше благородство? Изволите — устајући у чамцу, нуде вам своје услуге два-три некадашња морнара.

Изаберете најближи, прекорачите полутрулу лешину некаквог алатастог коња, који близу чамца лежи у блату, и приђете крми. Отиснули сте се од обале. Око вас море већ блиста на јутарњем сунцу; пред вама — стари морнар у огртачу од камиље длаке и млад плавокос момчић, обојица, ћутећи, својски замахују веслима. Гледате пругасте огромне пароброде раштркане по заливу, црне, као тачке малене, чамце што се крећу по сјајном плаветнилу мора, и лепе, беличасте градске зграде, обојене ружичастим зрацима јутарњег сунца, што се на тој страни виде; гледате пенушаву беличасту линију бона,⁴³ и црне врхове катарки, потопљених лађа, који овде-онде тужно штрче, непријатељску флоту, која се назире тамо далеко на блиставом хоризонту мора, и пенушаве млазове воде, у којима се ковитлају слани кљобучићи што их весла подижу; слушате равномерно ударање весала, гласове који по води долећу до вас и величанствену пуцњаву која, како вам се чини, у Севастопољу постаје све јача.

Кад помислите да сте и ви у Севастопољу, и вашу душу мора прожети осећање некаквог јунаштва, поноса, и у вашим жилама крв почне брже тећи.

— Ваше благородство, терајте право под »Кистентин«⁴⁴ — каже вам старац морнар, осврнувши се да би осмотрио правац који крмом дајете чамцу — десно крмом.

— А на њему су још сви топови — рече плавокоси младић, разгледајући пароброд поред кога пролазимо.

— Него шта: он је нов, на њему је Корнилов живео — додаде старац, и сам погледајући пароброд.

— Гле ти, где је експлодирало! — после дугог ћутања рече младић, загледавши се у беличаст облачак дима што се, праћен оштрим праском гранате, одједном појавио и стао ширити високо изнад Јужног залива.

— То он данас из нове батерије пуца — додаде старац, равнодушно опљунувши руке. — Хајде, Мишка, навали да престигнемо једрењачу. — И ваш чамац брже крене напред по намрешканом широком заливу, и, збиља, престигне тешку једрењачу, натоварену некаквим врећама, јер неумешни војници не веслају равномерно, и у Графској луци пристане уз обалу међу многобројне сваковрсне чамце што су ту привезани.

Подзиданом обалом, жагорећи, промичу гомиле војника у сивом оделу, морнара у црном и жена у шареном. Жене продају колачиће, руски сељаци са самоварима вичу: врућ збићењ,⁴⁵ а одмах ту на првим степенима леже зарђала ђулад, гранате, картечи и од ливеног гвожђа топови разнога калибра; мало даље велики попљочан простор на коме леже некакве огромне греде, топовски лафети, заспали војници; стоје коњи, сељачка кола, зелени топови, ковчези и ногаре за пешаке; ходају војници, морнари, официри, жене, деца и трговци; пролазе кола са сеном, са џаковима и бурадима; понегде прођу козак и официр на коњима, генерал у лаким колима. Десно улица препречена барикадом, у чијим отворима стоје некакви мали топови, крај којих седи морнар и пуши лулу. Лево лепа кућа с римским бројевима на троугластом надвратку, испод кога стоје војници с крвавим носилима — свуда видите немиле трагове војничког логора. Први утисак биће вам неминовно најмучнији: чудна мешавина логорског и градског живота, лепог града и прљавог војничког бивака не само што није лепа већ даје утисак најодвратнијег нереда; вама ће се чак учинити да су сви преплашени, па тумарају тамо-амо не знајући шта да раде. Али загледајте изближе лица тих људи што промичу поред вас, и схватићете нешто сасвим друго. Погледајте макар оног војника коморџију који води на појило некаква три дората и тако спокојно нешто мрмља себи у недра те је сигурно да неће залутати у тој разноликој гомили коју и не опажа, и свој посао — свеједно да ли је то појење коња или превлачење топова — врши тако безбрижно, самопоуздано и мирно, као да се то дешава тамо негде у Тули или Саранску. Тај исти израз читате и на лицу оног официра који с беспрекорно белим рукавицама пролази мимо вас, и на лицу морнара који, седећи крај барикаде, пуши, и на лицу војника што с носилима чекају у трему негдашње Општине, и на лицу оне девојке која, у страху да не укваси своју ружичасту хаљину, прелазећи улицу скаче с камена на камен.

Јесте, неминовно ћете се преварити у свом очекивању, ако први пут улазите у Севастопољ. Узалуд ћете тражити ма на чијем лицу трагове ужурбаности, збуњености, или чак заноса, спремности на смрт, одлучности — ничега од тога нема — ви видите радне људе, мирно заузете свакодневним пословима, те ћете, може бити, прекорети себе што сте се узалуд заносили, мало ћете посумњати у оправданост мишљења о јунаштву бранилаца Севастопоља, које сте ви стекли по причању, описима

⁴³ В. напомену на стр. 468.

⁴⁴ Војни пароброд »Константин« (Прим. Л. Н. Толстоја).

⁴⁵ Збићењ — медовина са зачинама (прим. прев.).

и јеци са Северне стране. Али пре но што посумњате, отидите на бастione и погледајте браниоце Севастопоља на самом месту одбране, или, боље, свратите у ону кућу преко пута, што је раније била севастопољска Општина и у чијем трему стоје војници с носилима — ту ћете видети браниоце Севастопоља, ту ћете видети страшне и тужне, узвдшене и забавне призоре који вас запрепашћују и уздижу душу.

Улазите у велику општинску дворану. Тек што сте отворили врата, одједном вас запрепасти изглед и задах четрдесет или педесет рањеника за ампутације и тешких болесника, једних на војничким постељама, а већине на поду. Не верујте осећању које вас задржава на прагу дворане — то је ружно осећање — идите напред, не стидите се тога што сте тобоже дошли да гледате паћенике, не стидите се да им приђете и поразговарате с њима: несрећни воле да виде људско саосећајно лице, воле да причају своје патње и да чују речи љубави и саосећања. Пролазите између постеља и тражите лице мање намрштено и измучено, коме ћете одлучити да приђете и да поразговарате.

— Где си рањен? — устежући се и бојажљиво питате једног старог, омршавелог војника који вас, седећи на војничкој постељи, прати благим погледом и као зове да му приђете. Ја велим »бојажљиво питате« зато што патње, сем дубоког саосећања некако уливају и бојазан да не увредите онога ко их подноси, а и велико поштовање према њему.

— У ногу — одговара војник; али у исти мах и сами, по наборима покривача, спазите да он нема ноге до изнад колена. — Хвала Богу — додаје — сад ћу на отпуст.

— Јеси ли одавно рањен?

— Већ је шеста недеља настала, ваше благородство.

— Па како је, боли ли те сад?

— Не, сад ме нимало не боли; само кад је ружно време, рекао бих у листу ме тишти, а иначе доста добро.

— Како си то био рањен?

— На петом бастionу, ваше благородство, чим је прво бомбардовање почело: наперио сам топ, почео одмицати ка другој мазгали, док ти ме он удари у ногу, а ја баш као да сам се у јаму оклизнуо. Погледам, а ноге нема.

— А зар те није у том тренутку болело?

— Нимало; само као да су ме нечим врелим боцнули у ногу.

— Е, а после?

— И после није болело; само кад су почели кожу навлачити, рекао бих гуле ми је. Оно, главна је ствар, ваше благородство, не размишљати много: чим не мислиш, ништа те и не боли. Све је горе ако човек мисли.

У тај мах прилази вам жена у сивкастој хаљини на пруте, повезана црном марамом; она се умеша у ваш разговор с морнаром и почне причати о њему, о његовим патњама, о неподношљивом стању у коме је био четири недеље, о томе како је, онако рањен, зауставио носило, да би видео плотун наше батерије, па како су велики кнежеви разговарали с њим и даровали му двадесет пет рубаља и како је он казао да опет хоће на бастion, да младе поучава, ако већ сам не може пословати. Говорећи то без предаха, та жена погледа час у вас час у морнара, који, окренувши се и, као да је не слуша, чупка платно узглавља, а њене очи блистају од некаквог ванредног заноса.

— То је моја домаћица, ваше благородство — каже вам морнар с таквим изразом лица као да вели: »Та ви јој опростите. Зна се, женска посла — глупости говори.«

Почињете да схватате браниоце Севастопоља — и пред тим човеком се због нечег стидите за самога себе. Хтели бисте да му кажете врло много, како бисте му изразили своје саосећање и дивљење; али не можете да нађете речи, или сте незадовољни онима што вам на ум падају, и немо се поклоните пред том ћутљивом и несвесном узвишеношћу и духовном снагом, том стидљивошћу од своје властите вредности.

— Е, нека ти Бог да да се што пре опоравиш — кажете му, па застанете пред другим болесником, који лежи на поду и, како изгледа, у неиздржљивим мукама очекује смрт.

То је плав човек, подбула и бледа лица. Затуривши леву руку назад, лежи полеђушке у таквом стању да се види како га муче јаки болови. Сува, отворена уста једва пропуштају кркљаво дисање, плаве оловне очи упрте у висину, а испод смакнутог покривача вири остатак десне руке умотан завојима. Тежак задах мртвог тела још јаче вас поражава, а унутарња јака ватра, која прожима све делове мученикова тела, као да и вас обузима.

— Шта је с њим, је ли у бунилу? — питате жену која иде за вама и гледа у вас мило као у сродника.

— Није, још чује, али врло слабо — каже она шапатам. — Ја сам га данас чајем појила, знате, иако ми није род, ипак се треба сажалити — а он готово није ни пио.

— Како се осећаш? — питате га ви.

Рањеник окреће зенице према вашем гласу, али вас не види и не разуме.

— У срцу го—ори.

Мало даље видите старог војника, који пресвлачи рубље. Лице му и тело некакве циметасте боје и мршави као костур. Једне руке уопште нема; до рамена му је одсечена. Он бодро седи,

опоравио се; али по мутном, беживотном погледу, по страшној мршавости и борама на лицу видите да је то створење најбољи део свог живота провело у патњи.

На другој страни видите на војничкој постељи измучено, бледо и нежно лице жене, по чијим се обрима разлило грозничаво руменило.

— То је нашој морнарки петог овог месеца граната закачила ногу — каже ваша пратаља — носила је ручак мужу на бастион.

— Па јесу ли јој је одсекли?

— Више колена су одсекли.

Сад, ако су вам живци јаки, уђите на лева врата. У тој соби врше се превијања и операције. Ту ћете видети лекаре, руку крвавих до лаката и бледа, натмурена лица, како се врзмају око војничке постеље на којој, отворених очију и говорећи као у бунилу бесмислене, понекад детињасте и дирљиве речи, лежи рањеник опијен хлороформом. Лекари врше језиву али благотворну ампутацију. Видећете како оштар, крив нож улази у бело снажно тело; видећете како се са страшним продорним јауком и проклињањем рањеник одједном освести и како лекарски помоћник баца у крај одсечену руку; видећете како у истој соби лежи на носилима и други рањеник и, гледајући операцију свога друга, грчи се и јечи не толико од телесног бола, колико од душевне патње и очекивања — видећете страшне призоре који душу потресају; видећете рат, не у правилном, лепом и блиставом строју војника, с музиком и лупом добоша, с лепршавим заставама и генералима под којима коњи поигравају, већ рат у правом значењу те речи — у крви, у тешким патњама, у смрти...

Излазећи из те куће патње, свакако ћете осетити душевно олакшање; дубоко ћете удахнути свеж ваздух, осетићете радост при помисли да сте здрави, али уз то, јасно сагледавши те патње, постаћете свесни и своје ништавности и, мирно, без колебања ћете отићи на бастион.

»Шта значе смрт и патња овако ништавног црвића као што сам ја, у поређењу с толиким смртима и патњама?« Али изглед ведрога неба, сјајног сунца, лепог града, отворене цркве и кретање војника на све стране убрзо ће ваш дух довести у обично стање лакомислености, ситних брига и бављења само свакидашњицом.

Можда ће из цркве искрснути пред вас погреб неког официра у ковчегу с ружичастим покровом, с музиком и лепршавим рипидама; до вашег ће слуха, можда, допирати јека пуцњаве с бастиона, али то вас неће навести на пређашње мисли; погреб ће вам се учинити као веома леп ратнички приказ, јека — веома лепа, ратничка јека, и ни тај приказ, ни јека неће побудити у вама онако јасну мисао на патње и смрт, у односу на вас, каква се код вас јавила у превиијалишту.

Прошавши цркву и барикаду, ви ћете се наћи у највећој вреви градског живота. Са обе стране фирме на дућанима и гостионицама. Трговци, жене са шеширима и повезачама, кицошки одевени официри — све говори о јачини духа, самопоуздању и сигурности становника.

Ако хоћете да чујете разговоре морнара и официра, уђите у гостионицу десно: тамо се, без сумње, већ прича о прошлој ноћи, о Фењу, о боју двадесет четвртог, о томе како су скупи и рђави котлети и о томе како је погинуо овај или онај друг.

— До ђавола, како је сад код нас лоше — говори дубоким гласом плавокос, ћосав поморски официр, опасан зеленим плетеним појасом.

— Где то код нас? — пита други.

— На четвртм бастиону — одговара млади официр, и ви ћете код речи: »на четвртм бастиону« неминовно с великом пажњом и чак са извесним поштовањем погледати у плавокосог официра. Његова одвећ велика слобода, размахивање рукама, одвећ звонак смех и глас, који су вам се најпре учинили дрски, учиниће вам се као нарочито убојичко душевно расположење које после опасности обузима веома младе људе; али ћете ипак помислити да ће он почети да вам прича о томе како је на четвртм бастиону рђаво због граната и метака: ни речи о том! рђаво је стога што је блатиште. »Не може се проћи до батерије«, каже показујући чизме до изнад листова упрскане блатом. »А данас је код мене најбољи тобџија погинуо, право у чело га погодило« — каже други. »Кога то? Митјухина?« — »Није ... Ама шта је то, хоће ли мени дати телетину? Гадови једни! — добаци служи у гостионици. — Није Митјухина, већ Абрасимова. Онакав јунак — у шест је напада био.« На другом крају стола, пред тањирима с котлетима и грашком и уз боцу киселог кримског вина, званог »бордо«, седе два пешадијска официра: један млад, с црвеним оковратником и двома звездицама на шињелу, прича другоме с црним оковратником и без звездица, о боју на реци Алми. Први се већ мало поднапио, и по застајкивањима у његовом причању, по бојажљивом погледу у ком се огледала сумња да ли му верују, а, што је главно, по сувише великој улози коју је он у свему томе играо и што је све одвећ страшно, јасно је да се јако удаљава од строгог изношења истине. Али вама није до тих причања која ће се још задуго слушати у свим крајевима Русије; ви хоћете да што пре одете на бастион, и то баш на четврти, о коме су вам тако много и тако различито причали. Кад неко каже да је био на четвртм бастиону, он то каже с ванредним задовољством и поносом; кад неко каже: идем на четврти бастион, зацело ће се на њему видети или узнемиреност или претерана мирноћа; кад хоће с неким да се нашале, кажу му: »Требало би те поставити на четврти бастион«; кад сретну носила и упитају: »Одакле?« већином одговоре: »С четвртог бастиона«. Уопште, постоје два сасвим различита мишљења о том страшном бастиону: оних који никад нису били на њему и који су уверени да је

четврти бастион прави гроб за сваког ко оде на њега, и оних који су стално на њему, као плавокоси поморски потпоручник, и који ће вам, говорећи о четвртом бастиону, рећи да ли је суво или блатњаво тамо, да ли је топло или хладно у земуници, итд.

За пола сата које сте провели у гостионици, време се већ променило: магла што се ширила по мору згуснула се у сиве, досадне и влажне облаке и заклонила сунце, некаква непријатна суснежица сипи одозго и кваси кровове, тротоаре и војничке шињеле...

Прошавши још једну барикаду, изиђете на велика врата десно и широком улицом идете навише. Иза те барикаде, у кућама са обе стране улице, нико не станује, нема фирми, капије су заковане даскама, прозори избијени, негде одваљен угао зида, негде пробијен кров. Зграде изгледају старе, оне су, као исплужени војници, претрпеле сваки јад и немаштину, па као да поносито и мало презриво гледају на вас. Путем се спотичете о ђулад што се ту ваљају и рупчаге пуне воде које су гранате у каменитом тлу изриле. Идући улицом сусрећете и престижете чете војника, козачке извиднице, официре; понекад наиђете на жену или дете, али жена више није са шеширом, већ морнарка у старој памуклији и у војничким чизмама. Кад прођете нешто даље улицом и сиђете под малу падину, сад не видите куће око себе, већ некакве чудне гомиле развалина, камења и дасака, иловаче, греда; испред себе, на стрмом брегу, видите некакав црн, блатњав простор изривен јарцима, и то што је пред вама, то управо и јесте четврти бастион... Овде се још мање света среће, жене се никако и не виђају, војници брзо иду, на путу видите трагове крви, и ту ћете обавезно срести четири војника с носилима, а на носилима бледо-жуто лице и крвав шињел. Ако упитате: »Где је рањен?« — носиоци ће вам, не осврнувши се, љутито рећи: у ногу или у руку, ако је лако рањен; или ће мргодно објутати ако се из носила не види глава, и он је већ умро или је тешко рањен.

Фијук ђулета или граната у непосредној близини немило вас изненади баш у тренутку кад се почнете пети уз брдо. Одједном схватите, и то друкчије но што сте пре схватили, значај тих фијука и пуцњаве коју сте у граду слушали. Некакво тихо, радосно сећање одједном блесне у вашој уобразиљи; својим личним ја почнете се више бавити него посматрањем, и све што вас окружава не привлачи више тако вашу пажњу, а некакво мучно осећање неодлучности одједном вас обузме. И поред тог гадног себичног гласа који, пред опасношћу, одједном проговори у вама, ви, нарочито кад угледате војника који, машући рукама и клизећи по житком блату, смејући се, трком промакне мимо вас — ви ућуткате тај глас, нехотице се испрсите, дигнете главу и с муком почнете да се верете уз клизав, глиновит брег. Тек што сте се мало успели уз брег, здесна и слева почну око вас зујати меци из кратких пушака и ви, може бити, станете размишљати да ли да идете ровом који води поред пута, али ров је до колена пун тако житког, жутог, смрдљивог блата, да ћете свакако изабрати пут брдом, тим пре што видите да сви иду тим путем. Прешавши око двеста корака, изиђете на изрован, блатњав простор са свих страна окружен габионима⁴⁶, насипима, траповима, земуницама, поравнаним местима, на којима стоје велики топови од ливеног гвожђа и леже лепо поређане гомиле ђулади. Вама се све то учини нагомилано без икаква циља, везе и реда. Овде на батерији седи група морнара, онде, на средини поравнаног места, лежи разбијен топ до половине утонуо у блато, онамо један војник пешак, који с пушком пролази поред батерије, с муком извлачи ноге из блата. Али свуда, на све стране и на сваком кораку, видите поразбијане црепове, гранате које нису експлодирале, ђулад, трагове логора, и све је то огрезло у житко, лепљиво блато. Чини вам се да недалеко од себе чујете тресак ђулета; чини вам се да са свих страна чујете различите фијуке метака — неки зује као пчела, неки, бржи, звижде или цичичу као жица на виолини — чујете страховиту рику топова, која вас до дна душе потреса и која вам се чини као нешто одвећ страшно.

»Дакле, ово је тај четврти бастион, ово је то страшно, уистину ужасно место!« — мислите, осећајући нешто мало поноса, а много више пригушеног страха. Али разочараћете се: то још није четврти бастион. То је Јазоновски шанац — место релативно много склоњеније и нимало страшно. Да бисте отишли на четврти бастион, ударите десно оним уским ровом којим је, сагнувши се, једва прошао војник пешак. Идући тим ровом ви ћете, можда, опет срести носила, морнаре, војнике с лопатама, видећете спроводнике мина, у блату земуница у које, сагнувши се, једва могу ући двојица, и тамо ћете видети козаке извиднике из црноморских батаљона, који се ту преобувају, једу, пуше луле, ту станују, и опет ћете свуда видети исто смрдљиво блато, трагове логора, и разбацано ливено гвожђе свих могућих облика. Кад прођете још триста корака, наново наилазите на батерију — на мало, поравњено земљиште, изровано рупчагама и окружено габионима, напуњеним земљом, топовима и земљаним насипима. Ту ћете, можда, видети пет морнара како испод грудобрана играју карата и морнаричког официра који ће вам, кад позна у вама новајлију и радознала човека, драге воље показати своје подручје и све што може привући вашу пажњу. Тај официр, седећи на топу, тако мирно савија цигарету у жућкасту хартију, тако се мирно шета од једне пушкарнице до друге, и тако мирно, без и најмање афектације, говори с вама, да ћете и ви, не осврћући се на метке који учестаније него пре звижде изнад вас, и сами постати хладнокрвнији и пажљиво ћете распитивати официра и слушати га. Тај ће вам официр испричати — али само ако га ви упитате — о бомбардовању петог

⁴⁶ Габион — кош напуњен земљом или песком, иза кога се заклони војник кад пуца (прим. прев.).

октобра, испричаће вам како је у његовој батерији само један топ могао да дејствује и како је од свих војника остало њих осморица, а како је ипак сутрадан, шестог, "он палио"⁴⁷ из свих топова; испричаће вам како је петог граната ударила у морнарску земуницу и њих једанаесторицу покосила; кроз батеријске мазгале показаше вам и непријатељске ровове, који су одатле само тридесет до четрдесет сажења удаљени. Једнога се само бојим, да ви, под утицајем звиждања метака, извирујући кроз мазгале да бисте разгледали непријатеља, ништа нећете видети, а ако и видите, веома ћете се зачудити да је онај бели каменити бедем, што је тако близу вас и с кога избијају бели димови, да баш тај бели бедем и јесте непријатељ — он, како говоре војници и морнари.

Врло лако може бити да се морнаричком официру, из таштине или тек онако да себи причини задовољство, прохте да мало припуца пред вама. «Послати тобцијског старешину и војнике ка топу», и четрнаест морнара, брзо, весело, неки трпајући лулу у џеп, неки жваћући двопек, лупајући поткованим чизмама по пораваном земљишту, приђу топу и напуне га. Загледајте се у лица, држање и покрете тих људи: у свакој бори оног препланулог лица испупчених јагодица, у сваком мишићу, ширини рамена, крупноћи оних ногу обувених у грдно велике чизме, у сваком покрету, мирном, поузданом, а неужурбаном, виде се главна обележја — разборитост и отпорност — која чине снагу Руса; али овде, изгледа вам, опасност, мржња и патње у рату утиснуле су на свако лице, осим ових главних црта, још и трагове свести о свом достојанству и узвишене мисли и осећања.

Одједном, страховита топовска рика, која не потресе само ваше чуло слуха већ читаво биће, толико вас пренерази да целим телом уздрхтите. Одмах затим чујете како се фијук гранате удаљава, а густ дим барута обавија вас, поравнано земљиште и црне прилике морнара што се по њему крећу. Поводом тога нашег пуцања чућете разна причања морнара и видећете њихово одушевљење и излив осећања, које можда нисте очекивали да видите — то је осећање мржње, освете непријатељу, сакривено у дну душе сваког од њих. »У саму је мазгалу погодило; како ми се чини, двојицу је убило ... ено, носе их« — чућете веселе узвике. »А ено он се распомамљује: сад ће нас гађати«, каже неко; и збиља, убрзо затим угледате пред собом муњу, дим; стражар који стоји код грудобрана викне: »тооп!« И одмах затим мимо вас прозвижди ђуле, тресне о земљу, па житко блато и камење левкасто разбаца око себе. Командир батерије разљути се због тог ђулета, заповеди да се напуни други и трећи топ; непријатељ исто тако стане да одговара, и вас обузима необично осећање, чућете и видети необичне ствари. Стражар ће опет викнути: »топ!« и ви ћете чути исто оно звиждање и удар, оно исто распрскавање; или ће викнути »Маркела!«⁴⁸ и ви ћете чути уједначено, доста пријатно звиждање гранате, с којим се тешко може спојити мисао о нечем страшном; чућете како се то звиждање убрзано приближује вама, затим ћете угледати црну куглу, чути јак удар о земљу и праскаво распрскавање гранате. Затим ће се, звиждећи и пиштећи, разлетети комади, у ваздуху ће зазвечати камење, а вас попрскати блатом. Слушајући те звуке, обузеће вас чудно осећање задовољства, а у исти мах и страха. У тренутку кад знате да граната лети према вама, неминовно ће вам синути мисао да ће вас та граната убити, али осећање честољубља крепи вас, и нико не види нож који вам срце пара. Међутим, кад граната пролети, а вас не закачи, живнућете и неко радосно, неизрециво пријатно осећање само за тренутак ће овладати вама, тако да налазите некакву особиту милину у опасности, у тој игри животом и смрћу; хтели бисте да све ближе и ближе падају око вас ђулад и гранате. Али стражар својим крупним, громким гласом одједном викне: »Маркела!« — опет звиждање, удар и експлозија гранате, али заједно с праском вас пренерази јечање човека. Заједно с носилима прилазите рањенику који, у блату и крви, има некакав чудан, нељудски изглед. Морнару је разнесен део груди. У први мах на његовом лицу попрсканом блатом види се само страх и некакав притворан, преурањен израз патње, што је особина сваког човека у таквој прилици; али кад му принесу носила и он сам на здраву страну легне на њих, опажете како му се онај израз замењује изразом неке неизмерне радости и неисказано узвишене мисли: очи јаче сијају, зуби се стежу, глава се с напрезањем подиже; и, у тренутку кад га подижу, он зауставља носила па, упињући се, уздрхталим гласом говори друговима: »Збогом, браћо!« хоће још нешто да каже, види се како хоће да каже нешто дирљиво, али још једном поново рекне: »Збогом, браћо!« У том му приђе друг морнар, и на главу, коју му рањеник примакне, натакне фурашку, па се, мирно и равнодушно размахујући рукама, враћа своје топу. »Тако сваки дан по седморица или осморица војника«, зевајући и савијајући цигарету у жућкасту хартију, каже вам морнарички официр, као одговор на запрепашћење што се на вашем лицу огледа ...

И ето, видели сте браниоце Севастопоља на самом месту одбране и враћате се натраг, а никакву пажњу не обраћате на ђулад и метке, који целим путем до разрушеног позоришта непрестано звижде, већ идете мирне, оснажене душе. Главно утешно уверење које сте стекли — то је уверење да је немогуће заузети Севастопол, и не само заузети Севастопол, него и било где уздрмати снагу руског народа — а то сте видели не у оном мноштву попречних заклона, грудобрана, вешто саграђених ровова с насипима, мина и нагомиланих топова, од чега ништа нисте разумели, већ сте то видели у очима, речима, начину рада, у оном што се назива дух бранилаца Севастопоља. То што они

⁴⁷ Морнари увек кажу »палити«, а не »пуцати« (прим. Л. Н. Толстоја).

⁴⁸ Мортира, мерзер (прим. Л. Н. Толстоја),

раде, раде тако просто, без велике муке и напрезања, да сте уверени да они могу још сто пута боље урадити ... они могу све урадити. Схватате да осећање које их гони на рад није оно ситничарско осећање таштине, занашења, које је и вас обузимало, већ неко друго, моћније осећање, које је од њих начинило људе што тако мирно живе под ђуладима, где их вреба на стотине изненадних смрти, место једне, којој су сви људи подложни, и који живе под таквим условима, усред непрекидног напорног рада, стражарења и блата. Ради ордена, чувеног имена, или због претње, не могу људи пристати на тако страшне услове: мора постојати други, узвишен разлог који их на то подстиче. А тај разлог је љубав према отаџбини, стидљиво осећање које лежи у дубини душе сваког Руса а које он ретко испољава. Тек сада причања из доба прве опсаде Севастопоља, кад у њему није било тврђава, није било много војске, ни стварне могућности да се одржи, па ипак није било ни најмање сумње да се он неће предати непријатељу причања из доба кад је онај јунак, достојан старе Грчке, Корнилов, обилазећи војску, говорио: »Умрећемо, момци, а нећемо предати Севастопољ«, а наши Руси, неспособни за фразирање, одговарали: »Умрећемо, ура!« — тек сад причања о том добу нису више дивна историјска предања, већ су постала истина, стварност. Сада ћете лако разумети: замислите да су ти војници, које сте сад видели, они јунаци што у оно тешко доба нису подлегли, већ су се уздигли духом и радосно се спремали у смрт, не за град, већ за домовину. Ова епопеја Севастопоља, чији је јунак био руски народ, задуго ће оставити у Русији дубоке трагове.

Већ се ближило вече. Сунце је пред сам залазак изишло иза сурих облака што су прекрили небо, и, одједном, пурпурним сјајем обасјало љубичасте облаке, зеленкасто море, које се равномерно њихало и било прекриљено паробродима и чамцима, обасјало беле куће у граду и свет на улицама. По води су се разлегали звуци некаквог старог валцера, који је на шеталишту свирала пуковска музика, и јака пуцњаве с бастиона, која га је некако необично пратила.

Севастопољ, 25. априла 1855. године

СЕВАСТОПОЉ У МАЈУ

Већ је шест месеци прошло од дана кад је прво ђуле зазвиждало с бастиона Севастопоља изровавши земљу на местима где је непријатељ, пословао, и од тога часа на хиљаде граната, ђулади и метака није престајало да лети с бастиона у ровове и из ровова на бастионе, а анђеол смрти није престајао да лебди над њима.

Отада је на хиљаде људских самољубља успело да се нађе увређено, на хиљаде је успело да се задовољи, да се надури, на хиљаде — да се смири у загрљају смрти. Колико је звездица пришивено, колико их је скинуто, колико Ана, Владимира, колико ружичастих мртвачких ковчега и платнених покрива! А они исти звуци непрестано се разлежу с бастиона и непрестано исто онако — и нехотице подрхтавајући и са сујеверним страхом — за ведрих вечери из свог логора Французи гледају жућкасту изривену земљу севастополских бастиона, црне прилике напшх морнара, што се по њима крећу, и броје пушкарнице из којих љутито стрче топови од ливеног гвожђа; и исто онако са осматрачнице крманаш подофицир посматра догледом шарене прилике Француза, њихове батерије, шаторе, колоне што се крећу по Зеленој гори и праменове дима што сукћу у рововима, и стално са истим онаквим жаром, с разних страна света, хитају ка овом кобном месту гомиле разноврсних људи, с још разноврснијим жељама.

А питање које нису решили дипломати још мање се може решити барутом и крвљу.

Често ми је падала на ум чудна мисао: како би било кад би једна зараћена страна предложила другој да свака војска пошаље по једног војника? Ова жеља може изгледати чудна, али зашто се не би испунила? А затим, нека свака страна пошаље другог, затим трећег, четвртог итд., све док не остане по један војник у свакој војсци (претпостављајући да су војске једнаких снага и да би се количина заменила каквоћом). Па онда, ако се већ заиста сложена политичка питања између разумних представника разумних бића морају решавати тучом, нека се потуку она два војника — један нека опседа град, други нека га брани.

Овакво расуђивање изгледа чист парадокс, али је оно тачно. Доиста у чему би била разлика између једног Руса, који би ратовао против једног савезничког представника, и између осамдесет хиљада који ратују против осамдесет хиљада? Зашто не би сто тридесет пет хиљада противу сто тридесет пет хиљада? Зашто не двадесет хиљада против двадесет хиљада? Зашто не двадесет против двадесет? Зашто не један против једнога? Ни у ком случају није једно логичније од другог. Последње је, напротив, далеко логичније, јер је човечније. Једно од ово двоје: или је рат безумље, или, ако људи чине то безумље, онда они уопште нису разумна бића, као што је то код нас однекуд уобичајено мислити.

II

У опсађеном граду Севастопољу, на шеталишту, крај павиљона је свирала пуковска музика, и гомиле војних лица и жена свечано су се кретале стазама. Сјајно пролетње сунце дигло се од ране зоре изнад енглеских ровова, прешло на бастионе, затим на град — на Николајевску касарну, па се са истом радошћу, светлећи ради свију њих, сада спуштало према пространом, модром мору, које се, уз

благо таласање, преливало сребрнaстим сјајем.

Висок, мало погурен пешадијски официр, навлачећи не сасвим белу али чисту рукавицу, изиђе на вратанца једне од морнарских кућица, изграђених на левој страни Морске улице, па се, замишљено гледајући преда се, упуту уз брдо ка шеталишту. Израз ружног лица овог официра и његово ниско чело одавали су ограниченост умних способности, а поред тога разборитост, поштење и склоност ка уредности. Био је ружно грађен — дугих ногу, неспретан и некако стидљивих покрета. На себи је имао добро очувану фурашку, танак шињел мало необичне љубичасте боје, испод чије се ивице видео златан ланац за сат; панталоне с каишчићима за скопчавање испод стопала и чисте, сјајне чизме од телеће коже, мада су на њима потпетице биле искривљене — али не само по тим стварима, на које се обично не наилази код пешадијског официра, већ по целокупном изразу његове личности, искусно војничко око одмах је видело да то није обичан пешадијски официр, већ нешто мало више. Могло би се помислити да је Немац, кад црте његовог лица не би одавале да је чисто руског порекла, или да је ађутант, или пуковски коначар (али би он у том случају имао мамузе), или официр који се за време похода пребацио из коњице, а можда и из гарде. И заиста, био је то официр који се пребацио из коњице и у овом тренутку пео се ка шеталишту и размишљао о писму што га је малочас добио од свог бившег друга, спахије у Т. губернији, који је у оставци, и његове жене, бледе и плавооке Наташе, своје велике пријатељице. Он се сети једног места из писма свога друга:

»Када нам донесу »Инвалид«, онда Пупка (тако је улан у оставци звао своју жену) главом без обзира истрчи у предсобље, дочепа новине па с њима одјури на ЕС у хладњаку, у гостинску собу (у којој смо, сећаш се, онако дивно с тобом проводили зимске вечери док је пук боравио у нашем граду), и с таквим заносом чита ваше јуначке подвиге, да ти ни замислити не можеш. Она те често спомиње: »Е, овај Михајлов је — каже она — душа од човека, баш ћу га пољубити кад га видим — он се бори на бастioniма и неизоставно ће добити Георгијевски крст и о њему ће писати новине«, итд. итд., тако да ја заиста почињем бивати љубоморан на тебе.« На другом месту он пише: »Нама новине стижу врло касно, и мада има много усмених вести, човек не може свему веровати. На пример, музикалне госпођице, које ти познајеш, причале су јуче да су, тобоже, наши козаци ухватили Наполеона и да је спроведен у Петроград, али ти већ знаш колико ја томе верујем. А један који је стигао из Петрограда (он ради код Министра на поверљивим пословима, красан човек, и, како сада у граду нема никога, за нас је такав русурс да не можеш ни замислити) — као поуздано каже да су наши заузели Јевпаторију, тако да Французи више немају везе с Балаклавом, и да је код нас том приликом погинуло двеста људи, а код Француза око петнаест хиљада. Поводом тога моју је жену обузело такво одушевљење да је лумповала целу ноћ, и каже да си ти сигурно, по њеном предосећању, био у том боју и истакао се ...«

Без обзира на речи и изразе које сам нарочито курзивом истакао и на читав тон писма по чему је надмени читалац, свакако, стекао тачан и неповољан појам што се тиче честитости капетана Михалова, изношених чизама, о његовом другу, који пише русурс и има тако чудне појмове о географији, о бледој пријатељици на клупи ес (можда, чак не без основе, замишљајући ту Наташу са прљавим ноктима), и, уопште, о читавом том празном, мало прљавом провинцијском кругу који он презире, капетан Михајлов се с неизрециво сетним уживањем сећао своје губернијске бледе пријатељице и како је, обично, с њом увече седео у хладњаку и говорио јој о осећању, сећао се доброг друга улана како се љутио и губио када су понекад у соби за рад играли карата по копјејку партију, како му се жена подсмевала — сетио се њиховог пријатељства (можда се њему чинило да је од стране бледе -пријатељице било и нечег више): сва та лица, у својој средини, искрснуше у његовој уобразиљи у необично пријатној, весело-ружичастој боји, и он, осмехујући се својим успоменама, руком додирну џеп у коме је било то њему мило писмо. Те успомене су за Михајлова, капетана II класе, имале утолико већу драж што је круг у коме је сада у пешадијском пуку морао да живи био далеко испод онога у коме се раније кретао као коњички официр и кавалер дама, који је у граду Т. био свуда радо приман.

Круг у коме се некада кретао био је до тог степена изнад овог садашњег да су га другови из пешадије, када би му се у тренуцима искренности десило да им прича како је имао своја кола, како је плесао на баловима код губернатора и играо карата с цивилним генералом, слушали равнодушно и са сумњом, као да само не желе да му противурече и доказују супротно — ко веле »нека га, нек прича«, а што он није показивао отворено презирање што му се другови опијају вотком, као и према томе што се у четврт копјејке коцкају старим картама, и уопште према њиховом грубом понашању, то треба приписати његовој нарочито кроткој, прилагодљивој и разборитој нарави.

Капетан Михајлов и нехотице пређе са успомена на сањарења и наде. »Колико ће се Наташа задивити и обрадовати — размишљао је корачајући у својим искривљеним чизмама уском улицицом — кад одједном прочита у »Инвалиду« извештај како сам се ја први попео на топ и добио орден Св. Ђорђа. Чин капетана прве класе треба да добијем по старом предлогу. Затим врло лако могу ове године бити мајор јер сам на фронту, пошто су многи изгинули, а још ће свакако многи наши и изгинути у овом рату. А затим ће опет доћи до рата и мени ће, као чувеном човеку, поверити пук ... потпуковник ... Ану о врат ... пуковник...« — и он је већ био генерал који својом посетом удостојава Наташу, удовицу свога друга, који ће, како је Михајлов маштао, умрети баш у то доба; тада му звуци

музике са шеталишта разговетније допреше до ушију, гомиле света падоше му у очи и он се нађе на шеталишту као онај стари пешадијски капетан II класе, сасвим безначајан, неспретан и бојажљив.

III

Он најпре приђе павиљону крај кога су стајали музиканти док су други војници из истог пука, уместо сталка, држали раширене ноте и око којих су више гледајући него слушајући, образовали круг писари, јункери, дадиле с децом и официри у старим шињелима. Око павиљона су стајали, седели и ходали углавном морнари, ађутанти и официри у белим рукавицама и новим шињелима. Широком алејом шеталишта ходали су официри свих врста и свих врста жене, неке у шеширима, већином с повезачама (а било их је и без марама и без шешира), али ни једна није била стара, већ, за чудо, све младе. А доле, сеновитим, мирисним дрворедима белих багремова ходале су и седеле осамљене групе.

Никоме није било нарочито стало до тога да на шеталишту сретне капетана Михајлова, изузев можда Обжогову и Сусликову, капетанима у његовом пуку, који му ватрено стегоше руку, али је први био у панталонама од камиље сукна, без рукавица у похабаном шињелу, а лице му је било јако црвено и знојаво, а други је викао тако гласно и безобзирно да је просто човека било срамота да иде с њим нарочито пред официрима у белим рукавицама, од којих се са једним — ађутантом — капетан Михајлов поздрављао, а и с другим — штабним официром — могао би се поздрављати, јер се с њим два пута срео код једног заједничког познаника. Осим тога, какво би му задовољство било да шета с господом Обжогом и Сусликовым када их и онако шест пута на дан среће и с њима се рукује. Па није ваљда ради тога дошао на музику.

Он би желео да приђе ађутанту с којим се поздрављао и да поразговара с том господом уопште, не ради тога да капетани Обжогов и Сусликов, и поручник Паштечки, као и други, виде да он разговара с њима, већ просто зато што су то пријатни људи, уз то знају све новости — испричали би му понешто ...

Али чега ли се то капетан Михајлов боји и не усуђује се да им приђе? »А шта ако ми одједном не одговоре на поздрав — размишљао је он — или отпоздраве и наставе да разговарају, као и да нисам ту, или се чак и удаље од мене, а ја останем тамо сам међу аристократима?« Реч аристократи (у значењу виши одабрани круг, у било ком сталежу) постало је код нас у Русији, где, рекло би се, уопште не би требало да постоји, од неког времена врло популарна и продрла у све крајеве и све друштвене слојеве, где год је само продрла таштина (а какви треба да буду услови времена и прилике па да та одвратна страст не продре?) — Међу трговце, чиновнике, писаре, официре, у Саратов у Мамадишу, у Виноци, где год има људи. А како у опсађеном граду Севастопољу има много људи, то има много и таштине, то јест аристократа, без обзира на то што смрт у сваком тренутку виси над главом сваког аристократе и неаристократе.

За капетана Обжогова капетан II класе Михајлов је аристократа, јер има чист шињел и рукавице, и он га због тога не подноси, мада га малчице поштује; за капетана Михајлова ађутант Калугин је аристократа, јер је ађутант и на »ти« с другим ађутантом, и због тога му није баш нарочито наклоњен, мада га се прибојава. За ађутанта Калугина гроф Нордов је аристократа и он га вечито грди и у души презири због тога што је царев ађутант. Страшна је реч аристократа. Зашто се потпоручник Зобов тако усиљено смеје, мада ништа није смешно, пролазећи поред свога друга који седи са штабним официром? Да би тиме доказао да он није ништа гори од њих иако није аристократа. Зашто штабни официр говори тако slabим, лено-тужним, као туђим гласом? Да би свом саговорнику доказао да је аристократа и да потпоручнику указује врло велику милост тиме што разговара с њим. Зашто јункер онако маше рукама намигује идући за госпођицом, коју први пут види и којој се ни за шта на свету неће усудити да приђе? Да би показао свим официрима да је он, без обзира на то што њима скида капу, ипак аристократа и да му је то врло пријатно. Зашто се артилеријски капетан онако грубо понашао према доброћудном ордонансу? Да би свима доказао да се он ником не улагује и да му до аристократа није стало, итд. итд., итд.

Таштина, таштина и свуда таштина — чак и на ивици гроба и међу људима који су из узвишених побуда спремни да пођу у смрт. Таштина! Мора да је то карактеристична црта и специјална болест нашег века. Зашто се раније није ништа чуло за ту страст међу људима, као за велике богиње и колеру. Зашто у нашем веку постоје само три врсте људи: једни — који начело таштине прихватају као чињеницу која мора постојати, па према томе има оправдања, и драге воље јој се потчињавају; други — који је примају као несрећан али неизбежан услов, и трећи — они који несвесно, ропски делају под њеним утицајем? Зашто су Хомер и Шекспир говорили о љубави, о слави и патњама, а зашто је књижевност нашег доба само бескрајна повест о »Снобовима« и »Таштини«?

Капетан Михајлов, оклевајући, двапут прође поред групе својих аристократа, а трећи пут се присили па им приђе. У тој групици су била четири официра: ађутант Калугин, Михајловљев познаник, ађутант кнез Гаљцин, који је чак и за самог Калугина био помало аристократа, потпуковник Нефердов, један од такозваних сто двадесет двојице светских људи, који су из оставке поново ступили у службу под утицајем делимично родољубља, а делимично честољубља, а, што је главно, и зато што су сви

то чинили; стари клупски, московски нежења, који се овде прикључио партији незадовољника, оних који ништа не раде, ништа не схватају и осуђују све наредбе старешина, и коњички капетан Праскухин, исто тако један од сто двадесет двојице хероја. На Михајловљевој срећи, Калугин је био одлично расположен (малочас је генерал с њим разговарао врло поверљиво, а кнез Галџин, који је допутовао из Петрограда, одсео је код њега), па је сматрао да се неће понизити ако пружи руку капетану Михајлову, што се Праскухин, међутим, није одлучио да учини иако се врло често сретао на бастиону с Михајловом, више пута пио његово вино и вотку и чак му дуговао дванаест и по рубаља од преферанса. Како још није добро познавао кнеза Галџина, није хтео да пред њим открије да познаје простог пешадијског капетана II класе; он му се само овлаш поклонил.

— Шта је, капетане — рече Калугин — кад ћемо опет на бастиончић? Сећате ли се како смо се срели на Шварцовом шанцу — вруће је било? А?

— Да, вруће — рече Михајлов потиштено се сећајући како је жалосно изгледао кад се те ноћи пресамићен провлачио кроз ровове на бастион и срео Калугина, који је ишао као прави делија и бодро звецкао сабљом.

— Ја би, у ствари, сутра требало да идем, али је болестан — настави Михајлов — један официр, тако ... — хтеде да исприча како није његов ред, али како је командир осме чете болестан, а у чети је остао само прапоршчик, те је он сматрао за своју дужност да се понуди уместо поручника Непшитшетског и због тога данас иде на бастион. Калугин га не саслуша до краја.

— А ја осећам да ће се ових дана нешто догодити — рече он кнезу Галџину.

— А да не буде данас чега? — бојажљиво упита Михајлов погледајући час у Калугина час у Галџина. Нико му не одговори. Кнез Галџин се само некако намргоди, баци поглед изнад његове фурашке па, поћувавши мало, рече:

— Дивно је оно девојче у црвеној повезачи. Познајете ли је, капетане?

— То је кћерка једног морнара недалеко од мог стана — одговори капетан.

— Хајдемо да је лепо видимо.

И кнез Галџин узео подруку с једне стране Калугина, с друге капетана II класе, унапред убеђен да то мора причинити велико задовољство овом последњем, што је и било тачно.

Капетан је био сујеверан и сматрао је за велики грех пред одлазак у бој бавити се женама, али се у овом случају претварао да је велики женскарш, у шта, очигледно, кнез Галџин и Калугин нису веровали и што је веома зачуло девојку у црвеној повезачи, која је више пута запазила како капетан црвени пролазећи поред њеног прозора. Праскухин је ишао иза њих и стално је гуркао руком кнеза Галџина правећи разне примедбе на француском језику; али како се стазом није могло ићи учетворо, био је приморан да иде сам и тек на другом заокрету узео под руку Сервјагина, чувеног и храброг поморског официра, који му је пришао и почео да разговара с њим, јер је и он желео да се придружи групици аристократа. И чувени јунак с радостју провуче своју мишићаву честиту руку испод мишице капетана Праскухина, који је свима, па и самом Сервјагину, био добро познат као не баш много честит човек. Али када је Праскухин, објашњавајући кнезу Галџину своје познанство са тим поморцем, шапнуо овоме да је то чувени јунак, кнез Галџин, који је јуче био на четвртном бастиону и видео како је на неких двадесет корака од њега експлодирала граната, држећи да је и сам исто тако храбар као тај господин, и сматрајући да многи своју славу стичу ни за шта, није Сервјагину поклатио нимало пажње.

Капетану Михајлову било је тако пријатно да шета у том друштву да је заборавио на друго писмо из Т., на мрачне мисли које су га обустављале кад би се сетио да мора ићи на бастион и, што је главно, да у седам сати мора бити код куће. Он остаде с њима све док они не почеше да разговарају искључиво један с другим, избегавајући његове погледе и дајући му тиме на знање да може ићи и, најзад, сасвим га напустише. Али је капетан ипак био задовољан и пролазећи поред јункера барона Песта, који је од прошле ноћи, прве проведене у склоништу петог бастиона, постао нарочито поносан и самопоуздан, и себе због тога држао за јунака, нимало се није наљутио због презривог високопарног израза с којим је јунак заузео став мирно пред њим и скинуо фурашку.

IV

Али чим је капетан прекорачио праг свог стана, сасвим друге мисли му навалише у главу. Угледа своју собицу са земљаним неравним подом и искривљеним прозорима, залепљеним хартијом, свој стари кревет и ћилим прикуцан изнад њега, на ћилиму је била представљена амазонка и на њему су висила два тулска пиштоља, виде прљаву, цицаним јорганом покривену постељу јункера који је становао с њим; угледа свога Никиту, који се, наокућене масне косе, чешкајући се, диже с пода; угледа свој стари шињел, огуљене чизме и завежљај из кога је вирио комадић сира и грлић боце од портера у којој је била вотка, припремљено за њега кад крене на бастион, и, са осећањем сличним ужасу, он се одједном сети да сада на целу ноћ иде с четом у ровове.

Данас ћу сигурно погинути — размишљао је капетан — осећам то. А, што је главно, није требало да ја идем, већ сам се сам понудио. Увек гине онај који се намеће. И од чега је болестан тај проклети Непшитшетски? Врло је могуће да уопште није болестан, а због њега ће, ето, човек

погинути, а свакако ће погинути. Уосталом, ако не погинем, сигурно ће ме предложити. Видео сам како се и команданту пука допало када сам рекао: дозволите да ја идем ако је поручник Непштетски болестан. Ако не доспем до мајора, до Владимира ћу сигурно. Та ја већ тринаести пут идем на бастион. Ух, тринаест, одвратан број. Сигурно ћу погинути, осећам да ћу погинути; та неко је морао ићи, не може се с прапоршником чета пустити, а да се нешто деси, та то је част пука, част армије зависи од тога. Моја је дужност била да идем... да дужност. А предосећам. Капетан је заборавио да га је то предосећање у јачем или слабијем степену обузимало кад год је требало да иде на бастион, и није знао да то предосећање, у јачем или слабијем степену, обузима сваког ко иде у бој. Пошто је себе мало умирио тим схватањем дужности, које је код капетана, као и уопште код свих ограничених људи, било врло развијено и снажно, седе за сто и поче писати опроштајно писмо оцу с којим због новчаних ствари у последње време није био у најбољим односима. После десет минута, завршивши писмо, устаде од стола очију мокрих од суза, па се, у себи читајући све молитве које је знао (јер се стидео да се пред слугом својим гласно моли Богу), стаде облачити. Осим тога, силно је желео да пољуби иконицу Митрофана, благослов покојне мајке, а у чију је моћ нарочито веровао, но како се стидио да то уради пред Никитом, он из мундира извуче иконице тако да их на улици може узети не раскопчавајући се. Пијани и груби слуга лено му додаде нови мундир (стари, који је капетан обично облачио кад би одлазио на бастион, није био поправљен).

— Зашто мундир није поправљен? Ти би само да спаваш, гаде један! — љугато рече Михајлов.

— Ама какво спавање? — прогунђа Никита. — По цео божји дан трчим као пас: та ваљда се и ја заморим — па још и да не заспим.

— А ти си опет пијан, видим.

— Нисам ваш новац пропио, што ми пребацујете.

— Умукни, скоте! — готов да удари човека, викну капетан који је већ био растројен а сад је потпуно изгубио стрпљење и разљутио се због грубости Никитине, кога је иначе волео, чак га и мазео и с њим провео већ дванаест година.

— Скот! скот! — понављао је слуга. — А што ме скотом називате, господине? Та зар не видите каква су времена? Не ваља грдити.

Михајлов се сети куда иде и обузе га стид.

— Та због тебе би свако изгубио стрпљење, Никита — рече кротко. — Писмо је ово за мога оца, нека га на столу и не дирај — додаде црвенећи.

— Разумем — рече. Никита разнеживши се под утицајем алкохола који је попио, како је сам говорио, »за своје паре«, па је, у очигледној жељи да се расплаче, жмиркао очима.

А кад му је на доксату капетан рекао: »Збогом Никита!« — Никита је одједном стао усиљено да јеца, почевши да љуби руке свог господара. »Збогом, господине!« — јецајући је говорио.

Старица, удова морнара, која је стајала на доксату, као и свака жена није могла да се и она не прикључи овом сентименталном призору, те поче брисати очи прљавим рукавом и нешто мрмљати о томе како, иако су господа, и они и те какве муке подносе, а да је она, сиротица, остала удовица, па стаде по стоти пут пијаном Никити причати своје јаде: како јој је муж погинуо још за прве бандировке и како је њена кућица потпуно разорена (ова у којој сада живи није њена) итд., итд. Кад је господин отишао, Никита запали лулу, замоли газдаричину девојчицу да оде по вотку и врло брзо престаде да плаче, шта више, стаде се свађати са старицом око некакве ведрице коју му је ова тобож здрузгала.

»А можда ће ме само ранити — размишљао је у себи капетан већ у сумрак прилазећи с четом бастиону. — Али где? Како? Овде или овде? — размишљао је, у мислима показујући на трбух и груди. — Ето, кад би овде — мислио је на горњи део ноге — или да ме мимоиђе. Али ако би овде, и то шрапнеом — био би ми крај!«

Па ипак је капетан, савијајући се, кроз ровове срећно стигао до шанца, још по потпуној тами је са официром пионирске чете распоредио људе на посао и сео у удубљење испод грудобрана. Паљбе није било много; само би покатак севнула муња час код нас час код њега, и блистава лулица гранате би описала ватрену дугу на мрачном звезданом небу. Али су све гранате падале далеко позади и десно од шанца у чијем је удубљењу седео капетан, тако да се он донекле умири, попи мало вотке, заложи с сиром, припали цигарету, па, помоливши се хтеде да мало проспава.

V

Кнез Гаљцин, потпуковник Нефердов, јункер барон Пест, који их је срео на шеталишту, и Праскухин, кога нико није звао, с којим нико није разговарао, али који их је у стопу пратио, сви се са шеталишта упутише Калугину на чај.

— А ти ми ниси до краја испричао о Васку Мендељу — говорио је Калугин, пошто је скинуо шињел, сео крај прозора на меку, удобну наслоњачу и раскопчао оковратник чисте уштиркане холандске кошуље — како се то он оженио?

— Смејурја, брате! Je vous dis, il y avait un temps ou on ne parlait que de ca a Petersburg⁴⁹ — рече кнез Гаљцин смејући се, па скочи од клавира за којим је седео и седе на прозор поред Калугина — просто смејурја. Та, ја то све до танчина знам.

— И он весело, оштроумно и живо стаде причати некакву љубавну згуду, коју ћемо овде изоставити, јер за нас није занимљива.

Али пада у очи да није само кнез Гаљцин, него су и сва ова господа, која су се сместила овде, ко на прозор, ко подигавши ноге, ко за клавиром, била сасвим други људи него на шеталишту: није више било оне смешне надувености, охолости, коју су показивали према пешадијским официрима; они су се овде налазили међу својима и понашали се природно, а нарочито Калугин и кнез Гаљцин, врло пријатни, весели и добри момци. Разговарали су о петроградским колегама и познаницима.

— Шта је с Масловским?

— С којим? Царским уланом или гардистом коњаником?

— Ја их обојицу знам. Гардиста је код мене био још као деран, само што је из школе изишао.

А шта је са старијим — је ли коњички капетан?

— О, већ одавно!

— А шта, је ли још са својом Циганком?

— Не, напустио ју је — итд. у том смислу.

А затим кнез Гаљцин седе за клавир и дивно отпева једну циганску песму. Праскухин, иако га нико то није молио, поче да га прати и то тако лепо да га сад замолише да то учини, што њему беше врло мило.

Слуга уђе с чајем, павлаком и перецима на сребрном послужавнику.

— Послужи кнеза — рече Калуган.

— Просто је чудно човеку и да помисли — рече Гаљцин узевши чашу и прилазећи прозору — да се налазимо у опседнутом граду: клавир, чај с павлаком, а стан је такав да бих ја заиста желео да овакав имам у Петрограду.

— Да још тога није — рече вечито незадовољни стари потпуковник — било би просто неподношљиво ово стално ишчекивање нечега... гледати како свакога дана туку, туку — а никако краја нема, па да се још мора живети у прљавштини и без удобности.

— А како је тек нашим пешадијским официрима — рече Калугин — који живе на бастioniма с војницима, у склоништима, и једу војнички боршч — како је тек њима?

— Ја то, ето, не схватам и признајем да не могу да верујем — рече Гаљцин — да људи у прљавом рубљу⁵⁰, вашљиви и неопраних руку могу бити храбри. Оне, знаш, cette belle bravoure de gentilhomme — не може бити.

— Па они и не схватају такву храброст — рече Праскухин.

— Ама што говориш глупости — љутито га пресече Калугин — видео сам их овде више него ти и увек ћу и свуда рећи да су наши пешадијски официри, иако су, истина, вашљиви и по десет дана рубље не мењају, ипак јунаци, дивни људи.

У том тренутку у собу уђе један пешадијски официр.

— Ја ... наређено ми је ... могу ли се јавити ген... његовом превасходству од стране генерала Н. Н? — упита снебивајући се и клањајући се.

Калугин се диже те, не одговоривши официру на поздрав, са увредљивом учтивошћу и уз неприродан званичан осмех, рече официру нека изволе причекати, па не понудивши га да седне и не обраћајући више пажњу на њега, окрену се Гаљцину и поче му говорити на француском, тако да јадни официр, стојећи наред себе, није уопште знао шта да ради од себе и својих руку без рукавица, које су висиле опуштене.

— По веома потребној ствари — рече официр поћутавши један тренутак.

— А! Онда изволите — рече Калугин са истим увредљивим осмехом, па се, навлачећи шињел, упуту вратима с њим.

— Eh bien messieurs, je crois que cela chauffera cette nuit⁵¹ — рече Калугин вративши се од генерала.

— А шта је? шта то? Шта је? Напад? — сви га почеше питати.

— Не знам — видећете сами — одговори Калуган тајанствено се осмехујући.

— Ама реци ми — на то ће барон Пест — ако заиста има нешто, ја морам с Т. пуком ићи у први напад.

— А ти хајде са срећом.

— И мој је старешина на бастionу, канда би требало да и ја одем — рече Праскухин опасујући сабљу, али му нико не одговори: он би сам морао знати треба ли да иде или не треба.

— Ништа неће бити, већ предосећам - рече барон Пест, са зебњом у срцу размишљајући о

⁴⁹ Кажем вам, неко време се у Петрограду само о томе говорило (франц.).

⁵⁰ Оне дивне племићке храбрости (франц.).

⁵¹ Е па, господо, ноћас ће, мислим, бити вруће (франц.).

предстојећој борби, али јуначки нахеривши фурашку и снажним чврстим корацима излазећи из собе заједно с Праскухином и Нефердовом, који су исто тако с тешким осећањем страха журили ка својим положајима. »Збогом, господо! До виђења, господо, још ноћас ћемо се видети« — довикну им Калугин кроз прозор док су Праскухин и Пест, налегавши на облучја козачких седала, и, мора бити, замишљајући да су и сами козаци, касом јахали путем.

— Да, помало! — викну јункер који није разумео шта му се каже, и топот козачких коња убрзо замре у мрачној улици.

— Non, dites moi, est-ce qu'il y aura veritable-ment quelque chose cette nuit?⁵² — рече Гаљцин налаktivши се с Калугином на прозор и посматрајући гранате које су излетале изнад бастiona.

— Теби могу рећи, видиш, јеси ли био на бастioniма? (Гаљцин потврдно климну главом, иако је свега једном био на четвртom бастionу.) Дакле, према нашем утврђењу отвореном с једне стране био је ров — и Калугин, као човек нестручан, мада је своје војничке судове држао за потпуно тачне, поче, помало замршено и бркајући фортификационе изразе, износити положај наших и непријатељских ровова и план битке која се очекује.

— Међутим, почињу помало да пуцају око шанчева. Охо! Је л то наша или његова? Ено се распрснула — говорили су они налаћени на прозор и гледали огњене линије граната, које су се укрштале у ваздуху, светлаце пуцњева, који би на тренутак осветлили тамноплаво небо, и бели дим барута, а с напрегнутом пажњом ослушкивали све јачу и јачу пуцњаву.

— Quel charmant coup d'oeil, а?⁵³ рече Калугин скрећући пажњу свога госта на тај заиста прекрасан приказ. — Знаш, понекад човек не може да разазна звезде од граната.

— Да, ја сам сада помислио да је оно звезда, а она полете наниже, распрште се, а она велика звезда — како се зове? — Баш као граната.

— Знаш, ја сам толико навикао на ове гранате, да сам убеђен да ће ми се у Русији, за звезданих ноћи, чинити да су то све гранате: тако човек навикне.

— Па ипак, би ли ја кренуо у тај напад? — рече кнез Гаљцин после једног тренутка ћутања, стресајући се при самој помисли да се тамо нађе за време овако страшне канонаде и са задовољством размишљајући о томе како њега ни у ком случају не могу онамо послати ноћу.

— Којешта, брате, и не помишљај, а и ја те не бих пустио — одговори Калугин мада је одлично знао да Гаљцин ни по коју цену неће ићи онамо.

— Имаш времена, стићи ћеш, брате.

— Је л ти то озбиљно? Мислиш ли заиста да не треба ићи? А?

У том тренутку из правца у коме су гледала ова господа, после артилеријске грмљавине, зачу се страхан грохот пушака и на хиљаде малих пламичака, непрестано пламсајући, заблиста читавом линијом.

— Ето, сад је почело оно право! — рече Калугин.

— Ову праску пушака не могу да слушам хладнокрвно, некако ми се, знаш, од тога душа стеже. Ено и »ура« — додаде ослушкујући далеку отегнуту јеку стотине гласова: »а-а-а-а« — која је с бастiona допирала до њега.

— Чије ли је ово »ура«? Њихово или наше?

— Не знам, али је већ почела борба прса у прса јер се пуцњава стишала.

У том тренутку испод прозора, до доксата дојури ордонанс официр с козаком и сјаха.

— Откуда ти?

— С бастiona. Треба ми генерал.

— Хајдемо. Е, шта је?

— Јуришали су на ровове ... заузели их ... Французи су довели огромне резерве... напали су наше... била су само два батаљона — говорио је дахћући онај исти официр који је долазио пред вече, тешко је дисао али се потпуно слободно упутио вратима.

— Па шта је, јесте ли се повукли? — упита Гаљцин.

— Нисмо — љутито одговори официр — пристигао је батаљон, одбили смо их, али је погинуо командант пука, много официра, наређено ми је да тражим појачање ...

И изговарајући те речи, он са Калугином уђе код генерала, куда га ми нећемо пратити.

После пет минута Калугин је јахао козачког коња (и опет на онај нарочити, тобоже козачки начин у коме, запазио сам, сви абутианти виде однекуд нешто нарочито пријатно) и касом грабио ка бастionу, како би предао нека наређења и сачекао извештај о коначном исходу боја; а кнез Гаљцин, под утицајем оног тешког узбуђења што га обично изазивају одјеци блиске борбе код гледаоца који у њој не учествује, изиђе на улицу и без икаква циља стаде ходати горе-доле.

VI

Гомиле војника носиле су на носилима и испод руке водиле рањенике. На улици је било

⁵² Не, реците ми, хоће ли заиста ноћас нешто бити (франц.).

⁵³ Какав диван приказ! (франц.).

потпуно мрачно; само ретко, ретко где светлели су прозори у болници или код официра који су негде засели. С бастiona је допирала иста она грмљавина топова и пушкарање и исти они пламенови избијали су по црном небу. С времена на време чуо се топот коња на коме би пројурио ордонанс, јечање рањеника, кораци и говор оних који су их носили или пискави гласови престаших становника, који су изишли на доксате да гледају артилеријску паљбу.

Међу овим последњима био је и нама већ познати Никита, стара удовица морнара, с којом се био помирио, и њена десетогодишња кћи.

— Господе Боже, пресвета Мајко Богородице! — говорила је у себи и уздисала старица гледајући гранате које су као ватрене лопте непрестано летеле с једне стране на другу. — Муке, какве муке! У-у-ху-ху! Овако није било ни за прве бандировке. Гле, где се распрсла, проклетница — управо над нашом кућом у предграђу.

— Није, то је даље, све падају у тетку Аринкин врт — рече девојчица.

— А где ли је, где ли је мој господин сада? — рече Никита отежући и још помало пијан. — Ах, како волим тог мог господина, ни сам не знам. Он ме бије, а ја га ипак страшно волим. Тако га волим да ни сам не знам, ако би, сачувај Боже, погинуо у зао час, верујте, теткице, шта бих после тога могао од себе начинити. Тако ми Бога! Једном речи, такав је то господин. Зар се може поредити са онима, што играју карте — то је — пих — једном речи! — заврши Никита показујући на осветљене прозоре господинове собе у коју је у одсуству капетана јункер Жвадчески позвао на пијанку госте, поводом свог одликовања, и то: потпоручника Угровича и поручника Непшитшетског, оног истог који је требало да иде на бастيون, и кога су болеле отечене десни.

— Звездице, звездице, само падају — гледајући у небо, прекиде девојчица ћутање које завлада после Никитиних речи — ено, ено, још једна се скотрљала! Зашто је то тако, а, мајчице?

— Сву ће нам кућицу порушити — рече старица уздишући и не одговарајући на девојчино питање.

— А када смо данас ја и чикица, мајчице, онамо ишли — настави певуцкавим гласом девојчица, која се беше распричала — кад тамо, овако велико ћуле у самој соби крај ормара лежи; оно је, свакако, пробило предсобље и улетело у собу. Тако је големо да га подићи не можеш.

— Која је имала човека и пара избегла је — говорила је старица — а у мене, јој, несреће, несреће, једна једина кућица па и њу порушише. Гле, гле, како пуца, злотвор један! Господе Боже, Господе Боже!

— А баш кад смо били на прагу да изиђемо, кад ти једна бомба долете-е-е, па ти се распрште-е-е, па ти нас засу-у-у земљом, те чичу и мене умало једно парче не закачи.

— Орден јој за то треба дати — рече јункер који заједно са официрима у том тренутку беше изишао на доксат да види пушкарање.

— Иди ти генералу, старице — рече поручник Непшитшетски тапшући је по рамену — доиста.

— Идем на улицу да сазнам шта има ново — додаде он силазећи са степенице.

— А ми ћемо се за то време напити вотке, иначе ће нам срце отићи у пете — рече смејући се весели јункер Жвадчески.

VII

Кнез Гаљцин је наилазио на све више и више рањеника на носилима и пешице, који су једни друге придржавали и гласно разговарали.

— Како су само нагннули, браћо моја — говорио је у басу један високи војник који је на рамену носио две пушке — како су нагннули, како су дрекнули: алла, алла!⁵⁴ Па све један за другим наваљује. Једне тучеш, а други насрћу — ништа им не можеш. Тушта и тма ...

Али га на том месту Гаљцин заустави.

— Јеси ли с бастiona?

— Јесам, ваше благородство.

— Па шта је тамо било? Причај ми.

— Ама шта је било? Навалила их је, ваше благородство, огромна сила, веру се уз насип и готово. Савладали нас потпуно, ваше благородство!

— Како то савладали? Па ви сте их одбили?

— Ама како одбили, кад га је сва сила навалила: побио је све наше, а сикурса не шаљу. (Војник се варао, јер је ров остао у нашим рукама, али то је чудна ствар коју свако може да запази: војник, рањен у боју, увек сматра да је битка изгубљена и да је била страшно крвава.)

— Ама како, мени су казали да сте их одбили — љутито рече Гаљцин.

За то време поручник Неишитшетски приђе кнезу Гаљцину, кога је у помрчини познао по белој фурашки и желео да искористи прилику и поразговара с тако важним човеком.

— Знате ли можда шта је било? — упита он учтиво руком додирнувши штит на капи.

⁵⁴ 1 Наши војници, ратујући с Турцима, тако су навикли на овај поклич непријатеља да сада увек причају како и Французи вичу «алла» (прим. А. Н. Толстоја).

— Ја се и сам распитујем — рече кнез Гаљцин, па се опет обрати војнику с двома пушкама — можда су их после тебе одбили? Јеси ли одавно отуда?

— Овога часа, ваше благородство! — одговори војник. — Тешко да су, мора бити да су заузели ров — сасвим су нас надјачали.

— Ама како вас није срамота — изгубили сте ров. То је страшно! — рече Гаљцин озлојебен том равнодушношћу. — Како вас није срамота! — понови окрећући главу од војника.

— О, страшни су то људи! Ви их не познајете — на то ће поручник Непшитшетски — кажем Вам, од ових људи немојте тражити ни поноса, ни родољубља, ни осећања. Ето, погледајте те гомиле што иду, па ту ни десети део нема рањених, већ су то све асистенти, само да им је да побегну из боја. Гадан народ. Срамота је тако поступати, момци, срамота! Дати наш ров! — додаде обраћајући се војницима.

— Шта ћемо када је сила! — прогунђа војник.

— Их, ваша благородства — у том тренутку поче говорити војник с носила поравнавши се с њима — како да не дамо кад је, рекло би се, све побио? Да је нас толико, ни за живу главу не бисмо дали. А овако — шта ћеш? Ја једнога прободох, а кад ти мене удари... О-ох! лакше, браћо, уједначеније, браћо, уједначеније ступај ... оо-ох! — зајеча рањеник.

— А доиста ми се чини да сувише света иде — рече Гаљцин и опет заустави оног војника с двома пушкама. — Зашто ти идеш? Еј, ти, стани.

Војник застаде и левом руком скиде шапку.

— Куда идеш и зашто? — повика он на њега строго. — Нева ..,

Али како је у том тренутку сасвим пришао војнику, примети да му је десна рука у завоју и кржава све до изнад лакта.

— Рањен сам, ваше благородство.

— Чиме си рањен?

— Ево овде, биће, зрном — рече војник показујући руку — а већ овде не могу знати шта ми је главу закачило — и сагнувши се, показа кржаву и слепљену косу на потиљку.

— А чија ти је друга пушка?

— Француски карабин, ваше благородство, отео сам је; ама ја не бих ни пошао да не морам овог војника да водим, иначе би могао пасти — додаде показујући на војника који је ишао мало испред њега, ослањајући се на пушку и с муком вукући и покрећући леву ногу.

— А ти куда идеш, гаде! — дрекну поручник Непшитшетски на другог војника на кога је набасао, у жељи да се својом ревношћу додвори важном кнезу. Војник је исто тако био рањен.

Кнеза Гаљцина одједном обузе страشان стид због држања поручника Непшитшетског, а још више због свога. Осети да црвени — што му се ретко дешавало — окрену поручнику леђа и, не питајући више рањенике и не посматрајући их, упуте се ка превијалишту.

Тешко се програвши кроз трем између рањеника који су ишли и болничара који су уносили рањене а износили мртве, Гаљцин уђе у прву собу, погледа по њој и одмах се, и против своје воље, окрену и истрча на улицу. Било је сувише страшно.

VIII

Велика висока мрачна дворана — осветљена само с четири-пет свећа, с којима су лекари прилазили да прегледају рањенике, била је дословно дупке пуна. Болничари су стално уносили рањенике, ређали их једног до другог на под на коме је већ било тако тесно да су се несрећни људи тискали и крвљу квасили један другог, па одлазили по нове. Од локви крви, које су се виделе на незаузетим местима, услед грозничавог дисања неколико стотина људи и испаравања оних који су били запослени око носила, ширио се некакав нарочит, тежак, густ, одвратан смрад, у коме су тмурно гореле четири свеће на разним крајевима дворане. Жамор разноликих јечања, уздаха, крклања, понекад прекидан продорним криком, ширио се по читавој соби. Сестре, спокојних лица, на којима се није огледало оно празно женско болећиво-плачљиво саучешће, већ активно и практично учествовање, промицале су између крвавих шињела и кошуља, час овде час онде прескакале преко рањеника и носиле лекове, воду, завоје, газу. Лекари, мрачних лица и засуканих рукава, клечећи поред рањеника, поред којих су лекарски помоћници држали свеће, не обазирјући се на ужасне јауке и молбе патника, завлачили су прсте у ране од метака, опипавали их и окретали сломљене удове који су висили. Један лекар седео је за малим столом крај врата и у тренутку кад је у собу ушао Гаљцин уписивао већ пет стотина тридесет другог.

— Иван Богајев, редов треће чете С. пука, frac-tura femoris complicata⁵⁵ — викао је други с краја дворане, пипајући сломљену ногу. — Окрени га мало.

— Јо-ој, родитељу мој, ви сте родитељи наши! — викао је војник молећи да га не дирају.

— Perforatio capitis.⁵⁶

⁵⁵ Тежак прелом бедра (лат.).

⁵⁶ Пробијена лобања (лат.).

— Семјон Нефердов, потпуковник Н. пешадијског пука. Мало се стрпите, пуковниче, иначе се овако не може, дићи ћу руке — говорио је трећи, чепркајући некаквом кукастом иглом по глави несрећног потпуковника.

— Јаој, не треба, јој, тако вам Бога, само брже, брже, тако вам ... а-а-а-а!

— *Perforatio pectoris*⁵⁷ ... Севастјан Середа, редов ... кога пука? ... Уосталом пишите: *moritur*. Носите га — рече лекар одмичући се од војника који је, колутајући очима, већ крклао ...

Око четрдесет војника који су преносили рањенике, чекајући да превијене однесу у болницу а мртве у капелу, стајало је крај врата и ћутке, некад тешко уздишући, посматрало ту слику ...

IX

На путу ка бастioniу Калугин је сретао многе рањенике; али како је из искуства знао да у рату такви призори лоше утичу на човеково расположење, не само што није застајкивао да се распитује, већ се, напротив, трудио да на њих не обраћа никакву пажњу. Под гором наиђе на ордонанса, који је јурио с бастiona.

— Зопкине! Зопкине! Станите за тренутак.

— Ама, шта је?

— Откуд идете?

— Из рова.

— Па како је тамо? Вруће?

— Пакао, страшно!

И ордонанс одјури даље.

И заиста, мада пушчане палбе није било много, топовска је поново почела, с новом жестином и суровошћу.

»Ах, гадно је! — помисли Калуган, испуњен неким непријатним осећањем, па и њега обузе предосећање, то јест, сасвим обична мисао — мисао о смрти. Али Калугин није био капетан Михајлов, био је честољубив и имао гвоздене живце, био је оно што се, једном речју, назива храбар човек. Није подлегао првом осећању, већ стаде себе бодрити. Сети се једног ађутанта, мислим Наполеоновог, који је, пошто је предао наређење, брзо, крваве главе одјурио Наполеону.

— *Vous etes blesse?*⁵⁸ — рече му Наполеон.

— *Je vous demande pardon, sire, je suis tue*⁵⁹ — и ађутант паде с коња и остаде на месту мртав.

Њему се то учини врло лепо и он уобрази чак да је помало тај ађутант, затим бичем ошину коња, заузео још смелије козачко држање, осврну се и погледа козака који је, стојећи на стременима, касео за њим, па као права јуначина стиже на место где је требало да сјаше. Ту затече четири војника како седећи на камену, пуше луле.

— Шта ви радите овде? — подвикну им.

— Однели смо једног рањеника, ваше благородство, па седосмо да предахнемо — одговори један кријући лулу иза леђа и скидајући шапку.

— Гле ти њих, да предахну! Марш на своја места, доставићу вас команданту пука.

И он се заједно с њима упуту кроз ров навише, на сваком кораку наилазећи на рањенике. Кад изби на брег, скрену у ров налево, па се, пошто пређе још неколико корака, нађе потпуно сам. Крај њега прозвижда парче гранате и удари у ров. Друга граната узлете пред њим и њему се учини да лети право на њега. Одједном га обузе страх: он трчећи пређе пет-шест корака и баци се на земљу. А кад је граната експлодирала, и то далеко од њега, он се страшно наљути на себе, па устаде, обазре се да ко није видео како је пао, али никога није било.

Кад се страх једном увуче у душу, не уступа брзо место другом осећању; он, који се увек хвалисао да се никад не сагиње, убрзаним кораком и скоро пузећи, упуту се ровом. »Ах, није добро! — помисли спотакавши се — сигурно ћу погинути« — и, осећајући како тешко дише и како му зној пробија читаво тело, чудио се самом себи, али више није ни покушавао да савлада своје осећање.

Одједном зачу нечије кораке испред себе. Он се брзо исправи, подиже главу па, бодро звецкајући сабљом, крену даље, али не више онако брзим кораком као пре. Није могао да позна себе. Када се срео са официром пионирске чете и морнаром, који су му ишли у сусрет, и кад му је први довикнуо: »Лезите!« показујући му светлу тачку гранате, која се све сјајнија и сјајнија, све брже и брже приближавала и треснула недалеко од рова, он је само мало и нехотице, под утицајем преплашеног крика, сагнуо главу и наставио даље.

— Гле, како је храбар! — рече морнар, који је сасвим мирно гледао како граната пада и искусним оком одмах одмерио да га парчад њена не могу закачити у рову — неће ни да легне.

Калугину је преостало да пређе још само неколико корака преко заравни до утврђеног

⁵⁷ Пробијен грудни кош (лат.).

⁵⁸ Јесте ли рањени? (франц.).

⁵⁹ Опростите, величанство, ја сам убијен! (франц.).

заклона команданта бастiona, кад му се опет помути свест и обузе га онај глупи страх; срце му стаде јаче ударати, крв му навали у главу, и он је морао да учини напор како би себе приморао да претрчи простор до заклона.

— Што сте се тако задихали? — рече генерал када му он предаде наређења.

— Ишао сам врло брзо, ваше превасходство.

— Хоћете ли чашу вина?

Калугин испи чашу вина и запали цигарету. Борба беше већ престала, само је јака артилеријска паљба са обе стране и даље трајала. У склоништу се налазио генерал Н., командант бастiona и још шест официра, међу којима је био и Праскухин, а разговарали су о разним појединостима боја. Седећи у овој удобној собици, обложеној плавим тапетима, с диваном, креветом, столом, на коме су лежала акта, зидним часовником и иконом, пред којом гори кандило, гледајући ова обележја људског боравишта и по аршин дебеле греде које су чиниле таваницу, и слушајући паљбу која је у склоништу изгледала слаба, Калугин никако није могао да схвати како је два пута дозволио да га савлада таква неопростива слабост; љутио се на себе и желео да се изложи опасности како би се поново испробао.

— Баш ми је драго што сте и ви овде, капетане — рече поморском официру у шињелу официра при штабу, с великим брковима и орденом Светог Георгија, који је у тај мах ушао у склониште и замолио генерала да му да раднике како би на својој батерији поправио два отвора на грудобрану које је земља засула. — Мени је генерал наредио да сазнам — настави Калугин кад командир батерије престаде да разговара с генералом — могу ли ваши топови пуцати картечом на ров?

— Само један топ може — суморно одговори капетан.

— Ипак, хајдемо да погледамо.

Капетан се намргоди и љутито се искашља.

— Та ја сам читаву ноћ тамо издржао, дошао сам да се бар мало одморим — рече — зар не бисте могли сами отићи? Тамо је мој помоћник, лајтнант Карц, он ће вам све показати.

Капетан је већ шест месеци командовао овом батеријом, једном од најопаснијих — па чак и када није било утврђених склоништа, не излазећи никуд, у почетку опсаде живео је на бастionу и међу морнарима уживао глас храброг човека. Зато је његово одбијање нарочито поразило и зачудило Калугина.

»И тај ми ужива добар глас!« — помисли он.

— Па добро, отићу ћу сам, ако немате ништа против — рече мало подругљиво капетану, који, међутим, не обрати нимало пажње на његове речи.

Али Калугану ни на ум није падало да је он за све време рата, све у свему, провео око педесет часова на бастionима, док је капетан ту живео већ шест месеци. Калугина је још подстицала таштина — жеља да заблиста, нада на награде, жеља да се прочује и лепота ризика; а капетан је већ прошао кроз све то — у почетку се разметао, јуначио, излагао опасностима, надао се наградама и слави, па је чак то и стекао, али су сад сва та средства подстицаја већ изгубила за њега моћ и он је на ратовање гледао друкчије: тачно је вршио своју дужност, али, како је, после шестомесечног боравка на бастionу, добро схватио да је много случајности у којима може изгубити живот, он се више није излагао тим случајностима без неопходне потребе, тако да се Калугину млади лајтнант, који је пре недељу дана дошао у батерију и сада му је показивао, па су ту њих двојица, размећући се један пред другим, излишно протурали главе кроз отворе и излазили на насипе, учинио сто пута храбрији од капетана.

Прегледавши батерију и упутивши се натраг ка склоништу, Калугин у мраку набаса на генерала, који је са својим ордонансима ишао на осматрачницу.

— Капетане Праскухине — рече генерал — отидите, молим вас, у десни ров и реците другом батаљону М. пука, који је тамо на раду, да напусти рад, тихо се повуче одатле и придружи свом пуку, који се налази у подножју брда у резерви. Разумете ли? Ви лично их одведите до пука.

— Разумем.

И Праскухин касом појури ка рову. Пуцњава је постајала све ређа.

Х

— Је ли ово друга батаљон М. пука? — упита Праскухин дотрчавши до одређеног места и набасавши на војнике који су у врећама носили земљу.

— Јесте.

— Где је командант?

Претпостављајући да траже четног командира, Михајлов изиђе из свог заклона, па како је од Праскухина помислио да је неки старешина, приђе му држећи руку на штиту од капе.

— Генерал је наредио ... вама... изволите ићи... што пре... и што је главно тихо ... натраг, не натраг, већ ка резерви — говорио је Праскухин, испод ока погледајући у правцу непријатељске ватре. Познавши Праскухина, Михајлов спусти руку и, пошто схвати о чему је реч, издаде наређење и

батљон се весело ускомеша, узео пушке, навуче шињеле и крену.

Ко то није доживео, не може замислити задовољство које човек осети када после трочасовног бомбардовања одлази с тако опасног места као што су ровови. Михајлов, који је за ова три сата већ неколико пута мислио да му је крај неизбежан, и коме је неколико пута пошло за руком да пољуби све иконе које је имао на себи, најзад се мало смирио и ослободио уверења да ће неизоставно погинути и да више не припада овом свету. Па и поред тога, њега је ипак много напора стало да задржи своје ноге да не трче кад је пред четом, поред Праскухина, изишао из рова.

— До виђења — рече му мајор, командир другог батаљона, који је остајао у рововима и с којим је присмакао сир седећи у заклону крај грудобрана — срећан вам пут!

— А вама желим да срећно одбраните; сада се изгледа стишало.

Али само што он то изговори, кад непријатељ, вероватно опазивши кретање у рововима, стаде све чешће и чешће пуцати. Наши почеше одговарати и опет отпоче страшна топовска паљба. Звезде су биле високо али нису јако сијале на небу; ноћ је била мрачна да се ни прст пред оком није видео — само су пламсање метака и експлозије граната за тренутак обасјавали предмете. Војници су ишли брзо и ћутке, и нехотице претицали један другог; само су се, иза непрестаног грохота пуцњаве, чули бат њихових уједначених корака по сувом путу, звекет бајонета који би се сударили или уздах и молитва понеког бојажљивог војника: »Господе Боже, Господе Боже, шта је ово.« Понекад би се чуло јечање рањеника и узвици: »Носила!« (У чети којом је командовао Михајлов, једном артилеријском ватром за ноћ је избачено из строја двадесет шест људи.) Севале су муње на мрачном далеком хоризонту, стражар с бастiona викао је »То-о-оп!« и ђуле, шиштећи изнад чете, рило је земљу и избацивало камење.

»Доврага, како полако иду — мислио је Праскухин, стално се осврћући и погледајући назад, и корачао поред Михајлова — доиста, боље би било да одјурим напред, та ја сам предао наређење ... Уосталом, не, па овај скот може касније причати да сам кукавица, исто онако као што сам ја јуче о њему причао. Нека буде што буде, ићи ћу напореда с њим.«

»А што он иде са мном — мислио је опет Михајлов — колико сам ја запазио, он увек доноси несрећу; ено, она лети право овамо, чини ми се.«

Прешавши неколико стотина корака, сударише се с Калугином, који је, бодро звецкајући сабљом, ишао ка рововима како би, по генераловом наређењу, сазнао колико су тамо напредовали радови. Али пошто је наишао на Михајлова, помисли: зашто би сам, под овом страшном ватром, ишао онамо, што му није ни било наређено, кад о свему може потанко да се распита код официра који је био тамо. И заиста, Михајлов му подробно исприча о радовима, и поред тога што је за време причања поприлично разонодио Калугина који, како је изгледало, никакву пажњу није обраћао на пуцњаву, а разонодио га је тиме што би, на сваку гранату, и кад је понекад падала врло далеко, чучнуо, сагањао главу и стално тврдио »да ће право овамо«.

— Пазите, капетане, право ће овамо — рече Калугин подсмевајући се и гуркајући Праскухина. Пошто с њима пређе још један део пута, скрену у ров који је водио у утврђено склониште. »Не може се рећи да је нарочито храбар, овај капетан« — помисли улазећи у склониште.

— Е, па шта има ново? — упита официр који је седео сам у соби и вечерао.

— Па ништа, изгледа да више неће бити борбе.

— Како неће бити? Напротив, генерал је сад опет отишао на осматрачницу. Стигао је још један пук А ево опет, чујете ли, опет је почела пушчана паљба! Немојте ићи. Шта ћете? — додаде официр опазивши покрет који је Калугин учинио.

»А ја бих, по праву, неизоставно морао тамо бити — помисли Калугин — али сам се данас већ ионако много излагао. Надам се да не треба да послужим само као chair a canon.⁶⁰

— И заиста, боље је да их овде дочекам — рече. И стварно, после двадесетак минута генерал се врати са официрима који су му били додељени, међу њима је био и јункер барон Пест, али Праскухина није било. Ровови су били преотети и наши су их запосели.

Пошто је добио подробен извештај о борби, Калугин заједно с Пестом изиђе из склоништа.

XI

— Шињел ти је сав крвав: та ниси се ваљда борио прса у прса? — упита га Калугин.

— Ох, брате, страшно, можеш замислити... — И Пест стаде причати како је водио целу чету, како, је четни командир погинуо, како је он пробо Француза и да њега није било ко зна шта би се десило, итд.

Суштина ове приче, да је командир чете погинуо и да је Пест убио Француза била је тачна; али, излажући појединости, јункер је измишљао и хвалисао се.

Хвалисао се и нехотице зато што се, за све време боја, налазећи се у некаквој маглуштини и бунилу, и то до таквог степена да му се све оно што се догодило чинило као да се догодило негде, некада и неком другом, сасвим природно, трудио да репродукује те појединости онако како ће њему

⁶⁰ Топовско месо (франц.).

бити од користи. А ево како је то у ствари било.

Батаљон коме је јункер био прикомандован ради напада стајао је скоро два сата под ватром крај некаквог зида; онда је командант батаљона, који је стајао напред, рекао нешто, командири чета су се померили, батаљон је кренуо, изишао иза грудобрана па, прешавши око стотину корака, застао и постројио се у колоне по четама. Песту су рекли да стане на десно крило друге чете.

Апсолутно не схватајући где се налази и зашто је ту, јункер је стао на одређено место, па је, нехотице задржавајући дах и хладну језу која га је прожимала, несвесно гледао напред у магловиту даљину ишчекујући нешто страшно. Њега усталом, није толико ни хватао страх, јер пуцњаве није било, колико му је чудна и необична била помисао да се налази изван тврђаве, у пољу. Опет је командант батаљона, који је био напред, рекао нешто. Опет су официри шапатом предавали наређења, и црна леса прве чете одједном се спустила. Наређено је било да легну. Друга чета исто тако леже, и Пест се, лежући, убоде у руку на некаву драчу. Не леже само командир друге чете, његова омања прилика, са исуканом сабљом, којом је размахивао непрестано говорећи, кретала се испред чете.

— Момци, пазите, покажите се, јунаци! Из пушака не пуцајте, већ бајонетима на њих, гадове једне. Кад ја викнем »ура« — ви за мном и не заостајте... Само сложно, то је главно ... Покажимо се, нећемо окаљати образ, зар не, момци? За цара, за баћушку нашег! — говорио је, зачињавајући псовкама своје речи и страшно размахујући рукама.

— Како се презива наш командир чете? — упита Пест јункера који је лежао поред њега. — Како је храбар!

— Јесте, као и увек у боју — мртав пијан — Одговори јункер — презиме му је Лисинковски.

Тада баш пред четом у трен ока сукну пламен разлеже се страشان тресак, од кога читавој чети заглухнуше уши, и високо у ваздуху зазвижда камење и парчад гранате (у сваком случају после педесетак секунди један камен паде одозго и преби ногу једном војнику). То је била граната са елевационог постоља и то што је ударила у чету било је доказ да су Французи приметили колону.

— Гранатама гађају, кучкини синови ... чекај само док стигнемо тамо, тада ћеш опробати руски тробриди бајонет, проклетниче! — поче командир чете тако гласно да му је командант батаљона морао наредити да ћути и да не диже толику буку.

Одмах иза тога диже се прва чета, за њом друга — наређено је било да пушке држе на готовс, и батаљон крену напред. Песта беше обузео такав страх да се уопште није сећао јесу ли дуго ишли, куда и ко и на шта? Ишао је као пијан. Али је одједном са свих страна засијало на хиљаде пламичака, зазвиждало, затрештало нешто; он викну и потрча некуда, јер су сви трчали и сви викали. Онда се спотаче и паде на нешто — то је био командир чете (који је био рањен испред чете и, од јункера мислећи да је Француз, шчепао га за ногу). А затим, пошто је истраго ногу и придигао се, на њега је у помрчини леђима налетео некакав човек и умало га опет није оборио, друти неки човек је викао: »Боди га! Шта гледаш?« Неко узе пушку и забодe бајонет у нешто меко. »Ah, Dieu!« викну неко страшним, продорним гласом и тек тада Пест схвати да је пробо Француза.

Хладан зној обли му читаво тело, он се стресе као у грозници и баци пушку. Али је то трајало само један трен; одмах му сину мисао да је херој. Зграби пушку и, заједно с гомилом вичући »ура«, одјури даље од убијеног Француза с кога одма један војник стаде скидати чизме. Претрчавши десетак корака, дотрча до рова. Ту су били наши и командант батаљона.

— А ја прободох једнога! — рече команданту батаљона.

— Јуначки, бароне ...

XII

— А знаш, Праскухин је погинуо — рече Пест пратећи Калугина, који је ишао својој кући.

— Та није могуће!

— Како да не, видео сам својим очима.

— Збогом, ја ипак морам пожурити.

»Врло сам задовољан — размишљао је Калугин враћајући се кући — први пут сам за свог дежурства имао среће. Одлично, ја сам жив и читав, предлог ће бити одличан, па ће неизоставно бити златна сабља. А, усталом, и заслужио сам је.«

Пошто извести генерала о свему што је требало, оде у своју собу где је кнез Гаљцин, који се одавно вратио и чекао га, седео и читао књигу »Splendeur et miseres des courtisanes«, ⁶¹ коју је нашао на Калугиновом столу.

Калугин осети необично задовољство кад се нађе код куће, изван опасности, па, навукавши спаваћу кошуљу, леже у постељу и одмах исприча Гаљцину појединости битке, излажући их, сасвим природно — са оног гледишта с кога су те појединости доказивале да је он, Калугин, врло активан и храбар официр, што, по мом мишљењу, не би требало наглашавати, јер су то сви знали, и нису имали

⁶¹ Једна од оних красних књига које су се страшно намножиле у последње време и које су однекуд врло популарне код наше омладине. (Прим. Л. Н. Толстоја).

никаква ни права ни повода да сумњају у то, изузев можда покојног коњичког капетана Праскухина, који је, без обзира на то што је понекад сматрао за срећу да иде испод руке с Калугином, јуче у поверењу, причао једном пријатељу да је Калугин врло добар човек, али, међу нама буди речено, никако не воли да иде на бастион.

Само што се Праскухин, идући напореда с Михајловим, растао од Калутина, и, како је прилазио мање опасном месту, и већ мало живнуо, кад угледа муњу која је јарко блеснула иза њега, и чу узвик стражара: »Маркела!« — и речи једног војника који је ишао иза њега: »Управо ће на батаљон пасти!«

Михајлов се осврну: изгледало је да је светла тачка гранате застала у свом зениту у оном положају кад се уопште не може одредити њен правац. Али је то трајало само један трен: граната је, све брже и брже, све ближе и ближе тако да су се већ виделе искре упаљача и чуло кобно шиштање, падала усред батаљона.

— Лежи! — викну неки преплашени глас.

Михајлов паде потрбушке. Праскухин се, и против своје воље, сагну до саме земље и затвори очи; он само чу како је граната негде врло близу ударила о тврду земљу. Прође један секунд који му се учини читав час — граната не експлодира. Праскухин се уплаши да се није узалуд показао кукавица — можда је граната пала далеко, а њему се само учинило да лулица шишти у непосредној близини. Отвори очи и самозадовољно виде како Михајлов, коме је дуговао дванаест и по рубаља, много ниже и крај самих његових ногу, непомично приљубивши се уз њега, лежи потрбушке. Али баш тада, за један трен, очи његове угледаше на аршин од њега, како се врти светла лулица гранате.

Ледена страва, која искључује сваку другу мисао и осећање, обузе читаво његово биће; он рукама покри лице и паде на колена.

Прође још један секунд у коме читав свет осећања, мисли, надања, успомена мину кроз његову уобразиљу.

»Кога ће убити — мене или Михајлова? Или обојицу? Ако ће мене, где ли ће ме погодити? у главу — онда је све свршено; ако у ногу, онда ће ми је одсећи и ја ћу замолити да то учине неизоставно с хлороформом — и још могу остати жив. А можда ће само Михајлова убити, онда ћу ја причати како смо напореда ишли, он је погинуо а мене је крв попрскала. Не, ближе је мени — мене ће.«

На то се сети дванаест рубаља које дугује Михајлову, сети се још једног дуга у Петрограду, који је већ одавно требало исплатити; циганска мелодија коју је певао те вечери паде му на ум; жена коју је волео изиђе му пред очи у чепцу с љубичастим тракама; сети се човека који га је пре пет година увредио и коме се није одужио за увреду, мада га заједно и нераздвојно са свима овим и хиљадама других успомена, осећање садашњости — очекивање смрти и ужаса — ни за тренутак није напуштало. »Уосталом, можда неће експлодирати« — помисли и са безумном одлучношћу хтеде да отвори очи. Али у том тренутку, кроз затворене капке, у очи му удари црвен пламен, са страшним треском нешто га груну посред груди; он појури некуда, спотаче се о сабљу, која му се подвукла под ноге, и паде на бок.

»Хвала богу, само сам контузован« — то је била прва његова мисао и он хтеде да рукама додирне груди — али његове руке као да су биле приковане и као да су му некаква клешта стезала главу. Пред очима су му промицали војници и он их је несвесно бројао: »Један, два, три војника, а ево официра са задигнутим шињелом« — мислио је; а онда му муња севну пред очима и он помисли из чега ли су опалили: из мерзера или из ког другог топа? Мора бити из топа; и ево опет су опалили, и ево опет војника — пет, шест, седам војника, сви пролазе поред њега.

Одједном га обузе страх да ће га изгазити; он хтеде да викне да је контузован, али су му уста била тако сува да му се језик прилепио за непце и страшна жеђ га је морила. Осећао је како му је нешто мокро око груди — то осећање нечег мокрог подсетило га је на воду и он чак зажеље да пије то мокро.

»Свакако сам се повредио до крви кад сам пао« — помисли и поче све више и више подлегати страху да ће га прегазити војници који су и даље промицали поред њега; он прикупи сву снагу и хтеде да викне: »Понесите ме« — али уместо тога зајеча тако страшно да се уплаши слушајући свој глас. А онда му некакви црвени пламичци заиграше пред очима — и учини му се да војници стављају на њега камење; пламичци су играли све ређе и ређе, камење које су на њега наваљивали притискивало га је све јаче и јаче. Он се напреже да збаци камење, протеже се и више ништа није ни видео, ни чуо, ни мислио, нити осећао. Њега је парче гранате погодило посред груди и остао је на месту мртав.

XIII

Угледавши гранату, Михајлов се баци на земљу и исто тако је зажмурио, исто тако је два пута отварао и затварао очи, а за она два секунда док граната није експлодирала, и он је, као и Праскухин, размишљао о много чему и неисказано много осећања га је испуњавало. Он се у себи молио Богу и стално понављао: »Нека буде воља твоја! И зашто сам се одао војничком позиву — мислио је — и

још сам прешао у пешадију да бих учествовао у походу; зар ми не би било боље да сам остао у уланском пуку у граду Т., да проводим време с мојом пријатељицом Наташом... А сад, ево ти на!» И он поче бројати: један, два, три, четири враћајући — ако експлодира на паран број, остаће жив, а ако на непарни — погинуће. »Све је свршено — погинућу!» — помисли кад је граната експлодирала (није се сећао је ли на паран или на непаран број), и осети ударац у главу и жесток бол. »Господе, опрости ми грехе моје!» — изусти плеснувши рукама, придиже се и, онесвестивши се, паде наузнак.

Када се освестио, прво је осетио како му крв цури по носу и бол у глави који је постајао све слабији. »Ово се с душом растајем — помисли — шта ли ће бити тамо? Господе, прими душу моју с миром. Само је чудно то — размишљао је — што ја умирем, а тако јасно чујем кораке војника и пуцњаву.»

— Дај носила — еј, четни је погинуо — разлеже се изнад његове главе, а он и нехотице познаде да је то глас добошара Игнатјева.

Неко га ухвати за рамена. Он покуша да отвори очи и угледа над главом тамноплаво небо, звездана јата и две гранате које су, сустижући једна другу, летеле над њим, угледа Игнатјева, војнике с носилима и пушкама, насип на рову и одједном поверова да је још на овом свету.

Њега је камен лако ранио у главу. Прво његово осећање било је као нека врста жаљења: он се тако добро и мирно припремио да оде тамо да је на њега непријатно утицало враћање у стварност, с гранатама, рововима, војницима и крвљу; друго његово осећање било је несвесна радост што је жив, а треће — страх и жеља да што пре оде с бастиона. Добошар марамицом преви главу свога командира, па га, ухвативши га под руку, поведе ка превијалишту.

»Куда идем и зашто, ипак! — помисли капетан кад мало дође к себи. — Дужност ми је да останем с четом, а не да одем први, утолико пре што ће и чету убрзо повући из ватре — шапну му некакав глас — а останем ли овако рањен у боју — награда ме неће мимоићи.»

— Не треба, брате — рече истржући руку од услужног добошара, коме је најглавније било да се лично што пре извуче одавде — нећу да идем у превијалиште, остаћу с четом.

И он крену натраг.

— Боље би било да вас превију како ваља, ваше благородство — рече бојажљиви Игнатјев — док је рана овако врућа, изгледа да није ништа, а да не буде шта горе, та видите каква је овде ватра... доиста, ваше благородство.

Михајлов застаде за тренутак у недоумици и вероватно би послушао савет Игнатјева, да се није сетио призора који је пре неки дан видео у превијалишту: официр с малом огреботином на руци дошао да га превију, а лекари се смешкају гледајући га и један — са записима — чак му је и рекао да од ове ране ни у ком случају неће умрети и да се виљушком човек може теже повредити.

»Можда би се исто тако с неповерењем осмехнули и мојој рани, па још можда и нешто рекли» — помисли капетан, па се одлучно, не обзирајући се на добошареве речи, упута натраг ка својој чети.

— А где је ордонанс Праскухин, који је ишао са мном? — упита прапоршчика, који је водио чету кад су се срели.

— Не знам, изгледа погинуо је — мрзовољно одговори прапоршчик, који је уосталом био врло незадовољан што се капетан вратио и тако га лишио задовољства да може рећи како је он једини официр који је остао у чети.

— Је ли погинуо или је рањен? Како то не знате, та он је ишао с нама. И зашто га нисте понели?

— Како смо га могли понети, кад је оваква ватра.

— Ах, како ви то говорите, Михајло Иваничу — рече Михајлов љутито — како да га оставите ако је жив; па и ако је погинуо, ипак његово тело треба узети — како хоћете, та он је генералов ордонанс и још ако је можда жив.

— Ама како жив, кад вам кажем да сам му прилазио и видео — рече прапоршчик. — Забога, кад би само своје односили! Гле, стрвине! Ђуладима је сад почео да гађа — додаде чучнувши. Михајлов исто тако чучну и ухвати се за главу која га услед покрета страшно заболела.

— Бадава, неизоставно треба отићи и донети га: можда је још жив — рече Михајлов. — То је наша дужност, Михајло Иваничу!

Михајло Иванич не одговори.

»Е па, да је ово добар официр, он би га понео, а сада треба војнике слати саме; а и како да их човек пошаље? Под овако страшном ватром могу узалуд изгинути» — размишљао је Михајлов.

— Момци! Треба се вратити — узети официра који онамо, у јарку, лежи рањен — рече не баш много гласно ни заповеднички, осећајући како ће војницима бити тешко да изврше то наређење — и заиста, како се ником посебно није обраћао, нико није ни кренуо да изврши наређење.

— Подофициру, ходи овамо!

Подофицир као да није чуо и даље је ступао на свом месту.

»А и тако је, можда је он већ умро и не вреди узалудно излагати људе опасности, а крив сам само ја што се нисам побринуо. Сам ћу отићи и видети је ли жив. То ми је дужност» — рече Михајлов самом себи.

— Михајло Иваничу, водите чету, а ја ћу вас стићи — рече он и, једном руком задигавши

шињел, другом стално додирујући иконицу Митрофана-угодника, у кога је нарочито веровао, скоро пузећи и дрхтећи од страха, јурну кроз ров.

Уверивши се да му је друг погинуо, Михајлов, исто онако дахћући, сваки час би чучнуо и руком придржавајући завој, који му је спадао, и главу, која је почела да га страшно боли, с муком пође натраг. Батаљон је већ био у подножју брда, на свом месту и скоро изван паљбе, кад га је Михајлов сустигао. Ја кажем: скоро изван паљбе јер су покатакд и овамо долетале залутале гранате (од парчета једне такве гранате погинуо је те ноћи један капетан који је за време борбе седео у земуници морнара).

»Ипак треба сутра отићи до превијалишта да ме упишу — мислио је капетан док га је превијао лекарски помоћник који беше дошао — то ће поткрепити предлог.

XIV

На стотине искрвављених тела људи, који су још пре два часа били пуни најразноврснијих узвишених и ситних нада и жеља, уочених удова лежало је на росној цветној долини, која је бастيون одвајала од рова, и на равном поду црквице Мртвих у Севастопољу; на стотине људи, с проклетством и молитвама на сувим уснама, пузало је, вртело се и јечало — једни међу лешевима на расцветалој долини, други на носилима, висећим постељама и на крвавом поду превијалишта; а исто онако као и ранијих дана почињало је да руди изнад Сапун-планине, побледеле су трепераве звезде, дигла се беличаста магла с тамног мора које је шумело, запалила се рујна зора на истоку, по светлоплавом хоризонту појурили су румени дуги облаци, и исто онако као ранијих дана, обећавајући радост, љубав и срећу читавом оживелом свету, изронило је моћно, дивно небеско светило.

XV

Сутрадан увече опет је војна музика свирала на шеталишту, и опет су официри, јункери, војници и младе жене свечано шетали око павиљона и под њим дрворедима расцветалих, мирисних белих багремова.

Калугин, кнез Гаљцин и некакав пуковник ишли су подруку у близини павиљона и разговарали о јучерашњој бици. Главна нит која се распредала у току читавог разговора, као што се увек дешава у оваквим приликама, није била сама битка, већ удео који је у њој имао и храброст коју је показао онај који о бици прича. Лица и звук њихових гласова били су озбиљни, скоро тужни, као да су јучерашњи губици силно тронули и огорчили сваког од њих, али, истину говорећи, како нико од њих није изгубио неког веома блиског (а зар у војничком животу уопште постоје веома блиски људи?), тај израз туге био је званичан израз, и они су сматрали за своју дужност да га показују. Напротив, Калугин и пуковник, иако су били добри људи, били би спремни да сваког дана гледају какву битку само када би сваки пут добили златну сабљу и чин генерал-мајора. Волим кад изродом називају неког завојевача који ради свога често-љубља жртвује милионе људи. Али упитајте прапоршчика Петрушова и потпоручника Антонова, итд. нека вам искрено кажу, сваки је од њих мали Наполеон, мали изрод и одмах је готов да заподене битку, да поубија на стотине људи само да би добио још једну звездицу или трећину плате више.

— Не, опростите — говорио је пуковник — прво је почело на левом крилу. Та ја сам био тамо.

— Е може бити — одговори Калугин — ја сам већином био на десном; у два маха сам ишао тамо: једном да тражим генерала, а други пут сам отишао да видим опкопе. Е ту је било вруће.

— А да, вероватно, Калугин зна — рече пуковнику кнез Гаљцин — знаш, мени је данас В ... о теби говорио да си јунак.

— Само губици, губици су страшни — рече пуковник тоном званичне жалости — у мом пуку је избачено из строја четири стотине људи. Право је чудо како сам ја оданде изишао жив.

У том тренутку на другом крају шеталишта, идући према овој господи, појави се љубичаста прилика капетана Михајлова у искривљеним чизмама и са завојем на глави. Он се веома збуни кад их угледа: сети се како је јуче сваки час чукао пред Калугином и побоја се да они случајно не помисле да се он претвара да је рањен. И да ова господа нису гледала у њега, отрчао би доле, отишао би кући и не би излазио све док не буде могао да скине завој.

— Il fallait voir dans quel etat je Gai rencontre hier sbus le feu⁶² — осмехнувши се, рече Калугин кад су били напореда.

— Шта је, рањени сте, капетане? — рече Калугин са осмехом који је значио: »Јесте ли видели јуче какав сам ја?»

— Јесам, сасвим лако, каменом — одговори Михајлов црвенећи и са изразом лица који је значио: »Видео сам и признајем да сте ви јунак, а ја сам врло рђав.»

— Est-ce-que le pavillon est baisse deja⁶³ — упита кнез Гаљцин опет са својим високопарним изразом гледајући некуд изнад фурашке капетана и не обраћајући се никоме нарочито.

⁶² Требало је видети у каквом сам га стању срео јуче за време ватре (франц.).

⁶³ Је ли застава већ спуштена? (франц.). ! Не, није још (франц.).

— Non, pas encore⁶⁴ — одговори Михајлов који је хтео да покаже како и он зна да поразговара на француском.

— Зар примирје још траје? — упита Гаљцин, учтиво се обраћајући њему на руском и — како се чинило капетану — тиме као да је хтео да му каже, пошто је вама, мора бити, тешко говорити француски, зар није онда боље овако просто? ... И на то се ађутанти удаљише од њега.

Као и синоћ, капетан се осећао веома усамљен, па је, поздравивши се с разном господом — од које с једнима није желео да има ближег додира, а другима се није усуђивао да приђе — сео близу споменика Казарском и запалио цигарету.

Барон Пест је исто тако дошао на шеталиште. Причао је како је био на преговорима о примирју и разговарао с француским официрима, и да му је један француски официр, тобоже, рекао: »S'il n'avait pas fait clair encore pendant une demi-heure, les embuscades auraient ete reprises⁶⁵«, како му је он одговорио: »Monsieur, je ne dis pas non, pour ne pas vous donner un dementi«⁶⁶ — и како је то он лепо рекао итд.

У ствари пак, мада је и био на преговорима о примирју, њему није пошло за руком да тамо каже нешто врло паметно, иако је силно желео да поразговара с Французима (та врло је пријатно разговарати с Французима). Јункер барон Пест је дуто ишао линијом фронта и стално питао Французе који су били близу њега: »De quel regiment etes-vous?⁶⁷ Они су му одговарали — и ништа више. Кад је зашао дубоко с оне стране линије, француски стражар, и не слутећи да овај војник зна француски, опсовао га је у трећем лицу. »Il vient regarder nos travaux se sacre s..⁶⁸ — рекао је. Због тога, не налазећи више ништа што би га интересовало на преговорима о примирју, јункер барон Пест је пошао кући и путем смислио те француске реченице које је сада изговарао. На шеталишту се налазио и капетан Зобов, који је гласно говорио, и капетан Обжогов, сав растројен, и артилеријски капетан, који се ником не улагује, и јункер срећан у љубави, и сва она иста јучерашња лица и све из оних истих побуда лажи, таштине и лакомислености. Недостајали су само Праскухин, Нефердов и још понеко, којих се овде једва ко сећао и мислио на њих сада док њихова тела још нису била опрана, опремљена и у земљу положена, и које ће после месец дана исто овако заборавити очеви, мајке, жене, деца, ако их имају и ако их нису већ и раније заборавили.

— А њега, старца, ни познао нисам — говорио је војник опремајући тела и дижући за рамена леш разбијених груди, огромне отечене главе, поцрнела сјајна лица и изврнутих зеница — испод леђа хватај, Морозка, да нам се случајно не преломи. Гле, какав гадан задах!

»Гле какав гадан задах!« — и то је све што је међу људима остало од тога човека ...

XVI

На нашем бастioniу и на француском рову истакнуте су беле заставе, а између њих на цветној долини леже читаве гомиле унакажених лешева, без чизама, у сурим и плавим оделима, које радници односе и товари на кола. Ужасан, тежак задах мртвих тела испуњава ваздух. Из Севастопоља и из француског логора гомиле света нагрнуле су да гледају тај приказ и с ненаситом и благонаклоном радозналешћу теже једна другој.

Чујте шта ови људи говоре међу собом.

Ево у групици Руса и Француза, која се окупила око њега, млади официр, који, рђаво али доста тачно да би га могли разумети, говори на француском разгледа гардијску торбу.

— Е сеси пуркуа се уазо иси⁶⁹? — каже он.

— Parce que c'est une giberne d'un regiment de la garde, monsieur, qui porte l'aigle imperial.⁷⁰

Е ву де ла гард?⁷¹

— Pardon, monsieur, du sixieme de ligne.⁷²

— Е цецу у аште?⁷³ — пита официр показујући на жуту дрвену муштиклу на којој Француз пуши цигарету.

— A Balaclave, monsieur! C'est tout simple — en bois de palme.⁷⁴

— Жоли!⁷⁵ — вели официр, руководећи се у разговору не толико својом жељом колико

⁶⁴ Не није још (франц.).

⁶⁵ Да још за пола сата није свануло, ровови би били по ново заузети (франц.).

⁶⁶ Господине, не кажем не да не бих оповргао ваше речи (франц.).

⁶⁷ Из кога сте пука? (франц.).

⁶⁸ Он долази да гледа наше радове, проклети... (франц.).

⁶⁹ А зашто је ова птица овде? (франц.).

⁷⁰ Зато што је ово торба гардијског пука, чији је знак царски орао (франц.).

⁷¹ А, јесте ли ви у гарди?

⁷² На шеснаестој линији, господине!

⁷³ А где сте ово купили? (франц.).

⁷⁴ У Балаклави, господине! Обична ситница — од палмовог дрвета (франц.).

⁷⁵ Лепа! (франц.).

познатим речима.

— Si vous voulez bien garder cela comme souvenir de cette rencontre, vous m'obligerez.⁷⁶ — И учтиви Француз избацује цигарету из муштикле и пружа је официру лако се наклонивши. Официр му даје своју и сви у тој групи, како Французи тако и Руси, изгледају врло задовољни и осмехују се.

Ево отресит пешак, у ружичастој кошуљи и огрнут шињелом, у друштву других војника који, с рукама на леђима, весела и радознала лица, стоје иза њега, прилази Французу и моли ватре да запали лулу. Француз распаљује своју, чепрка по њој и Русу даје ватре.

— Табак бун — каже војник у ружичастој кошуљи и присутни се смешкају.

— Oui, bon tabac, tabac turc — каже Француз — et chez vous tabac russe? bon?⁷⁷

— Рус бун — каже војник у ружичастој кошуљи а присутни се ваљају од смеха. — Франце нет бун, бонжур, мусје — наставља војник у ружичастој кошуљи испаливши одједном сву своју резерву језичког знања, тапше Француза по трбуху и смеје се. И Французи се смеју.

— Ils ne sont pas jolis ces betes de russes⁷⁸ — каже један Зуав из гомиле Француза.

— De quoi de ce qu'ils rient donc?⁷⁹ — прилазећи нашим каже други црномањаст са италијанским нагласком.

— Кафтан бун — вели отресити војник разгледајући везене скутове зуава и опет се смеју.

— Ne sortez pas de la ligne, a vos places, sacre nom!⁸⁰ ... — виче француски каплар и војници се разилазе с видним незадовољством.

А ено у групици француских официра наш млади коњички официр разбрбљао се на брицинском француском жаргону. Реч је о некаквом comte Sazonoff, que j'ai beaucoup connu, monsieur — каже француски официр са једном еполетом — c'est un de ces vrais comtes russes, comme nous les aimons.⁸¹

— Il y a un Sazonoff que j'ai connu — каже коњички официр — mais il n'est pas comte, a moins que le sache, un petit brun de votre age a peu pres.⁸²

— C'est ça., monsieur, c'est lui. Oh, que je voudrais le voir ce cher comte. Si vous le voyez, je vous pris bien de lui faire mes compliments. Capitaine Latour⁸³ — каже он поклонивши се.

N'est ce pas terrible la triste besogne, que nous faisons? Ça chauffait cette nuit, n'est-ce pas?⁸⁴ — на то ће коњички официр, у жељи да настави разговор, и показујући на лешеве.

— Oh, monsieur c'est affreux! Mais quels gaillards vos soldats, quels gaillards! C'est un plaisir que de se battre contre des gaillards comme eux.⁸⁵

— Il faut avouer que les vôtres ne se mouchent pas du pied non plus⁸⁶ — на то ће коњички официр клањајући се и замишљајући да је врло пријатан. Али доста.

Боље је погледајте оног десетогодишњег дерана, у старом, вероватно, очевом качкету, у ципелама на босим ногама и у панталончинама од ангана, што их држи једна нараменица, који је изишао на бедем чим је почело примирје, стално ишао по удољци, с тупавом радозналошћу гледао Французе и лешеве који су лежали по земљи, и брао плаво пољско цвеће којим је обрасла ова кобна долина. Враћајући се кући с великим букетом, он је, зачепивш нос од задаха који је ветар на њега наносио, застао крај гомиле скупљених тела и дуго посматрао један леш без главе, који је био ближе њему. Пошто доста дуго постоја, приђе ближе и ногом додирну укочену испружену руку леша. Рука се мало зањиха. Он је додирну још једном, и то јаче. Рука се зањиха и опет се врати на место. Дечак одједном врисну, сакри лице у цвеће и из све снаге одјури ка утврђењу.

Да, на бастioniу и на рову истакнуте су беле заставе, расцветала долина пуна је смрдљивих телеса, прекрасно сунце клони се ка плавом мору, и плаво море, њишући се, блиста обасјано златним сунчевим зрацима. На хиљаде људи се скупља у гомиле, гледају, говоре и осмехују се један другом. И ти људи — хришћани, који исповедају велики закон љубави и самоодрицања, гледајући шта су починили, зар неће с кајањем пасти на колена пред оним који је, давши им живот, улио у душу сваког појединца, заједно са страхом од смрти, љубав према оном што је добро и лепо, и зар се неће са сузама радости и среће загрлити као браћа? Неће! Беле су крпе уклоњене — опет грме оруђа смрти и патње, опет се лије невина крв и разлежу јауци и клетве.

⁷⁶ Ако ово задржите као успомену на овај сусрет, биће ми врло драго (франц.).

⁷⁷ Да, добар дуван, турски — а ваш руски, да ли је добар? (франц.).

⁷⁸ Нису баш лепи ови Руси (франц.).

⁷⁹ Шта ли се то смеју? (франц.).

⁸⁰ Не прелазите линију, на своја места, до врага... (франц.).

⁸¹ Граф Сазонов кога сам добро познавао, господине, то је један од оних правих руских грофова какве ми волимо (франц.).

⁸² Једног Сазонова ја познајем, али, колико знам, он није гроф, малог је раста, смеђ, отприлике ваших годин. (франц.).

⁸³ Па, да, господине, то је он. Ох, како бих желео да видим тог драгог грофа. Ако га ви видите, лепо вас молим, испоручите му моје поздраве. Капетан Латур (франц.).

⁸⁴ Зар није страхан овај жалосни посао који обављамо? Вруће је било ноћас, зар не? (франц.).

⁸⁵ Ох, господине, то је ужасно! Али какве су јуначине ваши војници, какве јуначине! Задовољство је борити се против јунака као што су они (франц.).

⁸⁶ Треба признати да им ни ваши не уступају (франц.).

И, ето, рекао сам оно што сам овога пута хтео да кажем.

Али ме мори тешка недоумица. Можда није требало ово говорити. Можда оно што сам рекао спада у једну од оних опаких истина које се крију у души сваког човека а да он тога није ни свестан, и које не треба износити како не би постале убитачне као вински талог, који се не сме узмућкати како се вино не би покварило.

Где је оличење зла којег се треба клонити? Где је оличење добра на које се треба угледати у овој приповеци? Ко је злочинац а ко јунак у њој? Сви су добри и сви рђави.

Ни Калугин, са својом блиставом храброшћу (*bravoure de gentilhomme*⁸⁷) и таштином, која је покретач свих његових поступака, ни Праскухин, празан, безначајан човек, мада је и пао бранећи веру, престо и отаџбину, ни Михајлов, са својом бојажљивошћу и ограниченим погледима, ни Пест — дете без чврстих убеђења и начела, не могу бити ни злочинци ни јунаци прштоветке.

А јунак моје приповетке, кога волим свом душом својом, кога сам настојао да оживим у пуној његовој лепоти и који је увек био прекрасан, који такав јесте и такав ће бити — то је истина.

26. јуна 1855. године

СЕВАСТОПОЉ У АВГУСТУ 1855. ГОДИНЕ

Крајем августа, по великом путу кроз севастопољски кланац, између Дуванке⁸⁸ и Бахчисарија, кроз густу и врелу прашину, лагано су ишла официрска кола (она нарочита кола која се више нигде не виђају, нешто средње између јеврејских полупокривених кола, руских сељачких кола и котарице). У колима — спреда, седео је, подавивши ноге пода се, посиљни у мундиру од жуте дебеле памучне тканине, у сасвим омекшалој фурашки, која је била официрска, и дрмао вођице; остраг, на завежљајима и дењковима покривеним ашом, седео је пешадијски официр у летњем шињелу. Официр је био, колико се могло онако кад седи видети, омален растом, али зачудо широк, не толико од једног рамена до другог, колико од груди до леђа; био је крупан и чврст, а врат и потиљак били су му веома развијени и крути, такозваног струка — појаса — у њега није било, али ни трбуха није имао, напротив, био је више мршав, нарочито у лицу, на ком је била нездрава жућкаста преплануlost. Лице би му било лепо да није некакве подбулости и млитавих крупних бора, које нису биле старачке, али су се сливале и повећавале му црте, те је услед тога цело лице добило увео и груб израз. Очи су му биле ситне, кестењасте, необично живе, чак дрске; брови веома густе и изгрисени али не и широки, а брада и нарочито јагодице обрасли необично оштром, густом и црном длаком, која није два дана бријана. Официр је десетог маја био рањен парчетом гранате у главу, на којој још носи завој, а сад, како се већ недељу дана осећа потпуно здрав, он из симферопољске болнице иде у пук, који се налази негде онамо одакле се чује пуцњава — али да ли баш у Севастопољу, на Северној или на Инкерману, он још ни од кога није могао тачно дознати. Пуцњава се већ чула, нарочито понекад, кад не заклањају брда, или кад је ветар донесе, чула се необично јасно, учестано и, рекло би се, близу: час као да експлозија потресе ваздух, па човек и нехотице уздрхти, час брзо један за другим допру мање снажни звуци, налик на ситно ударање у добош, које понекад прекине страховита рика топова, час се све слије у тутњав тресак, сличан ударима грома кад је непогода у највећем јеку и тек што је почело да пљушти. Сви су говорили да непријатељ страшно бомбардује, а то се и чуло. Официр је гонио посиљног да тера брже; он је, како је изгледало, хтео да што пре стигне. Њему у сусрет ишла је поворка великих товарних кола руских сељака, која су довезла у Севастопољ храну за војску, а сад се отуд враћала пуна болесних и рањених војника у сивим шињелима, морнара у црним огртачима, грчких добровољаца с црвеним фесовима и брадатих резервиста. Официрска кола морала су се зауставити у густом, непокретном облаку прашине коју су товарна кола подигла, и официр је, жмирећи и мрштећи се од прашине што му је нападала у очи и уши, и залепила за знојаво лице, љутито и равнодушно гледао у лица болесника и рањеника, који су мимо њега пролазили.

— А онај болесни војник из наше је чете — рече посиљни и, окренувш се господину, показа кола пуна рањеника док су пролазила поред њих.

Напред на колима, нагнувши се у страну, седео је брадат Рус у меком шеширу и, притискујући лактом држалицу, привезивао бич. Иза њега у колима дрмусало се пет војника у разним положајима. Један, коме је рука била подвезана некаквом врпцом, са шињелом огрнутим преко веома прљаве кошуље, иако блед и мршав, бодро је седео у средини кола и, кад је угледао официра, хтеде да се маши за капу, али, сетивши се вероватно да је рањен, учини покрет као да је само хтео да се почеше по глави. Други је лежао крај њега на самом дну кола, виделе су му се само две омршале руке, којима се држао за лотре од кола и уздигнута колена, која су се као свежњи липове лике клатила тамо-амо. Трећи, подбула лица и повезане главе, на којој је стрчала капа, седео је с краја, спустио ноге ка точку и, налаktivши се на колена, као да је дремао. Њега је и ословио официр из кола.

— Должникове! — викну он.

— Ј-а! — отворивши очи и скидајући капу, одазва се војник тако дубоким и одсечним басом

⁸⁷ Племићка храброст (франц.).

⁸⁸ Последња станица на путу ка Севастопољу (прим. Л. Н. Толстоја).

као да је двадесетак војника углас викнуло.

— Кад си рањен, брате?

Мутне, упале војникове очи оживеше: видело се, познао је свога официра.

— Да сте ми здраво, ваше благородство! — истим одсечним басом рече он.

— Где се сад налази пук?

— Био је у Севастопољу; у среду су хтели да се преместе, ваше благородство.

— Куда?

— Не зна се ... мора бити на Северну, ваше благородство. Сад већ, ваше благородство, са свих страна пуцају, и то већином гранатама, чак и у залив падају; сад тако бије, просто права погибија — додаде отегнутим гласом и метну капу на главу.

Више се није могло чути шта војник говори, али по изгледу његовог лица и по држању видело се да са извесном пакошћу човека паћеника говори ствари које нису нимало утешне.

Путник, поручник Козељцов, био је необичан официр. Он није био од оних који живе овако и раде онако, а не раде ово и оно зато што тако живе и раде други: он је радио све што је хтео, а и други су већ то исто радили и били су уверени да је то добро. Његова природа била је доста богата; није био глуп, а уз то је био и обдарен: лепо је певао, свирао на гитари, говорио врло слободно и веома лако писао, нарочито државна акта, на којима је нажуљео руку док је био ађутант у пуку; али се његова природа највише одликовала самољубивом енергајом која је, иако се углавном заснивала на тој сићушној обдарености, ипак била снажна црта, која изненађује. Имао је једно од оних самољубља које се тако јако слило са животом и које се најчешће једино код мушкараца развија, а нарочито у кругу војних лица, да није знао ништа друго до да наређује, или да се потчињава, и то је самољубље било чак и покретач његових унутарњих побуда: он је волео да буде испред људи с којима је себе упоређивао.

— Није него! баш ћу слушати што Москва⁸⁹ брбља — прогунђа поручник, осећајући некакву тегобну клонулост у срцу и замагљеност у мислима, као последице преношења рањеника и речи војника, чије је значење и нехотице постајало све јасније и потврђивало се праксом бомбардовања. Смешан је тај Москва... Терај, Николајеве, та потерај... Шта, ваљда си заспао! — подвикну мало осорљиво на посилног, поправљајући скутове шињела.

Вођице се затегоше, Николајев зацокта и коњи појурише трком.

— Само да часком нахранимо коње, па одмах, још овог вечера даље — рече официр.

II

Тек што је поручник Козељцов ушао у улицу пуну остатака разрушених камених зидова татарских кућа у Дуванки, поново га заустави гомила кола која су возећи гранате и ђулад у Севастопољ, закрчила пут.

Два војника пешака седела су крај пута у прабини на камењу разваљене оgrade и јела лубеницу с хлебом.

— Идеш ли далеко, земљаче? — жваћући хлеб упита један од њих војника који са омаленом торбицом на леђима застале крај њих.

— Из губерније идем у чету — одговори војник скрећући поглед с лубенице и поправљајући торбицу на леђима. — Ми смо скоро три недеље били код четног сењака, а сад ето зову све; само не зна се на ком се месту у овај мах налази пук. Говоре да су наши прошле недеље бранили Корабелъну. Ви, господо, нисте чули?

— У граду, брате, у граду се налази — рече други, стари војник коморџија, који је са слашћу стругао ножићем по незрелој белој лубеници. — Тек је по дана како смо отуд отишли. Тако је страшно, брате мој, да је боље и да не идеш — него овде се увуци негде у сено, дан-два полешкари, боље ће бити.

— А зашто, господо?

— Па зар не чујеш, данас са свих страна пуцају, чак нигде склонита места нема. Колико је наших побио, ни казати се не може! — И говорник одмахну руком и намести капу.

Војник који је пролазио замишљено климну главом, цокну језиком, затим извади из сара лулу, па, и не пунећи је, рашчепрка нагорели дуван, запали парченце труда код другог војника који је пушио, и подиже капу.

— Нико као Бог, господо! Остајте збогом — рече и, мрднувши торбицу на леђима, оде путем.

— Ех, боље би било да си причекао — убедљиво и отегнуто рече онај што је копао по лубеници.

— Свеједно! — промрмља пролазник провлачећи се између точкова нагомиланих кола — очигледно, треба купити лубеницу и вечерати; ето шта људи говоре.

III

⁸⁹ У многим армијским пуковима официри полупрезриво, полунежно зову војнике Москва или, још, заклетва (прим. Л. Н. Толстоја).

На станици је било пуно света кад је Козељцов стигао. Први кога је још у трему срео био је мршав, врло млад човек, надзорник станице, који се свађао с двојицом официра што су за њим ишли.

— И не само три дана, већ и десет дана чекаћете! И генерали, господине, чекају — говорио је надзорник желећи да пецне путнике. — Па не могу се ја упрегнути.

— Онда не треба ником давати коње, ако их нема! ... А што си дао некаквом лакеју што је ствари носио? — викао је старији од двојице официра, држећи чашу чаја у руци и, као што се видело, избегавајући заменице, али дајући да се осети како је врло лако и ти рећи надзорнику.

— Па и сами размислите, господине надзорниче — застајкујући говорио је млади официр — не путујемо ми ради нашег задовољства. Па и ми смо, мора бити, потребни кад су нас позвали. Иначе ја ћу, заиста, самом генералу Крамперу неизоставно ово казати. И како то, ви, значи, не поштујете официрски чин.

— Ви увек покварите — јетко га прекиде старији — само ми сметате; треба умети с њим говорити. Зато он и нема поштовања. Сместа коње, кад вам кажем!

— Драге воље бих, господине, али одакле да их узмем?

Надзорник мало поћута, па се одједном распали и, машући рукама, стаде говорити:

— Ја, господине, и сам разумем и све знам; али шта да се ради! Ама дајте ми само (на лицима официра указа се надање) ... дајте ми само да крај месеца дочекам — и мене овде неће бити. Боље ми је и на Малахову хумку отићи, него овде остати. Богами! Нека раде како хоће, кад су такве наредбе. На целој станици сад нема ни једних јакних кола; већ три дана коњи нису ни руковат сена видели.

И надзорник несташе иза врата.

Козељцов заједно с официрима уђе у собу.

— Па шта — рече старији официр млађем, и то сасвим мирно, иако је пре једног секунда изгледао јаростан — три месеца већ путујемо, па ћемо још причекати. Не мари — стићи ћемо.

Задимљена, прљава соба била је тако пуна официра и ковчега да је Козељцов једва нашао место на прозору, ту сео, па, разгледајући лица и послушјући разговоре, почео савијати цигарету. Десно од врата око накривљеног, масног стола, на ком су стајала два самовара од бакра, понегде позеленелог, и поређан шећер на разним хартијама, седела је главна група официра; млад, голобрад официр у новом, прошивеном кратком ловачком капуту, без сумње начињеном од женског капута, доливао је врелу воду у чајник; четворица исто тако младих официра налазила су се у разним кутовима собе: један од њих метнуо под главу некакву бунду и спава на дивану; други, стојећи крај стола, сече печену овчетину за официра без руке, што седи за столом. Два официра, један у ађутантском шињелу, други у пешадијском, али танком, и с торбицом о рамену, седели су близу банка, и само по оном како су друге гледали, и како је онај што је имао торбицу пушио цигару, видело се да пешадијски официри нису фронташи, и да су због тога задовољни. Не може се рећи да се у њиховом понашању видело презирање, већ нека самозадовољна безбрижност, која се заснива нешто на новцу, Нешто на блиским везама с генералима — избијала је свест о надмоћности, што су чак желели да сакрију. Затим млад лекар дебelih усана и артиљерац, са немачком физиономијом, седели су готово на ногама младог официра, што је спавао на дивану, и бројали новац. Од четворице посланих једни су дремали, други су код врата нешто петљали око ковчега и завежљаја. Козељцов међу свим тим људима није нашао ни једног познаника, али је радознано почео послушквати разговоре. Млади официри који су, како је он одмах по самом изгледу погодио, право из корпуса⁹⁰ дошли, свидели су му се и, што је главно, подсетили су га да и његов брат, исто тако из корпуса, треба ових дана да дође у једну батерију у Севастопољу. Код официра с торбицом, чије је лице негде видео, све му се чинило одвратно и дрско. Он је чак с мишљу: »Убрисаћу га ако би му пало на ум да штогод рекне«, прешао од прозора банку и сео на њега. Козељцов, као прави и добар официр из бојних редова, не само да их уопште није волео, већ се и љутио на »штабне«, које је на први поглед познао у двојици официра.

IV

— Ама ово је човеку одвећ мучно кад зна да је већ тако близу, а, не може да стигне — рече један од младих официра. — Можда ће данас бити боја, а ми нећемо тамо бити.

У танушном гласу и у печатима свежег руменила, који су, у тренутку кад је говорио, избили по лицу младог официра, огледала се она љупка стидљивост човека који се непрестано боји да његова свака реч није баш на свом месту.

Официр без руке погледа га смешећи се.

— На време ћете стићи, верујте — рече он.

Млади официр с поштовањем погледа у омршавело лице официра без руке, које смех наједанпут разведри, па ућута и наново се заузео око чаја. Заиста, на лицу официра без руке, у његовом држању, а нарочито у празном рукаву од шињела, огледало се много оне мирне

⁹⁰ Корпус — средња војна академија (прим. прев.).

равнодушности која се може протумачити тим што је он при сваком послу или разговору гледао тако као да је говорио: »Све је то дивно, све то ја знам, и све бих ја то могао урадити, само кад бих хтео.«

— Шта да одлучимо, хоћемо ли овде ноћити, или да на свом коњу идемо? — опет рече млади официр свом другу у ловачком капуту.

Друг не пристаде да иду.

— Можете замислити, капетане — настави онај што је сипао чај, обраћајући се официру без руке и дохватајући ножић који је овај испустио — нама су казали да су коњи одвећ скупи у Севастопољу и ми смо заједнички купили коња у Симферопољу.

— Држим да су вас много огулили?

— Истину рећи, капетане, не знам; заједно с колима платили смо деведесет рубаља. Је ли то одвећ скупо? — упита обраћајући се свима, па и Козељцову, који је гледао у њега.

— Није скупо, ако је коњ млад — рече Козељцов.

— Доиста? А нама су говорили да је скупо... Само мало храмље, али то ће проћи, казали су нам. Врло је снажан.

— Из кога сте ви корпуса? — упита Козељцов, хотећи да нешто дозна о брату.

— Ми смо сад, нас шесторица, из Племићког пука; сви, по својој властитој жељи, идемо у Севастопољ — говорио је разговорни официрчић — само не знамо где су наше батерије: једни веле да су у Севастопољу, а ето, они кажу да су у Одеси.

— А зар се у Симферопољу није могло дознати? упита Козељцов.

— Не знају... Замислите само, наш друг је ишао тамо у канцеларију: изгрили су га... можете мислити како је то непријатно ... Је ли по вољи једна готова цигарета? — рече официру без руке, који је хтео да извади своју табакеру.

Он га је, с некаквим великим поштовањем и одушевљењем, веома радо услуживао.

— А и ви сте из Севастопоља? — настави. — О, боже мој, како је то необично! Та колико ли смо ми сви у Петрограду о вама мислили, о свим јунацима! — рече Козељцову с поштовањем и доброћудном љубазношћу.

— А шта ћете, ако се, рецимо, мораднете вратити? — упита поручник.

— Та тога се и бојимо. И сами помислите: кад смо купили коња и набавили све што нам треба — лончић за кување кафе на иширитусу и још неке веома потребне ситнице — нама није ни паре остало — рече тихим гласом погледајући свог друга — и ако се мораднемо враћати, онда не знамо шта ћемо радити...

— А зар нисте добили попутнину? — упита Козељцов.

— Нисмо — шапатом одговори — само су нам обећали да ће нам овде дати.

— А имате ли исправу?

— Ја знам да је исправа главно, али ми је у Москви један сенатор — он ми је ујак — кад сам код њега био, рекао да ће овде дати, иначе би ми он дао. Дакле даће, јел'те?

— Свакако ће дати.

— И ја мислим да ће дати — рече он гласом по коме се видело да, пошто је на тридесет станица једно исто питао и свуд добијао различне одговоре, сад више ником потпуно не верује.

— Како да не даду — одједном рече официр, који се у трему свађао са управником, и сад пришао овима што разговарају, а унеколико се обраћао и штабнима, који су ту седели, као достојнијим слушаоцима. — Та и ја сам, као и ова господа, пожелео да уђем у борбене јединице, са одличног места чак сам молио да идем у Севастопољ, па и мени, сем сто тридесет шест рубаља у сребру за пут ништа нису дали, а ја сам својих преко сто педесет потрошио. И сами помислите, осам стотина врста, трећи је месец како путујем. Ето, са овом господом други месец. Добро је што сам имао свога новца. Е, а да тога није било?

— Та зар је трећи месец? — упита неко.

— А шта да се ради — настави онај што је причао. — Ама баш ја не бих волео да идем, ја не бих ни молио да ме крену с доброга места, и тако се не бих потуцао по путу, али не због тога што се бојим ... али никаквих могућности нема. У Перекопу, на пример, две сам недеље провео; надзорник неће ни да говори с вама — путујте кад хоћете; ево, колико само курирских пријава лежи ... Па вероватно таква је судбина ... та ја бих волео, али очигледно судбина; ама није стога што је сад бомбардовање, а види се, хитао, не хитао — свеједно је; а ја бих тако волео ...

Тај официр тако је брижљиво тумачио узроке свога задоцњења, и као да се њима правдао, да је то и нехотице наводило на мисао да се он боји. То је постало још очигледније кад је распитивао на ком се месту налази његов пук и је ли тамо опасно. Он је чак побледео и глас му се прекинуо кад му је официр без руке, који је био у том пуку, рекао како је код њих за ова два дана избацило из строја само официра њих седамнаесторицу.

Заиста, тај официр у том тренутку био је крајњи страшљивац, иако пре шест месеца није то ни најмање био. Код њега је наступио преокрет који су искусили многи и пре и после њега. Он је живео у једној од наших губернија у којој постоји кадетски корпус, и имао је диван, миран положај, али читајући у новинама и приватним писмима о борбама севастопољских јунака, својих некадашњих другова, у њему је одједном букнуло честољубље, а још више — родољубље.

Он је веома много жртвовао томе осећању — и место у ком је обикао, и стан с меканим намештајем, који је осмогодишњим трудом набавио, и познанства, и надања на богату женидбу — он је све то мануо и још у фебруару предао молбу за пријем у борбене јединице, сневао о бесмртном венцу славе и о генералским еполетама. Два месеца после поднесене молбе, он преко команде добије питање хоће ли тражити државну помоћ. Он је одречно одговорио и стрпљиво је и даље чекао, мада је његов патриотски занос за та два месеца већ стигао да се знатно охлади. После још два месеца добије питање да ли не припада масонским ложама и још о неким сличним формалностима, и после одречног одговора, најзад, петог месеца, стиже му одређење. За све то време пријатељи, а још више оно осећање незадовољства које се јавља после сваке промене положаја, успели су да га увере како је учинио највећу лудорију што је ступио у борбену јединицу. Кад се с горушицом у грлу и прашљивим лицем обрео сам на петој станици, где се сусрео с гласоношом из Севастопоља, који му је испричао страхоте рата, и где је дванаест часова чекао коње, већ се сасвим кајао због своје лакомислености, с тугом и страхом мислио о оном што га чека и бесвесно ишао напред, као на жртву. То осећање, у току тромесечног потуцања по непознатим станицама, на којима се готово свуда морало чекати и сретати са официрима који су ишли из Севастопоља и причали страшне ствари, постајало је све јаче и јаче, и најзад довело једног официра дотле да је он, негдашњи јунак, спреман на најсмелије подухвате, како је у П. о себи мислио, у Дуванку стигао као кукавни страшљивац, и кад се после месец дана састао с младићима који су ишли из корпуса, он је гледао да путује што може спорије, рачунајући те дане као последње у свом животу; на свакој је станици намештао кревет, отварао ковчежић с јестивом, удешавао партију преферанса, на књигу где се записују жалбе гледао је као на прекраћивање времена и мило му је било кад му нису давали коње.

Он би заиста био јунак да је из П. право на бастione стигао, а сад му је потребно да прође кроз много душевних патњи да би постао онако миран и трпељив човек у послу и опасности како смо навикли да видимо руског официра. Али сад би тешко било васкрснути занос у њему.

VI

— Ко је тражио боршч? — викну прилично прљава газдарица, дебела жена од око четрдесет година, која уђе у собу са зделом пуном шчија.

Разговор одмах престаде, и сви што су били у соби управеше погледе на гостионичарку. Официр што је путовао из П. чак мигом показа младом официру на њу.

— А, то је Козељцов тражио — рече млади официр — треба га пробудити. Устај, да ручаш — додаде он пришавши спавачу на дивану и дрмајући га за раме.

Млад момчић, од око седамнаест година, насмејаних црних очију, и румених образа, енергично скочи са дивана, и трљајући очи, стаде наред себе.

— Ах, опростите, молим вас — рече он (сребрнестим звонким гласом) лекару, кога је устајући гурнуо.

Поручник Козељцов одмах познаде брата и приђе му.

— Зар ме не познајеш? — упита смешећи се.

— А а-а! — повика млађи брат — какво изненађење! — и поче љубити брата.

Они се трипут пољубише, али код трећег по љупца застадоше, као да је обојици пала на ум мисао: што баш мора три пута?

— О, како ми је мило! — рече старији брат загледајући млађег. — Хајдемо у трем — да поразговарамо.

— Хајдемо, хајдемо. Ја нећу боршч... једи ти, Федерсоне — рече другу.

— Па ти си хтео да једеш.

— Ништа нећу.

Кад су изишли у трем, млађи брат је непрестано запиткивао: »Па шта радиш, како си, причај!« — и све је говорио како му је мило што га види, а о себи ништа није причао.

После пет минута, за које време су имали кад да мало поћуте, старији брат упита зашто млађи није отишао у гарду, чему су се сви наши надали.

— А, јест! — одговори млађи брат и од самог сећања поцрвене. — То ме је страшно погодило и никако нисам очекивао да ће се тако шта догодити. Замисли, пред само производство нас тројица отишли смо да пушимо — знаш ону собицу што је иза вратарева, свакако је и у ваше време тако било — и, замисли само, онај гад стражар видео нас и отрчао да каже дежурном официру (а ми смо неколико пута давали стражару напојнице), а онај се прикрао; тек што смо га угледали, они су побацали цигарете, па беж! на споредна врата — а ја, знаш, нисам имао куд. Он ми стаде увредљиве речи говорити; разуме се, ја му нисам остао дужан; елем, он је казао старешини и направило се чудо. Ето због тога су ми дали неповољну оцену из владања, мада су друге биле све одличне, само из механике дванаест и тако је почело. Послали су ме у армију. Обећали су ми да ће ме после превести у гарду, али ја више нисам хтео и тражио сам да идем у рат.

— Тако дакле!

— Доиста, ово ти без сваке шале говорим, све ми је постало тако мрско да сам хтео што пре у

Севастопољ. Уосталом, ако срећно пође, моћи ће се брже напредовати неголи у гарди; тамо за десет година једва пуковник, а овде Тотлебен за две године од потпуковника у генерала. А ако погинем — шта се ту може!

— Гле, какав си ти! — рече брат смешећи се.

— А знаш шта је главно, брате — настави млађи смешећи се и руменећи, као да се спрема да рекне нешто веома неуљудно — све су то ситнице; главно је, ја сам стога молио што човека ипак некако гризе савест кад је у Петрограду, док овде умиру за отаџбину. А и жеља ме вукла да с тобом будем — додаде још стидљивије.

— Баш си смешан! — рече старији брат, вадећи кутију с цигаретама, и не гледајући у њега. — Само ми је жао што нећемо бити заједно.

— А реци ми истину, је ли страшно на бастioniма? — одједном упита млађи.

— У почетку је страшно, после се човек навикне — па ништа. Видећеш и сам.

— А још ми и ово кажи: како ти мислиш, хоће ли заузети Севастопољ? Ја мислим нипошто га неће заузети.

— Бог ће га знати.

— Само је једна невоља... Замисли, каква несрећа: путем су нам цео завежљај украли, а у њему је био мој кивер⁹¹ и сад сам у великој невољи и не знам како ћу се пријавити. Ти знаш, сад су у нас нови кивери, и, уопште, много је промена, све боље. Све ти могу испричати... Ја сам у Москви свуда био.

Козељцов-други, Владимир, јако је личио на брата Михаила, али личио је тако као што личи зарудели ружин пупољак на прецветали шипак. И у њега је коса била смеђа, али густа и на слепоочницама уковрчена. На белом нежном потиљку био је оштар смеђ чуперак — знак среће, како кажу дадиље. По нежно белој кожи лица, не да се разлило, већ је чисто пламтело право младићко руменило и одавало све душевне покрете. Исте очи као у брата биле су отворене и сјајне, а то је, како изгледа, било нарочито стога што би често помало засузиле. Смеђе маље избијале су му по образима и изнад румених усана, које су се врло често развличиле у стидљив осмех и откривале беле сјајне зубе. Стасит, широких рамена, у раскопчаном шињелу, испод кога се видела црвена руска кошуља, онако како је стајао пред братом, налакћен на ограду степеница, с цигаретом у руци и детињском радошћу на лицу и у покрету, био је тако мио, лепушкаст момчић, да би човек непрестано гледао у њега. Он се врло много радовао брату, с поштовањем и поносом гледао је у њега, замишљао га као јунака; али у погледу неких ствари, нарочито што се тиче светског образовања, чега у ствари ни сам није имао, знања француског језика, опхођења у друштву људи од високог положаја, играња итд., он се малчице стидео због њега, гледао с висине и чак желео да га он просвети. Сви утисци код њега још су били из Петрограда, из куће једне племкиње која је волела лепушкасте младиће и о празнику га позивала, и из куће сенаторове у Москви, где је једанпут играо на великом балу.

VII

Пошто су се до миле воље наразговарали и најзад дотерали до оног осећања које се код људи често јави: да је мало заједничког међу њима иако један другог воле — браћа су прилично дуго ћутала.

— Онда узми своје ствари и хајдемо одмах — рече старији.

Млађи одједном поцрвене и ушепртљи се.

— Је ли право у Севастопољ? — упита, пошто је за тренутак поћутао.

— Па, да. Ти немаш много ствари, мислим, сместићемо их.

— Дивота! и одмах ћемо поћи — рече млађи уздахнувши и упути се у собу.

Али, не отворивши врата, застаде у предсобљу, тужно саже главу и поче размишљати.

»Одмах право у Севастопољ, у онај пакао... страшно! Уосталом, свеједно је; једном се мора ићи. Сад бар с братом ...«

Ствар је у томе да му се тек сада, при помисли да ће се, кад седне у кола, не излазећи из њих, наћи у Севастопољу, и да га више никакав изненадан случај не може задржати, јасно указала опасност коју је сам тражио — и он се збуни и уплаши од саме помисли да је она близу. Пошто се мало умирио, уђе у собу; али прође четврт часа, а он никако да изиђе, те брат најзад отвори врата да га позове. Млађи Козељцов, као ученик који је нешто скривио, разговарао је о нечем са официром из П. Кад је брат отворио врата, он се сасвим збуни.

— Сад ћу, сад ћу ја изићи — проговори машући руком на брата. — Тамо ме, молим те, причекај.

После једног минута он збиља изиђе и дубоко уздахнувши, приђе брату.

— Замисли, брате, ја не могу с тобом путовати — рече он.

— Што? Каква је то лудорија!

— Ја ћу ти Мишо праву истину казати. Ми више ни један немамо новаца, а сви смо дужни

⁹¹ Кивер — врста војничке капе од коже (прим. прев.).

оном капетану II класе, који путује из П. Веома ме је стид.

Старији брат се намршти и дуго није прекидао ћутање.

— Јеси ли много дужан? — упита поглидајући брата испод ока.

— Много... не, није врло много, али ме је јако срамота. Он је на трима станицама за мене платио, и све се његов шећер трошио ... и ја сад не знам ... па и преферанса смо играли... ја сам му мало остао дужан.

— То је ружно, Волођа! А шта би ти радио да ниси мене срео? — оштро рече старији брат не гледајући млађег.

— Па ја сам, бато, мислио да ћу у Севастопољу добити попутницу, па ћу му исплатити. Ето, може се тако урадити; а и боље је да ја сутра с њим дођем.

Старији брат узео новчаник и мало дрхтавим прстима извади из њега две папирне новчанице по десет рубаља и једну од три рубље.

— Ово ми је сав новац — рече. — Колико си дужан?

Кад је рекао да је то сав његов новац, Козељцов није говорио праву истину: он је, за сваки случај, имао још четири златника, зашивена испод посувраћеног рукава, али се зарекао да их никако неће дирати.

Изишло је да је Козељцов-други, узев у обзир и шећер и преферанс, био дужан официру из П. свега осам рубаља. Старији брат му их даде, само му приговори како се тако не сме радити кад се нема новаца, па још и преферанс играти.

— Па у шта си играо?

Млађи брат ни речи не проговори. Братовљево питање учинило му се као сумња у његово поштење. Љутина на самога себе, стид због поступка који је могао да изазове такве сумње и увреда од брата кога је тако волео, побудили су у његовој осетљивој природи тако јако, болно осећање да ништа не одговори, свестан да није у стању да савлада плачљив глас који му је у грло навирао. Он узео новац не гледајући га и оде друговима.

VIII

Николајев, поткрепивши се у Дуванки с две чашице вотке коју је купио од војника на мосту, трзао је вођицама, кола су одскакала по каменитом и понегде сеновитом путу што је водио поред Белбека ка Севастопољу, а браћа су, гуркајући се ногама, иако су сваког минута мислила један о другом, упорно ћутала.

»Зашто ме је увредио — мислио је млађи — зар није могао да не говори о том? Баш као да је мислио да сам ја лопов, па и сад се, чини ми се, љути, тако да смо се ми изгледа заувек разишли. А како би нам удвоје било дивно у Севастопољу! Два брата, сложна међу собом, оба се боре против непријатеља: један већ постарији, иако не богзна како образован, али храбар борац, а други — млад, али је и он јунак... За недељу дана свима бих показао да већ нисам много млад. Престаћу и да црвеним, на лицу ће ми се огледати храброст, истина, бркови су ми мали, али за то време ће порастати велики — и он штрпну маље што су израсле на крајевима усана. — Можда ћемо данас стићи, и одмах и брат и ја упасти у борбу. А он мора да је издржљив и врло храбар — човек који много не говори, а ради боље од других. Волео бих знати — настављао је — да ли он мене нарочито потискује у крај кола, или не. Свакако опажа да је мени незгодно, а прави се као да ме и не види. Ето, ми ћемо данас стићи — настави размишљање притискујући се уз крај кола и бојећи се да се покрене, како брат не би опазио да је њему незгодно — и одмах право на бастион: ја с топовима, а брат с четом — заједно ћемо отићи. Одједном Французи навале на нас. Ја ћу пуцати, пуцати: поубијаћу страшно много, али они ипак трче право на мене. Већ се не може пуцати и, разуме се, мени нема спаса, док ти брат истрчи напред са сабљом, а ја дочепам пушку и заједно с војницима потрчимо. Французи навале на брата. Ја притрчим, убијем једног Француза, другог, и спасем брата. Мене ране у једну руку, ја другом зграбим пушку, па ипак трчим. Док ти метком убију брата крај мене; ја тренутно застанем, тужно погледам у њега, исправим се и викнем: »За мном, осветимо се! Ја сам волео брата више од свега на свету — рећи ћу — и изгубио сам га. Осветимо се, уништим непријатеље или сви овде изгинимо!« Сви повичу и појуре за мном. Тад сва француска војска изиђе, чак и Пелисије. Ми их све побијемо; али на крају крајева мене по други пут ране, па и трећи пут, и ја смртно рањен паднем. Тада сви притрче к мени. Горчаков ће прићи и питати ме шта желим. Ја ћу рећи да ништа не желим — једино да ме положи поред брата, хоћу да с њим умрем. Мене ће пренети и положити поред братовог окрвављеног тела. Ја ћу се придићи и само ово рећи: »Јест, ви нисте умели ценити двојицу људи који су истински волели отаџбину; сад су они обојица пали... нек вам Бог опрости!« — и умрећу.«

Ко зна до ког степена ће се остварити сањарије.

— Је ли, јеси ли ти који пут био у борби — изненадно упита брата, сасвим заборавивши да није хтео да с њим говори.

— Нисам ни једанпут — одговори старији — код нас су две хиљаде људи избацили из пука, и то све на радовима, и ја сам на раду рањен. Рат се не води тако како ти, Волођа, мислиш.

Реч »Волођа« ганула је млађег брата и обузе га жеља да се објасни с братом, коме није ни на

крај памети било да га је увредио.

- Ти се, Мишо, не љутиш на мене? — упита пошто поћута један минут.
 - Због чега?
 - Па, због ... оног што је међу нама било ... знаш.
 - Ни најмање — рече старији окренувши се њему и потапшавши га по нози.
 - Ти мени, Мишо, опрости, ако сам те ожалостио.
- И млађи брат се окрете да би сакрио сузе које су му одједном наврле на очи.

IX

— Зар је ово већ Севастопољ, је ли? — упита млађи брат кад се попеше на брдо и пред њима се указа залив с катаркама на бродовима, море с непријатељском флотом у даљини, на морској обали беле батерије, касарне, водови, докови, градске зграде и бело-љубичасти облаци дима, који су се непрестано дизали по жутим брдима што окружавају град и стојали на модром небу према ружичастим зрацима сунца, што је већ просипало јарку светлост и спуштало се ка хоризонту тамног мора.

Волођа је без и најмање дрхтавице угледао то страшно место о ком је тако много мислио; напротив, са естетским уживањем и витешким осећањем задовољства самим собом, што ће, ето, и он за пола часа бити тамо, гледао је тај уистину диван и необичан приказ, гледао је с прибраном пажњом све док нису дошли на Северну, у комору братовог пука, где је требало да тачно дознају место на које су одређени пук и батерија.

Официр који је управљао комором сместио се близу такозваног новог градића — то су биле бараке које су морнарске породице начиниле од дасака — у шатор спојен с доста великом колибом, начињеном од зелених храстових грана, које још нису стигле да се сасвим осуше.

Браћа затекоше официра како у жућкастој прљавој кошуљи седи за столом на склапање, на ком су били чаша хладнога чаја, пепео од цигарета, послужавник с вотком и остацима суве икре и хлеба, и на великој рачунаљци збраја огроман свежањ новчаница. Али пре но што станемо причати о самом официру и његовом разговору, потребно је пажљивије разгледати унутрашњост његове колибе и макар мало упознати његов начин живота и рада. Нова колиба била је доста велика, добро оплетена и удобно опремљена — какве се граде само за генерале или команданте пукова — имала је сточиће и клупице оплетене и од шибља; стране и таванице, да не би падало лишће, биле су застрте с три ћилима, истина врло ружна, али нова, и, без сумње, скупа. На гвозденом кревету, који је стајао испод главног ћилима, на ком је била насликана амазонка, био је плишани, веома црвен покривач, прљав, процепљен кожни јастук и бунда од ракуна; на столу је стајало огледало у сребрном оквиру, сребрна, одвећ прљава четка, сломљен, пун масне косе чешаљ од рога, сребрн свећњак, боца ликера са златним и црвеним великим натписом, златан часовник са сликом Петра I, два златна прстена, кутијица с некаквим капислама, корица хлеба и разбацане старе карте, а дод креветом празне и пуне боце портера. Тај официр руковао је комором и храном за коње. Заједно с њим становао је његов добар друг — посредник, који се исто тако бавио неким пословима. Кад су браћа ушла, он је спавао у шатору, а интендантски официр, пред крај месеца, вршио је обрачун државног новца. По свом спољашњем изгледу интендантски официр био је врло леп и јуначан: висока узраста, великих бркова једрине која у очи пада. Код њега је била непријатна само некаква знојавост и подбулост целог лица што је готово заклањало мале сиве очи (као да је он читав наливен портером) и велика нечистоћа тела — почев од ретке масне косе до крупних босих ногу у некаквим папучама од хермелина.

— Шта је новца, шта је новца! — рече Козељцов старији улазећи у колибу и с нехотичном грамзивошћу управивши поглед на гомилу новчаница. — Кад бисте ми само половину, Василије Михаиличу, дали у зајам!

Интендантски официр, као да су га у крађи ухватили, сав се згрчи кад угледа госта и, купећи новац, поклони се не устајући.

— О, кад би био мој! ... Државни је господине!... А ко је то с вама? — рече слажући новац у касицу што је крај њега стајала и гледајући право у Волођу.

— То је мој брат, из корпуса је дошао. И, ето, свратили смо да од вас чујемо где се пук налази.

— Седите, господо, — рече он, устаде, па се, не водећи рачуна о гостима, упуту у шатор. — Да ли бисте штогод попили? Можда портера? — додаде.

— Не би било згорега, Василије Михаиличу. Волођа је био изненађен господственошћу интендантског официра, његовим немарним понашањем и поштовањем с којим се његов брат обраћао њему. »Мора да је то врло добар њихов официр, кога сви веома поштују; истина, прост је али врло храбар и гостољубив« — помисли седајући смерно и стидљиво на диван.

— Дакле, где се налази наш пук? — упита старији брат.

— Шта?

Он понови питање.

— Данас је био Зајфер код мене: говорио ми је да су јуче прешли на пети бастион.

— Је ли то истина?

— Кад ја кажем, мора да је истина; уосталом, ђаво ће га знати. Код њега ни лаж није скупа. Шта је, хоћете ли да пијете портера? — упита опет интендантски официр из шатора.

— Па могу и попиту — рече Козељцов.

— А хоћете ли, Осипе Игњатичу, ви да пијете? — чу се опет глас из шатора: извесно обраћајући се посреднику који је спавао. — Доста сте спавали; већ је прошло седам.

— Што сте се наврзли на мене! Ја не спавам — одговори танушан, лен глас, који је мило врскао код гласова л и р.

— Па устаните; досадно ми је без вас. И интендантски официр уђе гостима.

— Донеси портера, симферопољског — викну. Посилни, охола израза на лицу, како се Волођи учинило, уђе у колибу, па испод официра, чак гурнувши га, извади портер.

— Да, господине — рече интендантски официр наливајући чаше — сад је код нас нов командант пука. Треба новаца, треба свега набавити.

— Па тај је, ја мислим, сасвим друкчији, ново је поколење — рече Козељцов, уљудно узевши чашу у руку.

— Јест, ново поколење! Биће иста онаква тврдица. Кад је командовао батаљоном, о како је викао! А сад другу песму пева. — Не треба тако, господине.

— Тако је.

Млађи брат ништа није разумевао од оног што они говоре, али му се нејасно чинило да брат не каже оно што мисли и да прича само зато што пије портер тог официра.

Боца портера већ је била попијена и разговор те врсте водио се доста дуго, кад се крила шатора размакоше и из њега изиђе омален, свеж човек, у модром атласном собном капуту с кићанкицама и у капи с црвеним оквиром и кокардом. Он уђе гладећи своје црне брчиће и гледајући некуд у ћилим, Па једва видним покретом рамена одговори на поздраве официра.

— Хајде да и ја попијем једну чашицу — рече и седе за сто. — Па, млади човече, ви из Петрограда долазите? — упита он љубазно се обраћајући Волођи.

— Да, господине, идем у Севастопољ.

— Сами сте тражили?

— Јесам, господине.

— Ја, господо, не разумем ту вашу тежњу — рече посредник. — Ја бих сад, чини ми се, пешке отишао у Петроград, кад би ме пустили. Дојадио ми је, богами, овај пасји живот.

— А због чега вам је овде рђаво? — упита старији Козељцов обраћајући се њему. — Та зар ви овде не живите добро!

Посредник га погледа и окрете се од њега.

— Ова опасност (»о каквој то он опасности говори седећи на Северној« — помисли Козељцов), оскудица у свачем, ништа не можеш набавити — настави он стално се обраћајући Волођи. — И шта вам је то требало, ја вас, господо, никако не разумем! Да је бар каква-таква добит, а оно ништа. Ето, је ли то добро да у вашим годинама одједном останете богаљ за цео живот?

— Неком су потребни приходи, а некеме је част да служи — мрзовољним се гласом опет умеша старији Козељцов.

— Чудна ми част, кад се нема шта јести! — уз презрив осмех рече посредник обраћајући се интендантском официру, који се такође насмеја. — Навијдер штогод из »Лучије« да мало слушамо — рече он показујући на кутију с музиком — ја је волим ...

— Је ли овај Василије Михаилич добар човек? упита Волођа брата, кад су тек у сумрак изишли из колибе и кренули даље ка Севастопољу.

— Па онако, само је страшна тврдица, гад један. Та он у најмању руку има 300 рубаља месечно, а живи као свиња, видео си већ. А оног посредника не могу очима да видим; ја ћу њега кад-тад изударати. Тај неваљалац је дванаест хиљада из Турске извезао... — И Козељцов поче надугачко причати о подмитљивости (истину рећи), мало са оном нарочитом пакошћу човека који осуђује не зато што је подмитљивост неко зло, већ зато што му је криво да има људи који се њом користе.

X

Не може се рећи да је Волођа био нерасположен кад су већ у ноћ стигли до великог моста што води преко залива, али је осећао неку тегобу на срцу. Све што је видео и чуо било је тако мало налик на његове недавне утиске, као што су: паркетирана, светла, велика сала за испите, весели, добродушни гласови и смех другова, нови мундир, љубљени цар, кога је седам година навикао на виђа и који их је, праштајући се с њима, сузних очију називао својом децом. Све оно што је видео тако је мало личило на његове дивне снове, пуне најлепших тежњи и доброте.

— А, ево стигли смо! — рече старији брат кад су, изишав из кола, пришли Михајловској батерији. — Ако нас пусте преко моста, одмах ћемо отићи у Николајевске касарне. Ти остани тамо до сутра, а ја ћу отићи у пук — да дознам где се налази твоја батерија, па ћу сутра доћи по тебе.

— Зашто? Боље хајдемо заједно — рече Волођа. — И ја ћу с тобом на бастион. Та сад је

свеједно: треба се навикавати. Кад ти идеш, могу и ја.

— Боље да не идеш.

— Хоћу, молим те: бар ћу сазнати како ...

— Мој ти је савет: да не идеш, уосталом, твоја воља...

Небо је било чисто и тамно, звезде и непрестано сукљање пламенова од граната и пуцњава већ су се јако светлели у мраку. Велико бело утврђење батерије и почетак моста истицали су се у помрчини. Тачно сваког секунда неколико топовских пуцњева и експлозија, брзо, једно за другим или заједно, громовитије су и разговетније потресали ваздух. После те грмљавине, као да јој припева, чуло се потмуло хујање залива. Са мора је пиркао ветрић и осећала се влага. Браћа приђоше мосту. Некакав трећепозивац невешто удари пушком о руку и викну:

— Ко иде?

— Војник.

— Забрањено пуштати.

— Како то? Нама је потребно.

— Питајте официра.

Официр, који је седео на ленгеру и дремао, придиже се и заповеди да их пропусти.

— Тамо се може, отуд не може. Куд сте наврли сви одједанпут! — викну он на пуковска кола, што су се, препуна котарица за песак, на почетку моста нагомилала.

Кад су силазили на први понтон, браћа се сударише с војницима који су отуд долазили и гласно разговарали.

— Кад је добио новац за војничку опрему, значи, он је сасвим добро прошао — ето како ја мислим.

— Е, браћо — чу се други глас. — Кад пређеш на Северну, чисто ти сване, богами, просто лакше дишеш.

— Причај ти само! — рече онај други дан је тамо долетела проклетница: двојици морнара ноге откинула. Боље не причај.

Браћа пређоше први понтон и, очекујући кола, зауставише се на другом, који је вода овде-онде запљускивала. Ветар, који је у пољу изгледао благ овде је на махове јако дувао; мост се љуљао, таласи су, хујећи, ударали о балване, разбијали се о ленгере и паламаре и поливали даске. Десно, потмуло претећи, хујало је и црнело се море, и, као бескрајна црна раван, одударало од звездама обасјаног сјајно-сивог хоризонта; негде далеко жмиркале су светиљке непријатељске флоте; лево се црнела тамна маса нашег брода и чуло се ударање таласа о његове бокове; видео се пароброд, који је хукћући брзо долазио од Северне. Пламен гранате, што је близу њега експлодирала, тренутно осветли високо нагомилане котарице на палуби, два човека што су горе стајала, белу пену и млазове зеленкастих таласа које је пароброд секао. На крају моста седео је некакав човек, спутивши ноге у воду и само у кошуљи, и нешто оправљао на понтону. Напред, изнад Севастопоља, промицали су исти пламенови, и све су громовитије и громовитије долетали страшни звуци. Талас што је с мора запљуснуо, разлио се на десној страни моста и поквасио Волођи ноге; два војника, шљапкајући ногама по води, прођоше поред њега. Нешто с треском одједном осветли спреда мост, кола што су по њему ишла и неког коњаника, и парчад, звиждећи и подижући млазове, попадале у воду.

— А, Михаилу Семјоничу — рече коњаник зауставивши коња пред старијим Козељцовом — дакле, већ сте се сасвим опоравили?

— Као што видите. А куда ћете ви?

— На Северну по метке: та ја сам сад пуковски ађутант... сваког часа се очекује напад, а немамо ни по пет метака у ранчевима. Одлична организација!

— А где је Марцов?

— Јуче му ногу однело... у граду, спавао је у соби. Можда ћете га затећи, он је у превијалишту.

— Пук је на петом, је ли тако?

— Јест, заменили су М... цов. Ви идите на превијалиште, тамо има наших, они ће вас одвести.

— А мој стан на Морској, је ли читав?

— Е, господине, одавно су га гранате разориле. Ви сад нећете познати Севастопољ; од женскиња ни живе душе нема, ни гостионица, ни музике; јуче се последње надлештво преселило. Сад је веома тужно постало ... Збогом!

И официр касом оде даље.

Одједном Волођу обузе неописани страх: њему се све чинило да ће овог часа долетети ђуле или парче гранате и погодити га право у главу. Тај влажни мрак, па ти звуци, нарочито љутито запљускивање таласа — све то као да му је говорило да не иде даље, да га овде никакво добро не очекује, да његова нога никад више неће крочити на руску земљу с оне стране залива, да се одмах окрене и ма куд побегне, и то што може даље од тог страшног места погибије. »А можда је већ доцкан, сад је већ свршено« — помисли подрхтавајући, нешто од тих осећања, а нешто што му је вода ушла у чизме и оквасила му ноге.

Волођа дубоко уздахну и мало се одмаче од брата.

»Господе, та зар ћу ја погинути, и то баш ја? Господе, смилуј се на мене!« — рече шапатом и

прекрсти се.

— Е, хајдемо, Волођа! — рече старији брат кад кола дођоше на мост. — Јеси ли видео гранату?

На мосту су браћа сретала кола с рањеницима, с котарицама, једна с намештајем, која је терала некаква жена. На другој страни нико их није задржао.

По нагону, браћа су се ћутећи упутила поред зида Николајевске батерије и, ослушкујући звиждање граната што су им се изнад глава распрскавале и прштање комађа које је одозго падало, стигла на оно место куд су наумили. Ту су дознали да се пета лака батерија, у коју је одређен Волођа, налази на Корабелној и одлучили су, без обзира на опасност да заједно оду на пети бастион, да преноће код старијег брата, а сутра отуда у батерију. Скренувши у ходник и корачајући преко ногу заспалих војника, који су дуж целог зида лежали, они најзад стигоше на превијалиште.

XI

Кад уђоше у прву собу, пуну војничких кревета на којима су лежали рањеници и која је била презасићена тешким, одвратним болничким задахом, среташе две болничарке што су им у сусрет долазиле.

Једна жена педесетих година, црних очију и озбиљна лица, носила је завоје и газу и издавала заповести младом момчићу, лекарском помоћнику, који је ишао за њом; друга, врло лепа плавојка, девојка од око двадесет година, бледа, нежна лица које је некако мило и тужно вирило испод беле капице што јој је уоквиравала лице, с рукама у џеповима од кецеље, сагнувши главу ишла је поред старије и као да се бојала да не заостане.

Козељцов их упита да ли знају где је Марцов, који је јуче изгубио ногу.

— То је, чини ми се, из П. пука? — упита старија. — Је ли вам он рођак?

— Није, друг ми је.

— Хм! Одведите их ево овуда — француски рече младој сестри, а она с лекарским помоћником приђе једном рањенику.

— Хајдемо, у шта си се загледао! — рече Козељцов Волођи, који је подигавши обрве, с неким паћеничким изразом лица гледао рањенике, не могавши очи одвојити од њих. — Хајдемо!

Волођа пође с братом, али се непрестано освртао и несвесно понављао:

— Ах, Боже мој! Ах, Боже мој!

— Он је, без сумње, одскора овде? — упита Козељцова сестра, показујући на Волођу, који је хучући и уздишући ишао за њима ходником.

— Тек што је допутовао.

Лепушкаста сестра погледа Волођу и одједном заплака.

— Боже мој! Боже мој! кад ће се све ово свршити? — рече очајничким гласом.

Уђоше у официрску собу. Марцов је полеђушке лежао, затуривши иза главе жилаве, до лаката голе руке; његово жуто лице изгледало је као у човека који је стиснуо зубе да не би јаукао од бола. Здрава нога у чарапи била му је испружена испод покривача и видело се како грозничаво миче прстима.

— Па како се осећате? — упита сестра и својим танушним нежним прстима, на једном од којих Волођа угледа златан прстен, подиже му мало оћелавелу главу и намести узглавље. — Ево, дошли су ваши другови да виде како сте.

— Разуме се, боли — љутито рече он. — Оставите, добро је тако. — Прсти у чарапи се стадоше брже мицати. — Добар дан! Како се зовете? Опростите — рече обраћајући се Козељцову. — Ах, јест, опростите! Овде човек све заборави — рече без и најмање радости, упитно гледајући у Волођу.

— Ово је мој брат, данас је допутовао из Петрограда.

— Хм. А ја сам ево заслужио пуну. Ох, како боли. Та боље би било кад би ми што пре дошао крај.

Он згрчи ногу па, промумлавши нешто, покри лице рукама.

— Треба га оставити — шапато рече сестра са сузама у очима — њему је врло рђаво.

Браћа су још на Северној одлучила да заједно иду на пети бастион, али, излазећи из Николајевскe батерије, они као да се договорише да се узалуд не излажу погибији па, не говорећи један другоме о томе, одлучише да сваки иде на своју страну.

— Само како ћеш ти, Волођа, наћи? — рече старији. — Уосталом, Николајев ће те одвести на Корабелну, а ја ћу сам отићи и сутра ћу доћи к теби.

На том последњем растанку браћа не изменише више ни речи.

XII

Грмљавина топова непрестано је трајала са истом оном јачином, али Јекатеринска улица, којом је ишао Волођа и за њим ћутљиви Николајев, била је пуста и мирна. У мраку је видео само широку улицу, с белим, на више места разрушеним зидовима великих кућа, и поплочани тротоар

којим је ишао; ретко је сретао војнике и официре. Пролазећи левом страном поред Адмиралитета, он, према јакој светлости ватре што је иза зида горела, угледа дуж тротоара засађене багремове, са зеленим подупирачима, и спарушено прашњиво лишће тих багремова. Корак своје и Николајева, који је тешко дишући ишао за њим, јасно је чуо. Ништа није мислио: лепушкаста сестра; Марцовљева нога како у чарапи мрда прстима, мрак, гранате и разни начини смрти магловито су промицали кроз његову уобразиљу. Његова млада осетљива душа стезала се и тужила појмивши истину о сопственој усамљености и општој равнодушности према његовој судбини сад када му прети опасност — »Убиће ме, мучићу се, патити, и нико неће ни заплакати! И то је све уместо овог витешког живота, пуног душевне јачине и преданости, о коме је тако дивно сневао. Гранате су се распрскавале и њихов звиждук је био све ближи и ближи. Николајев је све чешће уздисао, али није прекидао ћутање. Идући преко моста што води на Корабелну, угледа како нешто звиждећи паде близу њега у залив, за часак озари црвеном светлошћу љубичасте таласе, несташе, а затим се с млазевима подиже из воде.

— Гле, није се угушила — рече Николајев.

— Да — одговори он нехотично танушним и пискавим гласом, што га и самог изненади.

Сретали су носила с рањеницима, опет пуковска кола с котарицама; на Корабелној наиђоше на један пук, коњаници пројашаше поред њих. Један од њих био је официр кога је пратио козак. Он је касом јахао, али, кад угледа Волођу, заустави коња крај њега, загледа му се у лице, окрете се, ошину коња бичем и одјаха даље. »Сам самцит; свима је свеједно да ли на овом свету постојим или не«, престрављено помисли јадни младић и уистину му дође да заплаче.

Пошто се поред једног високог белог зида попео на брдо, уђе у улицу с малим разрушеним кућицама које су гранате непрестано осветљавале. Пијана, неуредна жена, излазећи на вратанца с морнаром, судари се с њим.

— Зашто, кад би он био душеван човек — промрмља она — пардон, ваше благородство, официру

Све више и више стезало се срце јадног младића, на мрачном хоризонту све чешће је севала муња, а гранате су све чешће звиждале и распрскавале се близу њега. Николајев дубоко уздахну и одједном поче говорити некаквим, како се Волођи учинило, гробним гласом.

— Ето, све се журио да оде из губерније. Да се иде, да се иде. Имали смо куд и хитати. Која су господа мудрија, они, ако су тек малчице рањени, седе лепо у болници. Тако ваља, куд би боље.

— Па не мари, кад је брат сад већ здрав — одговори Волођа, надајући се да макар разговором отера ужасно осећање које га је обузело.

— Здрав! Какво ми је то здравље, кад је заиста болестан! И који су потпуно здрави, ако су мудри, они у оваком времену седе у болници. Ваљда му овде има неке велике радости, шта ли? Или ногу, или руку човек изгуби — и то ти је све! Несрећа за час добе! Ето овде, у граду, није као на бастиону, па ипак каква страха. Идеш и само молитве читаш Гле гада, баш мимо тебе звекну! — додаде скренувши пажњу на парче гранате што је недалеко од њих прозвиздало. — Ето сад — настави Николајев — заповедио ми је да ваше благородство отпратим. Наше се зна: што је заповеђено, мора се извршити; а кола је оставио некаквом војничини, и завежљај је одрешен. Иди па иди, а што од иметка пропадне, нека Николајев одговара.

Пошто су прошли још неколико корака, стигоше на трг, Николајев је ћутао и уздисао.

— Тамо је ваша артиљерија, ваше благородство — одједном рече. — Питајте стражара: он ће вам показати. — И Волођа, пошто учини још неколико корака, није више чуо иза себе Николајевљеве уздахе.

Одједном осети да је сам, сасвим сам. То сазнање да је човек сам у опасности — пред смрћу, како се њему чинило — као претежак хладан камен свалило му се на срце. Он се заустави на средини трга, осврте се око себе да га когод не види, ухвати се за главу и престрављено изговори своје мисли: »Господе! Та зар сам ја кукавица, ниска, гадна, ништавна кукавица... та зар за отаџбину, за цара, за кога сам недавно са уживањем маштао да погинем, зар не могу часно погинути? Јест, ја сам несрећно, кукавно створење!« И Волођа, са истинским осећањем очајања и разочаран у самог себе, упита стражара где је кућа команданта батерије, па се упуту у том правцу.

XIII

Стан команданта батерије, који му је стражар показао, била је омања једносратна кућа, у коју се улазило из дворишта. Кроз један прозор, залепљен хартијом, видела се слаба светлост свећице. Посилни је седео на улазним степеницама и пушио лулу. Он се диже и јави команданту батерије, па уведе Волођу у собу. У соби између два прозора, испод разбијеног огледала, стајао је сто претрпан службеним списима, неколико столица, гвоздени кревет с чистом постељином и малим ћилимом на поду.

Крај самих врата стајао је леп човек, великих бркова — наредник — с тесаком и у шињелу, на коме је био орден и маџарска медаља. Средином собе ходао је тамо-амо омален човек четрдесетих година, штабни официр, повезана отечена образа, у танком старом шињелу.

— Част ми је јавити се, прекомандован у пету лаку батерију, прапоршчик Козељцев-млађи —

изговори Волођа научену реченицу кад уђе у собу.

Командант батерије хладно одговори на његов поклон, па га, и не пруживши му руку, понуди да седне.

Волођа се бојажљиво спусти на столицу поред стола за писање и прстима стаде окретати маказе које му дођоше до руку. Командант батерије, ставивши руке на леђа и оборивши главу, погледајући покатак у прсте у којима су се окретале маказе, ћутке настави да хода по соби, као човек који се нечег присећа.

Командант батерије био је прилично пун човечуљак с великом ћелом наврх главе, с густим брковима, који су се спуштали наниже и покривали уста, и с крупним пријатним кестењастим очима. Имао је лепе, чисте и пуначке руке, и јако раскречене ноге, којима је ступао са сигурношћу и мало кицошки, што је показивало да командант батерије није снебивљив човек.

— А јест — рече он застајући наспрам наредника — коњима што носе топовску муницију требало би дати још једну осмину зоби, јер су нам мршави. Шта ти мислиш?

— Па може се додати, ваше високоблагородство Сад је зоб све јевтинија — одговори наредник мичући прстима руку које је држао низа се, али које су, без сумње, волеле да покретима помажу у разговору. — Још ми је, ваше благородство, наш набављач фуража Франшчук јуче послао писмо из стоваришта у коме каже како би на сваки начин требало и осовина купити, кажу, јевтине су. Шта изволите заповедити?

— Па добро, купите: он има новаца. — И командант батерије опет поче ходати по соби. — А где су ваше ствари? — одједном упита Волођу застајући испред њега.

Јаднога Волођу је тако освојила мисао како је он кукавица, да је у сваком погледу, у свакој речи осећао презирање према себи као према бедној кукавици. Чинило му се да је командант батерије већ прозрео његову тајну и сад му се подсмева. Збуњено одговори како су му ствари на Графској и како је брат обећао да ће му их сутра послати.

Али га потпуковник не саслуша до краја, већ се окрете нареднику и упита:

— Где ли бисмо сместили прапоршчика?

— Прапоршчика? — на то ће наредник и још више збунити Волођу бацивши на њега летимичан по глед, којим као да је питао: »Какав ми је то прапоршчик, и зар вреди њега негде смештати?« — Па, ето, доле — ваше високоблагородство, код капетана II класе може се сместити његово благородство — настави размисливши мало — сад је капетан на бастioniу и тако је његова постеља остала празна.

— Дакле, пристајете ли привремено? — упита командант батерије. — Ви сте, мислим, уморни, а сутра ћемо вас боље сместити.

Волођа устаде и поклони се.

— Је ли по вољи чаја? — упита командант батерије, кад је Волођа већ прилазио вратима. — Може се самовар приставити.

Волођа се поклони и изиђе. Пуковников послани одведе га доле и уведе у празну прљаву собу, по којој су се ваљали свакојаки дроњци и где се налазио гвозден кревет без постељног рубља и покривача. На кревету, покривен дебелим шињелом, спавао је човек у ружичастој кошуљи.

Волођа помисли да је то војник.

— Петре Николајичу — рече послани дрмајући спавача за раме. — Ту ће заставник лећи... Ово је наш јункер — рече он обраћајући се заставнику.

— О, не узнемирујте се, молим вас — рече Волођа, али јункер, висок, крупан, млад плавокош човек, лепог али врло глупог лица, устаде с кревета, огрте шињел и, као што се видело, још се добро не расанивши, изиђе из собе.

— Не мари, ја ћу у дворишту лећи — промрмља.

XIV

Кад је Волођа остао сам са својим мислима, његово прво осећање било је гнушање према оном замршеном, мучном стању у ком се његова душа налазила. Хтео је да заспи и заборави све што је око њега, а на првом месту — самог себе. Угаси свећу, леже на постељу и покри се шињелом чак и по глави да би се ослободио страха од мрака, кога се још од детињства бојао. Али му одједном паде на ум да може долетети граната, пробити кров и убити га. Стаде ослушквати: изнад његове главе чули су се кораци команданта батерије.

»Уосталом, ако и долети — помисли — пре ће убити оне горе, а после мене; бар неће само мене.« Та га мисао мало умири, и као га поче хватати сан. »А шта ће бити ако одједном Французи ноћу заузму Севастопољ и продру овамо? Чиме ћу се бранити?« Он опет устаде и поче ходати по соби. Страх од праве опасности угушио је тајанствену бојазан од мрака. Осим седла и самовара у соби ничега тврдога није било. »Ја сам хуља, ја сам кукавица, одвратна кукавица!« — одједном помисли и наново га обузе мучно осећање презирања, чак гађења према самом себи. Опет леже и настојао је да не мисли. Сада, уз непрестане пуцње, од којих је звечало стакло у једном једином прозору и који су наново подсећали на опасност, почели су му се, и против његове воље, јављати у машти утисци тога дана: час су му се привиђали рањеници и крв, час гранате и њихова парчад која

улећу у собу, час лепушкаста болничарка која га на умору превија и плаче за њим, час његова мати како га у среском граду испраћа и, плачући, топло се моли пред чудотворном иконом — и опет му се чини да неће моћи да заспи. Али одједном мисао о Богу, свемогућем и добром, који све може учинити и сваку молитву услишити, јасно на памет оживе у њему. Он клече, прекрсти се и склопи руке на молитву онако како су га у детињству учили. Тај покрет оживе у њему давно заборављено осећање утехе.

»Ако се мора умрети, ако је потребно да мене не буде, учини то, Господе, што скорије учини — помисли он — али ако је потребна храброст, потребна чврстина, којих ја немам, дај ми их, избави ме од стида и срама, које не могу да подносим, научи ме шта да радим да бих испунио Твоју вољу.«

Детиња, заплашена, потиштена душа одједном се окрепи, разведри и угледа нове, простране и светле видике. Много му је мисли прошло кроз главу и многа осећања кроз душу за оно кратко време док је трајала та душевна снага. Он и поред јеке непрестаних експлозија и грмљавине бомбардовања и звечања стакла убрзо мирно и безбрижно заспа.

Свемогући Боже, само си Ти једини слушао и знаш оне просте, али топле и очајничке молбе, пуне неукости, горког кајања и патњи, које су из оног страшног места погабије Теби упућивали сви - почев од генерала који је секунд пре тога мислио о доручку или о ордену Св. Ђорђа о врату али са страхом осетио Твоју близину, па до измученог, гладног, вашљивог војника који се испружио на голом поду Николајевске батерије и моли се Теби да му за све његове незаслужене патње тамо даш награду, о којој је он несвесно унапред сневао. Јест, Ти се ниси уморио слушајући молбе Твоје деце, на све стране шаљеш им анђела-утешитеља, који им у душу улева стрпљење, осећање дужности и надање које теши.

XV

Старији Козељцов сrete на улици војника из свога пука и заједно с њим упути се право на пети бастион.

— Држите се зида, ваше благородство — рече војник.

— А што?

— Опасно је, ваше благородство; ево већ лети преко њега — додаде војник ослушкујући зујање ђулета, које прозвижда и лупи на сув пут с оне стране улице.

Не слушајући војника, Козељцов је храбро ишао средином улице.

Биле су исте оне улице, исти, само учестанији пламенови, праска, јауци, сусрети с рањеницима; исте батерије, грудобрани и ровови какви су били у пролеће, кад је он био у Севастопољу; али све је то сад било некако тужније и у исти мах отпорније — на кућама много више рупа, светлости у прозорима више уопште нема, изузев у Кушчиној кући (болници), женско ни да сретнеш — не види се сада некадашња душевна јачина навикнутости и безбрижности, већ на свему лежи некакав печат мучног очекивања, умора и напрегнутости.

Али ево и последњег рова, ево чу се и глас војника П. пука, који познаде свога некадашњег командира чете, ево и трећег батаљона, стоји у помрчини прислоњен уза зид, који покатакд само за трен осветљавају пуцњи и крај кога се чује притајен говор и звецкање пушака.

— Где је командант пука? — упита Козељцов.

— У склоништу код морнара, ваше благородство — одговори услужни војник. — Изволите, ја ћу вас одвести.

Из рова у ров војник проведе Козељцова до уског удубљења у рову. У удубљењу је седео морнар и пушио лулу; иза њега су се видела врата и кроз њихову пукотину пробијала је светлост.

— Може ли се ући?

— Одмах ћу јавити — и морнар несташе иза врата.

Иза врата су два гласа говорила.

— Ако Пруска буде и даље одржавала неутралност — говорио је један глас — онда ће и Аустрија...

— Ама каква Аустрија — говорио је други — кад словенске земље ... Де, пусти.

Козељцов никад није био у том склоништу. Оно га је изненадило својом раскоши. Под је био паркетан, застори су заклањали врата. Два кревета стајала су поред зидова, у куту је висила велика икона Матере Божје у златном оквиру, и пред њом је горело ружичасто кандило. На једном кревету спавао је потпуно одевен морнар, на другом, крај стола, на ком су биле две начете боце вина, седели су они што су водили разговор — нови командант пука и ађутант. Иако Козељцов није био ни најмање кукавица ни крив ни пред влашћу ни пред командантом пука, ипак се снебивао и колена су му клецала кад је видео пуковника, свог доскорашњег друга; тако је тај пуковник поносито устао и саслушао га. Уз то и ађутант, што је ту седео, збуњивао га је својом позом и погледом, који су говорили:

»Ја сам само пријатељ вашег команданта пука. Ви се мени не јављате на дужност, и ја од вас никаквог поштовања не могу и нећу тражити.« »Чудновато — помисли Козељцов гледајући свог команданта — тек је седам недеља како је примио пук, а како се у свему код њега — у оделу, држању,

погледу — већ види власт команданта пука, та власт се не заснива толико на годинама, на старешинству у служби, ни на војничким заслугама, колико на богатству команданта пука. Зар је давно било — мислио је даље — кад је тај исти Батришчев пијанчио с нама, кад је недељама носио кошуљу од цица који се не прља и, не зовући никога к себи, вечито јео говеђе шницле и ваљушке надевене воћем! А сада — холандска кошуља већ вири испод чоханог мундира широких рукава, у руци цигара од десет рубаља, на столу лафит⁹² од шест рубаља — све је то преко коначара по невероватним ценама купљено у Симферопољу — па у очима она хладна поноситост новчане аристократије, која вам говори: иако сам ја твој друг, али, пошто сам командант новог кова, не заборављај да је трећина твоје плате 60 рубаља, а кроз моје руке десетине хиљада пролазе и веруј да знам како би ти био готов пола живота дати само да будеш на мом месту.»

— Ви сте се подуго лечили — рече пуковник Козељцову хладно гледајући у њега.

— Био сам, пуковниче, болестан. Још ми ни сада рана није добро зарасла.

— Онда сте узалуд дошли — рече пуковник, с неверицом погледајући једру прилику официрову. — Ипак, ваља можете вршити службу?

— Како да не, могу.

— Е, врло ми је мило. Онда ви примите од прапоршчика Зајцова девету чету — вашу пређашњу; одмах ћете добити наредбу.

— Разумем.

— Кад одете, будите добри па ми пошаљите ађутанта пука — заврши говор командант пука и лако се поклонил, дајући тиме на знање да је аудијенција свршена.

Кад изиђе из склоништа, Козељцов неколико пута промумла нешто и слеже раменима као да га је нешто тиштало, сметало му или се нешто љутило, и то не да се љутило на команданта пука (није имао зашто), већ је однекуд био незадовољан самим собом и свим што је око њега. Дисциплина и њени захтеви — покораване — као и сви озакоњени односи — само су онда лако подношљиви, када се, поред узајамног схватања да су преко потребни, заснивају на томе да млађи по чину признаје старијем преимућство у искуству, војним заслугама, па чак и моралном савршенству; али због тога, чим се дисциплина, као што се код нас често дешава, заснива на случајности или новчаном принципу, она увек прелази, код једних у надменост, а код других у притајену завист и зловољу, и место корисног деловања да се гомиле здруже у целину, изазива сасвим супротне последице. Човек који не осећа у себи снагу да својим унутрашњим одликама улије поштовање, нагонски се боји да се спријатељи с потчињенима и настоји да спољашњим истицањем своје важности отклони критику од себе. Потчињени, пошто види само ту спољашњу, за себе увредљиву страну — више и не помишља, што је у већини случајева неоправдано, да иза ње може бити ичег доброг.

XVI

Козељцов, пре но што ће отићи својим официрима, упути се својој чети да се с њом поздрави и види где се она налази. Грудобрани од кошева, ровови са насипом, топови поред којих је пролазио, чак и парчад граната и саме гранате о које се на путу спотицао — све то, непрестано осветљавано пуцњавом, било му је добро познато. Све му се то живо урезало у памет, кад је, пре три месеца, две недеље без смене провео у том бастиону. Иако је било много страшног у том сећању, ипак се некаква милина сећања на прошлост мешала с њим, и он је са задовољством, као да су му биле драге те две недеље ту проведене, разазнавао позната места и предмете. Чета је била размештена дуж одбрамбеног зида према шестом бастиону.

Козељцов уђе у дугу, при улазу сасвим отворено склониште, у коме се, како су му рекли, налазила девета чета. У целом склоништу се није имало где ногом стати: толико је било од самог улаза пуно војника. На једној страни горела је лојана крива свећица, коју је, лежећи, држао један војник. Други војник читао је на слокове некакву књигу, држећи је крај саме свеће. У смрдљивој полутами склоништа виделе су се подигнуте главе како жудно слушају читача. Књижица је била буквар, и, улазећи у склониште, Козељцов чу ово:

»Страх ... од ... смрти је у-ро-ђе-но о-се-ћа-ње људ-ско.«

— Усекните свећицу! — чу се нечији глас. — Књижица је дивна.

— »Боже ... мој« ... — настављао је читач. Кад Козељцов упита за наредника, читач ућута, војници се покретоше, закашључаше, стадоше се ушмркивати као увек после напрегнутог ћутања; наредник, закопчавајући се, устаде из гомиле око читача и, корачајући преко ногу, а и по ногама оних који их нису имали куд склонити, приђе официру.

— Здраво, брате! А је ли то све наша чета?

— Здраво да сте и добро дошли, ваше благородство — одговори наредник весело, гледајући пријатељски у Козељцова. — Јесте ли оздравили, ваше благородство? Е, нека је хвала Богу. А ми смо вас се ужелели.

Одмах се видело да су у чети волели Козељцова.

⁹² Лафит — врста француског вина (прим. прев.).

Подале у склоништу чуше се гласови: »Дошао је наш стари четни, онај што је био рањен, Козељцов Михаил Семјонич,« итд.; неки се чак и примакоше к њему, добошар се рукова с њим.

— Здраво, Обанчук! — рече Козељцов. — Здрав и читав? Здраво, момци! — рече затим гласније.

— Да сте нам здраво! — заори се у склоништу.

— Како сте, момци?

— Рђаво, ваше благородство: туче нас Француз — тако гадно бије из шанчева, просто крај; а на отворено се поље не помаља.

— Па ваљда ћу ја, момци, бити срећан, те ће Бог дати да и на поље изиђу — рече Козељцов.

— Није то мени и вама први пут: опет ћемо их тући.

— Стараћемо се, ваше благородство! — чу се неколико гласова.

— Па он је заиста храбар, он, његово благородство, просто је страшно колико је храбар! — рече добошар другом војнику, не баш гласно, али тако да се чуло, као да пред њим правда речи команданта чете и уверава га да у њима нема ничег хвалисавог ни неистинитог.

Од војника Козељцов оде у одбрамбену касарну официрима, својим друговима.

XVII

У великој соби у касарни било је сила света: поморских, артилеријских и пешадијских официра. Једни су спавали, други разговарали седећи на неком ковчегу или лафету од топа из тврђаве, трећи су у дну собе у великој гомили, дижући буку, седели на поду на два разастрта сукнена огртача, пили порто играли карата.

— А! Козељцов, Козељцов! Добро што си дошао јуначе! ... Како рана? — чу се с разних страна. Видело се да га и овде воле и да се радују његовом доласку.

Пошто се руковао с познаницима, Козељцов приђе бучној гомили официра који су играли карте. Међу њима је било и његових познаника. Леп, сувоњав, црномањаст човек, дуга танка носа и великих бркова, који су се до образа пружали, делио је карте белим, танким прстима, од којих је на једном био велики златан прстен с грбом. Он је, извесно нечим узнемирен, брзо и непажљиво делио, хотећи да покаже како му је свеједно. С десне стране, налактивши се, лежао је поред њега сед мајор, већ прилично напит, и, правећи се хладнокрван, стављао по 50 копејки и одмах исплаћивао. С леве стране чукао је официр црвена, знојава лица, усиљено се смејао и шалио кад су тукли његове карте; он је непрестано вртео једном руком по празноме џепу од чакшира и на велико играо, али, видело се, више не за готов новац, што је баш и мучило лепог, црномањастог официра. Држећи у руци велики свежањ новчаница, ишао је по соби ћелав, мршав, блед и ћосав официр, огромних јетких уста, и сав тај новац стављао са узвиком: све или ништа, и добијао.

Козељцов попи мало вотке и седе близу играча.

— Ставите и ви, Михаил Семјоничу — рече му банкир. — Грдан сте новад, мислим, донели.

— Откуд мени новац! Напротив, и последњу пару потрошио сам у граду.

— Није него! Извесно сте некога у Симферопољу опељешили.

— Истину говорећи, мало — рече Козељцов, али по својој прилици не желећи да му верују, раскопча се и узе у руке старе карте.

— Па да окушам срећу; никад се не зна шта ће бити; дешава се, знате, да и комарац чуда почини. Треба само попити коју ради охрабрења.

И пошто је за кратко време попио још три чашице вотке и неколико чаша портера, убрзо је био у истом расположењу као и остало друштво, то јест у магловитом заносу и далеко од стварности, и проиграо је последње три рубље.

Малом знојавом официру било је записано сто педесет рубаља дуга.

— Не, немам среће — рече он немарно спремајући нову карту.

— Гледајте да пошаљете — рече му банкир, гледајући у њега и за тренутак престаде с дељењем.

— Дозволите да сутра пошаљем — одговори знојави официр, устајући и све јаче баратајући руком по празном џепу.

— Хм! — промрмља банкир и, љутито бацајући десно и лево, подели све карте. — Ама тако не иде — рече и спусти карте — ја ћу прекинути игру. Тако не иде, Захаре Иваничу — додаде — ми смо играли у готов новац, а не на вересију.

— Шта, зар ви сумњате у мене? Заиста чудновато.

— Ко треба да плати? — промрмља мајор, који се за то време добро опио и око осам рубаља добио.

— Ја сам више од двадесет рубаља приложио, а кад ме послужила карта — ништа не добијам.

— Откуд ћу платити, кад на столу нема новаца? — рече банкир.

— Ништа ме се не тиче! — дрекну мајор и устаде. — Ја играм с вама, с поштеним људима, а не с њим.

Знојави официр одједном плану.

— Ја кажем да ћу сутра платити; како смете да ме вређате?

— Ја говорим оно што хоћу! Тако поштени људи не раде, ето вам! — викао је мајор.

— Немојте, Фјодоре Фјодоричу! — повикаше сви умирујући мајора. — Пустите!

Али мајор је, изгледа, само то и чекао да га моле нека се умири, па да се сасвим распомама.

Он одјед ном скочи и посрћући се упуту знојавом официру.

— Је л' вас ја вређам? Ко је старији од вас два десет година служим свом цару — вређам? О, ти балавче један! — одједном засикта, заносећи се све више и више звуком свог гласа. — Подлаче један!

Али спустимо брзо завесу над тим одвећ жалосним призором. Сутра, а можда и данас, сваки ће од тих људи весело и поносито поћи у сусрет смрти и умреће одлучно и мирно; али једина утеха у животу у тим, и за најхладнију машту, страшним приликама, где нема ничег људског, ни надања да ће се изићи из тога — једина утеха јесте заборав и успављивање свести. На дну душе свакога од њих лежи она племенита искра која ће га начинити јунаком; али та искра малакше кад јако гори — дође ли судбоносан тренутак, из ње сукне пламен и осветли велика дела.

XVIII

Сутра се бомбардовање наставило истом јачином. Око једанаест часова пре подне Волођа Козељцов је седео у групи официра из батерије и, пошто се већ мало навикао на њих, загледао је њихова лица, мотрио, запиткивао и причао. Скроман разговор артилеријских официра, који су донекле себе сматрали за учене, уливао му је поштовање према њима и свиђао му се. Сидљива, безазлена и лепа спољашност Волођина задобила је официре. Старији официри у батерији, капетан, омален, риђ човек, с ђубом и зализаним слепоочницама, васпитан на старим традицијама артилерије, кавалер дама и тобоже учен, запиткивао је Волођу о његовом знању из артилерије, о новим проналасцима, љубазно задиркивао због његове младости и лепог лица, уопште, поступао с њим као отац са сином, што је Волођи било веома мило. Потпоручник Ђађенко млад официр, који је говорио малоруским наречјем, био је у искрзаном шињелу, накомтрешене косе, иако је одвећ гласно говорио, непрестано вребао прилику да се о чем било јетко препире и имао оштре покрете, ипак се свиђао Волођи, који под том грубом спољашњошћу није могао да не види у њему врло ваљаног и неизмерно доброг човека. Ђађенко је непрестано нудио Волођи своје услуге и уверавао га да сви топови у Севастопољу нису постављени како треба. Само поручник Черновицки, високо уздигнутих обрва, иако је био уљуднији од свих, у мундиру не баш новом, али доста чистом, и пажљиво закрпљеном, и показивао златан ланац на атласном прслуку, ипак се није свидео Волођи. Он га је непрестано запиткивао шта раде цар и министар војске, с неприродним заносом причао му је о јуначким подвизима извршеним у Севастопољу, жалио је што је тако мало правих патриота и што се издају непаметне наредбе итд., и, уопште, показивао је много знања, памети и племенитих осећања; али Волођи се однекуд све то чинило научено напамет и неприродно. А што је главно, он је опазио да остали официри готово не разговарају са Черновицким. И јункер Вланг, кога је он синоћ пробудио, био је ту. Он ништа није говорио, већ је смерно седео у куту, смејао се кад је штогод било смешно, опомињао их кад би штогод заборављали, служио водку и за све официре савијао цигарете. Да ли смерно, уљудно понашање Волође, који је разговарао с њим исто онако као и са официром и није поступао с њим као с балавцем, или пријатна спољашност његова, освајали су Влангу, како су га звали војници, мењајући, не зна се зашто, његово презиме по женском роду, и он није одвајао своје добре, крупне детињасте очи од лица новог официра, унапред је погађао и испуњавао сваку његову жељу, и за све време био као у некаквом љубавном заносу, који су, разуме се официри запазили и стали му се подсмевати.

Пред ручак сменио се капетан II класе са бастиона и придружио се њиховом друштву. Капетан Краут био је плав, леп, окретан официр, великих риђих бркова и зализака; он је одлично говорио руски али одвећ правилно и лепо, за једног Руса. У служби и у животу био је као и у погледу језика: дивно је служио, био одличан друг, најпоузданији човек што се новчаних ствари тиче; али као човек, баш због тога што је све, тако рећи, било претерано добро — имао је једну малу ману. Као и сви руски Немци, по чудној супротности са идеалним немачким Немцима, био је исувише практичан.

— А, ево нашег јунака где долази! — рече капетан у тренутку кад је Краут, машући рукама и звецкајући мамузама, весело улазио у собу. — Шта желите, Фридриху Крестјаничу, чаја или вотке?

— Ја сам већ наредио да ми се чај спреми — одговори он — а вотке би се засад могло гуцнути да се душа ослади. Врло ми је мило да се упознамо: капетан II класе Краут, молим за вашу пажњу и наклоност — рече Волођи, који је био устао и поклатио му се. — Мени је у бастиону артилеријски подофицир рекао да сте још јуче стигли.

— Веома сам вам захвалан на вашој постељи: ја сам ноћио у њој.

— Само, да ли вам је било угодно? Једна јој је ножица сломљена: а све нема ко да је оправи у опсадном смо стању — морамо је подупирати.

— Па јесте ли срећно провели дежурство? — упита Ђађенко.

— Па могло се поднети; само је Скворцов страдао, а и један смо лафет јуче оправили. Постоље му је на комаде раздробљено.

Он устаде и поче ходати. Видело се да је био у пријатном расположењу човека који тек што је из опасности изишао.

— Како је, Дмитрије Гавриличу — упита дрмајући капетану колена — како ми живите, господине? Шта је с вашим предлогом — још ћути?

— Још ништа нема.

— Па неће ништа ни бити — проговори Ђађенко — ја сам вам то и пре тврдио.

— А зашто неће бити?

— Зато што нисте као што треба написали рапорт.

— А ви сте душу дали за препирку, само за препирку — рече Краут, осмехујући се весело — прави сте тврдоглави Малорус. Е баш, упркос вама, добићете за поручника.

— Не, нећу добити.

— Вланг, донесите ми моју лушу, само је добро напуните — рече он јункеру, који радо одмах отрча по лулу.

Краут је све оживео: причао им о бомбардовању, питао шта се без њега радило, са свима је започињао разговор.

XIX

— Дакле, како је? Јесте ли се већ сместили код нас? — упита Краут Волођу. — Опростите, како је ваше име и име по оцу? Код нас је, знате, такав обичај у артилерији. Јесте ли набавили коња за јахање?

— Нисам — рече Волођа — не знам шта да радим. Говорио сам капетану; ја коња немам, па ни новаца немам, док не добијем за фураж и мој путни трошак. Хтео бих да од команданта батерије затражим коња само за неко време, али се бојим да ме не одбије.

— Аполона Сергејича? — он цокну уснама, што је значило велику сумњу, и погледа капетана. Мучна посла!

— А што, и ако одбије, ништа не мари капетан — коњ му, истина, и не треба, али ипак може се покушати; данас ћу га питати.

— Шта! та ви њега не знате — умеша се Ђађенко — друго ће што и одбити, али коње ће дати. Хоћете да се опкладим.

— Та већ се зна, ви увек противречите.

— Зато противречим што знам: за друго што он је тврдица, а коња ће дати, зато што нема рачуна да одбије.

— Како да нема рачуна, кад га овде зоб по осам рубаља стаје! — рече Краут. — Рачун је не држати непотребног коња.

— Ви, Владимире Семјоничу, тражите Скворца, веома је добар коњ — рече Вланг, враћајући се с Краутовом лулом.

— С кога сте ви у Сорокама пали у јарак, је л'те, Вланг? — добаци капетан смејући се.

— А не, та шта говорите, по осам рубаља — настави препирку Ђађенко — кад у његовом извештају стоји по десет и по; разуме се, нема рачуна.

— Још би требало да му ништа не остане! Кад ви будете командант батерије, нећете ником дати коња да оде у град!

— Кад ја будем командант батерије, моји ће коњи, господине, по четири килограма дневно зобати, нећу гомилати приходе, не бојте се.

— Живи били па видели — рече капетан — и ви ћете узимати приход, и он кад буде командант батерије што му претекне трпаће у свој џеп — додаде показујући на Волођу.

— Зашто ви, Фридриху Крестјаничу, мислите да ће и он хтети да се користи? — умеша се Черновицки. — Можда је имућан, и што би се онда користио?

— А не, што се мене тиче ... опростите, капетане, ја то држим за срамно — рече Волођа, поцрвевевши доушију.

— Охо! Како је он оштар! — рече Краут. — Кад дотерате до капетана, нећете тако говорити.

— Свеједно; ја само мислим, ако нису моји новци, Ја их не могу ни узимати.

— А ево шта ћу вам ја, млади човече, казати — озбиљније поче капетан — знате ли ви да кад командујете батеријом, па ако добро удесите послове вама ће на сваки начин и у мирно доба остати пет стотина рубаља, а у ратно — седам до осам хиљада и то само од коња. Е па лепо. У набавку војничке хране командант батерије се не меша: тако је одвајкада у артилерији заведено. Ако рђаво газдујете, вама неће ништа остати. Даље: ви морате према уредби трошити на поткивање — један (он сави један прст), на апотеку — два (сави други прст), на канцеларију — три; коњи за пренос мина плаћају се по пет стотина рубаља, господине, они за армију по педесет рубаља, и још захтевају — то је четири. Морате према уредби војницима оковратнике мењати, официрима храну давати, остатак вам оде на угаљ. Ако сте командант батерије, морате живети како приличи: вама требају кола, бунда,

друго, треће и десето ... та шта се ту има и говорити.

— А главно је — прихвати капетан, који је за све време ћутао — ево шта, Владимире Семјоничу — замислите да човек, као на пример ја, служи двадесет година, у почетку с двеста, а после с триста рубаља плате у сталној оскудици; како да му се за његову службу не да макар залогај хлеба под старост, кад посредници за недељу дана десетине хиљада стичу.

— Ех, шта вреди говорити — поново проговори капетан. — Не хитајте да осуђујете, поживећете и видећете.

Волођи је било веома мучно и стидео се због оног што је тако неразмишљено рекао и он нешто промрмља, ћутке слушајући Ђађенка који је почео да се веома ватрено препире и доказује супротно.

Преpirку је прекинуо пуковников послани, који је дошао и позвао их на ручак.

— Ви данас кажите Аполону Сергејичу да вина набави — закопчавајући се рече Черневицки капетану. — И што он тврди? Ако погине нико га неће наследити.

— Па ви му сами кажите — одговори капетан.

— А, не. Ви сте старији официр: у свему мора бити реда.

XX

Сто је био одмакнут од зида и покривен прљавим столњаком, у оној истој соби у којој се Волођа јуче јавио пуковнику. Данас му је командант батерије пружио руку и распитивао се о Петрограду и о путу.

— Е па, господо, ко пије вотку, нека изволи. Прапоршчици не пију — додаде, осмехујући се Волођи.

Уопште, данас командант батерије није био ни близу онако строг као јуче, напротив; изгледао је као добар, гостопримљив домаћин и старији друг. Али без обзира на то сви официри, почев од старог капетана па до свађалице Ђађенка, судећи само по ономе како су говорили, уљудно гледајући команданту у очи и како су бојажљиво један за другим прилазили и пили вотку, видело се да му указују велико поштовање.

За ручак је донета велика чинија чорбе, по којој су пливала парчад дебеле говедине, врло много бибера и лишћа од лаворике, пољска ћуфтета са слачицом и ваљушци с не баш свежим маслацем. Сервијета није било, кашике су биле лимене или дрвене, на столу су биле две чаше и само једна боца воде са одбијеним грлићем; али за ручком није било досадно: разговору краја није било. У почетку се разговарало о инкерманском боју — у ком је и батерија учествовала — о коме је сваки излагао своје утиске и износио мишљења о узроцима неуспеха, али би ућутао кад би командант батерије почео да говори; затим је разговор, по себи се разуме, прешао на мали калибар лаких топова, на нове лаке топове, где се Волођи дала прилика да покаже своје знање из артилерије. На ужасној ситуацији у којој се сада Севастопољ налазио разговор се није задржавао, као да је свако од њих одвећ много мислио о тој ствари да би могао и говорити о њој. Па ни о обавезама у служби, које је Волођа морао испуњавати, на његово чуђење и огорчење није било речи, као да је он допутовао у Севастопољ само зато да би говорио о лаким топовима и ручао код команданта батерије. Док су ручали, недалеко од куће у којој су седели, пала је граната. Под и зидови затресосе се као од земљотреса, а прозор застрепе дим од барута.

— Ви ово, мислим, нисте доживели у Петрограду, а овде се често дешавају оваква изненађења — рече командант батерије.

— Погледајте, Вланг, где је то треснула.

Вланг погледа и јави им да је пала на трг, и о гранати није више било речи.

При крају ручка старији човек, писар у батерији, уђе у собу носећи три запечаћена коверта и предаде их команданту батерије. »Ево ово је веома хитно, овог часа је Козак донео од начелника артилерије.« Сви официри и нехотице с нестрпљивим очекивањем гледали су како извежбани прсти команданта батерије ломе печат на коверту и ваде веома хитан акт. »Шта би то могло бити?« — питао се сваки. Могло је бити одлазак из Севастопоља на одмор, могла је бити наредба да читава батерија оде на бастионе.

— Опет! — рече командант батерије и љутито баци акт на сто.

— Шта је то, Аполоне Сергејичу — упита најстарији официр.

— Траже официра с помагачима на некаку батерију мерзера. Ја и онако имам свега четири официра, а послуге ни у строју нема довољно — гуњћао је командант батерије — а они ми још траже Ипак, господо, мораће неко отићи — рече поћутавши мало. — Нареджено је да се у седам часова буде на Рогатки...

— Пошаљите ми наредника! Ко да иде, господо одлучујте — понови.

— Па, ето, он још нигде није био — рече Черневицки, показујући на Волођу.

Командант батерије ништа не одговори. — Јест, ја бих волео — рече Волођа осећајући како му хладан зној избија по леђима и врату.

— Не, зашто! — прекиде га капетан. — Разуме се, нико неће одрећи, али и наметати се не

треба; а ако Аполон Сергејич то оставља нама, онда да бацимо коцку, како смо то једном већ радили. Сви пристадоше, Краут исече хартију на комадиће, сави их у трубу и сасу у фурашку. Капетан је збијао шалу и чак је био готов да, ако коцка падне на њега, иште од пуковника вина, ради охрабрења, како рече. Ђађенко је намргођен седео, Волођа се на нешто осмехивао. Черновицки је уверавао да ће на сваки начин на њега пасти, Краут је био сасвим миран.

Волођу пустише да први вуче. Он узе једну хартијицу која је била подгачка, али му одједном паде на ум да промени — узе другу, мању и тању и, кад је разви, прочита: »ићи«.

— Ја — рече он уздахнувши.

— Па нека је са срећом. Ето, ви ћете се одмах навићи на пуцњаву — рече командант батерије с благим осмехом гледајући у збуњено прапоршчиково лице. — Само се што брже спремите. А да би вам веселије било, Вланг ће ићи с вама као тобија.

XXI

Вланг је био ванредно задовољан својим наименовањем, брзо оде да се спреми, затим обучен дође да помогне Волођи. Непрестано га је наговарао да понесе са собом војнички кревет, бунду, старе »Отаџбинске записе«, машину за кување кафе, и друге непотребне ствари. Капетан посаветова Волођу да најпре прочита Упутство о пуцању из мерзера и одатле испише таблице углова висине. Волођа се одмах лати посла и, на своје изненађење и радост, опази да га осећање страха од опасности, и још више од тога да ће бити кукавица, још помало мучи, али не у оној мери у којој јуче. Узрок томе био је унеколико утицај дана и пословање, а унеколико, и то је било главно, што страх, као и свако јако осећање, не може у истој јачини дуго трајати. Једном речју, њему је пошло за руком да се привикне на страх. У седам часова, тек што се сунце почело скривати иза Николајевске касарне, наредник уђе и јави му да су војници готови и да га чекају.

— Ја сам Вланги дао списак. Ви од њега тражите, ваше благородство! — рече он.

Двадесеторица артилеријских војника с тесацима, без друге опреме, стајали су иза кућног угла. Волођа им приђе заједно с јункером. »Да ли да им одржим мали говор, или да просто кажем: »Здраво, момци!« или да им ништа не кажем — помисли он. — А зашто да им не кажем: »Здраво, јунаци!« — то се чак и мора.« И он одрешито викну својим звонким гласом: »Здраво, момци!« Војници весело отпоздравише; млад, свеж глас пријатно свима одјекну у ушима. Волођа је бодро ишао напред, па иако му је срце лупало, као да је у највећем трку прејурио неколико врста, ход му је био лак, а лице весело. Прилазећи Малаховој хумци, пењући се уз брдо, он опази како се Вланг, који ни корака није заостајао иза њега и код куће изгледао онако храбар, сад непрестано уклањао и сагибао главу, баш као да све гранате и ђулад, која су туда већ веома често звиждала, лете право на њега. Понеки од војника исто су то радили, и, уопште, на већини лица огледала се ако не бојазан а оно узнемиреност. Те околности сасвим су умирале и ободриле Волођу.

»И тако ево и мене на Малаховој хумци, коју сам замишљао хиљада пута страшнијом. И могу ићи не клањајући се ђуладима, и чак се бојим много мање од осталих! Дакле, нисам кукавица« — помисли радосно и чак с помало дивљења самом себи.

Ипак је то осећање неустрашивости и задовољства самим собом убрзо било поколебано призором на који је, тражећи заповедника, наишао у сумрак код Корниловљеве батерије. Близу грудобрана четири морнара држала су за ноге и руке крваво тело неког човека без чизама и шињела, и размахивали њиме хотећи да га пребаце преко грудобрана. (Другог дана бомбардовања нису стигли да из свих бастиона покупе и однесу тела и бацали су их у ров да не би сметала на батеријама). Волођа се сместа окамени кад виде како тело удари о ивицу грудобрана, па се полако скотрља у јарак; али, на његову срећу, ту га сретe заповедник бастиона, издаде му наредбе и даде пратиоца до батерије и склоништа намењеног помагачима. Нећемо причати колико је још ужаса, опасности и разочарања наш јунак тог вечера доживео; он је, уместо онакве пуцњаве какву је видео на Волковом пољу, под свима условима тачности и реда а што се надао да ће ту наћи, нашао два разбијена мерзера без нишана, један топ ком је ђуле спљескало цев, док је други стајао на комадима разбијене топовске подлоге; даље, до сутрадан није могао добити раднике да оправе подлогу, ниједан метак није био оне тежине каква је у упутству означена, два су војника из његове команде ранили, а и њему је живот двадесет пута висио о концу. Срећом, као помоћ био му је одређен стари тобија, морнар, огромног раста, који је од почетка опсаде био код мерзера, који га је уверио да се може из њих пуцати, ноћу, носећи фењер, водио га по целом бастиону као по свом врту и обећао му да ће сутра све удесити. Склониште, у које га је одвео пратилац, било је издубено у камењару — јама дугачка два кубна сажења, покривена аршин дебелим храстовим гредама. У њој се сместио са свима својим војницима. Вланг, чим је угледао аршин ниска врата склоништа, наврат-нанос утрчао је пре свих у њега и умало се није угрувао о камени под, па се завукао у кут и више отуда није излазио. А Волођа, кад су се сви војници сместили дуж зидова и понеки запалили луле, расклопи свој кревет, упали свећу, па, запаливши цигарету, леже. Изнад склоништа непрестано су се чули пуцњи, али не тако јаки осим из једног топа који је стајао поред склоништа и потресао га својим грувањем тако да се с таванице осипала земља. У самом склоништу била је тишина; једино би војници, још зазирући од

новог официра, покатад измењали по коју реч: замоле један другог да се одмакне или затраже ватре да запале лулу; пацов гребе негде међу камењем, или Вланг, који још није дошао к себи и још разрогачених очију хледа око себе, одједном гласно уздахне. Волођа на свом кревету, у куту пуном људи, осветљеном једном свећицом, имао је оно осећање угодности које је још дететом осећао, кад би, играјући се жмуре, улазио у ормар или се завлачио под материну сукњу, па, не дишући, ослушкивао, бојао се мрака, а уз то уживао у нечем. Било му је и помало страшно и весело.

XXII

После десетак минута војници се мало ослободише и почеше разговарати. Близу свеће и официрева кревета поседали људи мало већег значаја — два подофицира тобџије — један сед, стар, са свима медаљама и орденима сем Св. Ђорђа; други — млад кантонист,⁹³ пушио је савијене цигарете. Добошар, као и увек, узео је на себе обавезу да послужује официра. Старије тобџије и коњаници седели су мало ближе, а тамо, крај улаза, у помрчини, понамештали се послушници. Међу њима је разговор и почео. Узрок томе била је бука која је настала кад је један човек нагло упао у склониште.

— Што, брате, ниси поседео на улици? Биће да девојке не свирају весело? — чу се један глас.

— Тако дивне песме свирају какве се никад у селу нису чуле — смејући се рече онај што је утрчао у склониште.

— А Васин не воли гранате, о, те још како их не воли! — рече један из аристократског угла.

— Па кад је потребно, сасвим је друга ствар — лагано рече Васин, јер кад би он говорио, сви би други ућутали. — Двадесет четвртог жестоко се пуцало; и, што је најгоре, убију те на срању, а старешине за то ни хвала не рекну оваком као што сам ја.

— Па ето Мељников, тај, чини ми се, све напољу седи — рече неко.

— А зовните ми тога Мељникова, јер ће збиља улудо погинути — рече стари тобџија.

— Ко је тај Мељников? — упита Волођа.

— Па, ваше благородство, то је један наш шашав војник. Он се баш ничег не боји и сад непрестано напољу хода. Ено, погледајте га: и сам на медведа личи.

— Он зна неку враџбину — лагано рече Васин из другог кута.

Мељников уђе у склониште. То је био дебео (што је велика реткост међу војницима), риђокос човек, црвен у лицу, веома великог, испупченог чела и буљавих, светлоплавих очију.

— Шта, ти се не бојиш граната? — упита га Волођа.

— А што да се бојим граната? — одговори Мељников, слежући раменима и чешкајући се — мене неће граната, ја то знам.

— Дакле, ти би волео да овде живиш?

— Разуме се да бих волео. Овде је весело — рече он и одједном прсну у смех.

— О, онда би тебе требало одредити за вршење препада. Хоћеш, ја ћу рећи генералу — рече Волођа, иако ту није познавао ни једног генерала.

— Како да не бих! Хоћу.

И Мељников се сакри иза осталих.

— Хајдете, момци, да играмо зврчке! Ко има карте? — чу се његов брз говор.

И збиља, убрзо у крајњем куту поче игра — чуле су се зврчке по носу, смех и бацање адута. Волођа се напи чаја из самовара који му је добошар спремио, почаст тобџије, па се шалио и разговарао с њима, хотећи да их придобије, и био је врло задовољан поштовањем које су му они указивали. И војници се, видећи да је господин добрина, распричаше. Један је говорио како ће се брзо свршити опасно стање Севастопоља, јер му је неки поуздан морнар причао како Костатин, царев брат, са мериканском флотом иде нама у помоћ и како ће се скоро начинити уговор да се две недеље не пуца и да се даде одмор, а ако когод опали, за сваки ће пуцањ платити седамдесет и пет копејки казне.

Васин, колико је Волођа могао уочити, био је омален, крупних, благих очију и са залисцима; кад су сви у почетку ћутали, а и кад су се доцније смејали, причао је како су му се, кад је дошао на одсуство, у почетку сви обрадовали, а после га је отац гонио на рад, а по жену му слао двоколице поручник, настојник шуме. Све је то необично забављало Волођу. Он не само да није осећао ни најмање страха или нелагодности од тескобе и загушљива мириса у склоништу, него му је било веома драго и пријатно.

Већ су многи војници хркали. И Вланг се пружуио на под, а стари тобџија, простревши шињел, крстио се, шаптао молитве пред спавање, кад Волођа зажеле да изиђе из склоништа и види шта се напољу ради.

— Скупи ноге! — викнуше војници један другом, тек што је он био устао, и ноге су се скупиле и начиниле му пролаз.

⁹³ Кантонист — војник који је још као дете предвиђен за војску (прим. прев.).

Вланг, који је, како је изгледало, спавао, одједном подиже главу и ухвати Волођу за скут шињела.

— Та махните се, не излазите, не може се! — поче он плачљивим и убедљивим гласом да га одвраћа. — Та ви још не знате, тамо непрестано падају ђулад; боље је овде ...

Не обазирјући се на Влангове молбе, Волођа изиђе из склоништа и седе на праг, на ком је већ седео Мељников и преобувао се.

Ваздух је био чист и прохладан — нарочито кад се изиђе из склоништа — ноћ је била ведрa и тиха. После трештања пуцњаве чуло се тандркање точкова и товарних кола, што су довозила кошеве, и разговор људи који су радили на барутном трапу. Изнад глава високо звездано небо, по ком су непрестано пролетале сјајне пруге од граната; лево, аршин далеко, мали отвор водио је у друго склониште, из ког су вириле ноге и леђа морнара који тамо станују, и чули се њихови пијани гласови; напред, видео се висок трап за барут, поред ког су промицале прилике сагнутих људи, и на чијем је самом врху, под мецима и гранатама, који су на том месту непрестано звиждали, стајала једна људска прилика у црном огртачу, с рукама у џеповима и ногама табала земљу коју су у врећама доносили други људи. Често би граната долетела и врло близу трапа. Војници који су доносили земљу сагињали су се, узмицали—црна људска прилика није се мицала, мирно је ногама табала земљу и у истом ставу остајала на месту.

— Ко је онај црни? — упита Волођа Мељникова.

— Не знам; идем да видим.

— Немој ићи; није потребно.

Али Мељников не послуша, устаде, приђе црnome човеку и врло дуго је, онако исто немарно и непомично, стајао близу њега.

— То је чувар трапа, ваше благородство — рече вративши се — трап је граната пробила, и пешаци доносе земљу.

Каткад су гранате, рекло би се, летеле право у врата склоништа. Тада се Волођа склањао из угла и наново се помаљао напоље и гледао у висину да ли још не лете овамо. Иако је Вланг неколико пута из склоништа молио Волођу да се врати, он је око три часа преседео на прагу, налазећи неко задовољство у томе да куша судбину и мотри куд лете гранате. При крају вечера већ је знао откуда пуцају и из колико топова, као и где падају њихове гранате.

XXIII

Сутрадан, двадесет седмог, пошто је десет часова проспавао, Волођа, свеж, оснажен, рано ујутру изиђе на праг склоништа. И Вланг је с њим изишао, али је при првом звиждуку метка, стрмоглавце, главом пробијајући себи пролаз, јурнуо натраг кроз отвор склоништа, на шта су се кикотали војници, од којих је велика већина изишла на чист ваздух. Само Васин, старац тобџија и још неколицина ретко су излазили у шанац; остале нисте могли задржати: сви су у гомилама излазили из смрдљивог склоништа на прохладан јутарњи ваздух, па би се и не обазирјући на исто онако као и јуче јако бомбардовање, поређали, неки близу прага, а неки под грудобран. Мељников је још од сванућа шетао око топова и равнодушно погледао у висину.

Близу прага седела су два стара војника и један млад, гргураве косе, по чијој спољашности би се рекло да је Јеврејин. Тај војник, подигавши један метак што се ту ваљао и циглом га распљескавши о камен, ножем је од њега резао орден налику на онај Св. Ђорђа; остали су разговарајући гледали шта он ради. Орден је збиља испао врло леп.

— Па шта, ако овде останемо још неко време, онда после уговора о миру биће време да се сасвим ослободимо војске — рече један.

— Него шта; мени је и онако остало свега четири године до ослобођења, а сад сам пет месеци провео у Севастопољу.

— То се не рачуна при ослобођењу, чујеш ли — рече други.

У тај мах ђуле прозвижда изнад глава ових што су се разговарали и паде на аршин далеко од Мељникова, који је шанцем прилазио њима.

— Умало не уби Мељникова — рече један.

— Неће убити — одговори Мељников.

— Ево ти орден за храброст — рече млади војник који је правио орден, и предаде га Мељникову.

— Ама, брате, свега месец дана рачуна се у једну годину — о томе има наредба — настави се разговор.

— Како било да било, али ће свакако после уговора о миру у држави бити царска смотра, па ако не буде ослобођења, а оно ће пустити на неодређено време.

У тај мах, звиждећи и шиштећи, метак прелете баш изнад глава оних што су разговарали и удари у камен.

— Пази, још пре мрака ћеш се начисто ослободити — рече један војник.

Сви се насмејаше.

И не само пре мрака, него после два часа већ су се двојица од њих начисто ослободила војске, а петорица била рањена; али остали су се исто онако шалили.

Сутра су два мерзера збиља била тако оправљена да се из њих могло пуцати. Око десет часова Волођа, према наредби добивеној од заповедника бастиона, позва своје војнике и заједно с њима оде на батерију.

Чим су се војници латили посла, код њих се није опажала ни трунка оног осећања бојазни које се синоћ испољило. Само Вланг није могао да се савлада: крио се и сагибао као и пре, и Васин је унеколико изгубио своју мирноћу, мувао се тамо-амо и сваки час седао. Волођа је био прекомерно раздраган, опасност му није ни на ум падала. Радост што добро врши своју дужност, што не само да није кукавица, већ је чак и храбар, помисао да командује и да је с њим двадесет војника, који су га, он је то знао, радознано гледали, начинили су од њега право јунака. Он се чак поносио својом храброшћу, прсио се пред војницима, пео се на руб шанца и намерно раскопчао шињел, да би боље падао у очи. Заповедник бастиона, обилазећи у тај мах своје газдинство, како је говорио, ма колико да се за осам месеца навикао на све врсте храбрости, није могао а да са уживањем не гледа у тог лепушкастог дечака, препланулих образа и сјајних очију, у раскопчаном шињелу испод кога се видела црвена кошуља, закопчана око белог, нежног врата, што пљеска рукама и звонким гласом командује: »Прво, друго!« — па весело устрчи на грудобран да види где пада његова граната. У једанаест и по часова пуцњава се са обе стране утишала, а тачно у дванаест поче јуриш на Малахову хумку, други, трећи и пети бастион.

XXIV

С ове стране залива, између Инкермана и Северног утврђења, на брежуљку код телеграфа, стајала су у подне два морнара: један — официр који је кроз дурбин гледао на Севастопољ, а други тек што је заједно с козаком дојахао до великог путоказа.

Сјајно сунце стајало је високо изнад залива који се, са својим усидреним ратним бродовима, лепршавим једрилима и чамцима блистао веселим и топлим сјајем. Лак поветарац благо је њихао лишће храстовог грмља које је почело да се суши крај телеграфа, надимао једра на чамцима и љуљушкао таласе. С оне стране залива видео се Севастопољ, онакав какав је увек био, са својом недовршеном црквом, стубом, улицом крај обале, зеленим шеталиштем на брежуљку, дивном зградом за библиотеку, са својим малим, плавим заливима пуним катарки, са сликовитим водоводним сводовима и облацима модрога барутног дима, које каткад осветли црвени пламен плотуна, исти онај лепи, свечани, поносни Севастопољ, окружен с једне стране жутиим задимљеним планинама, а с друге сјајноплавим морем које се на сунцу преливало. Изнад мора, по небесном своду, по ком су се пружале дуге пруте црног дима с некаквог пароброда, милели су дуги бели облаци који су наговештавали ветар. На читавој линији утврђења, нарочито с леве стране по брдима, по неколико пута једно за другам чак и на подневној светлости блесне муња, стварају се праменови густог, белог, збијенога дима, расту, добијају разне облике, дижу се и ближе неба постају тамнији. Ти праменови што су овде-онде промицали, настајали су по брдима, на непријатељским батеријама, у граду и високо на небу. Експлозије нису престајале и, разлежући се, потресале су ваздух.

Око дванаест часова праменови дима су се све ређе и ређе појављивали, рика топова је мање потресала ваздух.

— Ама други бастион никако не одговара — рече хусарски официр што је седео на коњу — сав је разбијен. Страшно!

— Па и Малахов на три њихова пуцња само једним одговара — одговори онај што је на дурбин гледао. — Њихово ме ћутање до беснила доводи. Ево опет право у Корниловску паде, а он ништа не одговара.

— А знаш, ја сам ти говорио, они увек око дванаест часова престану с бомбардовањем. Ето, и данас је тако. Боље хајдемо да доручкујемо ... сад нас већ чекају ... шта вреди гледати.

— Стани, не сметај! — одговори онај који је кроз дурбин необично жудно гледао на Севастопољ.

— Шта је тамо? Шта?

— Кретање у шанчевима. Иду у густим колонама.

— Јест, па и овако се види, у колонама иду — рече морнар. — Треба дати знак.

— Погледај! погледај, изшили су из шанца.

И збиља, голим оком могло се видети како од француске батерије као да с брега кроз кланац црне пеге крећу ка бастионима. Испред тих пеге, тамни дуги редови видели су се већ близу наше линије. На бастионима су на разним местима, као да се утркују, избијали бели праменови дима од пуцњава. Од учестаног пушкарања ветар је доносио звук као кад кида у прозоре удара. Црни редови су се кроз дим примицали све ближе и ближе. Јека пуцњава постајала је све јача и јача и сливала се у отегнуто громовито тутњање. Подижући се све чешће и чешће, дим се брзо расплињавао по линији, па се најзад сливао у љубичаст облак, који се час скупљао час ширио, и по коме су овде—онде искакали пламенови и проми цале црне тачке — сви су се звуци слили у Једак громки тресак.

— Јуриш — рече официр блед у лицу и даде дурбин морнару.

Козаци пројурише путем, официри пројахаше, главнокомандујући на колима и са пратњом прође поред њих. На сваком лицу видело се тешко узбуђење и ишчекивање нечег страшног.

— Не може бити да су заузели! — рече официр што је био на коњу.

— Богами, застава! Погледај! Погледај! — једва дишући рече други и одмаче се од дурбина — француска застава на Малахову!

— Не може бити!

XXV

Старији Козељцов, пошто је те ноћи повратио оно што је изгубио и наново изгубио све, чак и златнике што су у посувраку рукава били зашивени, пред зору је још у одбрамбеној касарни петог бастiona спавао мучним, тешким, али дубоким сном, кад се разлегао кобни узвик, који су поновили разни гласови:

— На оружје!

— Шта, ви спавате, Михајло Семјоничу! Јуриш! — викну му нечији глас.

— Извесно је неки ђачић — рече он, отварајући очи и не верујући.

Али одједном угледа официра који је тако бледа и уплашена лица без икаквог циља трчкарао тамо—амо, да одмах све разумеде. Мисао да га могу држати за кукавицу, који у опасном тренутку није хтео да оде у чету, страшно га порази. Он наврат—нанос отрча ка чети. Пуцњава топова престала је, али прасак пушака био је у највећем јеку. Меци су звиждали не по један, као из кратких пушака, већ у ројевима, као кад јато јесењих птица пролеће изнад глава. Оно место на коме је јуче стајао његов батаљон било је цело застрвено димом, чули су се не складна вика и узвици. Наилазио је на гомиле војника, рањених и нерањених. Пошто је претрчао још тридесетак корака, угледа своју чету, која се била прибила уза зид, и лице једног свог војника сасвим бледо и преплашено. И сва остала лица била су таква.

Осећање страха и нехотице обузе и Козељцова: хладна језа прође му кожом.

— Заузели су Шварца — рече млад официр, чији су зуби цвокотали. — Све је пропало!

— Глупост! — љутито рече Козељцов, па, хотећи да покретом себе ојуначи, извади своју малу, гвоздену, тупу сабљицу и повика: — Напред, јунаци! Ура-а!

Глас је био звонак и снажан, те распали и самог Козељцова. Он потрча напред дуж попречног рова; педесет војника узвикујући потрча за њим. Кад су из попречног рова истрчали на отворену пољаницу, меци су падали као прави град. Два су га погодила, али где и с каквим последицама — да ли су га контузовала, ранила, није имао кад да извиди. Испред себе већ је у диму видео плаве мундире и црвене панталоне и чуо узвике који нису били руски; један Француз стајао је на грудобрану, махао капом и нешто викао. Козељцов је био уверен да ће погинути, и то му је и уливало храброст. Он је непрестано трчао напред. Неколико војника га прстиже; други војници појавише се однекуд с бока, па и они стадоше трчати. Плави мундире остајали су на истом одстојању, бежали од њега натраг, ка својим рововима, али је наилазио на рањене и погинуле. Кад је Козељцов дотрчао већ до спољашњег рова, у његовим се очима све збрка, он осети бол у грудима и, пошто седе на насип, са огромним уживањем виде кроз пушкарницу како гомиле плавих мундира трче ка својим рововима и по читавом пољу леже погинули и пузе рањеници у црвеним панталонама и плавим мундирима.

После пола часа он је близу Николајевске касарне лежао на носилима, и знао да је рањен, али бол скоро није осећао; желео је само да се било чега хладног напије и угодније легне.

Омален, дебео лекар, дугих црних зализака, приђе и раскопча му шињел. Козељцов је преко браде гледао у лекарево лице и шта он ради с његовом раном, али никакав бол није осећао. Лекар покри рану кошуљом, обриса прсте о скутове огртача и, ћутке, не гледајући рањеника, оде другоме. Козељцов је несвесно пратио очима све што се пред њим радило. Сетивши се шта је било на петом бастionу, он са изванредним задовољством самим собом помисли како је добро извршио своју дужност, како је први пут у својој служби поступио што се може боље и како нема ни за што себе да прекори. Лекар, превијајући другог рањеног официра, показа на Козељцова и рече нешто свештенику дуге риђе браде, који је ту стајао с крстом.

— Шта, умирем? — упита Козељцов свештеника кад му овај приђе.

Свештеник не одговори, прочита молитву и пружи крст рањенику.

Смрт није уплашила Козељцова. Он онемоћалим рукама узне крст, принесе га уснама и заплака.

— Шта је, јесу ли истерани Французи? — упита свештеника.

— Свуда смо ми победили — одговори свештеник, који је говорио на »о«, да би утешио рањеника, а сакри од њега, како га не би жалостио, да се на Малаховој хумци већ вије француска застава.

— Хвала Богу, хвала Богу — рече рањеник, не осећајући да му сузе теку низ образе и неисказано се радујући што зна да је извршио јуначко дело.

Мисао о брату тренутно му се јави у глави. »Нека му Бог да исту срећу« — помисли он.

XXVI

Али таква судбина није очекивала Волођу. Он је слушао измишљену причу коју му је Васин причао, док су остали викали: »Французи иду!« У часу Волођи јурну крв у срце и он осети како му се образи охладише и побледише. За тренутак остаде као укопан; али, погледавши унаоколо, виде како војници доста мирно закопчавају шињеле и један за другим излазе; чак је један, учинило му се Мељников, шалећи се рекао:

— Изиђите с хлебом и сољу, јунаци!

Волођа заједно с Влангом, који се ни корака није од њега одмицао, изиђе из склоништа и отрча батерији. Топовске пуцњаве, ни с ове ни с оне стране, није било. Узбуди га не толико мирноћа војника, колико бедни кукавичлук који јункер није ни скривао. »Та зар ја могу личити на њега?« — помисли, па весело притрча грудобрану, близу кога су стајали његови мерзери. Добро је видео како Французи по чистом простору трче право на бастион и како се гомиле њих с бајонетима, који на сунцу светлуцају, крећу по најближим рововима. Један мали, широких рамена, у зуавском мундиру, са сабљом у руци трчао је напред и прескакао преко јама. »Удри картечом!« — викну Волођа стрчавши с насипа, али су се војници и без њега снашли, и избачени картеч метално прозвижда изнад његове главе, најпре из једног, затим из другог мерзера. »Први, други!« — командовао је Волођа, кроз дим претрчавајући од једног мерзера до другог и сасвим заборавивши на опасност. Недалеко, са стране, чуло се пушчано праштање наше заштитнице и узнемирена вика.

Одједном се с леве стране чу страховита, очајна дрека, коју понови неколико гласова: »Опољавају. Опољавају!« Волођа се на ту дреку осврте. Двадесеторица Француза указаше му се иза леђа. Један од њих, црне браде, с црвеним фесом, леп човек, био је испред свих, па, дотрчавши на десетак корака од батерије, застаде и опали, затим наново потрча напред. Један секунд Волођа је стајао као скамењен и није веровао својим очима. Кад је дошао себи и погледао унаоколо, испред њега, на грудобрану, били су плави мундири, чак је један, сагнувши се, закивао топ. Око њега није било никог, осим Мељникова, кога је метак убио, и Вланга, који, одједном дочепавши полугу, гневна лица и оборених очију јурну напред.

»За мном, Владимире Семјоничу, за мном! Пропали смо!« — викао је Вланг очајничким гласом и полугом замахивао на Французе који су им зашли за леђа. Збуни их поаман изглед јункера. Једног, што је стајао напред, он удари по глави, други и нехотице застадоше, а Вланг, осврћући се непрестано и очајно вичући: »За мном, Владимире Семјоничу! Што стојите! Бежите!« дотрча до рова у ком је лежала наша пешадија и пуцала на Французе. Ускочивши у ров, он наново извири из њега, да би видео шта ради његов омиљени заставник. Нешто је у шињелу лежало ничице на оном месту где је био Волођа, и на читавом том месту било је много Француза који су пуцали на наше.

XXVII

Вланг је нашао своју батерију на другој одбрамбеној линији. Од двадесеторице војника што су били на мерзерској батерији само су се осморица спасла.

У девет часова увече, Вланг се, с батеријом на пароброду пуном војника, топова, коња и рањеника, превозио на Северну. Пуцњаве нигде није било. Звезде су, као и прошле ноћи, јасно сијале на небу, али јак ветар усталасао је море. На првом и другом бастиону врцале су варнице; експлозије су потресале ваздух и осветљавале око себе некакве црне, чудне предмете и камење што је летело у ваздух. Нешто је горело близу докова и црвени пламен огледао се у води. Мост, пун света, био је обасјан светлошћу с Николајевске батерије. На далеком гребену Александровске батерије, као да је над самом водом, вио се велики пламен и осветљавао облаке дима изнад себе, а у даљини, оне исте, као и јуче изазивачке светлости мирно су сијале на непријатељској флоти. Хладан ветар таласао је залив. Испод неба, поцрвенелог од пожара, виделе су се катарке наших потонулих бродова, који су лагано све дубље и дубље силазили у воду. На палуби се није чуо разговор; једино после уједначеног шуштања таласа које је лађа расецала, и паре, чуло се како коњи на барци фркћу и тапкају ногама; чуле су се капетанове заповести и јечање рањеника. Вланг, који целог дана није ништа окусио, извадио је из џепа парченце хлеба и почео жвакати, али одједном, сетивши се Волође, заплака тако гласно да су то и војници што су били близу њега чули.

— Где, сам једе хлеб, а сам плаче, овај наш Вланг — рече Васин.

— Чудновато! — рече други.

— Видиш, и наше касарне су запалили — настави он уздишући — и колико ли је наше браће тамо пропало; а Французу се ничим нисмо осветили.

— Па бар смо живи остали, и на томе нека је хвала Господу — рече Васин.

— Ипак то боли!

— А што боли? Зар ће ми се они овде ширити? Таман посла! Док се окренеш, наши ће опет отети. Ма колико наших људи пропало, ама, тако ми Бога, наредиће цар — опет ће отети. Зар ће наши тек тако оставити њему? Хоће, да. Ето теби голих зидова, а утврђења су сва дигли у ваздух. Своју заставицу тобоже истакао на хумци, али у град не жури. Причекај, још ћемо се ми с тобом добро разрачунати причекај само — заврши он говор упућен Французима.

— Зацело ћемо се разрачунати — са убеђењем рече други.

На целој линији севастопољских бастиона на којима је толико месеци кипео необичан, динамичан живот, који су толико месеци гледали како смрт смењује једног по једног јунака и који су толико месеци будили страх, мржњу и, на крају крајева, велику радост код непријатеља — на севастопољским бастионима више нигде никог није било. Све је било мртво, пусто, страшно, али не и тихо; још се све рушило. По изрованој земљи, која се осипала услед скорашњих експлозија, свуда су се ваљали изломљени лафети, пригњечена људска — руска и непријатељска — нема тела, тешки, засвагда умукли, гвоздени топови, који су ненадмашном снагом бачени у рупчаге и до половине затрпани земљом, гранате, ђулад, опет мртва тела, отпаци од брвана, заклона и опет мртва тела у сивим и плавим шињелима. Све је то још подрхтавало и било обасјано црвеним пламеном експлозија које су и даље потресале ваздух.

Непријатељи су видели да се у страшном Севастопољу дешава нешто њима неразумљиво. Те експлозије и мртва тишина на бастионима нагнали су их да подрхтавају; али они, још под утиском снажног, неустрашивог дневног отпора, нису смели веровати да је нестало њиховог упорног непријатеља и, ћутке, не мичући се, са страхом су очекивали крај мрачне ноћи.

Севастопољска војска, као море за немирне мрачне ноћи, скупљала се, ширила, сва скупа бојажљиво подрхтавала и, љуљајући се по мосту у заливу и на Северној, лагано се кроз густу помрчину одмицала даље од места на ком је оставила толико храбре браће — од места читавог обливеденог њеном крвљу; од места које је једанаест месеци бранила од двапут јачег непријатеља и за које јој је сад заповеђено да га без борбе напусти.

Не може се ни замислити како је сваком Русу био тежак први утисак те заповести. Друго осећање био је страх од губитка. Војници, чим су оставили она места на којима су навикли да се боре, осећали су се без заштите и узбуђено су се у мраку скупљали крај моста, који је ветар љуљао. Сударајући се бајонетима и збијајући се у пукове, поред кола и треће—позиваца провлачила се пешадија, с муком пројављивали официри и носили заповести, плакали и преклињали становници и поспилни с товарима, које нису хтели да пропусте; тандрчући точковима, ка заливу се пробијала артилерија, која је хитала да се склони. Без обзира на бригу око разноврсних хитних послова, нагон за самоодржањем и жеља да се што пре напусти ово страшно место погибије било је сваком у души. То је осећање обузимало и душу смртно рањеног војника, који је између пет стотина исто таквих рањеника лежао на каменитој Павловској обалској улици и молио Бога за смрт, и душу треће—позивца који се, напрегнувши сву снагу, угурао у збијену гомилу, да би начинио пролаз генералу што је на коњу јахао, и генерала који је одлучно управљао превозом и стишавао журбу војника, и морнара кога је, пошто је упао у батаљон у покрету, усколебана гомила тако пригњечила да му је дах застајао, и рањеног официра кога су четири војника на носилима носила, па, заустављена збијеном гомилом света, спустила на земљу крај Николајевске батерије, и тобцију који је шеснаест година служио крај топа, па га на њему несхватљиву заповест старешина, уз помоћ другова отиснуо са врлетног брега у залив, и оних из флоте који, тек што су избили затвараче на лађама, и јуначки веслајући, у чамцима се отиснули од њих. Кад на другој страни сиђе с моста, скоро сваки војник скине шапку и прекрсти се. Али уз то осећање било је и друго — тешко, које гризе, и много дубље, које је, рекло би се, личило на кајање, стид и мржњу. Скоро је сваки војник, погледавши са Северне стране на остављени Севастопољ, с неисказаном тугом у срцу уздисао и претио непријатељу.

27. децембра. Петроград

ПЕСМА О БОЈУ НА РЕЦИ ЧОРНОЈ 4. АВГУСТА 1855. ГОДИНЕ

Како нас четвртога дана
Надари враг
Да планине освајамо (bis).

Барон Вревски генерал
На Горчакова је наваљиво
Кад је био загрејан (bis).

»Кнеже, заузми ти оне горе
Не заподевај са мном свађу
Иначе ћу доставити« (bis).

Окупљаху се на савет
Све велике главешине
Чак и Плац-бек-Кок (bis).

Полицајцу Плац-бек-Коку
Никако на ум да падне
Шта би он ту рећи мого (bis).

Премишљали су и смишљали дуго,

А топографи су све писали
На великом неком листу (bis).

Глатко пише на хартији
Ал сметнуше све јаруге
А и ту се ићи мора (bis).

Изјахаше кнези, грофи
А за њима топографи
На велики шанац тај (bis).

Тад кнез рече: »Хајд, Липранде.«
А Липранди: »Немој, кнеже, причекајмо,
Не, не крећем ја — атанде (bis).

Тамо мудрац није нужен
Ти Реаду шаљи тамо
А ја ћу то надгледати» (bis).

А Реада из небуха
Поведе нас право к месту:
»Дед на »ура«, момци моји« (bis).

Вејмарн плаче и све моли
Да се мало попрочека.
»Не, нек иду, само напред« (bis).

А генерал пак Ушаков
Он уопште такав није
И све нешто очекује (bis).

Он је чеко и дочеко
Да се мало осоколи
И да реку пређе тако (bis).

На ура ми загрмесмо
Ал резерва не пристиже
Неко нас је тешко слаго (bis).

А Белевцев-генерал
Заставом је само махо
Што не доликује баш никако (bis).

На висине Феђухина
Стигло нас је чете три,
А пошли су пукови! (bis).

Наша војска малена је
А Француза троструко је
И подршке тушта тма (bis).

Чекали смо: кренуће из гарнизона
Нама у помоћ колона
Дадосмо и сигнал (bis).

А тамо је Сакен-генерал Акатист
Богородици читао (bis).

И ми се морадосмо тад повући
У мајчину нек иду сви
Који су нас тамо водили (bis).

МЕЊАВА - ПРИПОВЕТКА

I

Увече, после шест сати, пошто сам се напио чаја, пзвезем се са станице, чијег се имена више не сећам, али се сећам да је то било негде у пределу Донске козачке области, близу Новочеркаска. Био је већ мрак, кад сам, умотан у бунду и покривач, сео поред Аљошке у саонице. Чинило се да је иза станичне зграде топло и тихо. Иако снег није падао, над нама се није видела ни једна звезда, и небо је изгледало врло ниско и црно према чистој снежној пољани која се пред нама пружала.

Тек што смо прошли тамне силуете ветрењача, од којих је једна неспретно махала својим дугачким крилима, и тек што смо изишли из села, приметих да је пут све тежи и све више завејан. Ветар поче јаче да дува с леве стране, да заноси у страну коњске репове и гриве, и да упорно захвата и носи снег, који се дробило под салинцима и копитама. Звончић стаде да замире, струја хладног ваздуха се провуче кроз неку рупу на рукаву па оде преко леђа, и ја се сетих надзорниковог савета да је боље да не путујемо, како не бисмо целу ноћ лутали и смрзли се на путу.

— Само да не залутамо — рекох кочијашу. Али, како не добих никаквог одговора, поставих јасније питање: Шта велиш, хоћемо ли стићи до станице, момче? Да не залутамо?

— А бог ће га знати — одврати ми, не осврћући се — видите каква се мећава спрема: путу ни трага не видиш. Господе боже!

— Боље ти мени кажи уздаш ли се да ћеш ме довести до станице или не? — питам ја даље.

— Хоћемо ли стићи?

— Ваља да стигнемо — рече кочијаш и настави да говори још нешто, што ја већ нисам могао чути од ветра.

Није ми се хтело враћати; али ми није изгледало нимало пријатно ни лутати целу ноћ по мразу и мећави потпуно пустом степом, какав је био овај крај Донске козачке области. А уз то, мада га у тами нисам могао честито осматрати, кочијаш ми се некако није свиђао и није уливао поверење. Седео је и држао ноге тачно по средини, а не с краја, био је претерано висок, говорио је лено, шубара нека некочијашка, велика, која се клатила час овамо час онамо; па и коње је терао некако необично, држећи узде обема рукама, баш као лакеј кад би сео на бок место кочијаша, а главно због чега сам некако у њега сумњао било је то што је уши подвезао марамом. Укратко, нису ми се допала нити ми икаквог добра наговештавала ова озбиљна, погнута леђа, која су се испречила преда мном.

— Ја нешто мислим, боље да се вратимо — мени ће Аљошка — какво ми је то задовољство лутати!

— Господе боже, погле, какав кијамет сипа! пута нигде да угледаш, сасвим очи залепило ... Господе боже! — гунђао је кочијаш.

Нисмо се возили ни четврт сата, кад кочијаш заустави коње, предаде узде Аљошки, неспретно и вуче ноге из седишта, па, шкрипећи великим чизмама по снегу, пође да тражи пут.

— Шта је? Куда? Јесмо ли залутали, или шта? — питао сам; али кочијаш ми није одговарао, већ, окренувши лице од ветра који му је шибао по очима, оде од саоница.

— Шта је? Јеси ли нашао? — упитам наново кад се он врати.

— Нема ништа — рече одједном некако раздражено и љутито, као да сам ја крив што је он изгубио пуг, па, пошто опет лагано увуче Своје велике ноге у седиште, поче да сређује узде смрзнутим рукавицама.

— А шта ћемо сад? — запитам кад смо поново кренули.

— Шта да радимо! Возићемо, па шта бог да.

И пођосмо истим ситним касом, сад већ очигледно целцем, негде по снежној прашини с четврт хвата, а негде по кртом, голом смрзнутом снегу.

Мада је било хладно, снег се на оковратнику топио врло брзо; при земљи ковитлац је бивао све јачи, а из неба поче да пада редак, сув снег.

Јасно је било да се возимо бог зна куда, јер смо ишли још четврт сата, а нисмо видели ниједног километарског стуба.

— Је ли, шта мислиш ти — упитам опет кочијаша — хоћемо ли стићи до станице?

— До које? Натраг бисмо стигли кад бисмо пустили коње да сами возе: довели би нас; а до оне тешко — само себе можемо да упропастимо.

— Па, онда хајде натраг — рекох — и збиља...

— Бива да се враћамо? — понови кочијаш.

— Јест, јест, терај натраг.

Кочијаш пусти узде. Коњи потрчаше брже и, мада нисам опазио да се окрећемо, ветар стаде дувати с друге стране, а убрзо се кроз снег помолише ветрењаче. Кочијаш се осоколи и поче разговарати.

— Ето, тако су се једном неки по мећави враћали од оне станице — рече — и у стоговима преноћили, стигли истом ујутро. Хвала богу што су се још при стоговима скрасили, да не би тога, сви би се начисто посмрзавали — цича је била. Једноме су се и тако ноге смрзле, три недеље је од њих тако скапавао.

— А сад ево није хладно и смирило се малко — рекох ја — би ли се могло путовати?

— Оно, да је топло, топло је, али мете. Сад остраг дува, па као лакше изгледа ал' мете својски. Путовати би се могло, кад би човек био курир или на прилику тако шта, али по својој вољи, није шала — путника да смрзнеш. Како после да одговарам за ваше господство?

II

У то се за нама зачуше звонца неколиких тројки које су нас хитро пристизале.

— Звонце курирско — рече мој кочијаш — једно је онакво у целој станици.

Стварно, звук звонца предње тројке, чији је одјек ветар већ јасно доносио, био је ванредно леп: чист, звонак, дубок, и мало уздрхтао. Како сам касније дознао, била је то аматерска направа: три звонца — једно велико у средини, с малиновим звуком,⁹⁴ како се каже, и два мала, подешена у терцу. Звук те терце и уздрхтале квинте, која је одзвањала у ваздуху, необично је изненађивао и био чудно леп у тој пустој, глувој степи.

— Пошта јури — рече мој кочијаш кад се прва тројка поравна с нама. — А какав је пут? Може ли се проћи? — упита последњег кочијаша; али овај само викну на коње и не одговори му.

Звук звончића замре у ветру чим нас је пошта престигла.

Мора да се мој кочијаш застидео.

— Или да ипак путујемо, господине! — рече он мени. — Људи су прошли, траг им је сада свеж.

Пристанем, и ми наново окренемо против ветра и потегнемо напред по дубоком снегу. Ја сам са стране гледао на пут да не изгубимо траг што су га оставиле саонице. Једно две врсте траг се јасно видео, затим се само назирала слаба неравнина под салинцима, а ускоро већ нисам никако могао разабрати је ли то траг или просто наметени слој снега. Очи ми отупеше гледајући како снег монотонно бежи испод салинаца, и ја стадох да мотрим право. Трећи километарски стуб смо још видели, али четвртог никако нисмо могли да нађемо; возили смо се, као и пре, и уз ветар и низ ветар, и десно и лево, и доспели најзад дотле да је кочијаш тврдио да смо залутали десно, ја — да смо лево, а Аљошка је доказивао да се ми уопште возимо натраг. Опет смо се неколико пута заустављали, кочијаш је извлачио своје велике ноге и ишао да тражи пут, али све узалуд. И ја сам једном пошао да видим је ли пут оно што ми се причинило; али тек што сам с муком прошао којих шест корака против ветра и уверио се да су свуда били исти, једнолични бели слојеви снега и да ми се пут привидео само у мојој уобразиљи — кад, већ више нисам видео ни наше саонице. Повичем: »Кочијашу! Аљошка!« — али мој глас — осећао сам — ветар је прихватио право из уста и у једном трену односио некуд далеко од мене. Упутим се онамо где су стајале саонице — саоница нема; пођем десно — ни тамо их нема. Срамота ме кад се сетим како сам јаким, продорним, штавише, мало очајним гласом још једном повикао: »Кочијашу!« — док је он стајао на два корака од мене. Његова црна прилика, с бичем и са огромном, нахереном шубаром, изниче одједном преда мном. Он ме отпрати до саоница.

— Срећа још што је топло — рече — али ако стегне мраз — зло! ... Господе боже!

— Пустите коње нек возе натраг — рекох пошто сам сео у саонице. — Да ли ће нас довући? Је ли, кочијашу?

— Ваља да довуку.

Он баци узде, удари бичем два-три пута средњег коња по сапима, и ми опет некуда кренусмо. Возили смо се око пола сата. Одједном се испред нас зачу опет оно познато, мајсторски урађено звонце и још два друга; само овај пут су долазили нама у сусрет. То су биле оне исте три тројке које су већ предале пошту и враћале се на станицу, с коњима за повратак привезаним страга. Курирска тројка с крупним коњима и мајсторски урађеним звонцетом жустро је јурила напред. У њој је, на боку, седео само кочијаш и живо подвизивао. Страга, усред празних саоница била су у сваким по два кочијаша, чуо се њихов гласан и весео разговор. Један од њих пушио је лулу, и искра, која се на ветру распламтела, осветли један део његовог лица.

Посматрајући их, застидех се што сам се бојао путовања; мој кочијаш, мора бити, осетио је то исто, јер смо у један глас рекли: »Хајдемо за њима.«

III

Још пре него што је промакла последња тројка, мој кочијаш поче неспретно да заокреће и налете рудама на привезане коње. Једна тројка се трже, покида каише и одјури у страну.

Где ђавола ћоравог: не види куд окреће, — на људе, Ђаволе — поче да грди промуклим, храпавим гласом омален кочијаш, старчић, како сам могао да оценим по гласу и изгледу, који је седео у последњој тројци, живо искочи из саоница и потрча за коњима, непрестано грубо псујући и жестоко грдећи мог кочијаша.

Али коњи се не дадоше ухватити. Кочијаш отрча за њима, и зачас се и коњи и кочијаш изгубише у белој магли међаве.

— Ва-си-ли-је! дај овамо сивог: овако их нећу похватати — још се чуо његов глас.

Један кочијаш, веома висок човек, изиђе из саоница, ћутећи одвеза своју тројку, попе се на једног коња и ситним галопом, по снегу који је скрипео, ишчезе у истом правцу.

А ми и оне друге две тројке иза курирске, која је уз звецкање звончића пуним касом јурила пред нама, продужисмо кроз беспуће.

— Јест, таман! ухватиће их! — рече мој кочијаш о ономе што је отрчао да хвата коње. — Кад

⁹⁴ Пријатан, врло мек звук (прим. прев.).

већ није откасао према коњима, тај је коњ онда, јасно, шашав, однеће га да се ... и не врати.

Мој кочијаш, откако је терао позади, беше постао канда веселији и разговорнији, што сам ја, пошто ми се још није спавало, разуме се, одмах искористио. Стадох га испитивати откуда је, и како је, и шта је, па ускоро дознадох да је мој земљак, из Тулске губерније, властелински кмет, из села Кирпичног; да је код њих сад мало земље и да жито не роди откад беше она колера; да су њих два брата у кући, а трећи отишао у војску; да им хлеба понестане пре Божића, па живе од печалбе; да му је млађи брат старешина у кући, јер је ожењен, а он сам је удовац; да из њихових села сваке године овамо долазе групе печалбара да кочијаше; да он, истина, и није кочијашио, него је ступио у службу код поште да помогне брату; да живи овде, хвала богу, прилично, добија годишње по сто двадесет рубаља у асигнацијама, од којих стотину шаље кући, и да би се могло добро пролазити, али »курири су праве животиње, па и свет је овде све неки псовачки«.

— Ето, шта је требало оном кочијашу да псује? Господе боже, зар сам му ја хотимице отрг'o коње? Зар сам ја душманин коме? И шта онда одмах у трк за њима! Вратили би се већ и сами, а овако ће коње измучити, па се и сам упропастити — понови бого-бојажљиви сељак.

— А шта се оно црни? — упитах, угледавши неколико црних предмета пред нама.

— Караван с робом. То није пријатно путовање! — настави кад се поравнасмо с огромним колима која су, покривена рогозином, промицала једна за другима. — Погле, нигде да видиш човека — сви спавају. Коњ паметан, па сам зна: њега никако нећеш скренути с пута ... Путовао сам и сам с караванима — додаде — па знам.

И збиља, чудно је било видети та огромна кола засута снегом од врха рогозине па до точкова, како сасвим сама иду. Једино се у предњем углу рогозина, покривена снегом с два прста, малко подигла, и за часак се одатле помолила нека шубара кад су наша звонца зазвечала поред каравана. Крупан шарац, испруживши врат и напрегнувши леђа, одмерено је корачао потпуно завејаним путем и испод побелеле дуге монотонно климао косматом главом. Кад ми наиђосмо, он наћули једно уво засуто снегом.

Пошто смо се још пола сата ћутећи возили, кочијаш ме опет освоји:

— Је л'те, господине, како мислите, возимо ли се ми како треба?

— Не знам — одговорих.

— Пре је ветар ево овако шибао, а сад се возимо сасвим низ међаву. Не, не возимо се ми куд треба, ми лутамо — закључи савршено мирно.

Јасно је било, иако је био врло плашљив — с друштвом ти је и погинути лакше — да се беше потпуно смирио откад нас је било више и откако он није морао да руководи и одговара. Најравнодушније је правио примедбе о погрешкама предњег кочијаша, као да га се та ствар ни најмање не тиче. Стварно, ја сам опажао да предњу тројку видим час у левом, час у десном профилу; чак ми се чинило да се вртимо у веома ограниченом простору. Ово је, уосталом, могла бити и варка чула, као и то што ми се каткад чинило да предња тројка вози узбрдо или по падини или низбрдо, мада је степа била свуд равна.

Пошто смо се возили још неко време, учини ми се да угледах далеко, на самом хоризонту, неку црну, дугачку бразду која се помера; али ми часак касније беше јасно да је то онај исти караван који смо били престигли. Снег је исто онако засипао точкове који су шкрипали, а неки од њих се нису чак ни окретали; онако исто су и људи под рогозинама сви спавали, и онако исто је шарени коњ предњак, ширећи ноздрве, њушио пут и ћулио уши.

— Ето, вртили смо се, вртили, па смо опет ударили на овај исти караван! — рече мој кочијаш незадовољно. — Курирски коњи су одлични: зато он и тера као луд; а ови наши се неће ни маћи ако овако целу ноћ будемо терали.

Он се накашља.

— Да се вратимо, господине, кој га зна.

— Зашто? Негде ћемо ваљда стићи.

— Какво стицање? Преноћићемо ми већ у степи. Како мете ... Господе боже!

Мада ме је чудило што предњи кочијаш, који беше очигледно већ изгубио правац, не тражи пут, него весело подвикује и тера даље пуним касом, ипак нисам хтео да заостајем за њима.

— Терај за њима — рекох.

Кочијаш потера, али је гонио с много мање воље него пре, и више није заповедао разговор са мном.

IV

Међава је постајала све јача и јача, а одозго је падао сув, ситан снег; изгледало је да мраз почиње да стеже: нос и образи зебли су јаче, све чешће је продирала под бунду струја хладног ваздуха, и требало се умотавати. Каткад би саонице ударале о голу смрзнуту циглу, с које је ветар био збрисао снег. Пошто сам превалио већ преко пет стотина врста не ноћивајући нигде, мада ме веома занимао исход нашег лутања, ја сам и нехотице затварао очи и дремуцкао. Једном, кад отворих очи, згранух се, јер ми се у први мах учини да је читава бела равница обасјана јаком светлошћу; хоризонт

се беше знатно проширио, црног, ниског неба беше одједанпут нестало, и на све стране су се виделе беле, косе црте снега који је падао; прилике предњих тројки истицале су се јасније, а кад погледах горе, учини ми се, у први мах, да су се облаци разишли и да само снежне пахуљице прекривају небо. Док сам ја дремао, месец је био изишао и сад је бацао своју хладну и оштру светлост кроз ретке облаци и снежне пахуљице. Видео сам јасно само своје саонице, коње, кочијаша и три тројке пред нама: прву, курирску, у којој је, као и пре, на боку седео кочијаш, сам, и терао крупним касом; другу, у којој су двојица, оставивши узде и начинивши себи од гуњаца кров, седела и стално пушила луле, што се видело по искрама које су отуда светлукале; и трећу, у којој се није видео нико него је, вероватно, кочијаш спавао у колима. Први кочијаш је, ипак, кад сам се ја пробудио, покатакд заустављао коње и тражио пут. Тада, чим бисмо се зауставили, боље се чуло како ветар завија и јасније се видела невероватно велика количина снега који је лебдео у ваздуху. Видео сам, на месечини, која се пробијала кроз мећаву, омалену прилику кочијаша како дршком бича пипа по снегу пред собом, како се промиче тамо-амо кроз светлу маглу, како опет прилази саоницама, скаче на бок, и онда се опет чуло, кроз монотono звиждање ветра, његово вешто, гласно подвизивање и звецкање звонца. Кад је год предњи кочијаш излазио да тражи трагове пута или какав стог, увек би му један кочијаш из других саоница довикивао отреси то и сигурно:

— Слушај, Игнашка! Сасвим смо улево ударили: држ' десно, низ ветар. — Или: — Шта се вртиш узалуд? Терај по снегу, како снег пада — и тачно ћеш изићи. — Или: десно, десно, потерај, брајко мој! ви'ш, црни се нешто, биће да је стуб. Или: — Шта се, бре, моташ? Шта се моташ? Испрегни шарца и пусти га напред, тај ће те таман на пут извести. Боље ће бити.

А тај исти што је давао савете, не само што није испрезао крајњег коња ни силазио да по снегу тражи пут, већ није ни носа помаљао испод свог гуња, а кад му вођа Игнашка, на један од његових савета, довикну да он сам тера напред кад зна куда треба да се тера, онда му саветник одврати да би он, кад би терао курирске, пошао напред и пронашао пут.

— А наши коњи по мећави не би ни ишли први! — довикну он. — Нису ово такви коњи.

— Онда се не петљај! — одговори Игнашка, весело звиждећи коњима.

Други кочијаш, који је седео у истим саоницама са саветником, није Игнашки ништа говорио, нити се уопште мешао у ту ствар, мада још није спавао, што сам закључио по његовој лули, која је стално светлукала, и по томе што сам, кад бисмо се заустављали, чуо његов непрекидан, одмерен глас. Причао је неку причу. Једном само, кад се Игнашка шести или седми пут зауставио, овај се очигледно наљути што му прекидају пријатну вожњу, па је довикнуо:

— Ама шта си се опет зауставио? Ви'ш, хоће пут да нађе! Каже ти се: мећава! Сад ни инцилпир никакав не би пута нашао; терај, море, док коњи још могу. Намртво се ваљда нећемо смрзнати ... терај, не брини!

— Е, јест! А лане се поштар баш намртво смрзао! — добаци мој кочијаш.

Кочијаш треће тројке се цело време није будио. Једном само, кад се заустависмо, саветник викну:

— Филипе! Еј, Филипе! — па, како не би одговора, примети: — Да се није смрзао? Погледај, Игнашка, болан.

Игнашка, који је свуд стизао, приђе саоницама и поче да гура спавача.

— Ви'ш како га је зграбило од једног јединог полића! Кажи, море, ако си се смрзао! — говорио му је и дрмао га.

Спавач прогунђа нешто и опсова.

— Жив је, браћо! — рече Игнашка и отрча напред. Опет кренусмо, и то тако брзо да је мали, крајњи ђогат из моје тројке, кога је кочијаш непрестано швићкао по репу, неколико пута поскочио у неспретном галопу.

V

Било је, мислим, већ око поноћи кад до нас стигоше старчић и Василије, који беху дотерали одбегле коње. Они су коње похватили, и нас и нашли и стигли; али како су то они извели по овој тами, слепој мећави, усред пусте степе, то никад нећу разумети. Старчић, млатарајући лактовима и ногама, касао је на средњаку (остала два коња су била везана за хамове: у мећави се коњи не смеју пуштати невезани). Кад наиђе поред мене, стаде опет да грди мог кочијаша:

— Види га, ђавола ћоравог! Баш ...

— Хеј, чича Митричу — викну приповедач из других саоница — јеси ли жив? Ходи к нама.

Али му старац не одговори, већ је и даље грдио. Кад му се учинило да је доста, приђе другим саоницама.

— Јеси ли их све похватао? — упиташе га одатле.

— Него шта!

И његова мала прилика, у касу, належе прсима коњу на леђа, па онда скочи у снег и, незаустављајући се, потрча за саоницама те се ували у њих, а ноге му остадоше стрчећи увис преко бочне мотке. Дугачки Василије, као и пре, ћутке седе у предње саонице са Игнашком и поче с њиме заједно да тражи пут.

— Ви'ш како псује... Госпoде бoже! — промрмља мој кочијаш.

Дуго смо се затим возили, без заустављања, по белој пустињи, у хладној прозрaчној и треперавој светлости међаве. Отворим ли очи — стрче преда мном она иста незграпна шубара и леђа завејана снегом, она иста ниска дуга, под којом се, међу затегнутим кожним повоцима узде, увек на истом растојању, клима глава средњака с црном гривом што је ветар заноси стално на исту страну; преко леђа се види све онај исти крајњи десни ђогат с кратко подвезаним репом и ждрепчаником који покатад удара о ограду саоница. Погледаш ли доле — салинци све исто секу ситан снег, а ветар га упорно диже и носи увек на исту страну. Напред, све на истом размаку, јуре предње тројке; десно, лево, све се бели и титра. Узалуд очи траже какав нов предмет: ни стуба, ни стога, ни ограде — ништа се не види. Свуда се све само бели, бели се и креће: час се хоризонт чини бескрајно далек, час сужен на два корака унаоколо, час се као неки висок, бео зид издигне с десне стране и јури поред саоница, час нестане и појави се напред да би се све даље и даље одмицао, док опет не ишчезне. Погледаш ли горе — најпре ти изгледа светло, чини ти се као да кроз маглу видиш звездице; али звездице беже од погледа све даље, све више, и видиш само снег, који ти пада на лице и оковратник од бунде; небо је свуд једнако светло, једнако бело, безбојно, једнолично и стално покретљиво. Ветар као да се мења: час дува у лице и заслепљује снегом очи, час са стране оковратник бунде непријатно подиже на главу и подругљиво ме удара њиме по лицу, час опет одостраг зуји кроз неку рупу. Чује се слабо, непрекидно шкрипање копита и салинаца преко снега и, кад се возимо по дубоком снегу, замируће звецкање звончића. Покатад само, кад се возимо уз ветар и голом смрзнутом поледицом, јасно долеће до слуха енергично Игњатово звиждукање и мелодичан звук звонаца с квинтом која дрхтаво одзвања, и ти звуци наједном весело поремете туробни мир пустиње, а затим опет зазвуче једнолично и, с несносном тачношћу, певуцкају све онај исти напев који ја у себи и нехотице замишљам. Једна нога ми је почињала да зебе, и кад сам се померао да се боље умотам, снег који беше нападао на оковратник и шубару, упадао ми је за врат и нагонио ме да задрхтим, али ми је уопште још било топло у загрејаној бунди, и дремеж ме је хватао.

VI

Успомене и представе су уз појачану брзину промицале мојом уобразиљом.

»Саветник, онај што цело време виче из других саоница, како ли изгледа тај мужик? Сигурно је риђ, збијен, кратких ногу — мислим — отприлике као Фјодор Филипич, наш старац што је бринуо о бифеу.« И већ видим степенице наше велике куће и пет кућних слугу, како на дугам пешкирима, тешко газећи, преносе клавир из кућног крила; видим Фјодора Филипича како, засуканих рукава капута од нанкина, носи један педал, истрчава напред, отвара резе, овде повуче за пешкир, онамо погурне, провлачи се између ногу, свима смета и непрестано виче забринутим гласом:

— Наслони на се, ви тамо напред, ви тамо што сте напред. Ето, тако, задњи део увис, увис, увис, повијај према вратима. Ето тако.

— Али, дозволите нам, Фјодоре Филипичу, ми ћемо већ и сами — бојажљиво опомиње баштован, притешњен уз ограду степеница, сав црвен од напора, свом снагом подржавајући један угао клавира.

Али Фјодор Филипич не попушта.

»Шта ли је то? — размишљам. — Мисли ли он да је користан, неопходан за заједнички посао, или је просто срећан што му је бог дао ту самоуверену, убедљиву красноречивост, па је са уживањем траћи? Ваљда је тако.« И сад опет видим не знам ни сам како, ребњак, уморне слуге, до колена у води, како вуку мрежу, и опет Фјодор Филипич, с кантом за поливање, виче на све, трчка обалом, па само каткад дође до воде и придржи злаћане караше, да испусти мутну воду и нахвата чисте. А сад ево једно подне, у месецу јулу. Идем некуд по свеже покошеној трави под врелим, окомитим сунчаним зрацима; још сам врло млад, још ми нешто недостаје и још за нечим жудим. Спуштам се ка ребњаку, према мом омиљеном месту, између жбуна дивљих ружа и брезове алеје, и лежем да спавам. Сећам се осећања с којим сам, лежећи, кроз црвено бодљикаво шибље дивље руже гледао у земљу, црну, иситњену у прах, и светлоплаву површину ребњака, која је провиривала. То је било осећање неког наивног самозадовољства и неке сете. Све је око мене било тако дивно, и та је лепота деловала на мене толико снажно да ми се чинило да сам и ја леп, и криво ми је било само то што ми се нико не диви. Врућина. Покушавам да заспим како бих се утешио; али муве, несносне муве, не дају ми ни овде мира; почињу да се купе око мене и, упорно, некако круто, као коштице, прескачу са чела на руке. Негде близу мене, на самој припеци, зуји пчела; жутокрили лептири, као изнемогли, прелећу с травчице на травчицу. Гледам увис: боле ме очи — сунце сувише јако блиста кроз светлу круну коврчаве брезе, која високо али лагано нише изнад мене своје гране — и чини се као да жега постаје све јача. Покривам лице марамицом; гуши ме оморина, и муве као да ми се лепе за руке по којима избија лак зној. У густом жбуњу дивљих ружа оживеше немирни врапци. Један од њих скочи доле, на корак од мене, направи се као да двапут енергично кљуцну у земљу, па излете из жбуна уз пуцкетање гранчица и весело цвркну; други такође скочи на земљу, подиже репић, обазре се па као и онај први, цвркућући, попут стреле одлете за њим. Са језерца се чују ударци пракљаче по мокрој рубљу, и

одјеци тих удараца разлежу се некако по земљи, низ језерце. Чују се смех и разговор и плјускање купача. Нагли удар ветра зашуме у врховима бреза, прво негде далеко од мене, па онда ближе, чујем како покреће траву, сад се, ево, ускочеба и лишће ружиног жбуна, затрепери својим гранчицама; а сада, ево, стиже до мене и свежа струја, подижући крај марамице и драшкајући ознојено лице. Кроз отвор подигнуте марамице улете мува и стаде се престрашено мотати око влажних уста. Под леђима ме жуља некаква сува гранчица. Не, нема ништа од лежања: хајде да се окупам. Али баш у том тренутку поред самог жбуна чујем ужурбане кораке и уплашен женски глас:

— Ој, побогу, па шта је ово! Нигде мушке главе!

— Шта је, шта је? — истрчавши на сунце, питам слушкињу која хучући протрча поред мене. А она се само обзире, маше рукама и трчи даље. Кад ето и стогодишње старице Матрјоне; придржава руком мараму која јој пада с главе, и трчи према језеру, поскакујући и вукући једну ногу у вуненој чарапи. Две девојнице се држе за руке и трче, а један десетогодишњи деран, у очевом капуту, ухватио се једној од њих за кудељну сукњу па поскакује за њима.

— Шта се догодило? — питам их.

— Удавио се сељак.

— Где?

— У језерцу.

— Какав сељак? Је ли од наших?

— Није, неки пролазник.

Кочијаш Иван, шуштећи по покошеној трави великим чизмама, и дебели Јаков, управитељ имања, једва дишући, трче према језерцу, а ја за њима.

Сећам се да ми је некакво осећање шаптало: »Дед' скочи и извуци сељака, спаси га, па ће ти се сви дивити«, а то сам баш и желео.

— Та где је, где је? — питам гомилу слугу, која се окупила на обали.

— Ено онамо, крај вира, према оној обали, скоро код самог купатила — објашњава једна праља, слажући мокро рубље на обрамицу. — Гледам ја, мислим — рони човек; а он се час некако помоли, па га опет нема, онда се још једном показа, па ти повика: »Људи, удавих се!« и оде наниже — само почеше мехурићи излазити. Видим ја тада — дави се човек, па стадох запомагати: »Људи, удави се човек!«

И праља навали обрамицу на раме, па одгегуца стазицом од језера.

— Ето ти сад, овакав грех! — очајним гласом каже Јаков Иванов, управник имања. — Кад почну сада натежања са земским судом, нећеш га се отарасити.

Некакав сељак с косом прогура се кроз гомилу жена, деце и стараца, који се беху сјатили на оној обали, обеси косу на једну грану, па се полагаано стаде изувати.

— Та где је, где се утопио? — питам непрестано, од жеље да јурнем онамо и да урадим нешто необично.

А мени показују глатку површину језерца, коју покатакд набора ветар што налети. Несхватљиво ми је како то да се утопи, а вода је исто онако глатка, лепа, и равнодушно стоји над њим, блештећи као злато на подневном сунцу; и чини ми се да ја не могу ништа урадити, да нећу никога задивити, тим пре што врло рђаво пливам; а сељак већ свлачи са себе кошуљу и сад ће скочити. Сви без даха упрли у њега очи и надају се; али, пошто је ушао у воду до рамена, сељак се полагаано враћа и облачи кошуљу: не уме да плива.

Свет се окупља све више, гомила расте и расте, жене се ухватиле једна за другу, али нико да помогне. Они што тек пристижу дају савете, кукају и праве уплашена и очајна лица; а од оних који се беху већ пре окупили, неки, уморни од стајања, седају на траву, а неки одлазе натраг. Старица Матрјона пита кћерку је ли затворила враташца на пећи; деран у очевом капуту приљежно баца камичке.

Али ево где од куће, лајући и осврћући се у недоумици, трчи низ брдо Трезорка, пас Фјодора Филипича; ево где се иза ружиног жбуна указује и он сам, јури доле и нешто виче.

— Шта сте стали? — виче и, трчећи, скида капут. — Удавио се човек, а они стоје! Конопац овамо!

Сви с надом и страхом гледају у Фјодора Филипича, док овај, придржавајући се руком за раме неког услужног кмета, изува врхом леве ципеле пету десне.

— Ево онамо, где стоји свет, онамо ено, десно од раките, Фјодоре Филипичу, ено баш онамо — показује неко.

— Знам — одговара он и, набравши обрве, ваљда као у одговор на неке знаке срамежљивости који се опајају у гомили жена, скида кошуљу, крстић предаје дечку-баштовану који са страхопоштовањем стоји пред њим, и, енергично корачајући по покошеној трави, прилази језерцу. Трезорка, у недоумици што се тиче узрока тих брзих покрета свога господара, зауставио се код гомиле. Он мљаскајући поједе неколико травчица по ред обале, па погледа господара, као да би да га нешто упита, и одједанпут весело цикнувши, заједно с њим скочи у воду. У први мах се не види ништа осим пене и млазева воде који лете чак до нас; али већ ено Фјодора Филипича где смело, на морнарски начин плива према оној обали, грациозно машући рукама и равномерно дижући и

спуштајући леђа; а Трезорка се загрцнуо, па се журно враћа натраг, стреса се код гомиле света и брише, ваљајући се на леђима по обали. И баш кад се Фјодор Филипич, пливајући, приближавао другој обали, дотрчаше два кочијаша до раките и донесоше рибарску мрежу намотану на палици. Фјодор Филипич диже, богзна зашто, руке увис, зарони једном, други, трећи пут, сваки пут пуштајући из уста млаз воде, стреса кицошки косу и не одговара на питања којима га обасипају са свих страна. Најзад излази на обалу и, колико ја могу видети, упућује људе како да рашире мрежу. Мрежу ваде, али у њој ништа осим муља и неколико ситних караша, који се праћакају. Док они још једном бацају мрежу, ја прелазим на другу обалу.

Чује се само глас Фјодора Филипича, који издаје наредбе, плескање мокрог канапа по води и уздаси ужасавања. Мокри конопац, везан за десно крило мреже, покривен све гушћом травом, све више и више излази из воде.

— Сад вуците сви заједно, сложније, одједном! — виче Фјодор Филипич. Указа се плута, заливена водом.

— Нешто има, браћо, тешко се вуче! — каже неко.

Сад се ево и крила од мреже, у којима се бацакају два-три ситна караша, извлаче на обалу, квасећи и притискујући траву. И ево, кроз танак, узбуркан слој замућене воде, у затегнутој мрежи, помаља се нешто бело. По гомили се шири уздах страхоте, тих, али необично јасан услед мртве тишине.

— Вуци сложно, вуци на копно! — чује се одлучан глас Фјодора Филшшча, и утопљеника вуку по покошеним стабљикама лопуха и чичка и довлаче до раките.

А ево и моје добре старе тетице, у свиленој хаљини, видим њен љубичасти сунцобран са ресама наоколо, који некако одудара од овог призора смрти грозног у својој простоти, видим и лице, спремно да одмах заплаче. Сећам се израза тог лица, које је показивало разочараност што се овде трава арника не може низашто употребити, и сећам се болног, тужног осећања које ме је обузело кад ми је она с наивним егоизмом љубави рекла: »Хајдемо драги. Ах, како је то ужасно! А ти се све сам купаш и пливаш.«

Сећам се како је сунце жарко и врело пржило суву земљу која се мрвила под ногама, како је титрало на површини језерца, како су се праћакали уз обале крупни шарани, по средини језера јата рибица мрешкала глатку површину, како је високо на небу кружио јастреб над пачићима, који су, бућкајући и плјускајући, пливали кроз трску према средини, како су се на хоризонту гомилали, бели, кудрави облаци, пуни олује, како се блато, што га је мрежа извукла на обалу, мало-помало губило, и како сам ја, пролазећи насипом, опет чуо ударце пракљаче који су одјекивали језером.

Али та пракљача одјекује као да две пракљаче заједно звуче у терци, и тај ме звук мучи, кињи, тим више што знам — та пракљача је звоно и Фјодор Филипич га неће натерати да умукне. И та пракљача, као нека справа за мучење, стеже моју ногу, која зебе — заводи ме сан.

Пробудио сам се, како ми се чинило, зато што се возимо врло брзо, а тик поред мене два гласа разговарају:

— Слушај, Игнате, хеј, Игнате! — каже глас мога кочијаша — узми овог путника, ти свеједно мораш да возиш, што ја узалуд да терам! Узми га!

Игнатов глас баш поред мене одговара:

— А каква је опет мени потреба да одговарам за човека? ... Хоћеш ли ме частити једном оканицом?

— Е баш оканицом! ... Доста ти је полић.

— Гле ти њега, полић! — викну други глас. —

Коње за полић да мучим!

Отварам очи. Онај исти несносни лелујави снег трепери пред очима, исти кочијаш и коњи, само поред себе видим некакве саонице. Мој кочијаш пристигао Игната, и ми се доста дуго возимо упоредо. Мада га глас из других саоница саветује да не пристане на мање од оканице, Игнат наједном зауставља тројку.

— Претоваруј; нека ти буде, твоја срећа. Полић да платиш кад сутра стигнемо. Има ли великог пртљага?

Мој кочијаш, преко очекивања живахан, искаче у снег, клања ми се и моли ме да пређем у Игнатове саонице. Ја радо пристајем; али богобожљиви сељак је тако задовољан да пошто-пото хоће да некеме искаже своју захвалност и радост: клања се, захваљује мени, Аљошки, Игнашки.

— Е баш хвала богу! Јер шта је то, Господе боже, пола ноћи се возимо, ни сами не знамо куда. Овај ће вас сигурно довести, оче-господару, а моји су коњи већ сасвим посустали.

И он се још својскије лати истоваривања ствари.

Док се претоваривало, ја низ ветар који ме потискивао, приђем другим саоницама. Саонице су биле до четвртине завејане снегом, нарочито с оне стране где се два кочијаша беху због снега гуњом покрила преко главе; испод гуња је било тихо и удобно. Старчић је лежао све још онако, с ногама испруженим напоље, а приповедач је настављао своју причу: »Баш у то време кад генерал дође, дакле, у име краљево у тамницу, дакле, к Марији, у то ти баш Марија каже њему: »Генерале, ти мени не требаш и тебе ја волети не могу, и, дакле, ти ми ниси љубавник; а љубавник ми је исти онај принц..«

« Баш у то време... — хтеде он да настави, али, кад ме угледа, ућута мало, па узе да распаљује лулу.

— Шта је, господару, дошли да чујете мало приче? — рече онај други, кога сам назвао саветником

— Овде је код вас пријатно, весело — рекох

— Шта ћеш, од досаде; човек бар не мисли.

— А, је ли, знате ли ви где смо ми сада?

То питање, како ми се учини, кочијашима се није свидело.

— Ко ће га знати, где? Можда смо чак до Калмика застранили — одговори саветник.

— Па шта ћемо сад? — питам.

— А шта можемо? Ето, возимо се, можда ћемо и изгурати — рече мрзовољно.

— А шта ако не изгурамо, ако коњи заглаве у снегу, шта онда?

— Па шта? Ништа.

— Али можемо се посмрзавати.

— Можемо, зна се, јер се сада ни стогови нигде не виде: биће да смо збиља до Калмика забраздили. Главно је, треба гледати по снегу.

— А ти се, господару, канда бојиш да се не смрзнеш? — рече старчић дрхтавим гласом.

Иако ми се он тобоже помало ругао, видело се да му свака кошчица беше промрзла.

— Јесте, мраз стеже све јаче — кажем.

— Ех, господару! Покушај ти као ја: мало, мало, па потрчи — то ће те угрејати.

— Најбоље је потрчати малчице за саоницама — рече саветник.

VII

— Извол'те готово је — довикну ми Аљошка из предњих саоница.

Међава је била тако јака да сам тешком муком, сасвим погрбљен, држећи се обема рукама за скутове шињела, по узвитланом снегу што га је ветар односио испод ногу, једва могао прећи оних неколико корака који су ме још делили од саоница. Мој пређашњи кочијаш клечао је већ у сред празних саоница, али кад ме опази скиде своју велику шубару, при чему му ветар помамно разбаруши косу, и замоли за напојницу. Он сигурно није ни очекивао да ћу му што дати, јер се није нимало бунио кад сам га одбио. Захвали и на томе, натуче шубару и рече: »Ехе, нек вам бог да, господару...« — па повуче узде' запуца језиком и крену напред. Одмах затим и Игнашка размахну својим широким леђима и подвикну коњима. Опет шкрипа копита, подвикивање и звук звонца надвладаше завијање ветра, које се, док смо стајали у месту, чуло веома јако.

Којих четврт сата после претоваривања био сам будан и забављао сам се разгледајући прилику мог новог кочијаша и коње. Игнашка је седео као делија, стално је поскакивао, замахивао на коње руком о којој му беше обешен бич, подвикивао, лупкао ногом о ногу и, нагињући се напред, поправљао средњем коњу попруг, који је спадао све на десну страну. Није био висок, али је канда, имао леп стас. Преко кратке бунде имао је на себи неопасан широк гуњ, са скоро сасвим отвореним оковратником; врат му беше потпуно го; чизме кожне а не од ваљаног сукна, шубара мала, те ју је непрестано скидао и поправљао. Уши му беху покривене само косом. У сваком његовом покрету огледала се не само енергија, него нешто још више, како се мени чинило, жеља да у себи распасти енергију. Па ипак, што смо се даље возили, он је све чешће и чешће поскакивао, намештао се на седишту, ударао ногом о ногу и заповедао разговор са мном и Аљошком: чинило ми се да се боји да не клоне духом. Истина, не би било ни чудо: мада су коњи били добри, пут је са сваким кораком постајао све тежи, и видело се да и коњи трче некако млитавије: већ их је требало покатакд ошинути, а средњак, крупан, космат, добар коњ, два пут се спотакао, иако се одмах, уплашен, трзао напред и забацивао космату главу скоро до самог звонца. Десни логов, кога сам нехотице посматрао, са дугачком кожном кићанком на попрузи, која се клатила и поскакивала са спољашње стране, приметно је лабавио каише, па му је требало камџијце, али, по навици старог, доброг, чак ватреног коња, као да се љутио на своју слабост, срдито је спуштао и дизао главу, тражећи да му се узда мало попусти. Збиља, страшно је било видети како међава и мраз јачају, како коњи попуштају, пут бива све гори, а ми апсолутно не знамо где смо и куда идемо — па не само на станицу, него према било каквом склоништу, смешно је, и чудновато је било слушати како звонце слободно и весело звони, како Игнатка подвикује тако лепо и срчано као да се на Богојављенски празник по подневном мразу и сунцу возимо сеоском улицом — а најчудноватије ми је било кад бих помислио да се сви ми возимо, управо јуримо некуд далеко од оног места на коме смо били. Игнатка запева некакву песму, истина сасвим ружним фалсетом, али тако гласно и с таквим размацима, за време којих је звиждукао, да је слушајући га тако, свака бојазан изгледала чудна.

— Хеј-хеј! Шта дереш грло, Игнате! — зачу се саветников глас. — Чекај мало!

— Шта?

— Чека-а-а-ај!

Игнат се заустави. Опет се све утиша, а ветар заурла и зачича, а снег поче, кружећи, гушће да сипа у саонице. Саветник нам се примаче.

— Шта ћеш?
— Како шта! Куда ћемо сад?
— Кој' ће да га зна!
— Шта ти је, јесу ли ти се ноге ваљда смрзле. што тако удараш?
— Сасвим се скочањиле.
— А ти онда потрчи: е-ено, онамо, видиш, светлуца, биће да је логор Калмика — чергара. Тако би и ноге малко угрејао.
— Добро. Придржи коње ... на.
И Игнат потрча у показаном правцу.
— Треба човек увек да гледа и да се промува, па ће и наћи; а овако, шта, тек улудо да се јури!
— рече ми саветник. — Гле како је само коње ознојио!
Све док је Игнат ишао — а то је трајало доста дуго, тако да сам се већ био уплашио да није залутао — саветник ми је приповедао самоувереним, мирним гласом како се треба понашати за време међаве, како је најбоље испрегнути коње, па их пустити, а они ће сигурно, као што је Бог на небу, извести, или, како се човек може који пут и по звездама управљати, и како би, да је он предводио, ми већ давно били на станици.
— Шта је, јеси ли видео? — упита Игната, који се враћао, једва корачајући по снегу скоро до колена.
— Видео јесам, има неки логор — одговори Игнат задихан — али ко ће знати који су. То смо ми, брајко, мора бити, чак према Пролговском летњиковцу залутали. Треба да терамо више улево.
— Шта овај меље! Та то су напи логори, они иза села — успротиви се саветник.
— Кажем ти, нису!
— Знао сам ја, чим сам погледао, то ће они бити; а ако нису они, онда је Тамишевско. Свакако треба да скрећемо у десно: избићемо баш на велики мост, код осме врсте.
— Али, кад ти кажем, није! Та видео сам добро! — одговори љутито Игнат.
— Еј, брајко! И ти си ми још неки кочијаш!
— Кочијаш, јакако! А што сам не пођеш?
— Што да идем! Знам и овако.
Игнат се очигледно наљутио: он, ништа не одговарајући, скочи на бок и потера даље.
— Ух, што су ми се ноге скочањиле: никако да се загреју — рече Аљошки, па настави све чешће и чешће да удара ногом о ногу, да струже и вади снег који му се беше набио у саре.
Мени се ужасно спавало.

VIII

»Зар се ја то збиља већ смрзавам — мислио сам кроза сан — смрзавање, кажу, увек почиње сном. Боље се и утопити него смрзнути, па нека ме извуку у мрежи: уосталом, свеједно је — утопио се или смрзнуо, само кад ме не би ова некаква мотка бола у леђа, и кад бих могао мало утонати у сан.«
Тонем за један трен.

»Како ће се, ипак, све ово свршити? — говорим одједном у себи, отварам на часак очи и зурим у бели простор — како ће се ово свршити? Ако не наиђемо на какве стогове, а коњи стану, што ће се, изгледа, брзо догодити, сви ћемо се посмрзавати.« Морам признати, мада сам се мало и бојао, ипак је жеља да нам се догоди макар што необично, донекле трагично, била у мени јача од то мало страха. Чинило ми се да не би лоше било кад би нас у зору сами коњи довукли у какво далеко, непознато село, полусмрзнуте, а неке чак и сасвим смрзнуте. Оваква и слична маштања су с необичном јасноћом и брзином промицала преда мном. Коњи се заустављају, снег пада и расте све више и више, а од коња се виде само још дуга и уши; али одједном се горе указује Игнашка са својом тројком и провезе се поред нас. Ми га заклињемо, вичемо да нас узме к себи, али ветар нам носи гласове — гласова нема. Игнашка се смешка, подвикује коњима, звиждуће и сакрива с од нас у некаку дубоку увалу, пуну нанесеног снега. Старчић узјаше, млатара лактовима и хоће да одјаше, али не може да се макне с места; мој стари кочијаш с великом шубаром навали на њега, свали га на тле и гази у снегу. »Ти си вештац — виче — ти си псовач! Лутаћемо заједно.« Али старчић пробуши главом снежни нанос: није он толико ни старчић, колико зец, па удари у трк да бежи од нас. Сви пси у потеру за њим. Саветник, који је у ствари Фјодор Филипич, каже да сви поседају у круг, и да то ништа не значи ако нас затрпа снег: биће нам топло. И збиља нам је топло и удобно, само смо жедни. Ја дохватим путну торбу, частим све румом са шећером и пијем и сам с великим уживањем. Приповедач прича неку причу о дуги — а над нама ето већ таванице од снега и на њему дуга. Кажем: »Хајд' сад да направимо сваки себи собицу у снегу, па да спавамо!« Снег мекан и топао као крзно. Ја правим себи собу и хоћу да уђем у њу; али Фјодор Филипич, који је у путној торби видео мој новац, каже: »Стој! Овамо паре! Свеједно ћеш умрети!« — и хвата ме за ногу. Ја му дајем новац, молим само да ме пусте; али они не верују да је то сав мој новац, и хоће да ме убију. Ја зграбим старчеву руку и почнем је љубити с неизрецивим уживањем: старчева рука је нежна и слатка. Он је у почетку отима, али ми је затим пружа, чак ме још и сам другом руком милује. Фјодор Филипич ми се међутим примиче и прети

ми. Бежим у своју собу; али то није соба, него дуг бео ходник, и неко ме хвата за ноге. Ја се отимам. У рукама онога што ме држи остаје моје одело и парче коже; али ја осећам само хладноћу и стид — стид утолико више што ми у сусрет иде тетица, са сунцобраном и хомеопатском апотечицом, под руку са утопљеником. Они се смеју и не разумевају знаке које им дајем. Јурнем у саонице, ноге ми се вуку по снегу, али старац надао за мном, млатарајући лактовима. Старчић је већ близу, али ја чујем како напред звоне два звонца, и знам да сам спасен чим дотрчим до њих. Звона звоне све јасније и јаче; али ме старац сустигао и навалио ми се трбухом на лице тако да се звона једва чују. Опет хватам његову руку и почињем да је љубим, али старчић — није старчић — него утопљеник ... виче: »Игнашка, стој! Ено, канда, Ахметкиних стогова! Пођидер, види!« То је већ исувише страшно. Не, боље ће бити да се ја пробудим...

Отварам очи. Ветар ми је набацио на лице скут Аљошиног шињела, колена ми откривено, путујемо по голој поледици, и терца звонаца одлеже јасно ваздухом уз подрхтавање квинте.

Гледам где су стогови; али место стогова видим, сада већ отворених очију, некакву кућу с балконом и зупчasti зид неке тврђаве. Не занима ме много да побоље разгледам ту кућу и тврђаву: највише бих волео да видим опет бео ходник којим сам трчао, да слушам како звоне црквена звона и љубим старчићеву руку. Затварам поново очи и заводим се у сан.

IX

Спавао сам чврсто; али сам цело време чуо терцу звона и у сну ми се привиђала час у облику пса који лаје и скаче на мене, час у облику оргуља на којима сам ја једна цев, час опет у облику француских стихова које ја састављам. Или ми се чинило да је та терца некаква справа за мучење која ми непрестано стеже десну пету. То је било тако јако да сам се пробудио, отворио очи и стао трљати ногу. Почела ми се била смрзавати. А ноћ је била иста онаква светла, мутна, бела. Исто кретање је гурало мене и саонице, исти Игнашка седео је укосо и ударао ногом о ногу; исти логов испружена врата, касео је по дубоком снегу, тешко подижући ноге, а кићанка на попрози поскакивала је и лупкала коња по трбуху. Глава средњег коња, коме је ветар лепршао гриву, климала је одмерено, затежући и попуштајући уздице, везане за дугу. Али је све то било, још више него пре, покривено, заметено снегом. Снег се ковитлао напред, са страна завејавао салинце, и коњима ноге до колена, а одозго сипао на оковратнике и шубаре. Ветар је ударао час с десне, час с леве стране, играо се оковратником, скутом Игнашкина гуња, гривом логова и завијао над дугом и између руда.

Мраз је ужасно стезао, и чим бих се мало извукао из оковратника, леден, сув снег, који се ковитлао, стао би ми засипати трепавице, нос, уста и продирати за врат; погледаш наоколо — све је бело, светло и снежно, нигде ничега, осим мутне светлости и снега. Озбиљно се уплаших. Аљошка је спавао крај мојих ногу, на самом дну саоница; читава леђа су му била покривена густим слојем снега. Игнашка није посустајао; непрекидно је трзао узде, подкикивао и лупкао ногама. Звонце је звонило онако исто чудновато. Коњи су покатакд стењали, али су трчали, само нешто лаганије, и све чешће и чешће се спотicali. Игнашка се опет поисправи, замахну рукавицом и запева нешто својим тананим, напрегнутим гласом. Не довршив песму, заустави тројку, пребаци узде преко бока и сиђе доле. Ветар је поамно завијао; снег је сипао на skutове бунде, као лопатом. Осврнем се: треће тројке не беше више за нама (била је негде заостала). Поред других саоница, кроз снежну маглу, видело се како старчић поскакује с ноге на ногу. Игнашка оде три корака од саоница, седе на снег, распаса се и поче да изува чизме.

— Шта то радиш? — упиташ га.

— Ваља да се преобујем, ноге су ми се већ сасвим смрзле — одговори он и настави свој посао.

Од зиме нисам смео да извучем врат из оковратника, да видим како он то ради. Седео сам усправно и гледао на логова, који беше мало одигао једну ногу да је одмори, и болно-уморно махао подвезаним репом, пуним снега. Пробудио ме нагли потрес саоница кад је Игнат опет скочио на бок.

— Шта је, где смо то сада? — упиташ. — Хоћемо ли стићи бар до зоре?

— Не брините: довешћемо вас — одговори он — Ноге су ми се ваљано згрејале чим сам се преобуо.

И он потера, звонце зазвони, саонице почеше опет да се љуљају, а ветар зазвижда под салинцима. И ми се наново отиснусмо да пловимо по бескрајном мору снега.

X

Заспао сам чврсто. А кад ме Аљошка гурну ногом и пробуди, и ја отворих очи, беше већ свануло. Чинило ми се да је још хладније него ноћас. Снег више није падао, али јак, сув ветар је још увек наносио снежну прашину на поље, а нарочито под коњска копита и под салинце. Десно, на истоку, небо је било тешко, тамноплавичасте боје; али јарке, црвено—наранчасте, косе бразде оцртавале су се на њему све јасније. Над нама су пловили бели, овлаш обојени облаци, и иза њих се указивало бледо плаветнило; лево су се кретали облаци светли и лаки. Свуд унаоколо, колико је поглед могао обухватити, равница је била покривена белим, у оштрим слојевима разастрим, дубоким

снегом. Овде—онде била је покоја сивкаста хумчица, преко које је упорно летела ситна, сува снежна прашина. Није се видео нигде никакав траг — ни од саоница, ни људски, ни животињски. Контуре и боје кочијашких леђа и коња истицале су се јасно, чак оштро, на белој позадини... Руб Игнашкине загаситоплаве шубаре, његов оковратник, коса, па и чизме — све беше бело. Саонице бежу потпуно засуте. Сивом, средњем коњу цела десна страна главе и врата набијена снегом: логову с моје стране ноге завејане до колена, а ознојена бедра му се се уковрчала и с десне стране улепила од снега. Кићанка је поскакивала, као и пре, у такту било које мелодије што бих је по вољи замишљао, и у томе истом такту је касео и логов; само по упалом трбуху, који се убрзано надимао и спуштао, и по опуштеним ушима видело се колико је измучен. Само је један нови предмет привлачио пажњу: то је био километарски стуб, с кога се снег осипао на земљу а с десне стране ветар навалио на њ читаво брдо ситног снега, па га још увек носи и пребацује с једне стране на другу. Мене је страшно зачудило како то да нас целе ноћи, дванаест сати, непрекидно возе једни исти коњи, не знајући правца и не заустављајући се, па смо опет некако стигли. Наше звонце као да је још веселије звонило. Игнат се умотавао и подвизивао; за нама су рзали коњи и звонила звонца старчеве и саветникове тројке; али онај што је спавао, тај нас је сигурно изгубио негде у степи. Пола врсте касније наиђемо на свеж, једва засут траг саоница и тројке, по ком су се овде-онде виделе ружичасте мрље коњске крви — посекао се ваљда.

— То је Филип! Гле ти њега, стиг'о пре нас! — рече Игнашка.

Ево, види се кућица с таблом, поред пута, усамљена, усред снега, завејана до изнад прозора, скоро и до самог крова. Поред крчме стоји тројка сивих коња кудравих од зноја; опустили главе и придигли ноге да их одморе. Пред вратима је рашчишћено и приспоњена лопата; али с крова све још мете, а ветар гуди и витла снег.

На звук наших звонаца излази на врата крупан, црвен, риђ кочијаш са чашом ракије у руци и нешто виче. Игнашка се окреће мени и моли да дозволим да се зауставимо. Ту тек први пут видим његову њушку.

XI

Лице му није било мрко и суво, нити нос прав како сам очекивао, судећи по његовој коси и појави. То беше округла, весела њушка, с потпуно прћастим носом, великим устима и светлим, округлим, сјајно-плавим очима. Образи и врат му црвени, као да их је човек сукном трљао; обрве, дуге трепавице и мање крје му равномерно покривају доњи део лица — све је то улепљено снегом и потпуно бело. До станице нам је остало још пола врсте, и ми се заустављамо.

— Само брже — рекох.

— За један трен — одговара Игнашка, скаче с бока и прилази Филипу.

— Дед', бато — рече, па с десне руке скиде рукавицу и баци је с бичем у снег, па, затуривши главу, попи наискап чашу вотке коју му донесоше.

Крчмар, ваљда неки ислужени козак, изиђе на врата с боцом у руци.

— Кога још да послужим? — упита.

Високи Василије, коштуњав, плав сељак с брадом као у јарца, и саветник, дебео, белокош, с густом беличастом брадом око црвеног лица, приђоше и такође испише по чашицу. И старчић већ пође овима што су пили, али, како га нико не понуди, оде опет својим коњима, који су били страга привезани, и поче да гладу једног по леђима и сапима.

Старчић је био баш онакав каквог сам га замишљао: омален, мршав, наборана, помодрела лица, брадица ретка, носић шилјаст, а зуби кварни и жути. Шубара на њему кочијашка, сасвим нова, али бундица, кратка, олињала, умазана катраном и поцепана на раменима и скутовима, није стизала да покрије колена и доњи део кудељног одела, који му беше увучен у огромне чизме од ваљаног сукна. Сав се згурио, наборао и дрхћу му лице и колена док се мува око саоница, како би се, ваљда, мало угрејао.

— Шта је, Митричу, удри један полић, добро ћеш се угрејати — каже му саветник.

Митрича нешто као да подбоде. Он поправи попруг своје коњу, затим дугу и приђе мени.

— Како ћемо, господару — рече, скидајући шубару са своје седе главе, и поклони се дубоко — целу ноћ смо лутали с вама, пут тражили: кад би ми бар за један полић уделили. Збиља, оче, ваша светлости. Јер, ево немам се чиме угрејати — додаде с понизним осмехом.

Дадох му четврт рубље. Крчмар му изнесе полић. Он скиде рукавицу с бичем и пружи малу, црну, чворновату и мало помодрелу руку према чаши; али палац као да није његов, није га слушао: није био у стању да држи чашу, већ испљуска ракију, а чашу испусти у снег.

Сви кочијаши ударише у смех.

— Виш' Митрича, како се тај смрзао, не може ни ракију да придржи.

А Митричу је јако криво што је просуо ракију.

Најзад му ипак налију другу чашу и саспу му је у уста. Он се одмах одобровољи, отрча у крчму, запали лулу, стаде да кези своје жуте, кварне зубе и да уз сваку реч псује. Пошто испише последњи полић, кочијаши одоше својим саоницама, и ми кренусмо.

Снег је изгледао све белји и све јаче блистао, тако да је засењивао очи кад се у њега гледа. Наранцасте, црвенкасте бразде све више и више, све светлије и светлије су се подизале и пшриле по небу; чак се на хоризонту, кроз сивоплаве облаке, указа црвени сунчев круг: небеско плаветнило постаде светлије и дубље. По путу, близу села, траг је био јасан, оштар, жућкаст, гдегде су се видели и јендеци; у смрзнутом згуснутом ваздуху осећала се нека пријатна лакоћа и хладовина.

Моја тројка је веома живо јурила. Глава средњег коња и његов врат с гривом, која је шибала по дуги, поиграваху брзо, скоро у месту, под мајсторским звонцем, чији језичак није више ударао већ стругао по чашици. Ваљани логови сложено затегли смрзнуто криво ремење, па енергично, поскакују, а кићанке ударају чак по трбусима и попругама. Понеки пут би логов застриано с прокрченог пута у нанос и засуо себи снегом очи, па се одмах хитро извлачио. Иганшка подвикује у веселом тенору; сув мраз зацвили каткад под салинцима; острага звоне два звонца звучно и свечано, и чују се пијани узвици кочијаша. Осврнем се: сиви, кудрави логови опружили вратове, равномерно одржавају дах и с нахереним ђемовима поскакују по снегу. Филип маше бичем и поправља шубару; старчић дигао ноге, па лежи, као и пре, у дну саоница.

Два минута касније саонице зашкрипаше по даскама очишћеног прилаза станичне зграде, а Иганшка окрете мени своје снегом засуто весело лице, са кога као да веје мраз, па рече:

— Ипак вас допремисмо, господине!

11. фебруара 1856. године

ДВА ХУСАРА

ПРИПОВЕТКА

Посвећена грофици М. Н. Толстој

... Жомини па Жомини

А о вотки ни по речи.

Д. Давидов

Око 1800. године, у оно време кад још није било ни железница ни друмова, ни плинског ни стеаринског осветљења, ни ниских дивана на федерима, ни покућства без лака, ни разочараних младића с наочарима, ни либералних жена-филозофа, ни дражесних госпођа с камелијама, које су се у наше време толико намножиле — у оно наивно време кад се из Москве у Петроград ишло колима или кочијама, па се узимала за пут читава кухиња домаћих производа, кад се путовало осам дана и осам ноћи по меком, прашњивом или блатњавом друму и веровало у пожарске котлете, у валдајска звонца и ђевреке — кад су у дугим јесењим ноћима догоревале лојане свеће, обасјавајући породичне кругове од по двадесет и тридесет чељади, кад су се на баловима у свећњаке стављале свеће од воска и спермацета, кад се намештај размештао симетрично, кад су наши оцеви били још млади не само зато што нису имали бора и седе косе, већ зато што су ради жена пуцали један на другог и чак из другог угла собе скакали да дижу нехотично и не нехотично испуштене марамнице, кад су наше мајке носиле кратке струкове и огромне рукаве, а породичне послове решавале извлачењем цедуљица, кад су се дивне даме-камелије криле од дневне светлости — у та наивна времена масонских ложа, мартиниста, тугендбунда, у времена Милорадовича, Давидових, Пушкина — у губернијском граду К. заседавао је сабор спахија и вршени су избори племства.

I

— Па, свеједно, макар и у салу — говорио је млад официр у бунди и хусарској фурашки који је право из путничких саоница улазио у најбољу гостионицу вароши К.

— Сабор је такав, баћушка, ваша светлости, огроман — причао је собар, који је већ стигао да дозна од посланог да је хусару презиме гроф Турбин, па га је зато ословио са »ваша светлост«. — Афремовска спахилица је изјавила да ће с кћерима отпутовати пред вече: па ето, кад се ослободи број једанаест а ви изволите заузети — говорио је, меко корачајући испред грофа ходником, и непрестано се освртао.

У заједничкој дворани за малим столом, поред потамнеле слике цара Александра у природној величини, седело је за шампањцем неколико људи — по свој прилици овдашњих племића, — а мало по страни некакви трговци, на пролазу, у плавим бундама.

Пошто уђе у собу и позва унутра Блихера, огромну сиву догу коју је са собом довезао, гроф збаци шињел на коме беше оковратник још покривен ињем, наручи вотке, па у плавом свиленом архалуку седе за сто и ступи у разговор са господом које су ту била, а ови новог госта, пошто их је одмах задобио својом дивном и отвореном спољашношћу, понудише чашом шампањца. Гроф попи најпре чашицу вотке, а затим наручи и он једну флашу да почасте нове познанике. Уђе кочијаш да га моли за напојницу.

— Сашка — повика гроф — дај му.

Кочијаш изиђе са Сашком, па се поново врати с новцем у руци.

— Забога, баћушка, ваша светлости, баш сам се старао, чини ми се, да угодим твојој

милости! Пола рубље ми обећасте, а изволите ми дати четврт.

— Сашка! Дај му рубљу!

Сашка пониче и погледа кочијашу у ноге.

— Доста му је — рече у басу — а ни новаца немам више.

Гроф извади из лиснице последње две плаве новчанице од пет рубаља које у њој беху остале, и даде једну кочијашу, а овај га пољуби у руку и изиђе.

— Ал сам дотерао! — рече гроф — Последњих пет рубаља.

— По хусарски, грофе — смешкајући се, рече један племић, очигледно неки коњички официр у оставци, судећи по брцима, по гласу и по неким нарочито енергичним покретима ногу. — Мислите ли, грофе, да се овде дуже задржавате?

— Треба новаца да набавим; иначе не бих. Па ни соба нема. Ђаво да их носи, у овој проклетој крчметини...

— Дозволите, грофе — одврати коњички официр — па изволите, ако је по вољи, к мени? Ја сам ето ту, у соби број седам. Ако вам не смета да ноћите привремено. Па останите три-четири дана код нас. Представник племства приређује бал. Како би му мило било!

— Збиља, грофе, будите наш гост — прихвати из друштва други, леп неки младић. — Куд се журите! Та то је једном у три године — избори. Бар наше госпођице да погледате, грофе!

— Сашка, донеси рубље: идем у купатило — рече гроф устајући. — А после, видећемо, можда ћу збиља потегнути до представника племства.

Затим позва момка, нешто с њим поразговара на што овај, смешкајући се, одговори да је све дело руку човечјих, и изиђе.

— Онда ћу ја, баћушка, наредити да мој кофер пренесу у вашу собу! — викну гроф већ иза врата.

— Али, молим вас, укажите ми част — одговори коњички официр притрчавши вратима. — Број седам, не заборавите.

Кад се кораци више нису чули, коњички официр се врати на своје место, седе, примаче се чиновнику и, гледајући му право у лице, са осмехом у очима рече:

— Та ово је баш онај исти.

— Ама шта велиш?

— Ја ти кажем, баш онај исти хусар-дуелиста — Турбин, чувени. Познао ме је, кладим се да ме је познао. Дабоме, у Лебеђану смо три недеље без предаха заједно лумповали, када сам путовао по коње за попу. Ту је било лома — заједно смо га направили — а он за то као да није ни марио. А делија је, зар не?

— Делија. И како је само пријатан у опхођењу! Не примећује се ништа онако — добаци лепи младић. — Како смо се брзо зближили ... Шта мислите, биће му двадесет пет година, не више?

— О, не, он тако само изгледа; али има више. Треба да знате, господо, ко је он. Ко је одвео Мигунову? Он. Он је убио Сабљина, он је Матњова за ноге кроз прозор избадио, он лично дигао на картама кнезу Нестјерову триста хиљада. Каква је то луда глава, ваља да знате. Картарош, дуелиста, заводник; али хусар — душа од човека, уистину душа. Та нас само гласина бије, а кад би само неко могао разумет шта је то прави хусар. Ех, то беше време!

И коњички официр стаде да описује своме сабеседнику лебеђанско лумповање с грофом, лумповање којег не само да није никад било, већ га није ни могло бдти. Није могло бити, прво, стога што он грофа никада раније није видео и што је изишао из службе две године пре него што је гроф ступио у службу, а друго, стога што коњички официр чак није никада ни служио у коњици, него је четири године био најскромнији јункер у Бјељевском пуку, па је напустио службу чим је био произведен за заставника. Али пре десет година, кад је добио наследство, он је стварно путовао у Лебеђан, проћердао тамо с набављачима коња седам стотина рубаља, и већ дао да му се сашије улански мундир с наранџастим реверима, у намери да ступи у улане. Жеља да ступи у коњицу и те три недеље које је с набављачима провео у Лебеђану, то је остало као најсветлији, најсрећнији период у његовом животу, тако да је он ту жељу прво пренео у стварност, а затим у област успомена, па већ и сам почео чврсто веровати у своју прошлост коњаника, што му није сметало да буде по доброты срца и поштењу уистину веома ваљан човек.

— Да, ко није служио у коњици, тај нас никада неће моћи разумети. — Он узјаха столицу, и истуривши доњу вилицу, поче у басу: — Јашеш, тако, на челу ескадрона, под тобом ђаво, а не коњ, само поскакује; јашеш, тако, као бес. Довезе се командант ескадрона на смотру. »Поручнике, каже, молим вас — ништа без вас — проведите ескадрон по церемонијалу.« Дивота, ко велам, одмах — разумем! Осврнеш се, подвикнеш, онако, на своје бркајлије. Ех, сто му громова, то беху времена!

Гроф дође натраг из купатила, сав црвен и мокре косе, па уђе право у собу број седам, где је већ седео коњички официр у халату, с лулом, и са уживањем и неким страхом размислио о срећи која му беше пала у део — да живи у истој соби са чувеним Турбином. »Шта, рецимо — падало му је на памет — ако наједанпут запне, па ме свуче гола, одвезе иза трошарине и баци у снег, или ... ако ме намаже катраном, или просто ... али не, другар је то, неће« поче да се теши.

— Нахрани Блихера, Сашка! — викну гроф. Дође Сашка, који је, чим су стигли, испио чашу

вотке, па га прилично ухватило.

— Једва си дочекао: налокао се већ, битанго! ... Да се Блихер нахрани!

— Неће ни овако крепати: погле како је гладак! — одговори Сашка милујући пса.

— Де, не причај! Марш, нахрани га.

— Вама само да је пас сит, а човек ако испије чашицу, одмах га грдите.

— Ако те звекнем! — викну гроф тако јако да задрхташе стакла на прозорима, па се коњички официр чак мало уплаши.

— Боље да питате да ли је Сашка данас што окусио. Па шта, удрите, ако вам је пас дражи од човека — на то ће Сашка. Али ту доби такав страхан ударац песницом у лице да паде, удари главом о преграду, па, држећи се руком за нос, излете на врата и пружи се на сандук у ходнику.

— Зубе ми је поломио — вајкао се Сашка тарући једном руком раскрвављен нос, а другом гладећи по леђима Блихера који се облизивао. — Зубе ми је поломио, Блишо, па ипак је он мој гроф, и у ватру бих за њега могао скочити — ето! Зато што је он мој гроф, разумеш ли, Блишо? А би ли штогод јео?

Пошто је мало полежао, устаде, нахрани пса и скоро трезан пође да служи и нуди чај своме грофу.

— Ви ћете ме просто увредити — говорио је бојажљиво коњички официр стојећи пред грофом, који је лежао на његовом кревету подигавши ноге на заставницу. — Та и ја сам стари војник и другар, тако рећи. Уместо да од којекога зајмите, ја сам с радошћу спреман да вам будем на услузи са двеста рубаља. Немам толико сад при себи, само стотину, али набавићу их још данас. Ви бисте ме просто увредили, грофе!

— Хвала баћушко — рече гроф, који одмах погоди какви се односи морају међу њима успоставити, па потапша коњичког официра по рамену — хвала. Е па, кад је тако, онда идемо и на бал. А шта сад да радимо? Причај шта има код вас овде у граду. Које су вам лепотице? Ко лумпује? Ко игра карте?

Коњички официр изложи како ће на балу бити безброј лепотица, како највише од свих лумпује срески начелник Колков, који тек што је изабран, само што код њега нема оне праве хусарске смелости, него је онако добричина човек; како од почетка избора овде пева Иљушкинов цигански хор, Стјошка води, и како се сада тамо сви окупљају, почев од самог представника племства.

— А и карта се прилично — приповедао је даље. — Игра Лухнов, дошљак, тај има новаца, и Иљин, улански корнет што станује у соби број осам, и тај много губи. Код њега је већ почело. Играју свако вече, и такав вам је то, грофе, диван младић, кажем вам, тај Иљин: ни трунке тврдичлука — последњу кошуљу ће вам дати.

— Онда хајдемо к њему. Да видимо какав је то свет — рече гроф.

— Хајдемо, хајдемо! Они ће се страшно радовати.

II

Улански корнет Иљин тек што се беше пробудио. Прошлог дана сео је да игра у осам сати увече и играо непрекидно петнаест сати, све до једанаест пре подне. Изгубио је нешто много, али колико баш, није знао, зато што је имао код себе око три хиљаде својих новаца и петнаест хиљада државних, које беше већ давно помешао са својима, па се бојао рачунати, како се не би уверио у оно што је слутио — да већ и од државних недостаје толико и толико. Заспао је скоро у подне и спавао оним тешким сном без снова, како могу да спавају само врло млади људи и после врло крупног губитка. Кад се пробудио у шест сати увече, баш онда кад се гроф Турбин довезао у хотел, па кад је угледао по поду око себе карте, креду и замазане столове насред собе, он се са ужасом сетио јучерашње игре и последње своје карте, пуба, на коме су му однели пет стотина рубаља, али, не верујући још сасвим да је све то стварност, извуче испод јастука новац и стаде га пребројавати. Познао је неке новчанице, које су с пресави-еним рубом или у групама више пута прелазиле из једних руку у друге, сећао се читавог тока игре. Његових три хиљаде није више било, а од државних је недостајало две и по хиљаде.

Улан је играо четири ноћи узастопце.

Путовао је из Москве, где му је био уручен државни новац. У К. га је задржао надзорник, под изговором да нема коња, а у ствари по договору који је постојао давно између њега и закупца гостионице — да све пролазнике задржава по један дан. Улан, млад, весео деран, који тек што беше добио од родитеља у Москви, три хиљаде рубаља да се снабде потребним стварима за службовање у пуку, радовао се што ће остати неколико дана за време избора у К., надајући се да ће се ту дивно провести. Познавао је једнога спахију и његову породицу и спремао се да га обиђе, да се мало поудвара његовим кћерима, кад ли, ето, дође коњички официр ка улану да се упознају, и исте вечери, без икакве зле помисли, састави га са својим познаницима, и Лухновом, и с другим картарошима, у заједничкој сали. Од те вечери заседе улан да игра, и не само што није путовао познатоме спахији, већ се није више ни за коње распитивао, а четири дана није излазио из собе.

Пошто се обуче и попи чај, приђе прозору. Желео ја да оде, да прошета, да би растерао

насртљиве успомене на игру. Обуче шињел и изиђе на улицу. Сунце се беше већ сакрило за беле куће с црвеним крововима; спуштао се мрак. Било је топло. Влажан снег је у крупним пахуљицама тихо падао на прљаве улице. Одједном га обузе неподношљива туга помисливши да је преспавао цео овај дан, који се већ свршавао.

»Дан који прође никада више човек не може вратити«, помисли.

»Упропастио сам своју младост« — рече наједанпут самом себи, не што је стварно мислио да је упропастио своју младост — то му чак ни на памет није падало — него му тако дошла у главу та фраза.

»Шта сад да радим? — размишљао је. — Позајмити од некога новаца и отпутовати.« Некаква госпођа прође тротоаром. »Ала је ова госпођа нека глупача — помисли тек онако. — Узајмити немам од кога. Младост сам своју упропастио.« Он приђе дућанима. На вратима једног стајао је трговац у лисичјој бунди и звао муштерије. »Да не добих осмицу, повратио бих губитак.« Стара просјакиња се вајкала, идући за њим. »Немам од кога да узајмам.« Провезе се некакав господин у бунди од медведине; тамо, ено, стоји стражар. »Шта да урадим, онако, необично? Да пуцам у њих? Не, досадно је! Упропастио сам своју младост. Ах, какви дивни амови онде висе. Да је сести на тројку. Ех, ви, голубићи! Идем кући. Лухнов ће скоро доћи, играћемо карата.« Врати се кући, преброја још једном новац. Не, није се први пут преварио: две хиљаде пет стотина рубаља државних недостаје. »Ставићу прву од двадесетпет, другу на ћошак... на седам група, на петнаест, па на тридесет, па на педесет ... — три хиљаде. Купићу амове и отпутовати. Неће дати, зликовац! Упропастио сам своју младост.« Ето шта се догађало у улановој глави у часу кад Лухнов збиља уђе к њему.

— Шта је, јесте ли давно устали, Михаило Васиљичу? — упита Лухнов, скидајући лагано са свог танког носа златне наочари и чистећи их брижљиво црвеном, свиленом марамицом.

— Не, баш овај час. Одлично сам спавао.

— Допутовао је некакав хусар, одсео је код Заваљшевскога ... зар нисте чули?

— Не, нисам ... А зар још никога нема?

— Свртали су, чини ми се, к Прјажину. Одмах ће доћи.

И збиља, ускоро уђоше у собу: гарнизонски официр, који је увек пратио Лухнова; некакав трговац, Грк, с огромним, кукастим, тамноцрвеним носом и упалим, црним очима; дебели, набrekli спахија, фабрикант ракије, који је по целе ноћи играо увек на просте шансе и по пола рубље. Сви су желели да се што пре почне играти; само главни играчи нису о томе ништа говорили, а нарочито не Лухнов, који је врло мирно приповедао о преварама по Москви.

— Замислите само — говорио је — Москва — првопрестони град, престоница — па иду ноћу с кукама, прерушени као ђаволи, плаше глупу светину, плъчкају путнике — и готово. Како то полиција гледа? Просто несхватљиво.

Улан је пажљиво слушао приповедање о варалицама, али при крају приче устаде и нареди да се донесе карте. Дебели спахија се први изјасни.

— Што да губимо, господо, златно време! На посао, на посао.

— Ви се јуче накуписте оних полурубљића, па вам се допало — рече Грк.

— Збиља, било би већ време — додаде гарнизонски официр.

Иљин погледа у Лухнова. Лухнов је мирно, гле дајући га у очи, настављао причу о варалицама, прерушеним у ђаволе с канџама.

— Хоћете ли држати банку? — упита улан.

— Да није још рано?

— Бјелове! — викну улан, који одједном некако поцрвене — донеси ми ручак... ја још, господо, ништа нисам јео ... донеси шампањца и дај карте! У том уђоше у собу гроф и Заваљшевски. Испостави се да су Турбин и Иљин на служби у истој дивизији. Они се одмах зближише, куцнуше се, испише шампањац и за пет минута били су већ на »ти«. Изгледало је да се Иљин грофу веома допао. Гледајући га, гроф се стално смешкао и задиркивао га због његове младости.

— Ово ти је делија—улан! — говорио је. — А брчине, брчине!

Иљину и оно мало маљца на уснама беше сасвим бело.

— Шта, ви се канда спремате да играте карата? — рече гроф. — Е, Иљине, баш ти желим да добијеш. Ти си, мислим, мајстор! — додаде, смешкајући се.

— Да, спремају се, ето — одговори Лухнов, отварајући пакет карата. — А ви, грофе, зар нећете изволити?

— Не, нећу данас. Иначе бих ја вас све удесио. Кад ја запнем да добијам, нема банке која се неће пољуљати! Немам чиме. Изгубио сам на станици Волочко. Наиђем тамо на неког пешака с прстењем, сигурно нека варалица, тај ме прописно опељешио.

— Зар си дуго тамо на станици седео? — упита Иљин.

— Проседео сам двадесет два сата. Сећаћу се те станице, нека је проклета! Тек, ни надзорник неће заборавити.

— А што?

— Знаш, дођем ја тамо: ето ти надзорника, њушка лоповска, мангупска — нема, каже, коња; а код мене ти је, треба да ти кажем, правило: чим ми кажу да нема коња, ја не скидам бунду, идем

право у надзорникову собу, знаш, не у канцеларију већ к њему у стан, и наређујем да се широм отворе сва врата и оканца на прозорима: смрди, тобоже на ђумур. Е па, и овде исто тако. А сеђаш се већ какви бежу мразеви прошлог месеца — беше сигурно двадесет степени. Надзорник као поче нешто да прича, а ја њега по зубима. Ту ти нека старица, девојке и жене, стадоше вриштати, сподбише лонце, па нагоше да беже у село... А ја пред врата; кажем: коње овамо, да путујем, иначе вас не пуштам док се сви не смрзнете!

— Е, баш је то одличан начин! — рече набрекли спахија, гушећи се од смеха. — То је као кад буба—швабе мразом истерују!

— Само не припазих некако добро, изиђем — а надзорник ми са свим женским стругне. Само ми је бака остала као залог, на пећи: непрестано кија и Богу се моли. После сам већ преговарао: долази надзорник, па ме издалека све наговара да пустим старицу, а ја само Блихера на њега пудам — Блихер одлично хвата надзорнике. Тако нитков не даде коње све до другог јутра. Утолико се довезе тај пешак. Одем у другу собу, па почнемо да играмо. Јесте ли видели Блихера? ... Блихер! ... фју!

Блихер утрча. Играчи се почеше снисходљиво занимати њиме, мада се видело да их је интересовао сасвим други посао.

— Уосталом, господо, што не играте? Молим вас, нећу вам ја сметати. Ја сам, знате, брбљив — рече Турбин — волиш-не волиш је лепа ствар.

Лухнов примаче к себи две свеће, извади огромну мрку лисницу, пуну новца, па је отвори на столу, лагано, као да врши какав свештени обред, извади из ње две стотинарке и стави их под карте.

— Као и јуче, у банци су две стотине — рече поправљајући наочаре и отварајући шпил карата.

— Добро — не гледајући у њега рече Иљин, усред разговора који је водио с Турбином.

Игра поче. Лухнов је играо одмерено, као машина, каткад би се зауставио, лагано нешто записивао или гледао строго преко наочара, говорећи slabим гласом: »Пошаљите.« Најгласније је говорио дебели спахија, резонујући сам са собом гласно, и влажио дебеле прсте, ширећи карте. Гарнизонски официр је ћутећи исцифравао потписе под картом и испод стола завртао мале ћошкове. Грк је седео уз банкара и пратио игру својим упалим црним очима, као да нешто ишчекује. Заваљшевски, стојећи поред стола, одједном би се узрујао, извадио би из џепа петицу или десетицу, покрио је картом, па, лупајући руком по њој, навијао: »Дед, покажи се, седмичице!«, грицао брке, преносио тежину тела час на једну час на другу ногу, црвенео и падао у неки немир, све док карта не би изишла. Иљин је јео телетину с краставцима, која је била постављена поред њега на дивану испуњеном коњском длаком, и, журно бришући руке о капут, бацао карте једну за другом. Турбин, који је испрва седео на дивану, одмах је опазио у чему је ствар. Лухнов никако није гледао у улана, нити му је шта говорио; каткад би само за тренутак управио своје наочари на уланове руке, али су његове карте већином губиле.

— Ех, да ми је тући ову карту — навијао је Лухнов, мислећи на карту дебелог спахије, који је играо све по пола рубље.

— Туците ви ону Иљинову, а шта мене — примети спахија.

И стварно, Иљинове карте су биле тучене чешће него осталих. Он је нервозно цепао под столом тучену карту и дрхтавим рукама бирао другу— Турбин устаде с дивана и замоли Грка да га пусти да седне поред банкара. Грк пређе на друго место, а гроф седе на његову столицу и, не одвајајући очију, поче упорно да посматра Лухновљеве руке.

— Иљине! — рече одједном својим обичним гласом, који је и против његове воље надјачавао све остале — зашто се држиш рутера? Ти не умеш да играш.

— Макако да играм, свеједно је.

— Тако ћеш сигурно изгубити. Дај ја да окренем мало за тебе.

— Не, извини, молим те: ја увек волим сам. Ако хоћеш, играј и ти за себе.

— За себе, рекао сам, нећу да играм; а за тебе бих хтео. Љутим се што губиш.

— Ето, ваљда судбина!

Гроф заћути и, наслонивши се на лакат, продужи исто онако упорно да гледа у банкарове руке.

— Рђаво! — проговори гласно и отегнуто. Лухнов се осврте на њега.

— Рђаво, рђаво! — рече опет, још јаче, гледајући Лухнову право у очи.

Игра се настављала.

— Не-ва-ља! — рече опет Турбин, тек што је Лухнов тукао једну јаку Иљинову карту.

— Шта је, грофе, шта вам се то не свиђа? — учтиво и хладнокрвно упита банкар.

— А, ето, то што ви Иљину пропуштате мале улоге, а крупне тучете. Ето шта је рђаво.

Лухнов направи раменима и обрвама лак покрет, који је изражавао савет да се у свему ваља покоравати судбини, па настави да игра.

— Блихер фју! — повика гроф устајући. — Држ' га! — додаде брзо.

Блихер удари леђима у диван и замало што не сруши гарнизонског официра, искочи отуда и притрча своме господару, па стаде да режи, одмеравајући све и машући репом, као да пита: »Ко се ту

не зна понашати? А?»

Лухнов остави карте и одмаче се заједно са столицом у страну.

— Овако се не може играти — рече. — Ја псе страшно мрзим. Каква је то игра, кад доведу читав чопор паса.

— Особито оваквих паса: ови се зову, чини ми се, пијавице — повлађивао је гарнизонски официр.

— Па шта је, хоћемо ли да играмо, Михаилу Васиљичу, или нећемо? — рече Лухнов домаћину.

— Молим те, грофе, немој да нам сметаш — обрати се Иљин Турбину.

— Дођи мало овамо — рече Турбин, узе за руку Иљина и оде с њиме иза преграде.

Отуда су се потпуно јасно чуле грофове речи, говорио је својим обичним гласом. А глас му беше такав да се увек могао чути и у трећој соби.

— Јеси ли пошашавио, шта ли ти је? Зар не видиш да је онај господин с наочарима варалица прве врсте?

— Ех, остави! Шта ти то говориш!

— Нема ту »остави«, него прекидај, ја ти кажем. Мени лично било би свеједно. Другом приликом бих те ја и сам очерупао; али ето, некако ми жао што ћеш баш ти да заглавиш. Да немаш при себи државних новаца ...

— Не; откуда ти само то паде на памет?

— Ја сам, брате, и сам том стазицом трчао, па знам све вараличке смицалице: кажем ти, онај у наочарима, то ти је варалица. Престани, молим те. Ја те молим као другара.

— Хајде, добро, само још једном да се подели, па ћу прекинути.

— Знам ја каква ће та једна бити; добро, видећемо.

Врате се натраг. Код тога дељења Иљин покрије толико карата и толике му буду тучене да изгуби веома много.

— Сад, баста! Хајдемо.

— Не, ја већ не могу; остави ме, молим те — рече озлојеђено Иљин, мешајући савијене карте и не гледајући Турбина.

— Па нек те ђаво носи! Онда губи насигурно, ако ти се баш хоће, а ја немам више времена Заваљшевски, хајдемо представнику племства

И они изиђоше. Сви су ћутали, и Лухнов није делио све док се нису у ходнику изгубили звуци њихових корака и Блихерових канца.

— Ала је овај бандоглав! — рече спахија кроз смех.

— Е па, сад више неће сметати — додаде гарнизонски официр хитро и још увек шапатом.

И игра се настави.

IV

Музиканти, иначе кућна чељад представника племства, стајали су у бифеу који је услед бала био распремљен, са засуканим рукавима, па на дати знак, засвираше старинску полонезу »Александар, Јелисавета«, и уз блиставу и меку светлост воштаних свећа великом паркетираним двораном почеше достојанствено и лагано пролазити: јекатерински генерал—губернатор, са звездом, подруку с мршавом госпођом представника племства, представник племства подруку с губернаторком, итд. — губернијске власти у разним комбинацијама и пермутацијама, кад у дворану уђе Заваљшевски — у плавом фраку с огромним оковратником и с буфовима на раменима, у дугим чарапама и плитким ципелама, ширећи око себе мирис парфема од јасмина, којим беше издашно попрскао брке, прслук и марамицу — заједно с хусаром — лепотаном у плавим утегнутим јахаћим панталонама и црвеној долами са златним везом, на којој је висио крст Св. Владимира и колајна за 1812. годину. Гроф није био високог раста али је имао ванредан, леп стас. Светлоплаве и ванредно сјајне очи и доста дуга, тамноруса коса, која се таласала у густим увојцима, давали су нарочити вид његовој лепоти. На балу се очекивао његов долазак: лепи младић, који га је видео у хотелу, беше већ то саопштио представнику племства. Та вест је изазвала различите утиске, који углавном нису били баш најповољнији. »Тај деран ће нас још исмејати« — мислиле су старице и мушкарци. »А шта, ако ме отме?« — помишљаху мање или више младе жене и девојке.

Чим се заврши полонеза и парови се међусобно поздравише поклонима, жене се опет одвојише са женама а мушкарци с мушкарцима, Заваљшевски, срећан и поносан, поведе грофа домаћици. Домаћица се, осећајући неку унутрашњу зебњу да јој тај хусар не приреди ту пред свима какав скандал, окрете гордо и презриво па рече: »Врло ми је мило, надам се да ћете играти« — па га погледа с неповерењем и изразом који је значио: »Е, ако увредиш даму, онда си баш потпун нитков.« Гроф је ипак ускоро тукао то неповерење својом љубазношћу, пажњом и дивном, веселом спољашњошћу, тако да је већ пет минута касније израз домаћичиног лица, говорио свим присутнима: »Знам ја како треба са оваквом господом: он је сад схватио с ким разговара. Видећете да ће се цело вече мени удварати.« У том приђе грофу и губернатор, који је познавао његовог оца, благонаклоно га

одведе у страну и поразговара с њиме, што још више умири губернијску публику и уздиже грофа у њеним очима. Затим Заваљшевски одведе грофа да га представи својој сестри — младој, пуначкој удовици, која је својим крупним, црним очима пиљила у грофа још откако је овамо стигао. Гроф замоли удовицу да одигра с њиме валс, који музиканти засвираше баш у том тренутку, и својом вештом игром сад већ коначно разби опште предубеђење.

— Баш мајсторски игра! — рече дебела спахиница, пратећи ноге у плавим чакширама које су промицале двораном, и поче бројати у себи један два, три; један, два, три ... — Мајстор!

— Како везе, како само везе — рече друга дошљакиња, која је, по мишљењу губернијског друштва имала лош тон — и како само не закачи мамузом! Чудновато, веома је вешт!

Својом вештином у игрању гроф беше бацио у засенак три најбоља играча у губернији: и високог, белоког губернаторовог ађутанта, који се одликовао својом брзином у игри и тиме што је даму држао врло близу, и коњичког официра, који се истицао грациозним њихањем док је играо валс, и честим, али лаганим куцањем петом, и још једног цивила, о ком су сви тврдили да, иако није велике памети, ванредно игра и да је душа свих балова. И збиља, тај цивил је од почетка до краја бала ангажовао све даме, по реду којим су седеле, није ни на часак престајао да игра, само би се каткад зауставио да обрише већ потпуно мокро батистаном марамицом уморно али весело лице. Гроф је сву тројицу бацио у засенак и играо је с три најглавније даме: с високом — богатом, лепом и глупом, са средњом — мршавом, не много лепом, али дивно обученом, и с малом — ружном, али веома паметном дамом. Играо је и с другима, са свима лепушкастима, а лепушкастих је било много. Али удовица, сестра Заваљшевског, допала се грофу највише: с њом је играо и кадрил и екосез и мазурку. Почео је тако што јој је код кадрила направио много комплимената, упоређујући је с Венером, и с Дијаном, и с ружом, и с још некаквим цветом. На све те галантности удовичица је само сагибала бели вратић, обарала поглед, гледала у своју белу муслинску хаљину или преметала лепезу из руке у руку. Кад би проговорила: »Оставите, грофе, ви се шалите« — и сл., њен мало грлени глас је звонио тако наивном простодушношћу и смешном глупошћу, да би човек, гледајући је, збиља помислио да то није жена, него цвет, и то не ружа, већ неки дивљи бело—ружичасти, раскошни цветак без мириса, који је израстао сам из девичанског снежног наноса у некој веома далекој земљи.

Ова наивност и одсуство сваке конвенционалности спојени са свежом лепотом деловали су на грофа тако чудно да му је неколико пута за време пауза у разговору, док јој је ћутећи гледао у очи или посматрао дивне линије руку и врата, долазила у главу снажна жеља да је одједном зграби и пољуби, да се морао озбиљно савлађивати. Удовица је са задовољством опажала утисак који је изазивала, али ју је нешто у грофовом понашању почело бацати у бригу и плашити, иако је млади хусар, поред улагивачке љубазности, показивао још и — по данашњим појмовима — сладуњава поштовање. Трчао је да донесе оранжаду, дизао марамицу, истраго столицу из руке некаквом скрофулозном младићу, који је такође хтео да је послужи, како би јој је брже донео, итд.

Приметивши да великосветска галантност онга времена слабо делује на његову даму, покуша да је засмеје, приповедајући јој занимљиве анегдоте: уверавао ју је да би био спреман, само ако она нареди, да одмах дуби на глави, да кукуриче као петао, да скочи кроз прозор или да се баци у воду кроз рупу у леду. То је потпуно успело: удовица се развеселила и смејала се све некако у преливима, показујући дивне беле зубиће, и била је савршено задовољна својим кавалјером. Она се, пак, грофу из часа у час све више и више свиђала, тако да је при крају кадрила био у њу искрено заљубљен.

Кад је после кадрила удовици пришао њен давнашњи, осамнаестогодишњи обожавацац, син најбогатијег спахије, који није био у служби, онај исти скрофулозни младић што му је Турбин истраго стрлицу, она га је примила врло хладно и на њој се није могло запазити ни десети део оне збуњености коју је осећала у друштву с грофом.

— Лепи сте ми ви — рекла му је, гледајући у исто време Турбинова леђа и несвесно размишљајући колико ли је аршина златног гајтана отишло на цео мундир — лепи сте ми: обећали сте да ћете свратити по мене да се извеземо и да ћете ми донети бомбона.

— Та долазио сам, Ана Фјодоровна, а вас више није било код куће, и оставио сам вам најфиније бомбоне — рече младић веома танким гласићем, мада је био доста висока раста.

— Увек ви нађете изговоре! Не требају ми ваше бомбоне. Не мислите, молим вас...

— Ја већ видим, Ана Фјодоровна, како сте се ви према мени изменили, а знам и зашто. Само, то није лепо — додаде он, али очигледно није могао да доврши оно што је хтео да каже, од неког снажног унутрашњег немира, од ког су му чудно и веома брзо дрхтале усне.

Ана Фјодоровна га није слушала и погледом је и даље пратила Турбина.

Представник племства, домаћин куће, величанствено дебео, безуб старац, приђе грофу, узе га под руку и позва у кабинет да пуши и, ако изволи, попије штогод. Чим Турбин изиђе, Ана Фјодоровна осети да у сали нема више апсолутно шта да ради, и, ухвативши подруку стару, мршаву девојку, своју пријатељицу, изиђе с њом у тоалет.

— Дакле, шта је? Је ли пријатан? — упита госпођица.

— Само страшно наваљује — одговори Ана Фјодоровна, прилазећи огледалу и огледајући се.

Лице јој засветле, очи јој се насмејаше, она чак поцрвене и одједном се, подражавајући

балетским играчицама које је видела ових избора, заврте једној нози, а затим се насмеја својим грленим, али пријатним смехом, па сави ноге у коленима и, шта више, поскочи.

— Видиш ти њега! Молио ме да му дам нешто за успомену — рече пријатељици — али неће добити ни-и-шта — запева последњу реч и подиже прст у гласе-рукавици, дугој до лакта...

У кабинету, куда је представник племства одвео Турбина, било је разних врста вотке, ракије с разним воћем, закуске и шампањца. У дуванском диму су седели и ходали племићи, разговарајући о изборима.

— Кад га је целокупно благородно племство нашег среза почастило својим избором — говорио је новоизабрани срески начелник, који се беше већ поштено напио — он није смео изостати, никако није смео ...

Грофов долазак прекиде разговор. Сви се стадоше с њим упознавати, а срески начелник му је нарочито дуго обеа рукама стезао руку и молио неколико пута да га не одбије и да после бала с њима у друштву пође у нову крчму, где певају Цигани и где ће он да части племиће. Гроф обећа да ће сигурно доћи и испи с њиме неколико чаша шампања.

— А што ви, господо, не играте? — упита пре него што ће изићи из собе.

— Ми нисмо играчи, грофе — одговори, смејући се, начелник — више смо за вино ... Него, уосталом, све је ово расло на моје очи, грофе, све те госпођице! Онако, који пут заиграм и ја мало екосоз, грофе ... још могу, грофе...

— А сад хајде да мало поиграмо — рече Турбин — да се мало расположимо пре него одемо Циганима.

— Па добро, хајдемо, господо! Да развеселимо домаћина.

И три племића, који су од самог почетка бала пили у кабинету, зајапурених лица, навукоше, ко црне а ко свилене плетене рукавице, и већ се упутише с грофом према дворани, кад их заустави скрофулозни младић и, сав блед и једва се уздржавајући да не заплаче, приђе Турбину.

— Ви мислите, гроф сте, па можете да се гурате као на вашару — рече, тешко дишући — зато што је то неуљудно...

И усне, које против његове воље почеше да дрхте наново зауставише бујицу речи.

— Шта? — викну гроф и одједном се намргоди. — Шта... Балавац — Узвикну, зграби га за руку и тако је стеже да младићу крв појури у главу, не толико од љутње, колико од страха. — Шта, хоћете ли на пиштоље? Онда вам стојим на располагању.

Тек што је Турбин пустио младићеве руке, које је тако снажно држао, два племића одмах ухватише младића под мишке и одвукоше га према стражњим вратима.

— Шта вам је, јесте ли полудели? Ви сте се сигурно напили. Да вам ово татица чује. Шта је с вама? — говорили су му они.

— Не, нисам се напио, него се он гура и не извињава се. Он је свиња! Ето шта је! — цвилио је младић, који се беше већ сасвим расплакао.

Међутим, нико се није обзирао на то, већ га одведоше кући.

— Маните га, грофе! — наваљиваху на Турбина начелник и Завалъшевски са своје стране. — Та он је дете, њега још туку код куће, та тек му је шеснаест година. И шта му би, несхватљиво просто. Која га мува ујезде? А отац му је тако угледан човек, наш кандидат.

— Па нека га ђаво носи, ако неће ...

И гроф се врати у дворану и, као и пре, узео весело да игра екосез са лепушкастом удовицом, а смејаше се од свег срца посматрајући кораке које су изводила господа што су дошла с њиме из кабинета, па онда прасну у такав смех да се чуло по целој дворани кад се начелник оклизну и, колико је дуг, тресну међу играчима.

V

Док је гроф одлазио у кабинет, Ана Фјодоровна је пришла брату и, досетивши се некако да треба да се претвара као да је гроф веома мало занима, поче распитивати: »Какав је оно хусар што је са мном играо? Реци ми, брацо.« Коњички официр објасни сестри, колико је умео, како је то велик човек, тај хусар, и уз то јој исприча да се гроф овде задржао, само због тога што су му у путу украли новац, и да му је он позајмио сто рубаља, али да је то мало, па не би ли му сестрица могла узјамити још двеста рубаља: само Завалъшевски је молио да она о томе никоме, а нарочито грофу, не говори ништа. Ана Фјодоровна обећа да ће му послати још данас и да ће ствар држати у тајности али јој се, док су играли екосез, ужасно прохте да сама понуди грофу да му узјами новаца колико буде хтео. Дуго се скањивала, црвенела и, најзад силећи саму себе, пређе овако на ствар:

— Мени је браца говорио да вам се на путу, грофе, догодила несрећа и да сад немате новаца. Ако су вам потребни, не би ли хтели узети од мене. Мени би било веома драго.

Али, кад то изговори, Ана Фјодоровна се наједанпут нечега уплаши и поцрвене. Са грофовог лица зачас несташе свако расположење.

— Ваш браца је будала! — рече он оштро. — Вама је познато, кад мушкарац мушкарца увреди, онда се туку пиштољима; а знате ли ви шта се ради кад жена увреди мушкарца?

Сиротој Ани Фјодоровној поцрвенеше уши и врат од нелагодности. Она пониче и не одговори.

— Жену онда пољубе пред свима — рече јој гроф тихо, надневши јој се над уво. — Дозволите ми да вам бар руку пољубим — додаде сасвим тихо, после дугог ћутања, сажаливши се због збуњености своје даме.

— Ах, само не сада — рече Ана Фјодоровна, уздишући дубоко.

— Па онда када? Ја сутра рано путујем... А то сте ми ипак дужни.

— Е, онда, значи, није могуће — рече Ана Фјодоровна и осмехну се.

— Само ви мени допустите да нађем могућност, да вас данас још видим, да вам пољубим руку. Ја ћу већ ту могућност наћи.

— Како ћете је наћи?

— То није ваша ствар. Да бих видео вас, за мене је све могуће ... Дакле, пристајете?

— Добро.

Екосез се заврши; затим се играла мазурка, у којој је гроф изводио права чуда, хватао марамице, клечао на једном колону и звецкао мамузама некако нарочито, по варшавски, тако да су сви старци устали од бостона и дошли у дворану да гледају, а коњички официр, најбољи играч, признаде да је побеђен. Вечераше, одиграше још један гротеск и почеше се разилазити. Гроф цело време није скидао очију са удовице. Он се није претварао кад је тврдио да би ради ње био спреман да се баци под лед. Беше ли то каприз, или љубав, или упорност, али те вечери сва његова душевна снага беше усредсређена у једну жељу: да је види и воли. Чим опази да се Ана Фјодоровна прашта од домаћице, он истрча у вестибил, а отуда, без бунде, у двориште, према месту где су стајале кочије.

— Кочије Ане Фјодоровне Зајцове! — викну он. Високе каруце за четворо с фењерима кретоше се с места и пођоше ка трему. — Стој! — викну он кочијашу, по снегу до колена трчећи ка каруцама.

— Шта треба? — одврати кочијаш.

— Треба да седнем у кола — одговори гроф, отварајући враташца и покушавајући да уђе док су се кочије још кретале. — Стој, сотоно, кад ти кажем! Будало!

— Стани, Васка! — викну кочијаш форајтеру⁹⁵ и заустави коње. — Како то, ви навалили да уђете у туђа кола? То је госпође Ане Фјодоровне кочија, није то кочија вашег господства.

— Ћути већ једном, букване! Ево ти рубља па силази, затвори враташца — рече гроф. Али како се кочијаш није мицао, он сам подиже лествице и, отворивши прозорче, некако залупи врата. У колима, као уопште у свим старим кочијама, особито ако су тапациране жутиим брокатом, мирисало је на трулеж и нагореле чекиње. Грофу су ноге до колена биле у снегу који се топио и веома су зебле, јер је био у танким чизмама и чакширама, а и цело тело му је прожимала зимска хладноћа. Кочијаш је гунђао на боку и изгледа спремао се да сиђе. Али гроф није ништа ни чуо ни осећао. Лице му је пламтело, а срце силно лупало. Он се грчевито ухвати за жути каиш, наже се кроз бочни прозор и сав живот му се усредреди само на очекивање. То очекивање није дуго трајало. Из трема викнуше: »Кочије госпође Зајцове«, кочијаш дрмну узде, каруце се зањихаше на високим федерима, осветљени кућни прозори промакоше један за другим мимо окана на кочијама.

— Пази, хуљо, ако кажеш лакеју да сам ја овде — рече гроф кочијашу, нагињући се кроз предње прозорче — истући ћу те, а ако не кажеш, даћу ти још десет рубаља.

Тек што стиже да спусти завесу на прозорчету кад се каруце опет јаче зањихаше и стадоше. Он се стисну у угао, престаде да дише, чак зажмури толико се бојао да се његова страсна жеља из било ког узрока не оствари. Враташца се отворише, лествице се, клепећући, спустише једна за другом, зашуста женска хаљина, у загушљива кола продре мирис парфема од јасмина, хитре ножице устрчаше уз лествице, и Ана Фјодоровна, закачивши грофа по нози скутом отворене бунде, ћутећи, али тешко дишући, спусти на седиште поред њега.

Да ли га је видела или не, то не би нико могао погодити, па ни сама Ана Фјодоровна, али кад је он узе за руку и рече: »Ево, сад ћу ипак пољубити вашу ручицу« — на њој се видело врло мало страха, ништа није одговорила, већ му је оставила руку, коју он покри пољупцима и далеко изнад рукавице. Кочије кретоше.

— Реци ми штогод. Љутиш ли се? — упита он.

Она се ћутећи приби у свој угао, па одједном, ко зна зашто, заплака и сама спусти главу на његове груди.

VI

Новоизабрани срески начелник са својим друштвом, коњички официр и друга племићи одавно су већ слушали Цигане и пили у новој крчми кад им се придружио и гроф, у бунди од медведине, покривеној тамноплавом чојом, која је некада припадала покојном мужу Ане Фјодоровне.

— Баћушка, ваша светлости! Никад да вас дочекамо! — рече разроки, црни Циганин, показујући своје сјајне зубе, а беше изишао пред грофа чак у трем и одмах скочио да му помогне да

⁹⁵ Јахач предњег коња у четворопрегу (прим. прев.).

свуче бунду. — Још од Лебеђана вас нисмо видели. Стјоша се просто разболела чезнући за вама ...

Стјоша, витка, млада Циганчица, с тамним руменилом на мрком лицу, са сјајним, дубоким, црним очима, осенченим дугим трепавицама, истрча такође да га дочека.

— О грофићу, голубићу, злаћани, каква радост! — поче Циганчица кроз зубе, весело се смешећи.

Истрчао беше и сам Иљушка у сусрет, правећи се да је веома обрадован. Старице, жене, девојке, све поскака с места и опколи госта. Неко се својата кумством, неко братством.

Турбин изљуби све младе Циганке у уста, старице и мушкарци љубљаху њега у раме или у руку. И племићи се беху такође веома обрадовали његовом доласку, тим пре што је расположење, пошто је било достигло свој врхунац, већ почело да јењава; сви су помало осећали презасићеност; вино, изгубивши узбудљиво деловање на живце, само је теретило желудац. Сви беху већ испуцали своје џебане беса, и гледајући се, осећали су једни према другима равнодушност или досаду; све песме су већ биле отпеване и измешане у свим главама, остављајући утисак буке и разузданости. Ма шта чудновато или бесно ко урадио, сви би помислили да ту нема ничег дражесног ни смешног.

Начелник, који је на незгодан начин лежао на поду поред ногу некакве старице, и није више ни на шта личио, забатрга ногама и повика:

— Шампањца! ... дошао је гроф! ... Шампањца ... дошао је ... дедер, шампањца! ... напунићу каду шампањцем и купаћу се у њему... Господо племићи, волим благородно племићко друштво ... Стјошка! певај Стазицу.

Коњички официр беше такође накресан, али на други начин. Он је седео на дивану у углу, сасвим припијен уз високу, лепу Циганку Љубашу, па је осећајући како му пиће замагљује очи, трептао је, махао главом и, понављајући све једне те исте речи, шапатам наговарао Циганку да бежи некуд с њим.

Љубаша га је слушала са осмехом, као да је оно што јој он говори врло весело и, у исто време, мало жалосно, бацала каткад погледе на свог мужа, зрикавог Сашку, који је стајао иза столице преко пута ње, и одговарајући на љубавне изјаве коњичког официра, нагињала му се над ухо и молила га да јој купи мириса и траку, али кришом да остали не опазе.

— Урра! — повика коњички официр кад је гроф ушао.

Лепи младић, забринута изгледа, брижљиво и чврстим корацима ходао је тамо-амо по соби и певушио мелодије из »Побуне у сарају«.

Стари отац породице, кога су Циганкама домамили господа племићи молбама и наваљивањима, говорећи му да ће се без њега све растурити, па да је боље онда и не ићи тамо, лежао је на дивану, где се свалио чим су стигли, и нико није на њега обраћао пажњу. Некакав чиновник, који беше такође ту, свукао фрак, сео на сто, по турски, разбарушио ко су, и тиме доказује како силно банчи. Чим гроф уђе, он откопча оковратник на кошуљи и поисправи се још боље на столу. Уопште, грофовим доласком пијанка оживе.

Циганке, које се беху размилеле по соби, седоше опет у круг. Гроф узме Стјошу, прву певачицу, себи на крило и нареди да се донесе још шампања.

Иљушка стаде с гитаром пред певачицу, и отпоче пљаска, тј. циганске песме: »Идем ли улицом«, »Еј, ви, хусари ...«, »Чујеш, разумеш ...« итд., познатим редом. Стјошка је лепо певала. Њен гипки, звучни контралт који као да се изливао из самих груди, њени осмеси уз песму, насмејане, страсне очице и ножица којом је нехотично ударала по такту песме, њено лудо подврискивање пре но што треба да прихвати хор — све је то трзало у човеку неку звучну жицу, која иначе ретко трепери. Видело се да она цела живи у свакој песми коју пева. Иљушка је смехом, леђима, ногама, целим бићем изражавајући осећање за песму, пратио на гитари, гутао очима и пажљиво, брижљиво спуштао и дизао главу по такту песме, као да је сад слуша први пут. Затим би се, код последње отегнуте ноте, наједанпут исправљао и, са осећањем као да на свету нема никог над њим, одлучно бацао гитару ногом у вис, превртао је, лупкао ногом, тресао косом и мргодно се освртао на хор. Целим телом од главе до пете почео би да игра, сваком жилицом ... А у ваздуху се преливало двадесет енергичних, снажних гласова, од којих се сваки старао да што чудноватије, што необичније прати оног другог. Старице су поскакивале на столицама, машући марамицама и кезећи зубе, поцикивале складно и у такту — једна јаче од друге. Стојећи иза столица, басови су брујали, наклонивши главе и напрегнувши вратове.

Кад би Стјоша изводила високе ноте, Иљушка би јој принео гитару ближе, као да хоће да јој помогне, а лепи младић би у заносу викнуо да то сад иду молови.

Кад засвираше за игру и кад, тресући раменима и грудима, Дуњаша прође, па, разигравши се пред грофом, отплови даље, Турбин ђипи с места, одбаци мундир и, оставши само у црвеној кошуљи, бесно заигра с њоме у истом складу и такту, изводећи ногама такве мајсторије да су се Цигани само погледали и осмехом повлађивали.

Начелник седе по турски, удари се шаком по прсима и викну: »Виват!«, а затим ухвати грофа за ногу и поче да прича како је имао две хиљаде рубаља, а сад му остало још свега пет стотина, и како може учинити све што хоће, само ако гроф дозволи. Стари отац породице беше се пробудио и хтео да оде; али га не пустише. Лепи младић молио је једну циганку да одигра с њиме валс. Коњички

офицер, хотећи да се похвали како је добар с грофом, устаде из свога угла и загрли Турбина.

— Ах, ти, голубићу мој! — рече — зашто си оно пре отишао од нас! А? — Гроф је ћутао, очигледно мислећи о нечем другом. — Куда си се возио? Ах ти обешенежаче, грофе, знам ја већ где си био!

Турбину се некако не допаде та интимност. Он ћутећи и без осмеха погледа коњичког официра у лице и упути му такву страшну и грубу псовку, да се овај ожалости и дуго није знао како да схвати такву увреду: као шалу или као збиљу. Најзад реши да је прими за шалу, осмехну се и пође опет к својој Циганки, уверавајући је да ће се неизоставно оженити њоме после Ускрса. Запеваше другу песму, па трећу, заиграше још једном, отпеваше здравице, и свима је и даље изгледало весело. Шампању никад краја. Гроф је пио много. Очи као да му беху застрте влагом, али се није клатио, играо је још боље, говорио сигурно, и чак је и сам врло лепо помагао хору и пратио Стјошу кад је певала »Нежни немир пријатељства«. Усред игре, трговац, газда крчме, дође да моли госте да пођу по кућама, јер је већ скоро три сата ујутру.

Гроф зграби трговца за јаку и нареди му да игра с чучњевима. Трговац се противио. Гроф узе флашу шампања, преврну трговца главачке, нареди да га тако придрже, и, уз општи грохотан смех, полако изли на њега читаву боцу.

Већ је свитало. Сви сем грофа беху бледи и изнурени.

— Ипак ми је време, морам у Москву — рече он одједном и устаде. — Хајдемо, децо, сви к мени. Отпратите ме ... па ћемо чај попити.

Пристадоше сви, осим спахије, који је спавао и који тако и остаде, збише се у троје саонице, које су стајале пред улазом, и одвезоше се у хотел.

VII

— Прежи! — викну гроф, улазећи у заједничку хотелску дворану са свима гостима и с Циганима. — Сашка! Не ти, Циганине, већ онај мој Сашка, реци надзорнику да ћу га тући ако да лоше коње. И чаја нам донеси! Завалшевски, погледај ти око чаја, а ја одох Иљину, да видим шта је с њим — додаде Турбин и изиђе у ходник, па се упути у уланову собу.

Иљин тек што беше свршио картање; пошто је изгубио све до последње паре, лежао је потрбушке на дивану од подеране длакаве тканине, из кога је чупао длаку по длаку, стављао у уста, прегризао и испљувавао. Две лојане свеће, од којих једна беше догорела већ до папира, стајале су на карташком столу, претрпаном разбацаним картама, и немоћно се бориле с јутарњом светлошћу што је продирала кроз прозоре. У улановој глави није било никаквих мисли: нека густа магла карташке страсти прекривала је све његове духовне моћи; чак се није ни кајао. Покушао је једном да мисли о томе шта сад да ради, како да путује без пребијене паре, како да подмири петнаест хиљада прокоцканог државног новца, шта ће рећи командант пука, шта ће му рећи мајка, шта ће рећи другови — па га је обузео такав страх и такво гађење према самом себи, да је, тражећи некакав заборав, устао и почео да хода по соби, старајући се да гази само по пукотинама између дасака; затим се наново поче присећати свих најситнијих околности у току игре: сасвим јасно замисли као да већ враћа изгубљено и скида деветку, ставља на краља пика две хиљаде рубаља, десно пада дама, лево пуб, десно краљ каро — и све је пропало; а да је шестлица десно, а краљ каро лево, онда би све повратио, ставио би још једном све на пет и добио чистих петнаест хиљада, купио би од команданта пука једног јахаћег, и још пар коња, купио би фијакер. Па шта онда још? Да, била би то дивна, дивна ствар.

Он опет леже на диван и стаде да гризе длаке.

»Зашто то певају неке песме у соби број седам? — помисли. — То се сигурно код Турбина забављају. Да ли да пођем тамо, па да се својски напијем?«

У тај мах уђе гроф.

— Шта је, све си спискао, је ли бато? — викну он.

»Претвараћу се као да спавам — помисли Иљин — иначе бих морао ту да разговарам с њим, а мени се већ тако дрема.«

Ипак Турбин приђе к њему и помилова га по глави.

— Па шта је, драги пријатељу, јеси ли се уплаткао, изгубио? Говори!

Иљин није одговарао. Гроф га дрмну за руку.

— Изгубио сам. А шта се тебе тиче? — промрмља Иљин поспанним, равнодушно-незадовољним гласом, не мичући се с места.

— Све?

— Па да. Чудна ми чуда! Све. Шта је тебе брига?

— Слушај, кажи ми истину, као другу — рече гроф, под утицајем попивеног вина расположен за нежности, па узе и даље миловати младића по коси.

— Збиља, заволео сам те. Реци истину: ако си изгубио државно, ја ћу те извући: иначе ће доцкан бити ... Је ли било државних новаца?

Иљин ђипи с дивана.

— Ако већ хоћеш да говорим, онда немој да разговараш са мном, зато што ... и, молим те,

немој са мном да разговараш... куршум у челу, ето шта ми је остало, једино! — рече он са истинским очајањем, зари главу у руке и бризну у плач, иако је минут пре тога најмирније размишљао о јахаћим коњима.

— Ех, ти, лепото-девојко! Па, коме се то није догађало! Никаква несрећа: све ћемо још, ваљда, поправити. Причекај ти мене ту.

Гроф изиђе из собе.

— Где овде станује Лухнов, спахија? — упита собара.

Собар се понуди да отпрати грофа. Гроф, упркос лакејевој примедби да је господин тек сад дошао и да се изволи свлачити, уђе у собу. Лухнов је у халату седео за столом и пребројавао неколико свежејева новчаница што су лежале пред њим. На столу је стајала боца рајнског вина, које је он веома волео. Добио човек на картама, па дозволио себи то задовољство. Лухнов погледа грофа хладно, строго, преко наочара, као да га не познаје.

— Изгледа да ме не познајете? — рече гроф, прилазећи одлучним корацима столу.

Лухнов познаде грофа и упита:

— Шта извољевате?

— Хтео бих мало да играм карата с вама — рече Турбин и седе на диван.

— Сада?

— Да.

— Други пут врло радо, грофе, а сад сам уморан и спремам се да спавам. Извољевате ли мало вина? Добро је винце.

— А ја сада хоћу мало да поиграм.

— Нисам расположен данас више да играм. Можда би хтео неко од господа, а ја, грофе, нећу! Ви ми, молим вас, опростите.

— Дакле, нећете?

Лухнов направи раменима покрет који је изражавао жаљење што не може да испуни грофову жељу.

— Баш никако нећете? Опет исти покрет.

— А ја вас јако молим... Дакле, хоћете ли да играте?...

Ћутање.

Хоћете ли да играте? — поново упита гроф. — Пазите.

Исто ћутање и брз поглед преко наочара на грофово лице, које се почело мрштити.

— Хоћете ли да играте? — снажним гласом повика гроф, ударивши руком по столу тако да боца с рајнским вином паде и разли се. — Та ви сте непоштено добили! Хоћете ли да играте? Трећи пут вас питам.

— Рекао сам да нећу. То је, збиља, чудно, грофе! Није нимало пристojно доћи човеку тако и стављати му нож под грло — примети Лухнов, не подижући погледа.

Настаде кратко ћутање, за то време је грофово лице постајало све блеђе и блеђе. Одједном страховит ударац у главу ошамути Лухнова. Он паде на диван, старајући се да привуче новац, и закрешта тако оштрим и очајним гласом какав човек не би очекивао од њега судећи према његовој увек мирној и увек импозантној појави. Турбин купи остали новац који је лежао на столу, одгурну слугу што беше утрчао да помогне господару, и брзим корацима изиђе из собе.

— Ако желите сатисфакцију, ја вам стојим на располагању; бићу у својој соби још пола сата — добаци гроф, повративши се к Лухновљевим вратима.

— Лупежу! Разбојниче! ... — чуло се из врата. — Ја ћу вас пред кривични!

Иљин је као и пре лежао у својој соби на дивану, не обративши никакву пажњу на грофова оћања да ће га извући, и гушио се у сузама очајања. Није се могао ослободити свести о стварности гроф нежношћу и саучешћем беше у њему и кроз ону чудну збрку осећања, мисли и успомена што су му биле испуниле душу. Младост, пуна нада, част, друштвени углед, маштања о љубави и пријатељству — све беше заувек изгубљено. Врело суза беше већ почело да сахне, и све више и више га је обузимало сувише мирно осећање очајања, пажња му се поче све чешће и чешће заустављати на мисли о самоубиству не изазивајући ни одвратност ни ужас. У томе се зачуше чврсти грофови кораци.

На Турбиновом лицу су се још видели трагови срџбе, руке су му још помало дрхтале, али му у очима блистаху добродушна радост и задовољство самим собом.

— Ето ти! Повратио си све — рече, бацајући на сто неколико свежејева новчаница. — Преброј, је ли све? Па дођи што пре у заједничку дворану, ја ћу убрзо на пут — додаде затим, тобоже не опажајући страшно узбуђење, радост и захвалност који се огледаху на улановом лицу, и, звиждућући некакву циганску песму, изиђе из собе.

VIII

Сашка, притегнувши појас, јави да су коњи готови, али захтеваше да се најпре оде и узме грофов шињел, који, вели, вреди с оковратником триста рубаља, а да се ова гадна плава бунда врати

оном неваљалцу који ју је код старешине заменио за шињел; али Турбин рече да шињел не треба тражити, и оде у своју собу да се пресвуче.

Коњички официр је непрестано шуцао и ћутке седео поред своје Циганке. Начелник је наручио вотке, па је звао сву господу да сада пођу к њему на доручак, и обећавао да ће обавезно и његова жена играти са Циганкама. Лепи младић је дубоко-мислено тумачио Иљушки да је у клавиру више душе, и да се на гитари не могу узимага молови. Чиновник је сетно пио чај у углу и као да се при дневној светлости стидео своје развратности. Цигани су се међу собом препирали на свом језику и остајали при томе да господи треба отпевати још коју здравицу, чему се противила Стјоша, тврдећи да ће се расрдити барорај (на циганском, гроф или кнез или, тачније, велики господар). Уопште, код свих већ догореваше последња искра раскалашности.

— Е, за растанак још једну песму, па свако својој кући — рече гроф, свежији, веселији и лепши но икад, улазећи у дворану у путничком оделу.

Цигани наново поседаше у круг и баш хтедоше да запевају, уђе Иљин са свежњем новчаница у руци и одазва грофа у страну.

— Ја сам имао свега петнаест хиљада државних, а ти си ми дао шеснаест хиљада и триста — рече. — Ово је, свакако, твоје.

— Сјајно! Дај овамо!

Иљин даде новац, срамежљиво гледајући у грофа, отвори уста, као да хтеде нешто рећи, али само поцрвене толико да му чак сузе на очи ударише, затим узе грофову руку, па је поче стезати.

— Губи се! Иљушка ... Слушај ме ... на, ево ти новци; само да ме пратиш песмама до трошарине. — И баци му на гитару хиљаду и триста рубаља што их беше донео Иљин. Али, међутим, заборави да врати коњичком официру оних сто рубаља које је јуче од њега узајмио.

Беше већ десет сати пре подне. Сунце се беше уздигло над крововима, улицама се кретао свет, трговци давно поотварали дућане, племићи и чиновници су у саоницама промицали а госпође обилазиле трговине, кад у хотелски трем изиђе гомила Цигана, начелник, коњички официр, лепи младић, Иљин и гроф у тамноплавој бунди од медведине. Дан је био сунчан и снег се топио. Три најамне тројке с коњима кратко подвезаних репова пристадоше уз трем, шљапкајући по житком блату, и читаво весело друштво стаде да се размешта по саоницама. Гроф, Иљин, Стјоша, Иљушка и посилни Сашка седоше у прве саонице; Блихер је беснео и, машући репом, лајао на коња—средњака. У остале саонице поседаше друга господа, такође с Циганима и Циганкама. Од саме гостионице саонице се изравнаше упоредо, и Цигани у хору запеваше песму.

Тројке с песмама и звонцима пређоше целу варош до трошарине, нагонећи уз пут сва друга кола на сам тротоар.

Видећи благородне племиће како се у по бела дана возе улицом с песмама, Циганкама и пијаним Циганима, трговци и пролазници, незнани, а нарочито познаници чудом су се чудили.

Кад се извезоше иза трошарине, тројке се зауставише и сви се стадоше праштати с грофом.

Иљин, који је при поласку прилично много попио и цело време сам управљао коњима, паде одједном у неку тугу, поче наговарати грофа да остане још један дан, а кад увиде да је то немогуће, сасвим неочекивано, са сузама у очима, навали да љуби свог новог пријатеља и обећа да ће, чим стигне, молити да га преведу у хусаре, у исти пук у ком служи Турбин. Гроф је био особито расположен, коњичког официра, који му је ујутру већ коначно говорио ти, гурнуо је у смет, на начелника је хушкао Блихера, Стјошку је дигао на руке и хтео да је вози са собом у Москву, па напослетку, скочивши у саонице, узе и намести поред себе Блихера, који је стално хтео да стоји усред саоница. Сашка још једном замоли коњичког официра да ипак узме од њих грофов шињел и да га пошаље, па и он скочи на бок. Гроф викну: »Крећи!« скиде фурашку, поче њом махати изнад главе и звизну по кочијашки на коње. Тројке се разиђоше.

Далеко напред видела се једнолична снежна равница по којој је кривудала жућкастопрљава бразда пута. Јарко сунце је играло и блистало на открављеном снегу, покривеном танком прозрачном корицом леда и пријатно загревало лице и леђа. Са ознојених коња дизала се пара. Звонце је звецкало. Некакав сељак с натовареним климавим саоницама, дрмао је узде од ужета и журно се склањао гацкајући у трку по расквашеном друму својим сасвим мокрым опанцима; дебела, црвена сељанка, с дететом у недрима испод кожуха, седела је на другим саоницама, терајући крајем узде белу свилорепу рагу. Гроф се одједном сети Ане Фјодоровне.

— Натраг! — повика. Кочијаш није одмах разумео.

— Окрећи натраг! Вози у варош! Брзо! Тројка опет прође поред трошарине и спретно пристаде уз дрвени трем куће госпође Зајцове. Гроф хитро устрча уз степенице, прође кроз предсобље и салон, па уђе ка удовици, која је још спавала, узе је на руке, придиже с постеље, пољуби је у сањиве очице и журно истрча напоље. Ана Фјодоровна, још буновна од сна, само се облизивала и питала: »Шта се то догодило?« Гроф скочи у саонице, викну на кочијаша и, не заустављајући се више, па чак и не мислећи ни на Лухнова, ни на удовицу, ни на Стјошку, него само на оно што га чека у Москви, остави заувек град К.

IX

Прошло је двадесетак година. Од оног доба је много воде протекло, много људи помрло, много их се родило, много их порасло и остарело, а још се више мисли родило и умрло; нестало је много чега старог, и лепог и рђавог, много је младог и лепог нарасло, а још више недораслог, наказног младог појавило се на божјем свету.

Гроф Фјодор Турбин је већ давно био погинуо у двобоју с неким странцем кога је бичем истукао на улици; син му, сличан оцу као јаје јајету, био је диван младић од својих двадесет и три године, а служио је у коњици у гарди. У моралном погледу млади гроф Турбин није нимало личио на оца. Није у њему било ни трага од оних бујних, страсних и, истину говорећи, развратних склоности прошлог века. Поред памети, образовања и наслеђене природне даровитости, особине којима се одликовао биле су: љубав према пристојном и удобном животу, практичан поглед на људе и прилике, разборитост и опрезност. У служби је млади гроф дивно напредовао: у двадесет трећој години био је већ поручник... Кад су почеле ратне операције, он закључи да ће за напредовање боље бити ако пође у оперативну војску, и пређе као капетан у хусарски пук, где ускоро доби команду над ескадроном.

У мају месецу године 1848. С-ски хусарски пук је у походу пролазио кроз К. губернију, и баш онај ескадрон којим је командовао млади гроф Турбин требало је да преноћи у Морозовки, селу Ане Фјодоровне. Ана Фјодоровна била је још жива, али у већ тако поодмаклим годинама да ни сама себе није више убрајала у младе, што за жену много значи. Веома се угојила, што кажу, чини жену млађом; али су се и на тој белој пуноћи запажале крупне меке боре. Она се више никада није извозила у град, чак јој беше тешко и у кочије се попети, али беше исто онако доброћудна и исто онако приглупа — да рекнемо истину сад кад нас више не опчињава својом лепотом. Заједно с њом живели су њена ћерка Лиза, руска сеоска лепотица од двадесет три године, и брат, познати нам коњички официр, који беше услед своје доброћудности проћердао све своје имање, па се под старост склонио код Ане Фјодоровне. Коса на глави беше му потпуно седа; горња усна се опустила, али брци над њом били су брижљиво обојени црном бојом. Боре су му покривале не само чело и образе, већ и нос и врат, леђа му се погрбила, али су покрети слабих, кривих ногу ипак одавали старог коњичког официра.

У малом салону старе куће, са отвореним балконским вратима и с прозорима који су гледали на старински липов парк у облику звезде, седела је Ана Фјодоровна с породицом и свим укућанима. Ана Фјодоровна, седе главе, у љубичастој топлој рекли оперваженој крзном, седела је на дивану, за округлим столом од махагонија и ређала карте. Стари брат, у чистим белим панталонама и плавом капутићу, наместио се крај прозора, и плео на рашљици траку од беле хартије — занат који беше научио од сестричине и веома га заволео, јер није могао више ништа да ради, а за његово омиљено читање новина очи му беху већ слабе. Пимочка, подсвојче и питомица Ане Фјодоровне, седела је поред њега и под Лизиним руководством радила задатак, а Лиза је, уз то, још дрвеним иглама плела стрицу чарапе од козје вуне. Сунце са запада, као и увек у ово доба дана, бацало је кроз липову алеју своје последње изломљене, косе зраке на крајњи прозор и на полицу која је поред њега стојала. У башти и у соби беше тако тихо да се чуло кад иза прозора ласта брзо залепрша својим крилима, или кад тихо уздахне Ана Фјодоровна, или застење старчић, пребацујући ногу преко ноге.

— Како се ово ставља? Дед, Лизочка, покажи ми. Све заборављам — рече Ана Фјодоровна, која беше запела у пасијансу.

Лиза, не остављајући посао, приђе мајци и погледа у карте:

— Ах, ви сте направили збрку, мама, голубице! — рече она, премештајући карте. — Ево, овако је требало. Ипак ће се обистинити што сте замислили — додаде она, пошто неприметно диже једну карту.

— Ех, ти ме већ увек вараш! Кажеш да је изишло.

— Али збиља ће, значи, успети. Изишло је.

— Хајде, добро, добро, мазо! Зар већ није време за чај?

— Ја сам већ наредила да се загреје самовар. Идем одмах. Да ли да вам донесем овамо? ... Хајде, Пимочка, свршавај брже тај задатак, па да идемо да се прошетамо. И Лиза изиђе.

— Лизочка! Лизања! — поче ујак, пажљиво загледајући своју рашљицу — опет сам, чини ми се, испустио једну петљу. Подигни ми је, голубице!

— Одмах, одмах! Само да дам шећер да се изломи.

И она, збиља, кроз три минута утрча у собу, приђе ујаку и повуче га за уво.

— Ово вам је да не испуштате петље — рече му смејући се. — Нисте исплели што сам вам задала.

— Е па доста, доста; та поправи, сигурно је некакав чворић.

Лиза узе рашљицу, извади иглу из своје повезаче, коју одмах захвати ветар са прозора и мало је развеза, па докучи некако петљу, двапут провуче и предаде рашљицу ујаку.

— Дед, пољубите ме сад за ово — рече, подмећући му румени обрашчић и учвршћујући повезачу. — Хоћете ли данас чај с румом? Данас је петак.

И она опет оде у собу за чај.

— Ујкице, дођите да видите: хусари нам долазе! — зачу се отуда звучан гласић.

Ана Фјодоровна уђе заједно с братом у собу за чај, чији су прозори гледали према селу, да види хусаре. Кроз прозор се видело веома мало, само се могло разабрати кроз прашину да се креће

некаква гомила.

— А штета, сестрице! — примети ујак Ани Фјодоровној — штета што је код нас овако тесно и што ново крило још није озидао: позвали бисмо официре к нама. Хусарски официри, све то ти је младеж дивна и весела; бар би их видео.

— Шта ћемо, ја бих од свег срца; али ви, брацо и сами знате да се нема где: моја спаваћа соба, Лизина собица, салон, и ево ова ваша соба — то је све. Па где да их ту сместимо, размислите и сами. Михаилу Матвјејеву је за њих старостину кућу очистио; и тамо је, каже, чисто.

— А ми би теби, Лизочка међу њима младожењу нашли, дивног хусара! — рече ујак.

— Не, хусара нећу; хоћу улана: та ви сте код улана служили, ујко! ... А за ове нећу да чујем. Сви су они, кажу пустахије.

И Лиза мало поцрвене, али се поново насмеја својим звучним смехом.

— А ево и Устјушке где трчи: треба је питати шта је видела — рече она.

Ана Фјодоровна нареди, да се позове Устјушка.

— Не можеш да се скрасиш на послу; шта ти је требало да трчиш да гледаш војнике — рече Ана Фјодоровна. — Дакле, шта је, где су се сместили официри?

— Код Јерјомкиних, госпођо. Њих су двојица, тако су лепо, један је кажу гроф.

— Како му је презиме?

— Јал' Козаров, јал' Турбинов, нисам упамтила, опростите.

— Ето ти будале, не зна ништа ни испричати. Бар да си дознала како му је презиме.

— Па ништа, отрчаћу.

— Знам ја већ да си ти мајстор за то — не треба, нека Данило пође; реците му, брацо, да пође, па да се распита, треба ли шта официрима, треба им ипак указати пажњу, нека каже да је госпођа наредила да се пита.

Двоје старих опет седоше у собу за чај, а Лиза пође у девојачку собу да остави у сандук изломљен шећер. Устјуша је тамо причала о хусарима.

— Госпођице, голунице, ала је леп онај гроф говорила је она — просто херувим с црним обрвама. Да вам је младожењу таквога, што би вас двоје били пар.

Остале собарице се осмехнуше са одобравањем—стара дадиља, која је седела с чарапом поред прозора, уздахну и, увлачећи ваздух у се, чита чак некаку молитву.

— Видиш ти како су јој се свидели хусари — рече Лиза. — Па ти умеш лепо да приповедаш. Молим те, Устјуша, донеси оног сока од воћа, да тим накиселим пићем послужимо хусаре.

И Лиза, смејући се, изиђе са шећерницом из собе.

»А баш бих хтела да видим какав је тај хусар — мислила је она — црномањаст или плав? И он би се, мислим, радо с нама упознао. А ако оде, неће никада ни дознати да сам ја била ту и мислила о њему. И колико их је само тако прошло поред мене. Нико ме не види сем ујака и Устјуше. Ма како да се очешљам, ма како да се обучем, нема ко ни да ми се бар мало диви — помисли, па, уздахнувши, погледа своју белу, пуначку руку. — Он мора да је висока раста, крупних очију, има сигурно мале црне брчиће. Ево прођоше већ двадесет и две године, а у мене се нико не заљуби сем богињавог Ивана Ипатича; а пре четири године сам била још лепша; и тако, ето, прође улудо моја девојачка младост. Ах, ја несрећна, несрећна сеоска госпођица!«

Мајчин глас, која ју је звала да сипа чај, трже сеоску госпођицу из њезине тренутне замишљености. Она одмахну главом и уђе у собу за чај.

Најбоље ствари се увек дешавају изненада; а уколико се више трудиш, утолико горе испадне. У селима се ретко труде да даду неко васпитање, и зато у већини случајева нехотице даду врло добро васпитање. Тако се то догодило нарочито са Лизом. Ана Фјодоровна, по својој ограниченој памети и безбрижној нарави, није давала Лизи никаквог васпитања: није је учила ни музици, ни толико корисном француском језику, него је случајно родила с покојним мужем здраво, лепушкasto дете, ћерку, предала је дојиљи и дадиљи, хранила је, облачила у цицане хаљинице и ципелице од козје коже, слала је да шета и да бере печурке и јагоде, најмила једног богослова да је обучава писмености и аритметици, и после шеснаест година изненада нашла у Лизи другарицу и увек веселу и доброћудну душу и ваљану домаћицу у кући. По својој доброћудности, Ана Фјодоровна је увек држала код себе питомице, дете каквог кмета или какво нахоче. Лиза се већ од своје десете године почела бавити њима: поучавала их, облачила, водила их у цркву и стишавала их кад би биле исувише несташне. Затим се појавио орозули, доброћудни ујак, кога је требало пазити као какво дете. Затим кућне слуге и сељаци, што су долазили к младој госпођици с молбама и болестима, које је она лечила зовом, метвицом и камфор-шипритусом. Затим домазлук, који је као случајно сав прешао у њене руке. Затим незадовољена тежња за љубављу, која је налазила одушке само у природи и религији. И из Лизе се неочекивано ишчаурила вредна, доброћудно—весела, самостална, чиста и дубоко побожна жена. Истина, патила је каткад од ситних, сујетних мука, гледајући поред себе у цркви сусетке како стоје у модерним шеширима купљеним у К., љутила се каткад до суза на стару, гунђаву мајку, због њених ћуди; сањарила је и о љубави у најфантастичнијим и каткад грубим облицима, али би то растеривао користан рад, који јој је постао неопходан, тако да за двадесет две године никаква мрља, никаква грижа савести није помутила светлу и мирну душу те девојке, која се развијала у пуној

телесној и моралној лепоти. Лиза је била средњег раста, пре пуначка него мршава; очи су јој биле кестењасте, невелике, с лаком тамком сенком на доњем капку: коса дугачка и руса. Ходала је крупним кораком, малчице гегуцаво, као пловчица — што се каже. Израз њен лица, кад је штогод радила и кад није била ничим нарочитим узбуђена, као да је говорио свима који би се у њега загледали: лепо и весело се живи на овоме свету кад човек има кога да воли и кад му је чиста савест. Па чак и у часовима срџбе, збуњености, немира, туге или жалости, кроз сузу кроз набрану леву обрву, кроз стегнуте усне блистало је, као упркос њеној вољи, на јамицама на обрашчићима, на крајевима усана и у сјајним очима, које су биле навикле да се смеше и радују животу — блистало је њено срце, добро, честито, које ум није покварио.

X

Ваздух беше још врео, мада је сунце залазило, кад је ескадрон улазио у Морозовку. Тамо напред, по прашњавој сеоској улици, каскала је шарена крава, која се беше одвојила од стада, освртала се, којипут би застала и рикала, никако се не досећајући да треба просто да се склони у страну. Сеоски старци, жене, деца и спахијске слуге стајали су у гомилама са обе стране улице и пиљили у хусаре. Хусари су јахали у густом облаку прашине, уз топот и ретко рзање својих вранаца, којима су притезали ђемове. С десне стране ескадрона, лежерно седећи на лепим вранцима, јахала су два официра. Један од њих беше командир, гроф Турбин, други — још врло млад, недавно произведен за официра, Полозов.

Из најбоље сеоске куће изиђе један хусар у белој блузи, скиде фурашку и приђе официрима.

— Где нам је спремљен стан? — упита га гроф.

— За вашу светлост? — упита коначар, па се сав стресе. — Очистио сам кућу овде, старостину. Тражио сам код господе на салашу, па кажу: нема. Спахиница је злоћа некаква.

— Онда добро — рече гроф, сјаха и стаде протезати ноге крај старостине куће. — А шта је с мојим кочијама, јесу ли стигле?

— Изволеле су стићи, ваша светлости! — одговори коначар, показујући капом на кожни покров кочија који се видео иза капије, па јурну напред у трем, где се беше набила сељачка породица да види официре. Он једну старицу чак и сруши, отварајући нагло врата очишћене куће и узмичући пред грофом.

Кућа беше доста велика и пространа, али не много чиста. Собар, Немац, одевен као господин, био је у кући и, наместивши и застрвши гвоздени кревет, вадио рубље из кофера.

— Пих, какав одвратан стан! — рече гроф љутито. — Бађенко, зар ми ниси могао ништа боље наћи, негде код спахије?

— Ако ваша светлост нареди, отићи ћу у господски дом — одговори Бађенко. — Али то вам је слаб кућерак, не изгледа ништа боље од овог старостиног.

— Сад више није потребно. Иди.

И гроф леже на кревет, ставивши руке под главу.

— Јохане — викну на собара. — Опет си направио гуку наред кревета. Баш не умеш честито да простреш.

Јохан хтеде да поправи.

— Не, сад више није потребно ... А где је халат? — настављао је он незадовољним гласом.

Слуга донесе халат.

Пре но што ће га обући, гроф погледа скут.

— Дабогме, ону мрљу ниси очистио. Па може ли ко горе од тебе служити! — додаде, истрже му халат из руку и стаде га облачити. — Реци ми, радиш ли ти све то хотимице? ... Је ли чај готов? ...

— Нисам могао да стигнем — одговори Јохан.

— Будало!

После овога гроф узе припремљени француски роман и ћутећи га читаше доста дуго, а Јохан изађе у трем да распали самовар. Видело се да је гроф био лоше расположен — ваљда услед умора, прашњавог лица, тесног одела и празног желуца.

— Јохане! — викну он опет. — Дај овамо рачун од оних десет рубаља. Шта си купио у граду?

Гроф прегледа донесени рачун и направи неке примедбе, незадовољан због скупости купљених ствари.

— Даћеш рума уз чај.

— Рум нисам купио — рече Јохан.

— Дивно! Колико сам ти пута већ говорио да мора бити рума!

— Није дотекло новца.

— Па зашто Полозов није купио? Могао си узајмити од његовог посилног.

— Корнет Полозов? Не знам. Он је купио чај и шећер.

— Стоко! ... Губи се! ... Само ме ти умеш извести из стрпљења ... знаш да ја у походу увек пијем чај с румом.

— Ово су за вас два писма из штаба — рече собар.

Гроф лежећи отвори писма и поче их читати. У том весела лица уђе корнет који је распоређивао ескадрон.

— Е па како је, Турбине? Овде је, изгледа, добро. Али сам се уморио, морам признати. Врућина је била.

— Врло добро! Гадна, смрдљива изба а, благодарећи теби, нема ни рума: онај твој клипан није купио, па ни овај. Да си бар рекао.

И он настави да чита. Кад прочита писмо до краја, згужва га и баци на под.

— Зашто ниси купио рума? — у исто време питао је у трему корнет шапатам свога посилног. — Па имао си новаца код себе.

— Па зашто да увек ми сами све купујемо! И онако све ја доносим, а његов Шваба само пуши лулу и то му је све.

Друго писмо, видело се, није било непријатно, јер га је гроф читао смешећи се.

— Од кога је то? — упита Полозов, враћајући се у собу и спремајући себи постељу на даскама, поред пећи.

— Од Мине — весело одговори гроф пружајући му писмо. — Хоћеш ли да га прочиташ? Што је то дивна жена!... Збиља, боља него наше госпођице ... Погледај колико је ту осећања и памети, у том писму! ... Једно јој не ваља — новаца тражи.

— Да, то није лепо — примети корнет.

— Ја сам јој, истина, обећао; али сад овај поход, па и... уосталом, ако будем командовао још која три месеца ескадроном, послаћу јој. Није ми, збиља, жао: дивна је! ... а? — говорио је смешећи се и пратећи очима изразе на лицу Полозова, који је читао писмо.

— Страшно неписмено, али дражесно, и, изгледа ми, она тебе стварно воли — одговори корнет.

— Хм! Него шта! Само такве жене и воле истински, кад већ воле.

— А оно писмо од кога је? — упита корнет враћајући прочитано писмо.

— Тако ... има тамо један господин, гад ужасан, коме сам остао код карата нешто дужан, и он ме већ трећи пут опомиње ... не могу му сад дати ... глупо писмо! — одговори гроф, очигледно огорчен тим сећањем.

После тога разговора официри су прилично дуго ћутали. Корнет, који се очигледно налазио под грофовим утицајем, ћутећи је пио чај, погледајући каткад лепог, намргођеног Турбина који је упорно гледао кроз прозор, па се ни он није усуђивао да заподене разговор.

— Та шта, све се још може сјајно свршити — рече гроф одједном, окренувши се к Полозову Е: село одмахнувши главом. — Ако код нас на фронту буде ове године унапређења, па још ако ступимо негде у акцију, могу престићи своје капетане у гарди.

Разговор о истој ствари наставили су и код друге чаше чаја, кад уђе стари Данило и саопшти поруку Ане Фјодоровне.

— И још су ми наредили да питам, изволите ли ви бити син грофа Фјодора Иванича Турбина? — додаде Данило на своју руку, пошто беше дознао официрово презиме, а сећао се још посете покојног грофа у вароши К. — Наша госпођа, Ана Фјодоровна, добро је познавала његово господство.

— То је био мој отац, и реци госпођи да јој много благодарим, не треба ништа, само, ето, рекли су да замолим, ако је могуће, неку мало чистију собицу, у кући или ма где.

— Али, шта ће ти то? — рече Полозов кад је Данило изишао. — Зар није свеједно? Овде смо само једну ноћ, није ли свеједно; а њих бисмо узнемирили.

— Таман! Доста смо се, ваљда, потуцали по чађавим избама! ... Одмах се види да си непрактичан човек... зашто да се не користимо кад се можемо бар једну ноћ сместити као људи? А њима ће, баш напротив, бити врло драго.

— Једно ми је само непријатно: ако је та госпођа збиља познавала оца — настављао је гроф, показујући осмехом своје беле, сјајне зубе. — Увек ми је некако нелагодно због покојног татице: увек нека скандалозна историја или неки дуг. Зато не подносим сусрете с тим очевим познаницима. Уосталом, онда је такво време било — додаде, сад већ озбиљно.

— А ја ти нисам ни испричао — рече Полозов — срео сам се једанпут с неким Иљином, командантом уланске бригаде. Хтео је пошто—пото да те види јер лудо воли твог оца.

— Он, је, изгледа, страشان гад, тај Иљин. А што је главно, сва та господа која тврде да су знала мог оца, да би ми се приближила, и која тобоже хоће да кажу нешто врло лепо, сви они о оцу приповедају такве ствари да ме је стид слушати. Истина — ја се не заносим и гледам на ствари непристрасно — он је био исувише ватрен човек, изводио је каткад и не баш најлепше стварчице. Уосталом, све зависи од времена. У наше време био би од њега, можда, и веома вредан човек, јер, треба рећи истину, имао је огромне способности.

Четврт сата касније, слуга се врати и саопшти спахиничину молбу да изволе преноћити у њеном дому.»

Дознавши да је хусарски официр син грофа Фјодора Турбина, Ана Фјодоровна се устумара.

— О, рођени моји! Гле голубића мога ... Данило! Трчи брже, кажи: госпођа је молила да изволите к њој — рече она, па скочи и, брзим корацима, пође у девојачку собу. — Лизањка! Устјушка! Треба спремити твоју собу, Лизо. Ти ћеш прећи у ујкину собу; а ви, брацо ... брацо, ви преноћите у салону, шта ћете. Једну ноћ, није то ништа.

— Ништа, сестрице! Ја ћу лећи на под.

— Мора бити врло леп ако на оца личи. Бар да га се нагледам, голубића ... Ето, Лизо, ти ћеш видети! А отац му беше лепота... Куда ћеш с тим столом? Остави га ту — устрчала се Ана Фјодоровна — и донеси два кревета — један узми од управника — и узми онај чирак кристални с полице, онај што ми је браца поклонио за имендан, па стави у њега једну калетовску свећу.

Најзад је све било готово. Лиза је и поред мешања своје мајке, уредила собицу за официре је сама мислила да треба. Донела је чисто креветско рубље, намирисано резедом, и застрла постелје, наредила је да се на столић поред кревета стави боца с водом и свеће; запалила је мирисави папирић у девојачкој соби и пренела свој кревет у ујакову собу. Ана Фјодоровна се мало умирила, села опет на своје место, узела чак и карте у руке, али их није распоређивала већ се наслонила на пуначки лакат и замислила се: »Ала лети време, ала лети! — шапутала је сама за себе. — Рекао би човек, јуче је било. Као да га сад гледам. Ах, што беше ђаволан! — Па јој сузе навреше на очи. Ето сад Лизањка... ал' ипак није оно што сам била ја у њеним годинама... згодна девојчица, али не, није оно ...«

— Лизањка, требало би да увече обучеш ону муслинску хаљиницу.

— А зар ћете их, мамице, звати? Боље да их не зовете — одврати Лиза, осећајући несавладив немир при помисли да ће се видети са официрима. — Боље их је, мамице, не звати!

У ствари, она и није толико желела да их види, колико се бојала неке узбудљиве среће која ју је, како јој се чинило, очекивала.

— Можда ће они сами пожелети да се упознају, Лизочка! — рече Ана Фјодоровна, милујући је по коси и уједно мислећи: »Не, није ово коса каква је моја била у њеним годинама... Ех, Лизочка, како бих желела да ти ...« И она је збиља желела нешто за своју кћерку, али на удају за грофа није могла рачунати, нити је могла желети онакве односе какве је она имала с његовим оцем — али је веома, веома силно желела нешто за своју кћерку. Можда да у кћериној души проживи још једном оно што је проживела с покојником.

И старчић коњички официр је био нешто узбуђен грофовим доласком. Отишао је у своју собу и тамо се закључао. Четврт сата касније изиђе отуда у хусарској доламици и плавим панталонама, са оним збуњеним и срећним изразом лица с каквим девојка први пут облачи балску хаљину, и упути се у собу одређену за госте.

— Да видим те данашње хусаре, сестрице! Покојни гроф је збиља био прави хусар. Да видим, да видим.

Официри су на споредни улаз дошли у собу која им је била одређена.

— Ето видиш — рече гроф, легавши онако обучен с прашњавим чизмама, на спремљен кревет — зар није боље овде него у оној изби с бубашвабама!

— Боље је, нема шта, али да се човек обавезује домаћинима...

— Којешта! Треба у свему бити практичан човек. Они су, сигурно, страшно задовољни ... Момче! — викну. — Замоли да ти дају нешто да се прекрије овај прозор, јер ће иначе ноћу дувати..

У том официрима уђе старчић да се с њима упозна. Он не пропусти да исприча — истина, мало црвенећи — како је био друг покојног грофа, уживао његову наклоност, и рече чак да га је покојник више пута почаствовао својим добротворствима. Да ли је сматрао за добротворство то што му покојник никад није вратио оних сто рубаља које му беше позајмио, или то што га је бацио у смет, или што га је грдио — старчић о том не даде никаквог објашњења. Гроф је према старчићу официру био веома учтив и захвалио му на гостопримству.

— Ви ћете већ опростити што није раскошно, грофе (умало није рекао: ваша светлости — толико се већ одучио од опхођења с важним лицима), сестрина кућа је мала. А ово ћемо одмах нечим прекрити, па ће бити добро — додаде и, изговарајући се завесом, а највише због тога да што пре исприча штогод о официрима, изиђе из собе, повлачећи ногама.

Лепушкаста Устјуша, огрнута госпођиним шалом, дође да прекрије прозор. Осим тога, госпођа јој беше наредила да пита да ли господа желе чај.

Леп стан је, очигледно, повољно утицао на грофово расположење: он се, смешећи се весело, нашали са Устјушом — тако да му Устјуша чак рече да је несташан — распита се да ли је њихова госпођица лепа, а на њено питање да ли им је по вољи мало чаја, одговори нека макар и чај донесе, али, што је главно, пошто вечера још није готова, не би ли било могуће добити сад мало вотке, нешто презалогајити, и хереса, ако има.

Ујак је био одушевљен учтивошћу младог грофа и до неба је уздизао млади официрски нараштај, говорећи да су данашњи људи далеко одмакли од пређашњих.

Ана Фјодоровна се није слагала с тим — од грофа Фјодора Иванича није било бољега — и најзад се озбиљно наљути, па само примети суво: »Вама је, брацо, бољи онај ко вам последњи угоди.

Истина, људи су сада постали паметнији, али гроф Фјодор Иванич је тако играо екосез и био тако љубазан, да су сви, може се рећи, били људи за њим; само, он се није забављао ни с ким осим са мнош. Било је, дакле, и у старо време добрих људи.»

У том стиже вест да је тражена вотка, закуска и херес.

— Ето сад, што ви то, брацо, урадите! Увек наопако. Требало је наредити да се спреми вечера — поче Ана Фјодоровна. — Лизо, душо, уреди!

Лиза отрча у оставу да донесе печурке и свежи маслац, а кувару нареди да спреми шницле.

— Само, како ћемо с хересом? Брацо; је ли вам остало штогод?

— Не, сестрице! Нисам га ни имао.

— Како то да не! А шта оно пијете с чајем?

— Оно је рум, Ана Фјодоровна.

— Зар није свеједно? Дајте то, свеједно је — рум. А како би било, брацо, да их позовемо овамо? Ви знате све. Неће се, ваљда, увредити?

Коњички официр изјави, да он јамчи да гроф онако добар, неће одбити и да ће их он сигурно довести. Ана Фјодоровна пође, богзна зашто, да обуче хаљину гро—гро и нову капицу; а Лиза беше толико заузета да не стиже ни да скине са себе ружичасту платнену хаљину са широким рукавима. Осим тога беше се јако узрујала: чинило јој се да је чека нешто ненадано чудно, као да јој се наднео над душу неки низак, црн облак. Тај лепи гроф-хусар изгледаше јој као неко сасвим ново, дивно биће, њој несхватљиво. Његова нарав, навике, говор — све то мора бити тако необично како она још никад у животу није сретала. Све што он мисли и говори мора бити паметно и истинито; све што ради — часно; читава његова спољашност мора бити дивна. Она у то није сумњала. И кад би он захтевао, не само закуску и херес, већ и купатило са жалфијом и мирисом, она се не би зачудила, не би му замерила, и била би чврсто убеђена да то тако и треба и мора да буде.

Гроф пристаде чим му коњички официр саопшти сестрину жељу, зачешља косу, обуче шињел и узне кутију са цигарама.

— Хајдемо — рече Полозову.

— Право рећи, боље да не идемо — одговори корнет. — Ils feront des frais pour nous recevoir.⁹⁶

— Којешта! Они ће бити срећни — А ја сам се већ и распитивао: имају лепушкасту кћерку...

Хајдемо — рече гроф на француском.

— Je vous en prie, messieurs⁹⁷ — рече коњички официр, само зато да им да да осете да и он зна француски и да је разумео оно што су официри говорили.

XII

Лиза поцрвене, и оборених очију, као да се сва занела доливањем чајника, бојала се да погледа у официре, кад ови уђоше у собу. Ана Фјодоровна, напротив, журно скочи, поздрави се и, не скидајући очију с грофовог лица, поче да разговара с њиме, час налазећи да необично личи на оца, час хвалећи своју кћерку, час нудећи га чајем, слатким или сеоском мармеладом. На корнета, због његовог скромног изгледа, није нико обраћао пажњу, што њему беше врло пријатно, јер је он, колико је пристojност допуштала, пажљиво разгледао Лизу и потанко анализирао њену лепоту, која га беше, видело се, изненадила и задивила. Ујак, слушајући сестру како разговара с грофом, чекао је као запета пушка могућност да исприведа коју од својих коњичких успомена. Гроф је после чаја, запаливши своју јаку цигару од које се Лиза једва уздржавала да не кашље, био веома разговоран, љубазан, и у почетку уметао своје приче у паузе бескрајних прича Ане Фјодоровне, а при крају, читав разговор преузео он сам. Једном су се само чудили и дивили његови слушаоци: у свом разговору он је често употребљавао речи које у његовом друштву не беху зазорне, али су овде изгледале прилично смеле, од чега се Ана Фјодоровна мало побојавала, а Лиза црвенела до ушију, али гроф то није опажао и био је и даље исто миран, прост и љубазан. Лиза је, ћутећи, наливала чаше, није их додавала гостима у руку, него их је стављала пред њих, и, не дошавши још себи од узбуђења, напрегнуто слушала грофов разговор. Његове прилично обичне приче и запињања у разговору умиравали су је мало-по-мало. Она није чула од њега, како је очекивала, веома паметне ствари, није видела оне отмености у свему, што је нејасно очекивала да ће их он испољавати. Штавише, код треће чаше чаја, пошто се њене несмеле очи једном некако среташе с његовима и он не обори поглед него је и даље гледаше некако исувише мирно и смејшајући се помало, она осети да је према њему расположена чак донекле непријатељски, и убрзо закључи да не само на њему нема ничег нарочитог, него да се он и не разликује ничим од оних које дотле беше видела; да га се није требало плашити — има само нокте чисте и дуге, иначе није чак ни нарочито леп. Лиза се одједном умири, пошто се са извесном унутрашњом тугом растаде од своје илузије, и само је још узнемираваше поглед ћутљивог корнета, који је осећала на себи. »Можда то није онај, него овај!« — мислила је она.

XIII

⁹⁶ Они ће се истрошити да нас угосте (франц.).

⁹⁷ Молим вас, господо (франц.).

После чаја старица позва госте у другу собу и наново седе на своје место.

— Али, грофе, да ви можда не желите да се одморите? — упита. — Чиме да вас забавим, драги гости? — настави пошто јој на прво питање одговорише да неће. — Грофе, играте ли ви карте? Ето, брацо, ви бисте могли госте занимати, да саставите партију за неку игру.

— Па и ви играте преферанс — одговори коњички официр. — Хајде онда да играмо сви. Хоћете ли, грофе? Желите ли и ви?

Официри пристадоше на све што желе љубазни домаћини.

Лиза донесе из собе своје старе карте из којих је врачала хоће ли Ани Фјодоровној брзо спласнути оток од зуба, хоће ли се ујак вратити још данас вароши, кад би био на путу, хоће ли данас доћи сусетка у госте, итд. Те карте, мада су биле већ два месеца у употреби, беху чистије него оне из којих је врачала Ана Фјодоровна.

— Само, ви можда нећете хтети да играте на ситно? — упита ујак. — Ја и Ана Фјодоровна играмо по пола копјејке ... Па ипак, она нас све туче.

— Али, како год наредите, биће ми веома пријатно — одговори гроф.

— Добро, онда по копјејку у асигнацијама! Кад је већ за драге госте: па нека они мене старицу и надиграју — рече Ана Фјодоровна, намештајући се згодније у наслоњачи и поправљајући огртач.

»А можда ћу однети ја њима рубљу« — помисли Ана Фјодоровна, код које се беше под старост развила мала страст за картањем.

— Хоћете ли да вас научим како се игра с таблицом — рече гроф — и са мизерима? То је врло весело.

Нови, петроградски начин свима се веома допао. Ујак је чак тврдио да је он то и пре знао, и да је то исто што се некада звало бостон, само је већ мало заборавио. Ана Фјодоровна, међутим, није разумела ништа и дуго није могла да схвати, тако да се осетила присиљена, смешкајући се и климајући главом у знак одобравања, да тврди како ће сада разумети и како је и за њу све јасно. Доста су се насмејали усред игре, кад је Ана Фјодоровна с кецом и краљем бланк рекла мизер, па остала са шест штихова. Она чак поче да се збуњује, да се бојажљиво смешка и да журно уверава како још није сасвим навикла на нов начин. Тек, на њен рачун се писало, и то много, тим пре што је гроф, навикнут на велику игру, играо опрезно, веома добро пратио и никако није схватао зашто га корнет гура ногом испод стола и зашто прави грубе грешке у игри.

Лиза донесе још мармеладе, три врсте слатка и крупних слатких јабука, припремљених у нарочитој туршији, којих још беше остало, па стаде иза мајке, пратећи игру, и каткада погледајући на официре, особито на грофове беле руке, с финим, ружичастим, негованим ноктима, којима он тако вешто сигурно и лепо баца карте и узима штихове.

Ана Фјодоровна, хазардерски надмећући остале у лицитирању, попе се до седам, па опет паде, оставши без три штиха, забележи на братовљев захтев некакав број, па се потпуно збуну и ушептрљи.

— Не мари, мамице: поправићете се ви још — рече Лиза, смешећи се, да би извукла мајку из смешног положаја. — Надмудрите само једном ујку, па да видите како ће да настрада.

— Бар да ми ти мало помогнеш, Лизочка! — рече Ана Фјодоровна, уплашено гледајући у кћерку. — Ја не знам како ово ...

— Али не знам ни ја играти на овај начин — одврати Лиза, срачунавајући у себи мајчине губитке.

— Знате, мамице, ви ћете овако много изгубити! Неће остати ни за Пимочкину хаљину — додаде у шали.

— Да, тако се може лако изгубити десетак рубаља у сребру — рече корнет, гледајући Лизу и желећи да с њом ступи у разговор.

— А зар ми не играмо у асигнације? — упита Ана Фјодоровна, гледајући редом све присутне.

— Не знам зашто, само ја не уме да рачунам на асигнације — рече гроф. — Како је то? То јест, шта су то управо асигнације?

— Да, сад већ нико и не рачуна у асигнацијама — прихвати ујак, који је играо лукаво и био у добитку.

Старица нареди да се послужи пенушаво пиће, испи сама две чаше, зајапури се и, рекло би се, беше већ све прегорела. Чак јој је био изворио један прамен седе косе испод капице, али га она није поправљала. Њој је сигурно изгледало као да је изгубила милионе и сасвим пропала. Корнет је све чешће и чешће гурао грофа ногом. Гроф је записивао стари чине губитке. Најзад се партија заврши. Ма како да се Ана Фјодоровна старала да, грешећи душу, припише себи који поен и да се претвара као да се забуњује у рачуну и да не уме да сабира, ма колико да се згражавала услед свог великог губитка, на крају обрачуна се испостави да је изгубила девет стотина и двадесет поена. »То чини у асигнацијама девет рубаља?« — питала је неколико пута Ана Фјодоровна и није схватала огромност свог губитка све док јој браца, на њен ужас, није објаснио да је изгубила тридесет две рубље и по у асигнацијама и да их безусловно мора исплатити. Гроф чак и не срачуна свој добитак, него се одмах по завршетку игре диже и приђе прозору поред кога је Лиза спремала закуску и из теглице сипала на тањир печурке за вечеру, па потпуно мирно и просто уради оно што је корнет цело

вече хтео а није могао: ступи с њом у разговор о времену.

Корнет се за то време налазио у веома незгодном положају. Ана Фјодоровна се, по одласку грофову, а особито Лизину, која ју је држала у веселом расположењу, искрено наљути.

— Како је ипак непријатно што смо вам дигли толики новац — рече Полозов, тек да нешто каже. — То просто није лепо.

— Јест, измислили још неке таблице и мизере! Ја то не знам. А како оно беше, колико чини свега у асигнацијама? — питала је старица.

— Тридесет две рубље, тридесет две и по — наглашавао је коњички официр, који услед добитка беше весело расположен. — Овамо паре, сестрице! ... Паре овамо.

— И даћу вам све; само други пут ме више нећете ухватити, не! Та од овога се нећу опоравити док сам жива.

И Ана Фјодоровна пође, клатећи се, у своју собу, и донесе отуда девет рубаља у асигнацијама. Тек на енергично наваљивање старчића она исплати све.

Полозова ухвати некакав страх да га Ана Фјодоровна не изгрди ако с њом почне да разговара. Он је ћутке лагано остави и придружи се грофу и Лизи, који су разговарали крај отвореног прозора.

У соби, на столу спремљеном за вечеру, стајале су две лојане свеће. Њихова светлост би каткад затреперела од свежег, топлог поветарца мајске ноћи. Отворен прозор, који је гледао у врт, беше такође осветљен, али сасвим другачије него соба. Скоро пун месец, губећи већ злаћану боју, помаљао се над врховима високих липа и све више и више осветљавао беле, фине облачиће, који су га с времена на време прекривали. Непрекидно кретање жаба допирало је с језерца, чија се површина, на једном месту посребрена од месечине, назирала кроз алеје. У мирисном џбуну јоргована, под самим прозором, усред влажног цвећа, које се покатад лагано њихало, поскакивале су и лепршале некакве птичице.

— Како је дивно време — рече гроф, прилазећи Лизи и седајући на ниски прозор. — Ви, сигурно, много шетате?

— Јест — одговори Лиза, која некако не осећаше више ни најмање нелагодности у разговору с грофом — ујутру, око седам сати, идем домаћим пословима, ка тако, ето, и шетам с Пимочком, мамином питомицом.

— Пријатно је живети на селу! — рече гроф, ставивши монокл, па гледаше час у врт час у Лизу.

— А ноћу, по месечини, зар не шетате?

— Не. Претпрошле године шетала сам с ујаком сваке ноћи кад је била месечина. Ухватила га нека чудновата болест, несаница. Чим буде тако пун месец, он не може да спава. Његова соба је ова што гледа право у врт, а прозор низак, па му месечина удара право у собу.

— Чудновато — примети гроф. — Па то је, чини ми се, ваша соба?

— Није, ја само данас ту спавам. Моју собу смо за вас наместили.

— Зар? ... Ах, боже мој! Никада нећу себи опростити то узнемиравање — рече гроф и у знак искренности осећања збаци монокл са ока. — Да сам знао да ћу вас узнемирити ...

— Али, какво узнемиравање! Напротив, мени је врло мило: ујакова соба је тако дивна, весела, прозорчић низак, тамо ћу лепо седети док не заспим, или ћу искочити у башту да се прошетам мало још пре спавања.

»Каква дивна девојка — помисли гроф, стављајући опет монокл и, док ју је посматрао, гледаше да ногом дирне њену ножицу, намештајући се, тобоже, да боље седне на прозор. — И како ми је само вешто наговестила да се могу, ако хоћу, видети с њом код прозора.» Лиза чак изгуби у његовим очима готово сву чар: тако му се лака учини победа над њом.

— Какво ли то мора бити уживање — рече он замишљено, гледајући тамне алеје — провести овакву ноћ у башти заједно са створењем које волиш.

Лиза се мало збуну од ових речи и од поновног, тобоже нехотичног, додира ноге. И она, пре него што је промислила, рече нешто само да се не би приметила њена збуњеност. Рече: »Да, дивно је шетати ноћу по месечини.« Би јој некако непријатно. Увеза теглу из које је вадила печурке и баш хтеде отићи од прозора, кад им приђе корнет, и њој се прохте да види какав је то човек.

— Дивне ли ноћи! — рече он.

»Тек све само о времену причају« — помисли Лиза.

— Како је красан изглед! — настави корнет. — Само, вама је, мислим, већ досадило! — додаде затим, по својој чудноватој навици да говори мало непријатне ствари људима који му се много свиђају.

— А зашто ви то мислите? Увек исто јело или хаљина досаде, али лепа башта не досади никада ако човек воли да шета, особито кад се месец још више уздигне. Из ујкине собе се види цело језерце. Ето, данас ћу га гледати.

— Али, изгледа, славуја нема код вас? — упита гроф, веома незадовољан што је дошао Полозов и засметао му да дозна коначне услове састанка.

— Напротив, увек их је било, само прошле године ловци ухватише једнога, а сад, прошле недеље, један беше баш почео дивно да пева, па дође начелник са звонцем и уплаши га. Претпрошле

године смо ја и ујка толико пута седели у покривеној алеји и слушали по два сата.

— Шта вам то прича та причалица? — упита ујак, прилазећи им. — Је ли по вољи да се заложите?

После вечере, за које је гроф успео да растера оно мало лоше расположење домаћичино, хвалећи јела и показујући одличан апетит, официри се опростише и пођоше у своју собу. Гроф се рукова са ујаком, на велико чуђење Ане Фјодоровне, руковао се и с њоме, не љубећи јој руку, па се рукова чак и с Лизом, гледајући јој право у очи и упутивши јој овлаш свој пријатни осмех. Тај по глед наново збуни девојку.

»Леп је, веома леп — помисли она — само је и сувише обузет самим собом.«

XIV

— Ама, како те није стид? — рече Полозов кад се официри вратише у своју собу. — Ја сам се нарочито старао да изгубим, гурао сам те испод стола. Збиља, како те није стид? Та старица се сасвим наједила.

Гроф се громогласно насмеја.

— Смешна госпођа! Како се само увредила!

И опет прште у тако весело смех, да чак Јохан, који стајаше пред њим, пониче и насмеши се лагано у страну.

— Ето ти на, син породичног пријатеља! ... Ха-ха-ха! — смејао се гроф и даље.

— Не, збиља, није лепо. Мени је било искрено жао — рече корнет.

— Којешта! Како си још млад! Шта би ти хтео да ја изгубим? А зашто да изгубим? Губио сам и ја кад нисам умео да играм. Десет рубаља су, бато, добро дошле. Треба практично гледати на живот, иначе човек испадне будала.

Полозов заћута; осим тога, хтео је да насамо размисли о Лизи, која му се чинила необично чисто, дивно створење. Свукао се и легао у меку и чисту постељу која је била за њега спремљена.

»Све је то којешта, све те почаст и слава војничка! — мислио је, гледајући у прозор прекривен шалом, кроз који су се прокрадали бледи месечеви зраци. — Права је срећа живети у тихом кутићу, с милом, паметном, простом женом, ето, то је сигурна, истинска срећа!«

Али он, ко зна зашто, није саопштавао свом пријатељу ове жеље, чак није ни споменуо сеоску девојку, мада је био уверен да и гроф о њој мисли.

— Што се не свлачиш? — упита грофа, који је шетао по соби.

— Још ми се некако не спава. Гаси свећу, ако хоћеш, лећи ћу ја и овако.

И настави да хода горе-доле.

— Још ми се некако не спава — понови Полозов, осећајући да је после ове вечери више него икад незадовољан грофовим утицајем и да је спреман да му се успротиви. »Знам ја — размишљао је, обраћајући се у себи Турбину — какве се мисли сад мотају по твојој очешљаној глави! Видео сам како ти се свидела. Али ти ниси у стању да разумеш оно просто, честито створење: Мина теби треба, пуковничке еполете. Збиља, упитаћу га како му се свидела.«

И Полозов се окрете према њему, али се предомисли: осећао је да не само неће моћи да се препире с њиме, ако гроф мисли о Лизи онако како је он претпостављао, већ да неће имати снаге чак ни да се не сложи с њим — толико беше навикао да се потчињава утицају који му је из дана у дан постајао све тежи и све неправичнији.

— Куда ћеш? — упита кад гроф стави фурашку на главу и приђе вратима.

— Идем у шталу: видећу је ли све у реду. »Чудновато!« — помисли корнет, али угаси свећу и окрете се на другу страну, старајући се да растера ружно љубоморне и непријатељске мисли о свом бившем пријатељу, које су му наваљивале у главу.

Ана Фјодоровна се беше у то време такође повукла у своју собу, пошто је по обичају прекрстила и нежно пољубила брата, кћерку и питомицу. Одавно већ није старица за један дан доживела толико снажних утисака, те се није могла мирно ни помолити Богу: никако јој из главе није избијала сетно жива успомена на покојног грофа и млади кицош који ју је данас тако немилосрдно надиграо. Ипак, по навици, свуче се и, пошто испи пола чаше кваса, који јој беше припремљен на сточићу поред кревета, леже у постељу. Њена омиљена мачка се лагано увуче у собу. Ана Фјодоровна је дозвола к себи и узе да је милује, слушајући је како преде, али још никако није могла да заспи.

»То ми мачка смета« — помисли — и отера је. Мачка меко паде на под и, лагано машући маљастим репом, скочи на клупу поред пећи, а у том дође служавка, која спава на поду у соби, да простре своју клобучину, угаси свећу и упали кандило. Најзад и служавка захрка: али сан још увек не долажаше Ани Фјодоровној, да среди њене збркане мисли. Хусарево лице јој се привиђало чим затвори очи, и, изгледа, помаљало се у чуднији облицима свуд по соби, кад она, отворених очију, уз слабу светлост кандила, погледа на комоду, на сто, или на белу обешену хаљину. Час јој се чинило сувише топло под перином, час јој беше несносно куцање сата на столићу и служавкино хркање кроз нос. Она је пробуди и нареди јој да престане да хрче. Па се опет у њеној глави стадоше чудновато

мешати мисли о кћери, о старом и младом грофу, о преферансу. Час је видела саму себе како игра валс са старим грофом, своја пуначка, бела рамена, осећала на њима нечије пољупце, а затим своју кћер у загрљају младог грофа. Устјушка опет поче да хрче

»Не, сад некако није онако, људи су други. Онај би за мене у ватру скочио. А имао би и за шта. А овај, сигурно, спава, магарчина, весео што је добио на картама, нема да се мало поудвара. Као онај, рецимо, да каже, клечећи на коленима: »Шта желиш да урадим: убићу се одмах, ако желиш?« И убио би се да сам хтела.»

Одједном се зачуше у ходнику кораци нечијих босих ногу, и Лиза, огрнута само марамом, сва бледа и уздрхтала, утрча у собу и готово се сруши у мајчин кревет ...

Опростивши се с матером, Лиза пође сама у бившу ујакову собу. Навуче белу блузу, уви марамом своју густу, дугу плетеницу, угаси свећу, диже завесу на прозору, па седе подвигавши ноге на столицу и упре замишљен поглед на језеро, које је сада већ све блистало у сребрном сјају.

Сви њени обични послови и интереси појавише се одједном пред њом у потпуно другој светлости: стара ћудљива мајка и љубав према њој, коју је осећала и која беше постала део њене душе, оронули, али љубазни ујак, кућне слуге и сељаци који су обожавали госпођицу, краве музаре и јунице — сва та, све иста природа, која је толико пута увек једнако умирала и наново се будила, у којој је она и одрасла пуна љубави за друге и окружена љубављу других, све оно што јој је давало тако лак и пријатан душевни мир — све то јој се учинило одједном да није оно право, све јој је то изгледало досадно, непотребно. Као да јој је неко рекао: »Будалице будалице двадесет година си радила све којешта служила, богзна зашто, некеме, и ниси знала шта је то живот, шта је срећа!« Она је то мислила сада понирући погледом у дубину светлог, непомичног парка јаче, много јаче што ли јој се икада пре догађало да мисли. И шта ју је навело на те мисли? Не никаква изненадна љубав према грофу, како би се могло помислити. Напротив, он јој се није свиђао. Корнет би јој се пре могао свидети, али он је, сиромашак, ружан и некако ћутљив. Она га је и нехотице заборављала и са огорчењем и срџбом изазивала у мислима грофов лик. »Не, није то оно право« — говорила је сама себи. Њен идеал био је тако диван! То је био идеал који би усред ове ноћи, усред ове природе, она могла љубити не реметећи њихове лепоте — идеал који није никад био уобличен да се могао слити с каквом грубом стварношћу.

Првобитна усамљеност, и одсуство људи који би могли привући њену пажњу, учинили су да је сва она снага љубави, коју је провиђење једнаку улило у душу свих нас, била у њеном срцу цела и недирнута; а сада је она већ исувише дуго живела у тужној срећи да у себи осећа присуство тога нечега и да, отварајући каткада тајанствени пехар срца, ужива гледајући његова богатства, да би могла непромишљено обасути некога свим оним што се тамо налазило. Дај боже да до гроба ужива у тој шкртој срећи. Ко зна да није она и боља и јача? И да није она једина права и једина могућа?

»Господе боже — мислила је она — је ли могуће да сам узалуд изгубила срећу и младост, и да Е неће бити ... да већ никада неће бити? Зар то може бити истина?« — И она је гледала у високо и које се светлело око месеца, покривено белим, таласастим облацима који су јурили ка месецу, застирући звезде. »Ако месец закачи онај горњи бели облак онда је истина« — помисли она. Магличаст, сив прамен пређе преко доње половине светлог круга, и светлост која обасјаваше траву, врхове липа и језеро поче полагаано да слаби: црне сенке дрвећа се истицаху слабије. И као да одговара мрачној сенци која беше застрла природу, благ поветарац залелуја кроз лишће и донесе до прозора росни мирис лишћа, влажне земље и расцветалог јоргована.

»Не, то није истина — тешила се она — али, ето, ако ноћас запева славуј, онда је, значи, све што мислим бесмислица и не треба очајавати« — помисли затим. И седела је још дуго, ћутећи, чекајући некога, иако се опет беше све осветлело и оживело, иако су опет неколико пута облаци прекривали месец и све наново тамнело. Она беше већ скоро заспала тако, седећи поред прозора, кад је пробуди славуј ситним трилером, који се звучно орио по језеру. Сеоска госпођица отвори очи. И с новим уживањем обнови јој се цела душа у тајанственом стапању с природом, која се тако мирно и светло пред њом ширила. Она се налакти на обе руке. Неко мучно и слатко осећање туге притисну јој груди, а очи јој се напунише сузама чисте, широке љубави, која жуди да буде задовољена, добрим сузама што теше. Она прекрсти руке на наслон од прозора и спусти на њих главу. Њена омиљена молитва јој некако сама навре у душу, и она тако и заспа с влажним очима.

Додир нечије руке је пробуди. Она се прену. Али тај додир беше лак и пријатан. Та рука је јаче стезала њену. Одједном, она се сети стварности, викну, скочи и, уверавајући сама себе да није препознала грофа који је стајао под прозором, сав обасјан месечином, побеже из собе...

XV

То заиста беше гроф. Чувши девојчин узвик и искашљавалје иза тарабе, којим је стражар одговарао на тај узвик, он са осећањем ухваћеног лопова наже главом без обзира да бежи по мокрој, росној трави све дубље у парк. »Ух, што сам будала! — понављао је несвесно. — Уплашио сам је. Требало је да је нежније, речима пробудим. Ах, стока ли сам неспретна.« Застаде и ослушну: стражар је прошао кроз враташца и ушао у парк, вукући штап по песковитој путањи. Требало се сакрити. Он се

спусти према језеру. Жабе хитро, нагнавши га да се стресе, скочише испред његових ногу и бућнуше у воду. Ту, мада су му ноге биле мокре, он чучну и стаде да се сећа свега што је радио: како је прескочио тарабу, тражио њен прозор и видео најзад белу сенку; како је неколико пута, послушајући и најмањи шушањ, прилазио прозору и опет се склањао: како му се час чинило да га она сигурно чека, љута због његовог оклевања, час опет да је немогућно да се она тако лако одлучила на састанак; најзад, како је, мислећи да се она као стидљива провинцијалка само претвара да спава, одлучно пришао и видео је јасно како седи, али одмах затим, ни сам не знајући зашто, нагло побегао натраг, и тек пошто је самог себе оштро укорео због кукавичлука, пришао одлучно њој и додирнуо јој руку. Стражар се наново накашља, и уз скрипу врата, изиђе из парка. Прозор госпођичине собе се залупи и изнутра се навуче реза. Гроф се страшно једио, гледајући то. Шта би он дао да само може сада почети све из почетка: сад више не би тако глупо поступао ... »А дивна девојка! Тако свежа, просто красота, а ја сам тако све покварио ... Стока сам ја, блесава!» Уз то није више могао ни да спава, па одлучним корацима љутита човека пође насумце напред, стазицом покривене липове алеје.

И ту и њему ова ноћ донесе своје умирујуће дарове неке оспокојавајуће туге и жудње за љубављу. Месечина је бацала праве, бледе зраке кроз густо липово лишће и шарала светлим круговима стазицу по којој је где-где из иловаче пробијала трава или сува гранчица. Понека искривљена грана, као да је обрасла белом маховином, беше осветљена са стране. Лишће је каткад шапутало, сребрнасто се преливајући. У кући беху погашене светлости и замрли сви звуци: само је славуј својим прижељкивањем, чинило се, испуњавао сав тај бескрајни, ћутљиви и светли простор. »Боже, каква ноћ! Каква дивна ноћ! — мислио је гроф, удишући мирисну свежину парка. — Жао ми је нечега. Као да сам незадовољан и собом и другима и читавим животом. А девојчица је дивна, љупка. Она се, можда, и збиља наљутила ...» Ту се његове мисли збркаше, он замисли себе у овом парку, заједно с провинцијском госпођицом, у најразноврснијим, најчудноватијим ситуацијама; а затим улогу госпођице преузе његова драга Мина. »Баш сам будала! Требало је просто да је зграбим око струка и пољубим.« И с тим кајањем се гроф врати у собу.

Корнет још није спавао. Одмах се окренуо у постељи, лицем ка грофу.

— Ти не спаваш? — упита гроф.

— Не.

— Да ти испричам шта је било?

— Хајд?

— Не, боље да не причам ... или хајде да ти баш испричам. Скупи ноге.

И гроф, који у себи већ беше прегорео измакнул авантурицу, седе на кревет свога друга, весело се смешкајући.

— Можеш ли ти замислити да ми је ова госпођица заказала rendez-vous.

— Шта кажеш? — викну Полозов и скочи с кревета.

— Дакле, слушај.

— Али како? Када? Не може бити!

— Па ето, док сте ви срачунавали преферанс, она ми је рекла да ће ноћас седети крај прозора и да се кроз прозор може ући. Ето шта ти је практичан човек! Док сте ви тамо са старицом рачунали, ја сам и ту стварчицу уредио. Па ваљда си чуо, она је чак и пред тобом рекла да ће ноћас седети крај прозора и гледати језеро.

— Али она је то рекла тек онако.

— Е то, видиш, не знам, је ли тек онако или не, али тако је рекла. Можда збиља и није хтела тако одмах, тек изгледало је тако. А догодила се чудновата ствар. Ја сам поступио као права будала! — додаде, презриво се смешкајући самом себи.

— Али шта је у питању? Где си био?

Гроф исприча све како је било, не говорећи само ништа о својим неодлучним корацима које је у почетку поновио неколико пута.

— Сам сам покварио: требало је одлучније. Викнула је и побегла с прозора.

— Викнула, дакле, и побегла — рече корнет, с нелагодним осмехом одговарајући на грофов осмех, који је тако дуго и снажно на њега деловао.

— Јест. Али, време је да се спава.

Корнет се опет окрену леђима ка вратима и, ћутећи, остаде да лежи десетак минута. Богзна шта се догађало у његовој души; али, кад се поново окрену, лицу му је имало израз патње и одлучности.

— Грофе Турбине! — рече он испрекидано.

— Шта ти је, бунцаш ли? — мирно одврати гроф. — Шта је, корнете Полозове?

— Грофе Турбине, ви сте — подлац! — викну Полозов и скочи с постеље.

XVI

Сутрадан је ескадрон кренуо. Официри се нису ни видели с домаћинима, нити се с њима опростили. Међу собом такође нису разговарали. Решено је било да се туку кад се први пут улогоре

да предане. Али капетан Шулц, добар друг и одличан јахач, кога су сви у пуку волели и кога гроф беше узео за секунданта, успео је да тако уреди ствар да не само што се нису тукли, већ нико у пуку није ни дознао за тај догађај, и мада Турбин и Полозов нису били у пријатељским односима као пре, говорили су и даље један другом »ти« и састајали се о ручку и за картама.

11. април 1856. године

ИЗ КАВКАСКИХ УСПОМЕНА

РАЖАЛОВАНИ

Били смо на радовима. Посао се већ завршавао стаза је била прокрчена и сваког дана смо очекивали наређење из штаба да се повучемо у тврђаву. Наш дивизион батеријских топова налазио се на стрмој падини планинског гребена који се завршавао брзом планинском речицом Мечиком, да би држао под ватром равницу која се пред њим пружала. На тој живописној равници, изван домаћаја метака, понекад су се, а нарочито пред вече, овде—онде појављивале групице коњаника горштака, који нам нису били непријатељи и који би изјахали из радозналости, да погледају руски логор. Вече је било ведро, тихо и свеже, као што су обично децембарске вечери на Кавказу, сунце се спуштало за стрми планински огранак лево и бацало ружичасте зраке на шаторе посејане по планини, на групе војника који су се кретали и на наша два топа који су тешко, као да су испружили вратове, непомично стајали на земљаном насипу, два корака од нас. Одред пешака, распоређен по брежуљку лево, јасно се видео на прозрачној светлости сунчева заласка, са својим пушкама сложеним у купе, стражаревом приликом, групом војника и димом с распаљене ватре. Десно и лево, по побрђу, на црној изгаженој земљи белели су се шатори, а иза шатора црнела су се гола стабла шуме чинара, у којој су непрестано ударале секире, пуцкетале ватре и с треском падало посечено дрвеће.

Плавичаст дим се као стуб дизао са свих страна у јасно, модро, хладно небо. Поред шатора и доле око речице, уз бат ногу и фркање коња, протезао се ред козака, коњаника и артиљераца, који су се враћали с појила. Мраз је почео да се хвата, сваки звук се чуо нарочито јасно — и далеко напред, преко равнице, све се видело у чистом, ретком ваздуху. Непријатељске групице, које више нису изазивале радозналост војника, мирно су крстариле светлом њивом с које је посечен кукуруз, ту и тамо иза дрвећа назирали су се високи стубови гробља и кавкаска села из којих се дизао дим.

Наш шатор се налазио недалеко од топова, на сувом и високом месту, с кога се пружао простран видик. Мало даље од шатора, крај саме батерије, на рашчишћеној заравни, играли смо клиса или попића. Услужни војници су одмах ту направили за нас плетене клупице и столић. Због свих тих удобности артиљеријски официри, наши другови, и неколико пешака волели су да се увече окупе крај наше батерије, и то место називали су клубом.

Вече је било дивно, најбољи играчи су били на окупу, и ми смо играли клиса. Ја, потпоручник Д. и поручник О. изгубили смо једну за другом две игре и, на опште задовољство и смех гледалаца — официра, војника и посланих, који су нас гледали из својих шатора, пренели смо на кркачама два пута, од једног краја до другог, оне који су добили шру. Нарочито је весео био положај огромног, дебелог капетана II класе Ш., који је, дахћући и доброћудно се осмехујући, док су му се ноге вукле по земљи, пројахао на ситном и мршавом поручнику О. Али већ је било касно, послани су нам изнели за сву шесторицу три чаше чаја без тањира, и ми, завршивши игру, приђосмо плетеним клупама. Крај њих је стајао нама непознат омањи човек кривих ногу, у кожуку без поставе и с кавкаском шубаром с које је висила дуга бела длака. Само што смо му се приближили, кад он неодлучно, неколико пута, скиде капу и поново је стави на главу, и неколико пута као да се спремао да нам приђе, па је опет застајао. Али одлучивши, вероватно, да више не треба да остане незапажен, тај непознати човек скиде капу па, обилазећи око нас, приђе капетану II класе Ш.

— А, Гускантини! Шта је, драги мој? — рече му Ш., доброћудно се осмехујући још под утиском свога јахања.

Гускантини, како га је Ш. назвао, одмах стави капу и причини се да тура руке у џепове своје кратке бунде, али на оној страни којом је био окренут према мени џепа на бундици није било, и мала црвена рука остаде у неспретном положају. Хтео сам да решим ко је овај човек (јункер или ражаловани?), па сам, не запажајући да га мој поглед (то јест поглед непознатог официра) збуњује, нетремице загледао његово одело и спољашност. Рекло би се да му је тридесетак година. Његове ситне, сиве, округле очи су некако послано и у исти мах немирно вириле испод прљавог белог руба шубаре која му се беше наднела на лице. Дебео, неправилан нос између упалих образа истицао је нездраву, неприродну мршавост. Усне, само мало покривене ретким, меким, беличастим брковима, непрестано су се немирно кретале и као да су покушавале да лицу дају час овај час онај израз. Али сви ти изрази били су некако незавршени; на његовом лицу је стално био израз преплашености и журбе и тај је израз преовлађивао. Око мршаваг, жилавог врата био је омотан зелени вунени шал, који је вирио испод бундице. Бундица је била излизана, пократка, са оковратником и лажним џеповима од псеће коже. Панталоне су биле коцкасте, пепељасте боје, а чизме с кратким ненамазаним војничким сарама.

— Молим вас, не узнемиравајте се — рекох му кад је он поново, бојажљиво погледавши у

мене, скинуо шубару.

Он ми се поклати са отменим изразом, стави капу и, пошто из џепа извади прљаву, платнену дуванкесу с гајтаном, стаде завијати цигарету.

Ја сам донедавна био јункер, стари јункер, неспособан више да будем добродушно предусретљив према млађим друговима, и то јункер сиромашан па сам зато, добро познајући сву моралну тежину овога положаја за не много младог и самољубивог човека, саосећао са свима људима који се налазе у истој ситуацији и трудио се да себи објасним њихов карактер и степен умних способности, као и њихову усмереност, како бих према томе могао да оценим степен њихових моралних патњи. Овај јункер или ражаловани, по свом немирном погледу и по оном изразу лица, који је намерно непрестано мењао, што сам код њега запазио, учинило ми се да није ни најмање глуп човек и да је веома самољубив, па зато и веома јадан.

Капетан II класе Ш. предложи да одиграмо још једну игру класа, с тиме што би они који изгубе, осим преношења на крчамама, платили неколико боца црног вина, рум, шећер, цимет у кори и каранфилиће за кувано вино, које је те зиме, због хладноће, било врло у моди у нашем одреду. Гускантинија, како га опет назва Ш, такође позваше да игра, али он, пре него што ће приступити игри, очигледно се борећи између задовољства које му је причињавао овај позив и некаквог страха, поведе у страну капетана II класе Ш. и стаде му нешто шапутати. Доброћудни капетан га удари својом пуначком великом шаком по трбуху и гласно рече: »Ништа, драги мој, ја ћу вам веровати.«

Кад се игра завршила и она страна у којој је био непознат прост војник победила, и кад је требало да он узјаше једног нашег официра, прапоршчика Д., — прапорщик поцрвене, приђе клупицама и понуди овог цигаретом како би се откупио. За то време поручили смо кувано вино и у шатору посланих се чуло како Никита ужурбано послује, ордонанса шаље по цимет и каранфилиће, и леђима повлачи час овамо час онамо прљави шаторски крила; ми сва седморица седосмо крај клупа и, наизменично пијући чај из три чаше и посматрајући равницу која је почињала да се заогрће сумраком, разговарали смо о разним згодама у игри и смејали се. Непознати човек у краткој бунди није учествовао у разговору, упорно је одбијао чај, који сам му ја неколико пута понудио, седећи на земљи на татарски начин, савијао је цигарете од ситног дувана, једну за другом, и пушио их, али, као што се видело, не толико ради свога задовољства колико зато да себи прида изглед човека заузета нечим. Када се разговор заподену о томе како се за сутра очекује одступање, а можда и бој, он се придиже на колена па, обраћајући се само капетану Ш., рече како је он сада био код ађутанта и сам писао наређење о нападу за сутра. Док је говорио, ми смо сви ћутали, али, без обзира на то што се он очигледно прибојавао, натерали смо га да понови ту за нас врло интересантну вест. Он понови оно што је рекао, додавши да је он био и седео код ађутанта, с којим он живи заједно, у време када су донели наређење.

— Пазите, ако ви не лажете, драги мој, ја би требало да одем у своју чету и да за сутра понешто наредим — рече капетан Ш.

— Не ... па зашто бих? ... Како је могуће, ја сигурно... — поче обични војник, али одједном ућута и, очигледно решивши да се увреди, неприродно набра обрве па, мрмљајући нешто себи под нос, опет стаде завијати цигарету. Али ситног дувана који истресе није било довољно у његовој платненој дуванкеси, и он замоли Ш. да му позајми једну цигаретицу. Ми смо доста дуго између себе настављали онај једнолики војнички разговор познат сваком оном ко је бивао у походима, жалили се стално једним те истим изразима на досаду и дуготрајни марш, на један те исти начин расуђивали о старешинама, исто онако као што смо много пута раније хвалили једнога, жалили другога, чудили се како је много на картама добио овај, како је много изгубио онај, итд., итд.

— Е, драги мој, наш ађутант је пропао, баш је пропао — рече капетан II класе Ш. — у штабу је вечито добијао, ма с ким да седне, па кад заграби, а сад, већ други месец стално губи. Није га послужила срећа у овом одреду. Ја мислим да је око хиљаду у новцу изгубио, а у стварима око пет стотина: ћилим што је од Мухина на коцки добио, пиштоље Никитинове, златан сат, од Сада, што му је Воронцов поклатио, све је одлетело.

— Тако му и треба — рече поручник О. — та он је све нас сувише пељешио: с њим се није могло итрати.

— Све је опељешио, а сад је он сав кроз димњак излетео — и капетан Ш. поче се доброћудно смејати — ето, Гусков живи с њим — он умало и њега није прокоцкао, доиста. Је ли тако, драга мој? — обрати се Гускову.

Гусков се поче смејати. Он се смејао жалосно, болесно, што је потпуно мењало израз његовог лица. Услед те измене мени се учини да сам ја некад познавао и видео тога човека, уз то и његово право презиме, Гусков, било ми је познато, али како сам га и кад сам га упознао и видео, заиста се нисам могао сетити.

— Да — рече Гусков непрестано подижући руке ка брковима али спуштајући их поново и не дотакавши се бркова — Павла Дмитријевича није баш много срећа послужила у овом одреду: *veine de*

malheur⁹⁸ — додаде он брижљивим, али чистим француским изговором, и мени се тада опет учини да сам га већ негде видео и да сам се чак често виђао с њим. — Ја добро знам Павла Дмитријевича, он мени све поверава — настави он — ми смо стари знанци, то јест, он мене воли — додаде он очигледно уплашивши се сувише смелог тврђења да је ађутантов стари познаник. — Павле Дмитријевич одлично игра, али за дивно чудо шта се то с њим догодило, он је потпуно као изгубљен — la chance a tourne⁹⁹ — додаде обраћајући се углавном мени.

Ми смо у почетку с благонаклоном пажњом слушали Гускова, али чим он изговори још ову француску реченицу, ми се сви и нехотице окренусмо од њега.

— Ја сам хкљаду пута играо с њим и, ето, признајте да је то чудно — рече поручник О. нарочито наглашавајући ту реч — необично чудно: ја ниједанпут нисам добио ни абаз. Зашто с другима добијам?

— Павле Дмитријевич одлично игра, ја га одавно познајем — рекох. Заиста, ја сам ађутанта познавао већ неколико година, више пута сам га видео у игри, великој за официрске приходе, и усхићавао сам се његовим лепим, мало мрачним и увек непомућено мирним изразом лица, његовим спорим малоруским изговором, његовим лепим стварима и коњима, његовом неужурбаном украјинском одважношћу и нарочито његовом вештином да уздржано, прегледно и пријатно води игру. Више пута, и кајем се због тога, гледајући његове пуне и беле руке с брилијантским прстеном на кажипрсту, које су ми тукле једну карту за другом, љутио сам се на тај прстен, на беле руке, на читаву ађутантову личност, и мени су у односу на њега долазиле у главу ружне мисли; али касније, пошто бих хладнокрвно размислио, долазио сам до уверења да је он просто играч паметнији од свих оних с којима му се дешавало да игра. Утолико пре што слушајући његова општа расуђивања о коцки, о томе како се не треба повлачити кад се подигнеш од малог улога, како у неким случајевима треба прекинути, како је прво правило играти за готов новац, итд., итд.; било ми је јасно да он увек добија само зато што је паметнији и карактернији од свих нас. А сад се показало да је тај сталожени карактерни играч прокоцкао за ово време све, не само новац него и ствари, што је за официра значило да је прокоцкао све до последње паре.

— Њега ђаволски увек служи срећа са мном — настави поручник О. — Ја сам себи задао реч да више не играм с њим.

— Како сте чудни, драги мој — рече Ш. намигујући мени а обраћајући се О. — Прокоцкали сте с њим око триста, прокоцкали сте!

— И више — љутито рече поручник.

— А сад сте дошли памети, али је касно, драги мој: свима је одавно познато да је он наша пуковска варалица — рече Ш, једва савлађујући смех и врло задовољан својом измишљотином. — Ево, Гусков је овде, он му и карте припрема. Зато су они такви пријатељи, драги мој ... — И капетан Ш. се стаде тако доброћудно, клатећи се читавим телом, смејати да просу чашу куваног вина које је држао у руци. На жутом, измршавелом лицу Гускова изби некакво руменило, он неколико пута отвори уста, принесе руке брцима и опет их спусти на место где је требало да се налазе џепови, придиже се и седе и најзад туђим гласом рече Ш.:

— То није шала, Николају Ивановичу; ви говорите такве ствари и то пред људима који мене не познају и који ме виде у непостављеној краткој бундици... зато што ... — Глас му се пресече и опет се мале црвене руке с прљавим ноктима подигоше од бунде ка лицу, час поправљајући бркове, косу, нос, час бришући очи или чешкајући, без икакве потребе, образ.

— Шта ћемо о томе говорити, свима је познато, драги мој — настави Ш. искрено задовољан својом шалом и уопште не запажајући Гусковљево узбуђење. Гусков још нешто прошапута па, опирајући се лактом десне руке о колено леве ноге, у сасвим неприродном положају, гледајући у Ш. поче се правити као да се презриво осмехује.

— »Ама ја — одлучно помислих видећи тај осмех — ја не само што сам га видео, него сам с њим и разговарао негде.«

— Ви и ја смо се негде видели — рекох му када под утицајем општег ћутања поче да се стишава смех Ш. Променљиво Гусковљево лице се одједном разведри и његове очи први пут са изразом искрене радости устремише се на мене.

— Како да не, ја сам вас одмах познао — поче он на француском. — Четрдесет осме године ја сам имао срећу да вас доста често виђам у Москви код моје сестре Ивашине.

Ја му се извиних што га нисам одмах познао у том капуту и у тој новој одећи. Он устаде, приђе ми и својом влажном руком неодлучно, слабо стеже моју руку и седе крај мене. Уместо да гледа у мене, коме се тобоже тако обрадовао, он са изразом некаквог непријатног хвалисања погледа у официре. Да ли услед тога што сам ја у њему познао човека кога сам пре неколико година у фраку виђао у салонима, или услед тога што се при сећању на то он одједном сам подигао у својим сопственим очима, мени се учини да су се његово лице, па чак и његови покрети потпуно изменили:

⁹⁸ Није сретне руке (прим. прев.).

⁹⁹ Срећа се окренула (франц.).

они су сада изражавали смелост, детиње самозадовољство услед тога што је свестан свога духа и некакву презриву немарност тако да, признајем, без обзира на жалостан положај у коме се налазио, мој стари познаник више није изазивао моје сажаљење већ некакво непријатно осећање.

Ја се живо сетих нашег првог сусрета. Четрдесет осме године, за време мог боравка у Москви, Ја сам често одлазио Ивашину, с којим сам заједно растао и били смо стари пријатељи. Његова жена била је пријатна домаћица, љубазна жена, како се то каже, али ми се никад није допадала... Те зиме, кад сам се упознао с њом, она је често говорила рђаво скривајући свој понос, о свом брату који је недавно завршио школе и тобоже био један од најобразованијих и најомиљенијих младих људи у најбољем петроградском друштву. Како сам по причању знао оца Гускових, који је био врло богат и заузимао висок положај, а знајући и мишљење његове сестре, ја сам младог Гускова дочекао са извесним предубеђењем. Једне вечери, када сам дошао Ивашину, затекао сам код њега омањег, на изглед веома пријатног младог човека у црном фраку, белом прслуку и са краватом, с којим је домаћин заборавао да ме упозна. Млади човек, који се очигледно спремао да оде на бал, стајао је пред Ивашиним са шеширом у руци и ватрено се, мада учтиво, препирао с њим о једном нашем заједничком познанику, који се у то време истакао у походу на Маџарску. Он је говорио како тај наш познаник уопште није јунак ни човек рођен за ратовање каквим га сада сматрају, већ само паметна и образована особа. Сећам се, ја сам у препирци узео учешћа и био против Гускова и отишао у такву крајност да сам чак доказивао да су памет и образовање увек у обрнутом односу према храбрости, и сећам се како ми је Гусков пријатно и паметно доказивао да је храброст неминовна последица памети и извесног степена развитка, с чиме сам се ја, сматрајући себе за паметна и образована човека, морао у тајности сложити!

Сећам се да ме је на крају нашег разговора Ивашина упознала са својим братом и он ми је, снисходљиво се осмехујући, пружио своју малу руку, на коју још не беше потпуно навучао рукавицу од псеће коже, па је исто овако слабо и неодлучно као и сад стегао моју руку. Мада сам ја тад имао предубеђења према Гускову, нисам могао да не будем правичан према њему и да се не сложим с његовом сестром да је он заиста паметан и пријатан млад човек, који мора имати успеха у друштву. Он је био необично уредан, елегантно одевен, свеж, самоуверен, скроман у опхођењу, и изгледао је веома младолик, скоро дете, због чега сте му и нехотице опраштали онај израз самозадовољства и жеље да ублажи своју надмоћност над вама што се стално огледало на његовом паметном лицу, а нарочито у осмеху. Причало се да је он те зиме имао велики успех код московских госпођа. Видевши га код сестре, ја сам само по изразу среће и задовољства, који су стално избијали из његове младе спољашности, и по његовим понекад нескромним причама, могао закључити до ког је степена то истина. Он и ја смо се видели пет—шест пута и разговарали доста дуго, или, боље, он је говорио много, а ја сам слушао. Он је говорио већином на француском, врло добрим језиком, врло складно, сликовито и умео је да меко, учтиво прекида друге у разговору. Уопште, он се према свима, па и према мени, понашао прилично с висине, а ја, као што се то са мном увек дешава у погледу људи који су чврсто уверени да према мени треба да се понашају с висине, а које мало познајем — осећао сам да је он у том погледу потпуно у праву.

Сада, када је сео крај мене и сам ми пружио руку, ја сам лако познао на њему онај некадашњи надмени израз, и мени се учинило да се он не користи баш поштено својим положајем обичног војника пред официром, тако се немарно распитивао о оном шта сам радио за све ово време и о томе како сам овамо доспео. Без обзира на то што сам ја сваки пут одговарао на руском, он је говорио на француском, на коме се више није изражавао онако слободно као раније. О себи ми је узгред рекао да је после свог несрећног, глупог случаја (у чему се састојао тај случај ја нисам знао и он ми није рекао) три месеца лежао у затвору, а затим је послан на Кавказ у Н. пук — и ево већ три године служи у том пуку као војник.

— Нећете ми веровати — рече ми на француском — колико сам морао да пропатим у тим пуковима од официрског друштва; још срећа моја што сам од раније познавао ађутанта, о коме смо мало час говорили: он је добар човек, истина — додаде он снисходљиво — ја код њега живим и за мене је то ипак мала олакшица. *Oui, mon cher, les jours se sui-vent, mais ne se ressemblent pas*¹⁰⁰ — додаде и одједном се стаде мешкољити, поцрвене и устаде с места приметивши да нам прилази ађутант о коме смо говорили.

— Какво задовољство срести се с човеком као што се ви — рече ми шапатом Гусков одлазећи од мене — ја бих много, много желео да с вама поразговарам.

Рекох да се томе врло радујем, али у ствари, признајем, Гусков ми је уливао непријатно, мучно сажаљење.

Предосећао сам да ће ми с њиме бити тешко насамо, али сам хтео да сазнам од њега много шта, а нарочито зашто је он, поред тако богатог оца запао у овакву беду, што се видело по његовом оделу и начину опхођења.

Ађутант се поздрави са свима изузев с Гусковым, па седе крај мене на место које је до тада заузимао

¹⁰⁰ Да, драги мој, дани се нижу један за другим, али се не понављају (франц.).

ражаловани. Увек спокојни и одмерени, карактерни коцкар и пословни човек, Павле Дмитријевич је сад био сасвим нешто друго од оног човека кога сам ја познавао у срећна времена његовог картања; он као да се некуд журио, непрестано је погледао у све, и не прође ни пет минута, а он, који је увек одбијао да игра, понуди поручнику О. да образује партију. Поручник О. одби под изговором да је заузет службом, а нарочито због тога што је, знајући како је мало ствари и новаца остало Павлу Дмитријевичу, сматрао да није најмудрије ставити на коцку својих три стотине рубаља против сто рубаља, а можда и мање, које би могао добити.

— Па шта је, Павле Дмитријевичу — рече поручник очигледно у жељи да избегне поновљене молбе — је ли истина — што се говори — да је сутра покрет?

— Не знам — на то ће Павле Дмитријевич — само је заповеђено да се припремимо, а, доиста, боље да одиграмо, ја бих дао у залог мог »кабардинца«.

— Не, та данас ...

— Сиваља, куд пукло да пукло, или ако хоћете у новац. Па шта је?

— Ама шта ћу ... ја бих хтео, не мислите — поче поручник О. одговарајући на своје сопствене сумње — али сутра може доћи до упада или покрета, треба се испавати.

Ађутант се диже и, ставивши руке у џепове, поче ходати по заравни. Лице му доби обичан израз хладноће и некакве гордости, што се мени код њега допадало.

— Желите ли чашу кувана вина? — упитах га ја.

— Могу — и он се упуту према мени, али Гусков ужурбано узе чашу из мојих руку и понесе је ађутанту, трудећи се да при томе не гледа у њега. Али како не обрати пажњу на канап којим је шатор био затегнут, Гусков се спотаче па, испустивши чашу, паде на руке.

— Прави глупак! — рече ађутант, који већ беше пружио руку ка чаши. Сви прснуше у смех па чак и Гусков, па стаде руком трљати своје мршаво колено, које никако није могао повредити при паду.

— Медвеђа услуга — настави ађутант. — Такве ми он услуге свакога дана прави, све је кочиће на шаторима почупао — стално се саплиће.

Гусков нам се, не слушајући га, извињавао и погледао на мене с једва приметним сетним осмехом, којим као да је говорио да га само ја могу разумети! Он је био јадан, али ађутант, његов покровитељ, изгледао је нешто озлојеђен на свог сустанара и никако није хтео да га остави на миру.

— Нема шта, окретан деран, како год узмеш.

— Ама како се човек не би спотакао на те кочиће, Павле Дмитријевичу — рече Гусков — и вама се то неки дан десило.

— Ја, брате мој, нисам обичан војник, од мене се не тражи окретност.

— Он може да вуче ноге — прихвати капетан II класе Ш. — а обичан војник треба да подскакује.

— Чудне шале — рече Гусков скоро шапатам и обори очи. Ађутант, очигледно, није био равнодушан према свом сустанару, он се жудно уносио у сваку његову реч.

— Мораћемо га опет послати на мртву стражу — рече обраћајући се Ш. и намигујући према ражалованом.

— Е па, опет ће бити суза — рече Ш. смејући се. Гусков више није гледао у мене, претварао се да вади дуван из дуванкесе у којој већ одавно није било ничега.

— Спремајте се за мртву стражу, брате мој — поче кроз смех Ш. — данас су извиђачи јавили да ће ноћас бити напад на логор, па треба поуздане момке одредити. — Гусков се неодлучно осмехивао, као да се спрема да нешто каже, и неколико пута је управљао молећив поглед на Ш.

— Па шта, ја сам већ ишао, и опет ћу ићи ако ме пошаљу — промуца.

— Па и послаће те.

— А ја ћу и отићи. Па шта с тим?

— Да, као код Аргуне, побегли с мртве страже и пушку бацили — рече ађутант и, окренувши се од њега, поче нам причати о наређењу за сутрашњи дан.

И заиста, очекивало се да ће те ноћи непријатељ отворити ватру на логор, а сутрадан кренути у напад. Поразговоривши још мало о разним општим стварима, ађутант, као да се тобоже одједном сетио, предложи поручнику О. да одиграју малу. Поручник О. сасвим неочекивано пристаде и они се заједно с Ш. и потпоручником упутуше у ађутантов шатор у коме је био зелени сто на расклапање и карте. Капетан, командант нашег дивизиона, оде у свој шатор да спава, друга се господа такође разиђоше, и ја остадох сам са Гусковым. Нисам се варао, мени је заиста било нелагодно с њим насамом. Ја и против своје воље устадох и почех ходати горе—доле крај батерије. Гусков је ћутећи ишао упоредо са мном, ужурбано и немирно окрећући се како не би заостао за мном нити ме прстигао.

— Ја вам не сметам? — упита он кротким, тужним гласом. Колико сам у помрчини могао да сагледам његово лице, мени се оно учини дубоко замишљено и сетно.

— Ни најмање — одговорих; али како он није почињао да говори а ја нисам знао шта да му кажем, ми смо доста дуго корачали ћутећи.

Ноћна тама већ беше потпуно заменила сумрак, изнад црног профила планина упалила се јарка вечерња светлица, над главама, по светлоплавом студенем небу трепереле су ситне звезде, са

свих страна у мраку се црвенео пламен ватара које су се димиле, у близини су се беласали шатори и мрачно црнео насип наше батерије. Од оближње ватре, око које су, грејући се, тихо разговарали наши посиљни, понекад би блеснуо бакар наших тешких топова и појавила се прилика стражара огрнутог шињелом, који је уједначено ходао дуж насипа.

— Ви не можете замислити колика је за мене радост што разговарам с човеком као што сте ви — рече ми Гусков, мада још ни о чему није разговарао са мном — то може да схвати само онај који је био у оваквом положају.

Ја нисам знао шта да му одговорим и ми поново ућутасмо, без обзира на то што је он очигледно желео да ми све каже а ја да га саслушам.

— Због чега сте били... због чега сте настрадали? — упитах га најзад не смисливши ништа боље чиме бих почео разговор.

— Зар ви нисте чули за онај несрећни догађај с Метењиним?

— Да, двобој, чини ми се: чуо сам мимогред — одговорих — та ја сам већ одавно на Кавказу.

— Не, није двобој, али то је глупа и ужасна прича! Ја ћу вам све испричати ако не знате. То је било оне исте године када смо се ви и ја виђали код сестре, ја сам тада живео у Петрограду. Морам рећи да сам тада имао оно што се зове *une position dans le monde*¹⁰¹, и то доста повољну, ако не сјајну. *Mon pere me donnait dix milles par an*¹⁰². Чetrдесет девете године мени су били обећали место у посланству у Торину, мој ујак је могао и увек био спреман да учини врло много за мене. Сада је то прошлост, *j'etais regu dans la meilleure societe de Petersbourg*, је *pouvais pretendre*¹⁰³, на најбољу прилику. Учио сам ја, као што ми сви учимо у школи, тако да неко нарочито образовање нисам имао; истина, ја сам после много читао, *mais j'avais sur-tout*¹⁰⁴, знате, се *jargon du monde*¹⁰⁵, и, било како било, тек мене су држали однекуд за једног од првих младих људи у Петрограду. Оно што ме је највише уздизало у очима света — *c'est cette liason avec madame D.*¹⁰⁶, о којој се много говорило у Петрограду, али ја сам био страшно млад у то доба и мало сам ценио сва та преимућства. Просто био сам млад и глуп, па шта ми је још било потребно? У то доба у Петрограду тај Метењин уживао је глас... — и Гусков настави да ми у том смислу прича историју своје несреће, коју ћу ја, као сасвим незанимљиву, просто изоставити овде. — Два месеца сам био у затвору — настави он — потпуно сам, и о чему све нисам размишљао у то доба. Али знате, када се све то свршило, као да се заувек покидала веза са прошлостју, мени би лакше. *Mon pere, vous en avez entendu parler*¹⁰⁷, сигурно, он је човек гвоздена карактера и чврстих убеђења, *il m'a desherite*¹⁰⁸ и прекинуо са мном све односе. По његовом убеђењу тако је требало поступити, и ја га нимало не осуђујем. *Il a ete consequent*¹⁰⁹. Због тога ни ја нисам учинио ни један корак како би он променио своју намеру. Сестра је била у иностранству, само ми је мадаме Д. писала кад су дозволили и нудила ми помоћ, али ја сам, ви то разумете, одбио. Тако да нисам имао оне ситнице које донекле олакшавају такав положај, знате — ни књига, ни рубља, ни хране, ништа. Ја сам много, много размишљао у то време, на све сам почео да гледам другим очима; на пример, та бука, говоркање света о мени у Петрограду нису ме занимали, нису ми ни најмање ласкали, мени се све то чинило смешно. Ја сам осећао да сам био крив, неопрезан, млад, упропастио сам своју каријеру и мислио сам само о томе како да опет све поправим. И осећао сам у себи снаге и енергије за то. После затвора, као што сам вам рекао, мене послаше овамо, на Кавказ, у Н. пук. Мислио сам — настављао је он одушевљавајући се све више и више — да ће овде, на Кавказу, *la vie de camp*¹¹⁰, прости, поштени људи с којима ћу долазити у додир, рат, опасности, све то најбоље одговарати мом душевном расположењу, да ћу ја започети нов живот. *On me verra au feu*¹¹¹, заволеће ме, поштоваће ме, и ја ћу се опет вратити *et, vous savez, avec se prestige du malheur!* Али *quel desenchantement*¹¹². Не можех замислити колико сам се преварио! ... Ви познајете официрско друштво нашег пука? — Он поћута доста дуго очекујући, како се мени учинило, да ћу му ја рећи да знам како је рђаво друштво овдашњих официра; али му ја нисам ништа одговорио. Било ми је одвратно што он, вероватно зато што знам француски, претпоставља да морам бити озлојеђен на друштво официра које сам ја, напротив, пошто сам дуго боравио на Кавказу, могао потпуно да оценим и поштовао хиљаду пута више него оно друштво из кога је изишао господин

¹⁰¹ Положај у свеу (франц.).

¹⁰² Отац ми је давао десет хиљада годишње (франц.).

¹⁰³ Био сам приман у најбоља петроградска друштва, могао сам да рачунам (франц.).

¹⁰⁴ Али ја сам нарочито владао (франц.).

¹⁰⁵ Оним начином изражавања који се употребљава у отменом друштву (франц.).

¹⁰⁶ То је она веза са госпођом Д. (франц.).

¹⁰⁷ Мој отац, ви сте слушали о њему (франц.).

¹⁰⁸ Лишио ме наслеђа (франц.).

¹⁰⁹ Био је доследан (франц.).

¹¹⁰ Живот у логору (франц.).

¹¹¹ Видеће ме у боју (франц.).

¹¹² И, знате, са оним чаром несреће! Али какво разочарање (франц.).

Гусков. Ја сам хтео да му то кажем, али ми његов положај то није допуштао.

— У Н. пуку официјерско друштво је хиљаду пута горе од овдашњег — настави он. — J'espere que c'est beaucoup dire¹¹³, то јест ви не можете замислити шта је то! Да и не говорим о јункерима и војницима. То је прави ужас! Мене су у почетку примили лепо, то је истина, али касније, кад су видели да ја не могу да их не презирем, знате, у оним неприметним ситницама у понашању, кад су видели да сам ја потпуно други човек, далеко изнад њих, они су се озлоједили на мене и почели да ми се свете разним ситним понижавањима. Се que j'ai eu a souffrir, vous ne vous faites pas une idee¹¹⁴. А затим они односи са јункерима и против своје воље, а што је главно avec les petits moyens que j'avais, je manquais de tout¹¹⁵, ја сам имао само оно што ми је сестра слала. Ево вам доказ колико сам пропатио кад сам ја са мојим карактером, avec ma fierte, j'ai écrit a mon pere¹¹⁶, молио сам га да ми пошаље макар нешто. Схватам да кад човек проживи пет година таквим животом — може постати онакав какав је наш ражаловани Дромов, који пије с војницима и свим официјерима пише писамца молећи их да му позајме три рубље и потписује се »tout a vous«¹¹⁷ Дромов«. Треба имати карактер какав сам имао ја па да се човек потпуно не изгуби у том ужасном положају. — Он је друго ћутећи корачао поред мене. — Avez-vous un papiros?¹¹⁸ — упита ме. — Да, на чему смо оно стали? Да. Ја то нисам могао да издржим, не физички, јер, мада је било рђаво, хладно и мада сам био гладан, живео сам као војник, ипак су и официјери имали некаквог поштовања према мени. Некакав prestige¹¹⁹ имао сам ја и за њих. Нису ме слали на стражу, ни на учење. Ја то не бих поднео. Али сам у моралном погледу страшно патио. А што је главно, нисам видео излаз из тога положаја. Писао сам ујаку, молио га да ме пребаци у овдашњи пук, који бар иде у борбу, и мислио сам: да је овде Павле Дмитријевич, qui est le fils de l'intendant de mon pere¹²⁰, он би ми ипак могао бити од користи. Ујак то учини за мене, пребацише ме. После оног пука овај ми се учини као скуп дворских коморника. А онда Павле Дмитријевич је ту, он зна ко сам, и мене примише дивно. На ујакову молбу... Гускове, vous savez¹²¹ ... али сам приметио да ови људи без образовања и културе — не могу поштовати човека и указивати му поштовање ако на њему нема ореола богатства, угледа; приметио сам како мало-помало, када су видели да сам сиромашан, њихово понашање према мени постаје све нехатније и нехатније, и како је најзад постало скоро презриво. То је страшно, али је жива истина.

— Овде сам био у бојевима, борио се, on m'a vu au feu¹²² — настави он — али кад ће се то свршити? Мислим никад, а моја снага и енергија већ почињу да малаксавају. А затим, ја сам замишљао la guerre, la vie de camp¹²³, али, као што видим, све то није тако — у краткој бунди, неопран, у војничким чизмама идете на мртву стражу и по целу ноћ лежите у јарузи с некаквим Антоновом, кога су због пијанства отерали у војнике, и сваког тренутка вас из грма могу убити, вас или Антонова, свеједно. То није храброст — то је ужасно. C'est affreux, ca tue¹²⁴.

— Па ви сада можете због похода постати подофицир, а идуће године и прапоршчик — рекох. — Да, могу, обећали су ми, али још две године, и то тешко. А шта значе те две године, кад би само неко знао. Замислите овај живот с тим Павлом Дмитријевичем: карте, грубе шале, пијанке; ви бисте хтели да кажете нешто што вам се накупило у души, не схватају вас или вам се још подсмевају, с вама не разговарају да би вам саопштили мисли, већ да би, ако је могуће, од вас направили кловна. Па и све то је тако тривијално, грубо, гадно, и ви сте увек свесни тога да сте прост војник, то вам увек дају да осетите. Зато ви и не разумете какво је задовољство поразговарати а с'еиг ouvert¹²⁵ с таквим човеком као што сте ви.

Ја никако нисам могао да схватим какав је то човек и зато нисам знао шта да му одговорим ...

— Хоћете ли да се поткрепите? — рече ми у том тренутку Никита, који ми је неприметно пришао у мраку и, како сам могао да запазим, био незадовољан присуством тога госта. — Остало је само куваног теста с надевом и говеђе шницле.

— А је ли капетан већ јео?

— Он одавно спава — суморно одговори Никита. На моје наређење да нам овамо донесе да вечерамо и вотку он незадовољно поче гунђати нешто и одгега у свој шатор. Пошто је и тамо мало

¹¹³ Надам се да је тиме доста речено (франц.).

¹¹⁴ Ви не можете замислити колико сам пропатио (франц.).

¹¹⁵ С малим средствима којима сам ја располагао, мени је свега недостајало (франц.).

¹¹⁶ С мојом гордошћу, написао сам оцу (франц.).

¹¹⁷ Сав ваш (франц.).

¹¹⁸ Имате ли цигарету? (франц.).

¹¹⁹ Ауторитет (франц.).

¹²⁰ Син управитеља код мог оца (франц.).

¹²¹ Ви знате (франц.).

¹²² Видели су ме у боју (франц.).

¹²³ Рат, логорски живот (франц.).

¹²⁴ То је страшно, убиствено (франц.).

¹²⁵ Душевно, отворено (франц.).

погунђао, ипак донесе кофер; на кофер постави свећу коју беше хартијом заштитио од ветра, шерпу, слачицу у теглици, лимену чашицу с дршком и боцу с пелинковачом. Пошто све то размести, Никита постоја још неколико тренутака поред нас и погледа како смо ја и Гусков пили вотку, што је њему очигледно било врло непријатно. При нејасној светлости свеће кроз хартију и у мраку који нас је окружавао назирала се само фокина кожа кофера, вечера која се на њему налазила, Гусковљево лице, његова кратка бунда и мале црвене руке, којима беше почео да из шерпе вади кувано тесто. Око нас је све било црно, и само ако се човек добро загледа, могао је да разазна црну батерију, исто тако црну прилику стражара, која се назирала на грудобрану, са обеју страна пламен ватара и горе црвенкасте звезде, Гусков се тужно и стидљиво, једва приметно, осмехивао, као да му је било неугодно да ми погледа у очи после свога признања. Испри још чашицу вотке, а јео је халапљиво, стружући по шерпи.

— Па за вас је ипак олакшање — рекох му просто да бих нешто казао — ваше познанство са ађутантом; он је, слушао сам, врло добар човек.

— Да — одговори ражаловани — он је добар човек, али он не може бити друкчији, са својим образовањем не може бити човек и не треба то од њега тражити. — Он одједном као да поцрвене. — Јесте ли приметили његове грубе шале данас о мртој стражи — и Гусков, без обзира на то што сам се ја неколико пута трудио да скренем разговор, поче да се правда преда мном и да доказује да он није побегао са страже и да није кукавица, као што су хтели да прикажу ађутант и Ш.

— Као што сам вам говорио — настави он бришући руке о кратку бунду — такви људи не могу бити пажљиви према човеку — обичном војнику, који нема пара; то је изнад њихове моћи. И ето, у последње време, а пет месеци је већ откако ја од сестре због нечега ништа нисам добио, приметио сам како су се они променили према мени. Ова кратка бунда коју сам купио од једног војника и која не греје јер се сва излизала (он ми при том показа голи скут), не улива му саучешће ни поштовање према несрећи, већ презир који он није у стању да сакрије. Ма у коликој оскудици ја био, као што сам сад кад немам шта да једем осим војничке каше, и кад немам шта да носим — настави он оборивши главу и наливајући себи још чашицу вотке — њему не пада на ум да ми понуди новац на зајам, иако тачно зна да ћу му га вратити, већ чека да му се ја у оваквом свом положају обратим. А ви схватате како је мени с њим. Вама бих, на пример, отворено рекао — *vous etes au-dessus de cela; mon cher, je n'ai pas le sou*¹²⁶. И знате — рече он, одједном очајнички загледајући ми у очи — истину вам кажем, ја сам сада у страшном положају: *pouver vous me preter dix roubles argent?*¹²⁷ Сестра ће ми сигурно послати следећом поштом *et mon pere*...¹²⁸

— Ах врло радо — рекох, док ми је напротив било жао и криво, нарочито због тога што сам уочи тога дана изгубио на картама, па је мени и самом остало само нешто преко пет рубаља код Никите. — Одмах — рекох устајући — идем у шатор да узмем.

— Немојте, касније, не *vous derangez pas*¹²⁹. Међутим, не слушајући га, ја се провукох у затворен шатор, где се налазила моја постеља и спавао капетан. — Алексеју Иваничу, дајте ми, молим вас, десет рубаља до исплате — рекох капетану гурајући га.

— А шта, јесу ли вас опет очерупали? А још колико јуче хтели сте да више никад не играте — кроза сан је говорио капетан.

— Не, нисам играо, већ ми је потребно, дајте ми, молим вас.

— Макатјук — викну капетан свом посланом — извади кутију с новцем и дај ми овамо.

— Тише, тише — почех слушајући с оне стране шатора одмерене Гусковљеве кораке.

— А што? Зашто тише?

— То ме је онај ражаловани молио да му позајмим. Он је овде!

— Е, да сам знао, не бих дао — на то ће капетан — слушао сам ја о њему, то је најпакоснији деран! — Капетан ми ипак даде новац, нареди да се склони кутијица, да се добро затвори шатор, па опет понови: — Е, да сам знао за шта ће вам, не бих вам дао — па се покри ћебетом преко главе. — Сада ми дугујете тридесет две, не заборавите — викну за мном.

Кад сам изишао из шатора, Гусков је ходао крај клупица, и док је пролазио поред свеће, његова ситна прилика с кривим ногама и наказном шубаром с дугачким белим длакама појављивала се и губила у мраку. Он се направи да ме не примећује. Ја му дадох новац, он рече *merci*, згужва новчаницу и стави је у џеп од панталона.

— Сад су у Павла Дмитријевича, мислим, карте у пуном јеку — поче после тога.

— Да, и ја мислим.

— Он се чудно коцка, увек аребур и не исправи се; кад га срећна послужи, то је добро, али зато када му не иде, може страшно много да прокоцка. Он је то и доказао. За ово време ако се урачунају и ствари, прокоцкао је преко хиљаду пет стотина. А како је некада играо уздржано, тако да

¹²⁶ Ви сте изнад тога, драги мој, ја немам ни пребијене паре (франц.).

¹²⁷ Можете ли ми позајмити десет рубаља (франц.).

¹²⁸ И мој отац... (франц.).

¹²⁹ Не узнемиравајте се (франц.).

је онај ваш официр скоро посумњао у његово поштење.

— Па он је то онако... Никита, да ли нам је остало чихира?¹³⁰ — упитах и би ми лакше јер Гусков беше постао разговоран. Никита опет стаде гунђати, али нам донесе чихира и опет зловољно гледаше како Гусков испија своју чашу. У Гусковљевом понашању поче се запажати некадашња слобода. Желео сам да што пре оде, и изгледало ми је да он то не чини само зато што га је стид да оде чим је добио новац. Ја сам ћутао.

— Како сте то ви тако имућни, без икакве по требе, одлучили de gaiete de coeur¹³¹ да идете да служите на Кавказу? Ето шта не схватам — рече ми.

Ја се потрудох да се оправдам због тога њему чудног поступка.

— Замишљај како је и вама тешко друштво ових официра, људи без појма о образовању. Ви се с њима не можете разумети. Та осим карата, вина и разговора о наградама и походима, десет ћете година проживети и ништа нећете друго ни видети ни чути.

Било ми је непријатно што он хоће да ја неизоставно делим с њим његово мишљење и сасвим сам га искрено уверавао да и ја врло волим и карте, и вино и разговоре о походима, и да не желим да имам другове боље него што су ови које сада имам. Али он то није хтео да ми верује.

— Та ви то тек онако говорите — настављао је — а зар то што нема жена, то јест ја мислим femmes comme il faut¹³², зар то није страшно лишавање? Не знам шта бих сада дао кад бих за тренутак могао да се пренесем у салон и макар кроз пукотину по гледам вољену жену.

Он мало поћута, па испи још чашу чихира.

— Ах, боже мој, боже мој! Можда ћемо се још једном срести у Петрограду, у свету, бити и живети с људима, са женама. — Он насу себи остатак вина из боце па, пошто га испи, рече: — Ах, pardon, можда сте ви хтели још мало, ја сам страшно расејан. А ипак чини ми се да сам сувише много попио, et je n'ai pas la tete forte.¹³³ Некад сам ја живео у Морској au rez de chaussée¹³⁴, имао диван стан, намештај, знате умео сам то лепо да уредим, мада не сувише скупо, истина: mon pere ми је дао порцулан, цвеће, дивно сребро. Le matin je sortais¹³⁵, посете, a cinq heures regulierement¹³⁶ одлазио сам на обед к њој, она је често била сама. Il faut avouer que c'etait une femme ravissante!¹³⁷ Ви је нисте познавали? Никако?

— Нисам.

— Знате, она је била врло женствена, нежна, а онда — каква љубав! Господе, нисам умео тада да ценим ту срећу. А после позоришта ми смо се удвоје враћали и вечеравали. С њом никада није било досадно, toujours gaie, toujours aimante¹³⁸. Да, ја нисам ни наслућивао каква је то била ретка срећа. Et j'ai beaucoup a me reprocher¹³⁹. Je l'ai fait souffrir et souvient¹⁴⁰. Био сам немилосрдан. Ах, какво дивно време! Је ли вам досадно?

— Не, ни најмање.

— Онда ћу вам испричати о нашим вечерима. Обично ја уђем — те степенице, сваку саксију цвећа сам познавао — ручица на вратима, све је тако мило, познато, а онда предсобље, њена соба... Не, то се више никада, никада неће вратити! Она ми и сада пише, ја ћу вам, можда, показати њена писма. Али ја више нисам онај, ја сам пропао, више нисам достојан ње ... Тако је, ја сам потпуно пропао! Je suis casse.¹⁴¹ Нема у мени више ни енергије, ни поноса, ничега. Чак ни племенитости нема... Да, ја сам пропао! И нико никада неће схватити моје патње. Свима је свеједно. Ја сам пропао човек! Никада се више нећу подићи, зато што сам морално пао... у блато ... пао сам ... — У том тренутку у његовим речима осетило се искрено, дубоко очајање; он није гледао у мене и седео је непомично.

— Зашто тако очајавате? — рекох му.

— Зато што сам нитков, овај живот ме је упропастио, све што је било у мени, све је убијено. Ја више не подносим своју несрећу с гордошћу, већ с подлошћу, више нема dignite dans le malheur¹⁴². Мене понижавају свакога часа, ја све трпим, сам тражим понижења. Та прљавштиа а deteint sur

¹³⁰ Кавкаско вино (прим. прев.).

¹³¹ Јака срца (франц.).

¹³² Пристојне жене (франц.).

¹³³ Али ја не подносим много алкохола (франц.).

¹³⁴ У приземљу (франц.).

¹³⁵ Ујутру сам излазио (франц.).

¹³⁶ У пет сати редовно (франц.).

¹³⁷ Треба признати да је то била заносна жена (франц.).

¹³⁸ Увек весела, увек умиљата (франц.).

¹³⁹ Ја много штошта себи пребацујем... (франц.).

¹⁴⁰ Она је патила због мене, и то често (франц.).

¹⁴¹ Ја сам сломљен (франц.).

¹⁴² Достојанства у несрећи (франц.).

moi¹⁴³, ја сам и сам постао груб, заборавио сам што сам знао, више не могу да говорим француски, осећам да сам подао и низак. Не могу да се борим у оваквим приликама, заиста не могу, ја бих можда био јунак: дајте ми пук, златне еполете, трубаче, а ићи напореда с некаквим суровим Антоном Бондаренком и тако даље и мислити да између мене и њега не постоји никаква разлика, да је свеједно да ли ћу погинути ја или он — та мисао мене убија. Да ли схватате како је страшно мислити да ће ме убити некакав одрпанац, мене, човека који мисли, осећа, и да је свеједно да заједно са мном погине Антонов, биће које се ни по чему не разликује од животиње, и да се може лако догодити да погинем управо ја, а не Антонов, као што увек постоји une fatalite¹⁴⁴ за све оно што је узвишено и добро. Ја знам да ме они називају кукавицом; нека сам кукавица, заиста сам кукавица и не могу бити друкчији. Не само што сам кукавица, ја сам, по њиховом мишљењу, убог и презрен човек. Ето, ја сам од вас сада измолио новац и ви имате права да ме презирете. Не, узмите натраг свој новац — и он ми пружи згужвану новчаницу. — Хоћу да ме поштујете. — Он покри лице рукама и заплака; ја нисам знао шта да кажем и шта да радим.

— Смирите се — говорио сам му — сувише сте осетљиви, немојте све узимати срцу, не анализирајте, гледајте на ствари простије. Ви и сами кажете да имате чврсту вољу. Савладајте се, вама није остало још много да патите — говорио сам му, али врло нескладно, јер сам био узбуђен и сажаљењем и кајањем што сам себи дозволио да у мислима осуђујем човека који је истински и дубоко несрећан.

— Да — поче он — да сам од оног доба откако сам у овом паклу бар једанпут чуо макар једну реч саучешћа, савета, пријатељства — људску реч, овакву какву од вас чујем, можда бих могао мирније да подносим све; можда бих се чак савладао и могао бити војник, али сад је то страшно... Кад здраво размишљам, ја желим смрт, па и зашто бих волео овај живот пун срама, и себе изгубљеног за све што је добро у свету? А при најмањој опасности ја одједном и против своје воље, почињем да обожавам овај подли живот и да га чувам као нешто драгоцено, и не могу, је ne puis¹⁴⁵ ras¹⁴⁶ да се савладам. То јест могу — настави он опет после тренутног ћутања — али ме то стаје сувише великог напора, огромног напора, ако сам сам. С другима, у обичним условима, као што ви идете у бој, ја сам храбар, j'ai fait mes preuves¹⁴⁶, јер сам честољубив и поносан; то је мој порок, и пред другима... Знате, дозволите ми да ноћим код вас, јер ће се код нас целе ноћи коцкати, ја ћу где било, на земљи.

Док је Никита припремао лежај, ми смо устали и поново почели да у мраку ходамо крај наше батерије. Заиста, мора да је Гускову пиће брзо ударало у главу, јер се од две чашице вотке и две чаше вина клатио. Кад смо устали и удаљили се од свеће, приметио сам да је, трудећи се да ја то не видим, опет гурнуо у џеп новчаницу од десет рубаља, коју је за све време нашег разговора држао у шаџи. Он настави да говори како осећа да би могао још да се подигне када би имао човека као што сам ја, који би према њему имао саучешћа.

Хтели смо већ да уђемо у шатор и легнемо да спавамо кад одједном изнад наших глава прозвижда ђуле и удари у земљу недалеко од нас. Било је тако чудно — овај тихи уснули логор, наш разговор, и одједном непријатељско ђуле које је, бог би га знао откуд долетело усред наших шатора — тако чудно да ја дуго нисам могао да схватим шта је то.

Наш војник Андрејев, који је био на стражи крај батерије, упути се к мени.

— Гле, прикрао се! Биће да су видели ватру — рече он.

— Треба пробудити капетана — рекох и погледах Гускова.

Сагнувши се до саме земље, он је стајао ту и муцао желећи да нешто каже. »То ... а то ... неприја... то је ... про ... смешно.« Он више не рече ништа, и ја нисам видео како је ни куд је у тренутку ишчекао.

У капетановом шатору упали се свећа, зачу се кашаљ који је увек пратио његово буђење, и он сам убрзо изиђе одатле тражећи упаљач да распали своју кратку лулу.

— Шта је ово, брате мој — рече осмехујући се — не дају ми ноћас да спавам: час ви са својим ражалованим, час Шамил; шта да радимо, хоћемо ли одговорити или не. О томе није било ништа у наређењу?

— Ништа. Ето он опет — рекох — и то из два. И заиста, у мраку, напред десно, сукнуше две ватрице, као два ока, и убрзо изнад нас пролете једно ђуле и једна, вероватно наша, граната, која је јако и продорно звиждала. Из суседних шатора изиђоше војници, чуло се како се искашљавају, протежу и говоре.

— Гле, кроз отвор звижди, као славуј — примети артаљерац.

— Позовите Никиту — рече капетан са својим вечитим добрим осмехом. — Никита, немој се крити, дед послушај горске славује.

¹⁴³ Оставила је трага на мени (франц.).

¹⁴⁴ Судбина (франц.).

¹⁴⁵ Не могу (франц.).

¹⁴⁶ Доказао сам (франц.).

— Па шта, ваше благородство — поче Никита стојећи крај капетана — виђао сам ја те славује, не бојим их се, а ето гост што је ту био, што је наш чихир пио, чим је чуо, брзо је ухватио маглу, па поред нашег шатора откотрљао се као лопта, погнуо се до земље као звер!

— Ипак треба отићи до начелника артиљерије — рече ми капетан озбиљним тоном старешине — упити га да ли да одговоримо на ватру или не; оно никаква смисла неће бити, али се ипак може. Молим вас, отидите и упитајте га. Наредите да вам оседлају коња, тако ће бити брже, макар мога Полкана узмите.

После пет минута ми приведоше коња и ја кренух начелнику артиљерије.

— Пазите, лозинка је — »руда« — шапну ми ревносни капетан — иначе вас у круг неће пропустити.

До начелника артиљерије било је око пола врсте, пут је водио све између шатора. Само што сам одјахао од наше ватре, завлада такав мрак да нисам видео чак ни уши свог коња, већ само ватре које су ми се чиниле час врло близу час врло далеко, и трепереле ми пред очима. Удаљивши се мало по вољи коња коме сам опустео узде, почех да разазнајем беле четвороугаоне шаторе, а затим и црну стазу пута; после пола сата, пошто сам три пута питао где је цеста, два пута се спотакао о кочиће шатора, због чега сам сваки пут из шатора добијао грдње, и пошто ме је два-три пута стражар зауставио, стигох до начелника артиљерије. Док сам ишао, чух још два пуцња на наш логор, али гранате нису долетеле до оног места на ком се налазио штаб. Начелник артиљерије није наредио да се одговори на паљбу, утолико пре што је непријатељ престао да пуца, и ја се упутих својима, водећи коња за дизгине и с муком се провлачећи између шатора пешадије. Више пута сам, пролазећи поред војничких шатора из којих је светлוצало, успоравао корак и послушковао или бајку, коју је причао неки веселјак, или књигу коју је читао неки од писмених а слушало цело одељење које се набило у шатор и око њега, прекидајући читача понекад разним примедбама, или просто, разговоре о походу, завичају, старешинама.

Пролазећи поред једног шатора трећег батаљона чух снажан глас Гускова, који је говорио врло весело и живо. Одговарали су му млади, исто тако весели, господски, а не војнички гласови. Очигледно био је то јункерски или подофицерски шатор застадох.

— Одавно га познајем — говорио је Гусков — кад сам живео у Петрограду, он је често долазио код мене, и ја сам одлазио к њему, кретао се у врло добром друштву.

— О коме ти то говориш? — упита га један пијани глас.

— О кнезу — рече Гусков. — Ја сам у роду с њим, а што је главно — ми смо стари пријатељи. Оно, знате, господо, добро је имати таквог познаника. Та он је страшно богат. За њега је сто рубаља у сребру ситница. Ето, ја сам узео од њега нешто мало новаца док ми сестра не пошаље.

— Е, па шаљи.

— Одмах, Савелјичу, голубе мој! — опет се зачу глас Гускова који се кретао ка вратима шатора — ево ти десет рубаља, тркни до кантине, узми две боце кахетинског. И шта још? Господо, говорите! — И Гусков, клатећи се, са замршеном косом, без капе, изиђе из шатора. Разгнурвши пешеве кратке бунде и с рукама у џеповима својих сивих панталона стајао је на улазу. Мада је био на светлости, а ја у тами, дрхтао сам од страха да ме не види, па, трудећи се да не правим буку, кренух даље.

— Ко је ту? — викну на мене Гусков потпуно пијаним гласом. Очигледно, на хладноћи му се мало разбистрила глава. — Који се ту ђаво с коњем шуња?

Ја не одговорих и ћутећи избих на пут.

15. новембра 1856. године

ЈУТРО ЈЕДНОГ СПАХИЈЕ

I

Кнезу Нехљудову било је деветнаест година кад је после треће године универзитетских студија дошао на летњи распуст у своје село и у њему остао сам преко целог лета. У јесен несигурном детињом руком написао је својој тетки, грофици Бјелорјецкој, која му, по његовом схватању, беше најбољи пријатељ и најгенијалнија жена на свету, ово писмо на француском, које у преводу гласи:

»Драга теткице,

Донео сам одлуку од које треба да зависи судбина целог мог живота. Напуштам универзитет и хоћу да се посветим сеоском животу, јер осећам да сам створен за њега. Тако вам бога, теткице драга, немојте да ме исмејавате. Рећи ћете да сам млад; можда сам збиља још дете, али ми то не смета да осећам свој позив, да желим да чиним добро и да га волим.

Како сам вам већ писао, затекао сам послове у неред у који се не да описати. Желећи да их доведем у ред и проучивши их, пронашао сам да је главно зло жалосно и бедно стање сељака, и то такво зло које се може поправити само радом и стрпљењем. Кад бисте само могли видети два моја сељака, Давида и Ивана, и живот који они воде са својим породицама, уверен сам да би вас сам

изглед та два несрећника убедио јаче него све оно што вам ја могу рећи као објашњење своје намере. Зар није моја света и непосредна дужност да се бринем о срећи ових седам стотина људи за које ћу морати да одговарам пред Богом? Зар није грех оставити их на милост и немилост грубих староста и управника, а ради планова за уживање и ради славољубља? И зашто да тражим у другом правцу прилике да будем користан и да чиним добро, кад преда мном стоји тако племенита, сјајна и најближа дужност? Осећам да сам способан да будем добар домаћин; а да то будем, по мом схватању, не треба ми ни универзитетска диплома ни чиновни, које ми ви тако желите. Мила теткице, не правите за мене никакве амбициозне планове, помирите се са мишљу да сам пошао потпуно својим путем, али путем добрим, који ће ме, осећам, довести срећи. Много и дуго сам размишљао о својој будућој дужности, написао сам себи правила за рад, и, ако ми само Бог да живота и снаге, успећу у свом подухвату.

Немојте ово писмо показивати брату Васи: бојим се његовог подругивања; он је навикао да је увек надмоћнији, а ја сам навикао да му се покоравам. Вања, ако и не одобри моју намеру, бар ће је разумети.»

Грофица му одговори следећим писмом, које је овде такође дато у преводу с француског:

»Твоје писмо, драги Димитрије, није ми доказало ништа сем да имаш прекрасно срце, у шта ја никад нисам ни сумњала. Али, пријатељу драги, наше добре особине у животу нам шкоде више него рђаве. Нећу да ти говорим да је глупост то што чиниш, да ме једи твоје понашање, него ћу покушати да делујем на тебе само убеђивањем. Да поразмислимо, пријатељу мој. Ти кажеш да осећаш позив за сеоски живот, да хоћеш да усређиш своје сељаке и да се надаш да ћеш бити добар домаћин.

1. Морам ти рећи да ми свој позив осетимо тек онда кад га једном већ промашимо;
2. да је лакше усређити себе него друге, и
3. да се буде добар домаћин, треба бити хладан и строг човек, што ћеш ти тешко икад бити, мада се трудиш да изгледаш такав.

Своја размишљања сматраш као нешто необориво и узимаш их чак као правила за живот; али у мојим годинама, пријатељу мој, не верује се у разглабања и у правила, већ само у искуство; а искуство ми каже да су твоји планови — детињарија. Мени је скоро педесет година, познавала сам доста уважених људи, али никад нисам чула да се какав младић са именом и способностима закопао у село, под изговором да чини добро. Ти си увек хтео да изгледаш оригиналан, а та твоја оригиналност није ништа друго до претерано самољубље. Па, драги мој, бирај боље утрвене путеве; они брже воде успеху, а успех, ако теби лично већ и не треба као успех, неопходан ти је да ти омогући да чиниш добро, које ти тако волиш.

Беда неколицине сељака, то је или нужно зло, или зло коме се може наћи лека, не заборављајући на све своје обавезе према друштву, према својим рођацима и према самоме себи. С твојом интелигенцијом, с твојим срцем и љубављу према врлинама, нема каријере у којој ти не би успео; али бирај бар такву каријеру која би била вредна тебе и која би ти служила на част.

Верујем у твоју искреност кад кажеш да ниси славољубив; али се ти завараваш. Славољубље је врлина у твојим годинама и са средствима којима ти располагаеш; али оно постаје мана и баналност кад човек није више у стању да ту страст задовољи. И ти ћеш то искусити ако не одустанеш од своје намере. Збогом, мили Мића! Чини ми се да те још више волим ради твог апсурдног али племенитог и великодушног плана. Ради како знаш, али ти морам признати да се с тобом не могу сложити.»

Кад је добио ово писмо, младић је дуго размишљао о њему и, најзад, дошавши до закључка да се и генијална жена може преварити, поднесе молбу за отпуст са универзитета и остаде занавек у селу.

II

Млади спахија, како је писао својој тетци, беше саставио правила за рад на свом домаћинству, и сав живот његов и сви послови беху распоређени по сатима, данима и месецима. Недеља је била одређена за примање молилаца, спахијске чељади и сељака, за обилажење сиромашних сеоских домазлука и за дељење потпора по одлуци мира, који се скупљао увече, сваке недеље, и решавао коме и какву помоћ треба пружити. У таквим пословима прошло је више од године дана, и младић више није био потпун новајлија ни у практичном ни у теоретском познавању газдинства.

То беше једне ведре недеље месеца јуна. Нехљудов попи кафу, прелиста једно поглавље из *Maison rustique*, па, с нотесом и свежњићем новчаница у џепу свог лаког капута, изиђе из велике спахијске куће с колонадама и терасама у којој је живео у приземљу у једној собици, и упути се по неочишћеним, зараслим стазицама старог енглеског парка према селу, које се простирало с обе стране великог друма. Нехљудов је био висок, стасит младић с дугом, густом, коврчавом тамнорусом косом, са светлим сјајем у црним очима, са свежим образима и руменим уснама, над којима се тек појављиваху прве младићке маље. У свим његовим покретима и ходу огледали су се снага, енергија и доброћудно задовољство самим собом, својствено младости. Сељаци су се у шареним гомилама враћали из цркве; старци, девојке, деца, жене с одојчадима, у празничном оделу, разилажаху се по

својим колибама, клањајући се господару дубоко и обилазећи га поиздаје. Кад уђе у улицу, Нехљудов стаде, извади нотес из џепа и, на последњој страници, исписаној детињим рукописом, прочита имена неколиких сељака са забелешкама. Иван Чурисјонок — молио за потпорње прочита он и, скренувши у улицу, приђе капији друге колибе на десној страни.

Чурисјоново обитавалиште се састојало од полутруле брвнаре, дотрајале на угловима, која се беше нахерила и утонула у земљу, тако да су над самом јамом за ђубре вирила два прозорчића, један црвен, с напола одбијеним капком који је служио као баца, и други, мали, затиснут крпама. Тесани трем с прљавим прагом и ониским вратима, једна мала брвнара, још старија и нижа од трема, капија и остава од плетеног пружа беху се шћућурили око главне куће. Некада је све то било под једним неравним кровом; а сада је само са стрехе висила густа, црна, натрула слама; горе су се погдегде видела кровна ребра и сљеме. Пред двориштем беше бунар с расклиманом оградом, са остатком стуба и точка и с прљавим и изгаженим валовом за стоку у коме су се брчкале патке. Поред бунара су стајале две старе напукле и поломљене раките, с по гдекојом бледозеленом граном. Под једном од тих ракиа, које су сведочиле да се некад неко бринуо о улепшавању овог места, седела је осмогодишња девојчица и терала другу, двогодишњу девојчицу, да пузи око ње. Домаће штене, које се мотало поред њих, кад виде господара, штуче под капију и стаде да лаје отуда, уплашено и промукло.

— Је ли код куће Иван? — упита Нехљудов.

Старија девојчица као да се скамени од тог питања, па поче све више и више да шири очи, ништа не одговарајући; а мала зину и спреми се да плаче. Омања старица у подераној коцкастој сукњи, ниско опасаној старим црвенкастим појасом, вирила је иза врата и такође није ништа одговарала. Нехљудов приђе трему и понови питање.

— Код куће је, хранитељу — проговори старица храпавим гласом, дубоко се клањајући и сва обузета неким уплашеним немиром.

Пошто се Нехљудов с њом поздрави и прође кроз трем у тесно двориште, старица наслони главу на длан, приђе вратима, и не скидајући очију с господара, поче лагано да клима главом. Двориште сиротињско; понегде лежи нагомилано старо поцрнело ђубре; по ђубрету разбацани у нeredу: трули пањ, виле и две дрљаче. Око дворишта надстрешнице, под њима с једне стране рало, таљиге без точкова и гомила набацаних празних и неупотребљивих кошница. Надстрешнице скоро све откривене, а једна страна полегла тако да пречке спреда не стоје на сохама већ на ђубрету. Чурисјонок је секиром и ушицама ломио плот, јер га кров беше пригњечео. Иван Чурис био је сељак од својих педесетак година, омалена раста. Црте његовог препланулог дугуљастог лица, обраслог тамнорусом проседом брадом и исто таквом густом косом, биле су лепе и изразите. Његове тамноплаве, полузатворене очи гледале су паметно и доброћудно-безбрижно. Невелика, правилна уста, оштро оцртана испод русих, ретких бркова, изражавала су, кад би се смејао, мирно самопоуздање и мало ироничну равнодушност према свему што га је окружавало. По грубости његове коже, дубоким борама, оштро истакнутим жилама на врату, лицу и рукама, по неприродној погрбљености и кривом, повијеном држању ногу, видело се да му је читав живот протекао у претерано тешком раду, који је премашао његову снагу. Одело му се састојало од белих, кудељних гаћа с модрим закрпама на коленима и исто тако прљаве кошуље, која се распадала на леђима и лактовима. Кошуља му беше ниско потпасана врпцом, на којој је висио бакарни кључић.

— Помози бог! — рече господар, улазећи у двориште.

Чурисјонок се обазре, па се опет прихвати свог посла. После енергичног напора извуче плот испод надстрешнице, тек онда заби секиру у пањ, и, поправљајући појас, изиђе на сред дворишта.

— Срећан празник, ваша светлости! — рече дубоко се клањајући и забацујући косу.

— Хвала, драги. Дођох ево да обиђем твој домазлук — рече Нехљудов с детињском дружељубивом и стидљивом, посматрајући сељаково одело. — Покажи ми за што ће ти потпорњи што си ми их тражио на скупу.

— Је л' потпорњи? Зна се за што ће потпорњи, баћушка, ваша светлости. Бар колико—толико хтедох дд подупрем, изволите, погледајте сами: ето, ономад на ћошак се свалило, хвала богу што стока у том часу не беше ту. Ено, једва-једвице се држи — приповедаше Чурис, презриво мерећи своје откривене, порушене стаје. — Сад су и сљеме и греде и пречке, само да их човек дирне — кад погледаш, а онамо ни палице да ваља. А где сад да нађем грађу? И сами изволите знати.

— Па шта ће ти пет потпорња, кад се једна стаја већ срушила, а друге ће се скоро свалити? Нису ти потребни потпорњи, него сљеме, пречке, греде — све ти ново треба — рече господар, очигледно се размећући својим разумевањем у посао.

Чурисјонок је ћутао.

— Теби је, дакле, грађа потребна, а не потпорњи; тако је требало и да кажеш.

— Треба, зна се, али одкуд да је узмем: не може се за све спахији трчати! Ако нас човек навади да за сваку ствар досађујемо вашој светлости и спахију молимо, какви ћемо ми онда бити ратари? А ако ваша милост изволи, што се тиче оних храстових врхова који леже онако без потребе на господаревом гумну — рече он клањајући се и премештајући се с ноге на ногу — онда, могло би се, неке бих заменио, неке малко поотесао и од старог некако смајсторисао.

— Како од старога? Та ти сам кажеш да ти је све старо и труло: сад си срушио овај ћошак, сутра ћеш онај, прексутра трећи; онда, кад се већ ради, ваља направити све ново, да се не ради узалуд. Реци ти мени, како мислиш, може ли ово твоје презимити ову зиму или не може?

— А ко ће га знати!

— Ама, шта ти мислиш, хоће ли се свалити или неће?

Чурис се мало замисли.

— Мора се све свалити — рече одједном.

— Ето, видиш, боље да си и на скупу тако рекао, да треба цело двориште да преправиш, а не само потпорње. Та ја ћу ти радо помоћи ...

— Много смо задовољни од ваше милости — одговори Чурисјонок неверљиво и не гледајући у господара. — Мени макар само четири греде и потпорње да уделите, па бих, можда, сам некако изишао на крај; а грађа која се одвоји као неподесна може се употребити за колибу, да се подупре.

— А зар ти је и кућа слаба?

— Ја и жена чекамо сваког часа кад ће некога да пригњечи — рече Чурис равнодушно. — Неки дан ми је и тако већ набој с таванице убио жену.

— Како то убио?

— Убио, ето тако, ваша светлости: како је мазнуо преко леђа тако је и лежала као мртва све до ноћи.

— Па шта је, је ли прошло?

— Оно јесте, прошло је, али све побољева. Истина, она је и од рођења болешљива.

— Шта је, јеси ли болесна? — упита Нехљудов жену, која је цело време стајала на вратима и застењала чим је муж почео о њој да говори.

— Ево овде ме стегло, па не пушта — одговори она, показујући на своја прљава, мршава прса.

— Опет! — рече љутито млади господар слежући раменима. — Зашто ти, тако болесна, да не дођеш у болницу? Та зато је и подигнута болница. Зар вам није речено?

— Јесте, хранитељу, речено је, али све немам каде: и на кулук господски, и код куће, и с децом — све сама! Једна рука, па то ти је ...

III

Нехљудов уђе у кућу. Неравни, чађави зидови у углу за оставу били су претрпани неким обешеним крпама и оделима, а у свечаном углу — буквално прекривени црвенкастим бубашвабама, које се бежу сјатиле око икона и полице. Посред те црне, смрдљиве кућице, дуге шест аршина, налазила се на таваници велика пукотина и, мада је таваница на два места била подупрta гредама, ипак се била толико наднела да је изгледало да сваког часа може да се сруши.

— Јест, кућа је веома слаба — рече господар, гледајући Чурисјонка право у лице, док овај, како се чинило, није хтео да почиње о томе разговор.

— Пригњечиће нас, и дечицу ће пригњечити — поче да се вајка жена плачним гласом, наслоњена уз пећ испод дашчаног лежаја под таваницом.

— Ти ћути! — рече јој строго Чурис, па се окрете господару с финим осмехом, који се једва опажао испод лако подигнутих бркова. — Просто нисам паметан, ваша светлости, шта да радим с њом, то јесте с кућом; и подупирао сам и подметао — ништа јој не помаже.

— Како ће се ту зима зимовати? Ох-ох-о! — рече жена.

— Истина, да човек подупре још мало, да је облепи новим набојем — прекиде је муж са спокојним пословним изразом — и да се понегде промене пречаге, можда би се онда зима могла презимити. Презимити би се и могла, само би гредама човек целу кућу заградио, то је оно; а дирни само у њу, не би у њој ништа живо остало; још само док стоји, држи се — заврши, очигледно веома задовољан што је смислио све то Нехљудов се љутио и болело га је што је Чурис дотерао дотле а да се није пре њему обратио, док он, међутим, за цело време од свог доласка, није ниједном сељаку никад ништа одбио, само је настојао да сви своје потребе баш њему изложе. Осети да је некако чак озлојеђен на сељака, љутито слеже раменима и намргоди се; али ова слика беде, коју је око себе гледао, и усред те беде Чурис, спокојан и задовољан самим собом, претворише његову мрзовољу у неко тужно, безнадно осећање.

— Ама, Иване, како да ти то мени пре не кажеш? — поче прекорно, седајући на прљаву, нахерену клупу.

— Нисам некако смео, ваша светлости — одговори Чурис са истим оним, једва приметним осмехом, пребацујући тежину тела с једне на другу црну, босу ногу, на изрованом, земљаном поду; али он то рече тако одважно и спокојно да је тешко било веровати да није смео да дође господару.

— Сељачка посла: како бисмо се ми могли усудити! ... — поче жена јецајући.

— Не брбљај — опомену је опет Чурис.

— У овој кући ти не можеш живети; то је којешта! — рече Нехљудов после дужег ћутања. —

Али ево како ћемо да урадимо, брајко ...

— Слушам — одазва се Чурис.

— Јеси ли видео оне зидане герардовске куће што сам их подигао на новом салашу, оне са шупљим зидовима?

— Како да их нисам видео — одговори Чурис, и, смешећи се, показа своје још читаве, беле зубе! — И нисмо се мало ишчуђавали како су подигнуте, чудновате куће! Сељаци су се шалили да неће то бити амбари, да се жито од пацова у зидове спрема. Куће су темељне! — заврши са изразом подругљиве недоумице, климајући главом. — Ко праве тамнице.

— Јест, добре су оно куће, суве, топле и сигурније су од пожара — одврати господар, мрштећи се, очигледно незадовољан сељаковим подругицањем.

— Нема шта, ваша светлости, куће су темељне.

— Е, па ето, једна је већ сасвим готова. Дуга је десет аршина, има трем, оставу, сасвим је готова. Ја ћу ти је, ето, уступити на причек, по цени коштања: платићеш ми већ кад узмогнеш — рече господар са задовољним осмехом, који није могао савладати при помисли на то своје добротворство. — Стару кућу ћеш срушити — настављао је. — Од ње се може направити амбар; дворишне потребе ћемо такође пренети. Вода је тамо одлична, бостан ћу ти одмерити од нове земље, а одрезаћу ти и земљу, сва три парчета, исто тамо, под руком. Сјајно ћеш да живиш! Шта је, зар ти се то не допада? — упита Нехљудов, пошто примети да је Чурис, чим је почео о сеоби, пао у потпуну укоченост и зурio у земљу, не смешкајући се више.

— Како ваша светлост хоће — одговори, не дижући погледа.

Старица се беше попримакла, као дирнута у живо срце, и заустила да нешто каже, али јој муж не даде.

— Како ваша светлост хоће — понови одлучно и у исто време покорно, гледајући господара и стресајући косом — али нама на новом салашу нема живота.

— Ама зашто?

— Нема, ваша светлости. Ако нас тамо преселите, а и овде смо слаби, никад ни довека неће од нас ништа бити — какви ћемо тамо бити ратари? Тамо се ни живети не може, господару наш!

— Али зашто?

— Пропаћћемо сасвим, ваша светлости.

— А зашто се тамо не може живети?

— Како тамо да живиш? Промисли: место ненасељено, вода непозната, испаше нема. Кудељне њиве су нам овде од памтивека ђубрене, а тамо шта? Па и шта има тамо? Голет. Ни плота, ни пушнице, ни шупа, ништа нема. Пропаћћемо ми, ваша светлости, ако нас тамо потераш, сасвим ћемо пропасти! Место ново, непознато... — понови, замишљено, али одлучно машући главом.

Нехљудов поче да као уверава сељака како је сеоба баш напротив за њега врло пробитачна, како ће плотови и шупе бити већ подигнути, како је вода тамо добра, итд., али га је збуњивало тупо Чурисово ћутање, тако да је осећао некако да не говори онако како би требало. Чурисонок му се није противио; али кад господар ућута, он се лако осмехну и примети да би најбоље било на тај салаш населити престареле слуге и шашавог Аљошку, да тамо чувају жито.

— Е, то би било фино! — додаде и опет се насмеши. — Није то, ваша светлости, никакав посао!

— Па шта ако је место ненасељено? — наваљивао је стрпљиво Нехљудов. — И овде је ето било некад ненасељено место, а сад, ево, живе људи; па ће и тамо, само се ти први настани и нека ти је са срећом ... Свакако да се настаниш ...

— Зар се може, баћушка, ваша светлости, то сравнити! — одговори Чурис живо, као да се бојао да господар не донесе коначну одлуку — овде је место међу људима, весело, на које смо навикли: и друм и рибњак — све је ту, хоће жене, на прилику, рубље да перу, или треба да се марва напоји — и уопште све потребе наше сељачке, од памтивека удешено, и гумно и повртњак и врбе — оне што су их још родитељи моји садили; и деда и отац су овде Богу душу дали, да је и мени само да овде докрајчим своје дане, ваша светлости, ништа друго не молим. Ако милост твоја дозволи да кућицу поправим, много ће нас ваша милост задовољити; а ако ли не изволите, ми ћемо већ некако и у овој старој свој век доживети. Дај да за тебе довека Бога молимо — настављао је, дубоко се клањајући — не терај нас из гнезда нашега, баћушка ...

Док је Чурис тако говорио, испод лежаја, са оног места где је стајала његова жена, чуло се све јаче и јаче јецање, а кад муж рече »баћушка«, његова жена одједаред искочи напред и сва у сузама се баци господару пред ноге.

— Не упропасти нас, хранитељу! Ти си нам и отац и мајка! Где да се, грешни, селимо? Људи смо стари, инокосни. Бог и ти ... — завапи она.

Нехљудов скочи с клупе и хтеде да подигне старицу, али она с некаквим сладострашћем очаја лупаше главом о земљани под и одбијаше господареву руку.

— Ама шта то радиш! Устани, молим те! Ако нећете, онда и не треба; нећу вас присиљавати! — говорио је он, машући рукама и одступајући према вратима.

Кад Нехљудов опет седе на клупу и у кући завлада ћутање, прекидано само жениним

јецањем, која се беше поново склонила под лежај, и тамо брисала сузе рукавом кошуље, млади спахија разумеде шта за Чуриса и његову жену значи та трошна колибица, порушен бунар с прљавом локвом, труле стајнице, шупице и поломљене врбе, које су се виделе кроз накривљено прозорче — па му би некако тешко, тужно и као грехота.

— Како ти, Иване, да ми на збору, прошле недеље, не кажеш да ти треба кућа? Сад не знам како да ти помогнем. На првом збору сам вам свима казао да сам се настанио на селу и свој живот вама посветио; да сам спреман да се свега одрекнем, само да ви будете срећни и задовољни — и, кунем се Богом, одржаћу своју реч — говораше млади спахија, не знајући да овакви изливи не могу изазвати поверење ни код кога, а особито не код руског човека, који не воли речи, већ дело, и не мари за изразе осећања, па ма како она била дивна.

Али простодушни младић беше тако срећан чувством које га је обузело, да није могао да га не испољи.

Чурис наже главу на страну и, жмиркајући лагано, слушаху са усиљеном пажњом свога господара, као човека кога мора слушати, мада тај говори ствари не баш сасвим добре и које се нас баш нимало не тичу.

— Али ја не могу давати свима све што од мене моле. Кад не бих никога одбијао од оних што моле грађу, ускоро ми не би ни самом ништа остало, па не бих могао дати онима којима је стварно потреба. Зато сам и одвојио забран, одредио га за поправке сељачких грађевина и сасвим га поклониио миру. Та шума сад више није моја, већ ваша, сељачка, и ја њоме не могу располагати, него располаже мир, како зна и уме. Дођи данас на збор; ја ћу миру да говорим о твојој молби: ако ти он досуди да ти се да кућа, добро је, а ја сад више немам шуме. Од свега срца бих ти радо помогао; али ако нећеш да се преселиш, онда ствар није више моја него мирска. Разумеш ли ме?

— Много смо задовољни вашом милошћу — одговори збуњено Чурис. — Ако ми за двориште грађице уделите, ми ћемо се и овако поткрпити. А шта мир? Зна се ...

— Ипак ти доби.

— Слушам. Дођи ћу. Што да не дођем? Само већ од мира молити нећу ништа.

IV

Млади спахија, видело се, хтео је да домаћине још нешто упита; није устајао с клупе и неодлучно је погледао час Чуриса час празну незаложену пећ.

— Је ли, јесте ли ви већ ручали? — упита најзад. Под Чурисовим брцима заигра подругљив осмех, као да му беше смешно што господар ставља тако глупа питања; он не одговори ништа.

— Какав ручак, хранитељу? — прозбори жена, тешко уздишући. — Заложили смо се лебом, то ти је наш ручак. Нисам имала кад данас да одем зеља да донесем, па нисмо, ето, имали од чега чорбу да скувамо, а кваса, што га је било, дала сам деци.

— Гладан је пост ове године, ваша светлости — упаде Чурис, објашњавајући женине речи. — Лебац и лук, то ти је, ето, храна наша, сељачка. Још, хвала ти, Боже, по вашој милости, леб ми још траје, а иначе сељаци наши, од реда, ни леба немају. Лук ове године није нигде родио. Михаило баштован — ономад смо к њему слали — тражи по грош за свежњић, па откуд да га сељак човек купи? Од Ускрса, рачунајте, ни у цркву божју не идемо, немамо за шта ни свећу светом Николи купити. Нехљудову је већ давно била позната сва љута сиротиња од које су патили његови сељаци; и то не по причању и не ослањајући се на речи других, већ из саме стварности; али сва та стварност беше толико у нескладу с читавим његовим васпитањем, са склопом његове памети и начином његова живота, да је он нехотице заборављао истину, па сваки пут, кад би га неко, као сада, живо, опипљиво подсетио на њу, осећао је у срцу неподношљиву тегобу и тугу, као да га мучи сећање на неки извршен а неискупљен злочин.

— Зашто сте тако сироти? — рече он, нехотице изговарајући наглас своју мисао.

— А какви би и могли бити, баћушка, ваша светлости, него сироти? Каква нам је земља, ви изволите и сами знати: иловача, бусење; па још, поврх тога, изгледа, расрдили смо Бога: скоро од оне колере нам жито не роди. А ливада и зиратне земље опет мање: неке су одредили за економију, а неке и господским њивама придодали. Инокосан сам, стар ... па где бих радо нешто и урадио, снаге немам. Старица ми је болесна, сваке године девојчице рађа: а све треба хранити. Ето, сам се овако мучим, а у кући ми је седморо чељади. Грешим пред Господом богом, често помислим у себи: да хоће Бог брже бар неко к себи узети. И мени би било лакше, а и њима би боље било него да овде кукају ...

— О-ох! — уздахну гласно старица, као да потврди мужевљеве речи.

— Ево, ово ми је овде сва потпора — настављао је Чурис, показујући на белоглавог, рохавог дерана од својих седам година, са огромним трбухом, који баш у тај час тихо шкрипну вратима и плашљиво уђе у кућу, па се испод ока, зачуђено, загледа у господара, држећи се обема рукама за Чурисову кошуљу. — Ево ми овде сав мој ослонац — говорио је даље Чурис звучним гласом, гледећи белу дечју косу својом храпавом руком. — Ко ће дочекати док он стане на снагу? А ја нисам више за посао. Хајд' старост би се некако и поднела, али ме кила удави. Кад удари невреме, просто да заурлам, а давно би ми већ било време да се ослободим кметског кулука, време ми је већ мећу

старце. Ено Јермилов, Бомкин, Зјабрев — сви су од мене млађи, па су давно већ земљу предали. А ја је, ето немам коме предати, то је моја несрећа. Ваља се прехранити: па се ето мучим, ваша светлости.

— Радо бих ти олакшао, збиља. Али како? — рече млади господар, са саучешћем гледајући сељака.

— Какво олакшање? зна се већ, ако је човек на земљи, мора спахији кметовати, то је већ познати ред. Нека Бог да да некако дерана дочекам. Само, уделите ми вашу милост, од школе ми га ослободите; јер ми је ономад долазио зимски староста, па и он каже: да ваша светлост хоће и овога мога у школу. Бар њега ми ослободите: та и где је њему та памет, ваша светлости? Млад је још, ништа не разуме.

— Е, ту, брате, нема разговора, како знаш — рече господар. — Твој дечко може већ да разумева, време му је у школу. Та ја ти за твоје добро говорим. Размисли сам: кад ти одрасте и постане домаћин, па ће писмен бити и знаће да чита, знаће и у цркви да чита, све ће ти се у кући Божјом помоћу на добро окренути — говорио је Нехљудов, старајући се да се изражава што јасније, па ипак некако црвенећи и снебивајући се.

— Нема збора, ваша светлости, ви нам зла не желите; али ко ће код куће остати: ја и стара на работи спахијској, а он, ето, иако је малецан, опет све отаљава, и марву тера и коње поји. Какав је да је, ратар је — и Чуриснонок, смешећи се, ухвати дерана својим дебелим прстима за нос и усекну га.

— Ти га ипак шаљи, кад си ти код куће и кад има времена. Чујеш? Свакако.

Чуриснонок тешко уздахну и не одговори ништа.

V

— Да, хтео сам још да те питам — рече Нехљудов — зашто ниси ђубре извезао?

— А откуда ми ђубре, баћушка, ваша светлости! Немам шта да возим. Где ми је марва? Једна кобилица и ждребе, а јесенас сам једну јуницу дао покућару, ето ти све моје марве.

— Како то, имаш мало марве, а дајеш јуницу? — упита зачуђено господар.

— А чиме да је храним?

— Зар ти неће дотећи сламе да краву прехраниш? Другима је доста.

— Земља је код других ђубрена, а моја земља је сама иловача, не можеш јој ништа.

— Па онда је ђубри, да не буде иловача; а земља ће онда жито рађати, па ћеш имати чиме марву да храниш.

— Али кад марве немам, какво ђубре може да буде?

»То је неки чудновати *cercle vicieux*«¹⁴⁷ помисли Нехљудов, али апсолутно не могаше смислити шта да сељаку посаветује.

— Опет, да видите, ваша светлости, ђубре не рађа жито, него све Бог — настављао је Чурис. — Ето, летос сам дигао с пресне осмице шест пластова, а с ђубрене ни снопа. Нико него Бог! — додаде са уздахом. — Па ни марви се у нашем дворишту неће. Ево већ шеста година како нестаје. Летос ми је угинула једна јуница, а другу сам продао: нисмо се имали чиме хранити, а преклане ми угину добра крава: дотерали је из стада, ништа јој није било, па одједном, тако се заклати, заклати — и без даха. Све несрећа моја!

— Е, брајко, да ми не причаш како немаш марве јер немаш крме, а крме немаш јер немаш марве, ево ти за краву — рече Нехљудов црвенећи и вадећи из џепа од панталона згужван снопчић новчаница и исправљајући их. — Купи на моју срећу краву, а храну ћеш узимати с гумна, ја ћу наредити. Пази, до идуће недеље да си набавио краву: навратићу до тебе.

Чулис се смешкао и клатио с ноге на ногу и тако дуго није пружао руку да узме новчанице, да их Нехљудов стави на крај стола и још више поцрвене.

— Много смо задовољени вашом милошћу — рече Чулис уз свој уобичајени, мало подругљиви осмех.

Старица неколико пута тешко уздахну под лежајем и као да читаше неку молитву. Младом спахији би нелагодно; он журно устаде с клупе, изађе у трем и позва Чулиса да пође за њим. Било му је толико пријатно видети човека коме је учинио добро, да се не могаше тако брзо с њим растати.

— Радо ћу ти помагати — рече, застајући код бунара. — Теби се може помагати, јер, ја знам, ти ниси лењ. Радићеш, и ја ћу ти помагати; па ћеш се с божјом помоћу и опоравити.

— Какво опорављање, ваша светлости, само да сасвим не пропаднемо — рече Чулис, а израз лица му одједаред постаде озбиљан, чак строг, као да беше веома незадовољан господаревом претпоставком да се он може опоравити. — Живели смо, ми браћа, с покојним оцем и ни у чему нисмо оскудевали; а како он умре и ми се разиђосмо, пође све горе и горе. Све од инокоштине.

— А зашто сте се разишли?

— Све се то ради жена догодило, ваша светлости. Онда више није било нашега деде, за

¹⁴⁷ Круг порока (франц.).

његово време се не би усудили, код њега је прави ред владао; он је, исто овако као и ви, у све сам улазио, ни на памет нам не би пало да се разилазимо. Покојник није волео да распушта сељаке; а после вашег деде био нам је управник Андреј Иљич — лака му земља — пијаница човек и неуредан. Ишли смо к њему да га молимо, ишли једном, ишли двапут: не можемо, бива, од жена да живимо, дозволи да се разиђемо; и шта, изудара, изудара, па се на крају крајева ипак свршило тако да су жене добиле шта су желеле, стадосмо да живимо сваки за себе, а зна се већ какав је инокосан сељак! Ето, па није ни реда било никаквога; Андреј Иљич витлао је с нама како је сам хтео. »Све да имаш«, а откуд сељаку, то није питао. Тада дометнуше намет на сваку душу, почеше да скупљају и више трпезарине, а земље све мање и почеше неродице. А кад дође размеђивање, па кад нам, зликовац, поче наше ђубрене њиве у спахинске клинове резати, сасвим нас је докрајчио, да се скапа! Ваш отац — царство му небеско — био је добар господар, али ми га скоро никада нисмо ни виђали: живео је све у Москви; па, разуме се, и кола су се тамо чешће терала. Дође тако на прилику беспуће, крме нема, а овамо — вози! Оно и господар не може без тога. Ми се на то не смео срдити; али реда није било. Сад, како ваша милост сваког сељака преда се пуштате, и ми смо се променили и надзорник је друкчији постао. Сад бар знамо да имамо господара. И већ колико су сељаци твојој милости захвални, не може се ни изрећи. А за време туторства није ни било правог господара; сваки је био господар: и тутор господар, и Иљич господар, и жена му господар, и писар полицијски исто господар. Ту смо ми сељаци много, ох, много невоље видели!

Нехљудов наново осети нешто налик на стид или на грижу савести. Он придиже шешир и пође даље.

VI

»Јухванка—Мудријаш хоће да прода коња«, прочита Нехљудов из нотеса и пређе преко улице према дворишту Јухванке—Мудријаша. Јухванкина кућа беше брижљиво покривена сламом са спахијског гумна и изграђена од нове светлосиве јасикове грађе (такође из спахијске шуме), са два прозора с црвеним молованим капцима и с тремом са надстрешницом и фином оградом од изрезаних дасака. Трем и кућа беху у реду; али општи изглед задовољства и имућности који даваше та слика кварила је донекле остава, дограђена уз авлијска врата с недовршеним плотом и раскривеном надстрешницом која је над њом стршила. У исто време кад је Нехљудов прилазио трему с једне стране, с друге стране су долазиле две сељанке с пуном чабрицом. Једна од њих беше жена, а друга мајка Јухванке—Мудријаша. Прва беше једра румена сељанка, с необично развијеним прсима и широким, меснатим јагодицама. На њој чиста кошуља, везена на рукавима и оковратнику, иста таква кецеља, нова сукња, обућа ђинђуве и кицошки четвртаст украс на глави извезен црвеним памуком и шљокицама.

Крај обрамице није се љуљао, већ је добро лежао на њеном широком и чврстом рамену. Лак напор, који се огледао на њеном руменом лицу, на линији леђа и ритмичном кретању руку и ногу, изражавао је необично здравље и мушку снагу. Јухванкина мајка, која је носила други крај обрамице, беше, напротив, једна од оних старица које су, изгледа, дошле до крајње границе старости и оронлости могуће код жива чељадета. Њен костур, на ком беше црна, подерана кошуља и безбојно јелече, био је тако погнут, да јој је обрамица лежала више на леђима него на рамену. Обе њене руке, са искривљеним прстима, којима се она грчевито држала за обрамницу, биле су некакве тамномрке боје и изгледало је као да их не може више отворити; клонула глава, умотана некаквим крпелинама, носила је на себи најнаказније трагове сиротиње и дубоке старости. Испод узаног чела, избразданог у свим правцима дубоким борама, мутно су гледала у земљу два црвена ока без трепавица. Један жут зуб стрчао је испод упале горње усне и, стално се климатајући, додиривао каткад оштру браду. Боре на доњем делу лица и врата личиле су на неке кесице које се клате при сваком покрету. Она је тешко и промукло дисала; али босе искривљене ноге, иако су се, како је изгледало, једва вукле по земљи, ипак су се одмерено кретале једна за другом.

VII

Млада сељанка, умало се не сударивши с господарем, отресито скиде чабрицу, пониче, поклони се, затим упуту господару испод ока блистав поглед и, трудећи се да рукавом везене кошуље сакрије лак осмех, тупкајући обућом, устрча уз степенице.

— Ти, мајчице, однеси обрамницу тетка Настасји — рече она старици, зауставивши се на вратима.

Скромни млади спахија строго али пажљиво погледа румену сељанку, намршти се и обрати старици, која беше смежураним прстима извукла обрамницу и напртила је на раме, па се покорно упутила суседној кући.

— Је ли ти код куће син? — упита господар. Старица се, погузивши још више свој повијени стас, поклони и хтеде да нешто каже, али стави руке на уста и тако се закашља да Нехљудов не сачека, него уђе у кућу. Јухванка је седео на клупи у свечаном углу, па кад виде господара, јурну ка пећи, као да хоће да се сакрије, журно стави некакву ствар на лежај и, мичући устима и очима, приби

се уза зид као да хоће да господару направи пут. Јухванка беше русокос младић, тридесетих година, сувоњав, стасит, с младалачком шиљастом брадицом, прилично леп, да не беше немирних граорастих очију које су непријатно гледале испод намрштених обрва, и да је имао два предња зуба, што је одмах падало у очи, јер су му усне биле кратке и непрестано у покрету. Имао је на себи свечану кошуљу с јаркоцрвеним рубовима, пругасте платнене чакшире и тешке чизме с набораним сарама. Унутрашњост Јухванкине куће није била тако тесна и мрачна као унутрашњост куће Чурисове, мада је и у њој било исто онако загушљиво, заударало на дим и кожух, и мада су и у њој биле исто онако без реда поразбацане сељачке хаљине и ствари. Овде су две ствари некако особито привлачиле пажњу: један мали, улубљени самовар, који је стојао на полици, и црн оквир са остатком прљавог стакла и сликом некаквог генерала у црвеном мундиру, која је висила поред иконе. Нехљудов, пошто је нељубазно погледао на самовар, на генералову слику и лежај, из којег је, испод некаквих половних дроњака вирио крај луле с бакарним прстеном, обрати се сељаку:

— Здраво, Јепифане — рече, гледајући га у очи. Јепифан се поклати, промрмља: »Бог вам здравље дао, ваша светлости« — изговарајући последњу реч особито нежно, а очи му зачас прелетеше преко целе господареве прилике, преко собе, пода и тавана, нигде се не заустављајући: затим журно приђе лежају, скиде отуда јапунце и поче га облачити.

— Што се облачиш? — упита Нехљудов седајући на клупу и очигледно се старајући да колико може строже гледа Јепифана.

— Ама, ваша светлости, молим вас, зар се може овако? Ја, чини ми се, знам шта је ред ...

— Навратио сам до тебе да дознам зашто хоћеш да продаш коња и имаш ли много коња и којег коња хоћеш да продаш — рече господар суво очигледно понављајући припремљена питања.

— Много смо задовољени вашом светлошћу што сте изволели да свратите до мене, простог сељака — одговарао је Јухванка, бацајући брзе погледе на генералову слику, на пећ, на господареве чизме и на све ствари, сем на Нехљудовљево лице. — Ми се увек Богу за вашу светлост молимо ...

— Што ти хоћеш коња да продајеш? — понови Нехљудов јаче и накашља се.

Јухванка уздахну, стресе косу (претрча опет очима по кући), и кад спази мачку како мирно лежи на клупи и преде, викну на њу »шиц, гаде« — па се онда ужурбано обрати господару. — Коњ није, ваша светлости, ни за шта... Да је, рећи ћемо, неко добро грло, не бих га продавао, ваша светлости.

— А колико имаш свега коња?

— Три коња, ваша светлости.

— А ждребади немаш?

— Него, ваша светлости! Имам и ждребе.

VIII

— Хајде да ми покажеш своје коње; јесу ли ти у дворишту?

— Разуме се, ваша светлости; како ми је наређено, тако сам, ваша светлости и урадио. Зар бисмо смели ми да не послушамо вашу светлост? Наредио ми је Јаков Иљич да, каже, коње сутра не пуштам на ливаду: хоће кнез да их види, па их нисам ни пустио. Зар ми да се усудимо да не послушамо вашу светлост!

Док је Нехљудов излазио, Јухванка узе с лежача лулу и баци је за пећ; усне му се једнако немирно мицаху, све и кад господар не гледаше у њега.

Мршава, сива кобилица, пабирчила је под надстрешницом гњилу сламу; двомесечно дугоного ждребе, неке неодређене боје, плавичастих ногу и њушке, не одвајаше се од њеног мршаваг репа пуног чичака. Насред дворишта, жмурећи и са замишљено погнутом главом, стајао је трбушат ђогатаст коњ, по изгледу доста добро сељачко кљусе.

— То ли су сви твоји коњи?

— Не, ваша светлости, нису; ено још кобилица и ето ждребенце — одговори Јухванка, показујући на коње које господар није могао ни видети.

— Видим. Па кога хоћеш да продаш?

— А ево овог, ваша светлости — одговори он, машући крајичком јапунцета на дремљиво кљусе и непрестано мигајући и кривећи уста. Коњ отвори очи и лено му окрену реп.

— Па овај не изгледа стар и добро је коњче — рече Нехљудов. — Ухвати га и покажи ми зубе. Видећу ја је ли стар.

Не могу га сам никако ухватити, ваша светлости. Цело кљусе не вреди копјејке, а пргаво је, и уједа, и рита се, ваша светлости — одговори Јухванка, смешећи се веома весело и зверкајући на све стране.

— Којешта! Ухвати, кад ти кажем.

Јухванка се дуго смешкао, нећкао, и тек кад му Нехљудов љутито подвикну: »Еј, шта ти је?« — он журну под стреху, донесе улар и стаде да трчи за коњем, плашећи га и прилазећи му страга, а не спреда.

Младом спахији беше већ очигледно досадило да то гледа, а можда је хтео и да покаже своју

спретност.

— Овамо тај улар! — рече.

— За име божје! Како би ваша светлост? Немојте, молим . . .

Али Нехљудов приђе коњу право с главе и, одједанпут га, ухвативши га за уши, пови ка земљи тако снажно да се коњ, који беше, како се показало, врло мирно сељачко кљусенце, заклати и поче да стење, покушавајући да се отме. Кад Нехљудов виде да је било потпуно сувишно улагати такав напор и кад погледа на Јухванку, који се још увек смешкао, паде му на памет мисао, најнепријатнија у његовим годинама, да му се Јухванка руга и да га у себи сматра дераном. Он поцрвене, пусти коњске уши и без улара му отвори уста и погледа зубе: очњаци бежу читави, чашице пуне, што млади домаћин већ све беше стигао да научи: коњ, дакле, беше млад.

Јухванка за то време беше отишао под стреху, па видевши да брана лежи где не треба, диже је, усправи, и прислони уз плот.

— Дођи овамо! — викну господар с детињски љутитим изразом на лицу и скоро са сузама незадовољства и озлојеђености у гласу. — Шта, зар овај коњ да је стар ?

— Дакако, молим, ваша светлости, врло је стар. Биће му ваљда двадесет година ... Други коњ

...

— Ћути! Ти си лажов и нитков, јер поштен сељак не би лагао: нема због чега! — рече Нехљудов гушећи се сузама срџбе које су му навирале у грло. Заћута да се не би осрамотио и расплакао пред сељаком. И Јухванка је исто тако ћутао, као да ће сад заплакати, шмркао носом и лагано тресао главом. — Дед, чиме ћеш ићи на орање кад овога коња продаш? — настављао је Нехљудов, умиривши се толико да може говорити обичним гласом. — Шаљу те нарочито на пешачке радове, да ти се коњи опораве за орање, а ти, ето, хоћеш да продаш последњега! А што је најглавније, зашто лажеш?

Чим се умирио господар, умирио се и Јухванка. Стајао је право и, још једнако кривећи уста, зверкао час тамо час онамо.

— Изићи ћу ја вашој светлости — одговори — на рад не горе од других.

— Али с чим ћеш да изиђеш?

— Извол'те бити без бриге, савладаћу већ посао за вашу светлост — одговарао је даље, вичући на кљусе и терајући га. — Да ми није новац потребан, зар бих га ја продавао.

— Шта ће ти новац?

— Хлеба нема ни мрве, ваша светлости, а треба и сељацима дугове враћати, ваша светлости.

— Како то хлеба да нема? Како други имају, имају они с породицама, а ти без породице, па немаш? Куд се део?

— Јели смо, ваша светлости, а сад ни мрвице нема. Коња ћу на јесен купити, ваша светлости.

— Да се ниси усудио ни да помислиш да продаш коња!

— Шта онда, ваша светлости, ако тако буде, какав ће нам то живот бити? Ем нема хлеба, ем несмеш ништа да продаш — одговарао је он сасвим у страху, кривећи уста, па онда одједном баци дрзак поглед право у лице господару: — Значи, треба да се умре од глади.

— Пази се, брајко! — повика Нехљудов, блед, осећајући личну озлојеђеност према сељаку. — Такве сељаке као што си ти ја нећу трпети. Зло ћеш проћи.

— Воља ваше светлости — одговори овај, оборивши очи, са извештачено покорним изразом — кад вам нисам скривио. А, чини ми се, не може ми се никаква мана пребацити. Разуме се, ако ме већ ваша светлост омрзнула, онда је све у вашој вољи; само не знам зашто морам да страдам.

— Па ево зашто: зато што ти је двориште раскривено, ђубре неизнесено, плотови поломљени, а ти седиш код куће и лулу пушиш, а не радиш ништа; зато што мајци својој, која ти је дала читаво газдинство, ни парчета хлеба не дајеш, што пушташ своју жену да је туче, и што си дотерао тако далеко да је и мени долазила да се жали.

— Забога, ваша светлости, ја и не знам какве су то луле — збуњено одговори Јухванка, кога је, изгледа, највише увредила оптужба да пуши лулу. — Може се за све човек набедити.

— Ето, сад опет лажеш! Сам сам видео ...

— Како бих ја смео лагати вашој светлости! Нехљудов ућута и, гризући усне, стаде да хода тамо—амо по дворишту, а Јухванка је, стојећи на једном месту, не дижући поглед, пратио господареve ноге.

— Чујеш, Јецифани — рече Нехљудов детињски кротким гласом, заустављајући се пред сељаком и трудећи се да прикрије своје узбуђење — тако се не може живети, и ти ћеш себе да упропастиш. Размисли добро. Ако хоћеш да будеш ваљан ратар, остави се таквог живота, мани се својих лоших навика, не лажи, не пијанчи, поштуј своју мајку. Та знам ја све о теби. Лати се домазлука, а не да идеш да крадеш државну шуму и да се вучеш по крчмама. Размисли, шта добро ту има! Ако ли ти што устреба, дођи к мени, замоли оно што ти треба и кажи зашто ти треба, не лажи, већ реци целу истину, а ја ти нећу одбити ништа што сам кадар да учиним.

— Забога, ваша светлости, ми, чини ми се, можемо да разумемо вашу светлост! — одговори Јухванка, смешкајући се, као тобоже да је потпуно схватио сву лепоту господареve шале.

Тај осмех и тај одговор убише у Нехљудову сваку наду да би могао сељака дирнути и лепим

речима га вратити на прави пут. А сем тога, све му се чинило да њему, господару, и не доличи да наговара свог сељака и да све што је говорио није ни издалека оно што би требало да каже. Тужно погну главу и изиђе у трем. Старица је седела на прагу и гласно стењала, како је изгледало — као у потврду господаревих речи које је чула.

— Ево вам за хлеб — шану јој на ухо Нехљудов и стави јој новчаницу у руку. — Само, купуј сама, а не да даш Јухванки, јер ће га пропити.

Старица се кошчатом руком ухвати за довратак да устане, и беше се спремила да захвали господару, заклима главом, али, док она устаде, Нехљудов већ беше на другој страни улице.

IX

»Давитка Бели молио је хлеба и коља«, беше забележено у књижици после Јухванке.

Пошто је прошао неколико дворишта, на заокрету у попречну улицу, Нехљудов сrete свог управника Јакова Алпатича, који беше већ издалеко угледао господара, скинуо капу од мушеме, извадио мараму од фулара, и почео да брише пуно, црвено лице.

Покриј главу, Јакове! Јакове, покриј главу, кад ти кажем ...

— Где сте изволели бити, ваша светлости? — упита Јаков, заклањајући се капом од сунца, али је не стављајући на главу.

— Био сам код Мудријаша. Реци ми, молим те, шта му би да је онакав постао? — упита господар идући даље улицом.

— А шта је, ваша светлости? — одврати управник, који је ишао за господаром на пристojном размаку и, метнувши капу на главу, гладио брке.

— Како шта је? Он је потпун нитков, ленштина, лопов, лажов, мајку своју кињи, и изгледа да је већ толико огрезао у нитковлуку да се никад ни поправити неће.

— Не знам, ваша светлости, како вам се тако учинио...

— И жена му — прекиде господар управника — изгледа нека врло гадна особа. Старица иде обучена да не може бити јадније, нема шта да једе, а она накинђурена, а и он исто тако. Шта да радим с њим, збиља не знам.

Јаков се приметно збуни кад Нехљудов поче о Јухванкиној жени.

— Па шта, ако се он већ толико срозао, ваша светлости — поче он — онда треба наћи начина. Истина, у сиротињи је, као и сваки инокосан сељак, али се он ипак колико толико пази, не запушта се, као други. Он је паметан сељак, писмен, и онако, честит, изгледа. Кад се убире пореза с душа, он увек иде. А био је за мог времена три године староста, и није му такође ништа примећено. Пре три године тутор га је изволео сменити, а он је и на кулуку био исправан. Мањ, кад је живео у граду на пошти, напије се по неки пут, па треба тражити неки начин. Догоди се тако, распусти се, онда му подвикнеш, па се он опет опамети: и њему добро и у кући слога; а како вам, дакле, те мере није по вољи употребљавати, онда ја више не знам шта да радимо с њим. Он се збиља јако срозао. Није, да видите, ни за војску, јер, како сте изволели опазити, нема два зуба, давно их је хотимице поломио. Па и није сам он, дозволите да вам кажем, што ни од чега не зазире...

— Остави ти то, Јакове — одговори Нехљудов, смешкајући се овлаш — о томе смо нас двојица већ говорили и говорили. Ти знаш шта ја о томе мислим, и ма шта ти сад мени говорио, ја ћу опет увек исто мислити.

— Разуме се, ваша светлости, све то ви знате — рече Јаков, слежући раменима и посматрајући острага господара, са изразом као да оно што он види не обећава никаква добра. — А што се изволите бринути ради старице, не вреди — настављао је. — Оно, истина, она је подигла сирочад, отхранила и оженила Јухвана, и тако даље; али то је уопште код сељака тако, кад мајка или отац предају сину домазлук, онда су домаћин син и снаха, а старица већ мора сама себи хлеб да зарађује како зна и како може. Они, дабоме, немају тако нежних осећања, али је тако ето уобичајено уопште код сељака. Зато сам, ето, и слободан да вам изложим да вам је старица узалуд досађивала. Старица је паметна и домаћица: али шта да досађује господару ради сваке трице? Па нека се са снахом и посвађала, нека ју је она, можда, и гурнула — женска посла! — боље да су се опет помириле, него да вама досађују. Ви и онако све изволите исувише срцу узимати — говорио је управник, са извесном нежношћу и снисходљиво гледајући господара, који је, ћутећи, крупним корацима ишао испред њега уз улицу.

— Изволите ли кући? — упита он.

— Не, идем к Давитки Белом, или Јарцу ... како му беше надимак?

— И то вам је, рећи ћу вам, такође сорта. Сав тај Јарчев сој вам је такав. Ма шта с њим радио, ништа не помаже. Јуче сам се провезао по сељачким њивама, а код њега ни хељда још није посејана; шта да човек ради с таквим светом? Па да бар старац сина малко поучи, али и он је исти такав: ни за себе ни за спахијско, све као да ваља пањ преко кладе. Шта све нисмо с њим радили и тутор и ја: и у полицију га слали и код куће га кажњавали, онако као што ви не изволите одобравати ...

— Кога, зар старца?

— Старца. Колико пута га је тутор и пред читавим збором кажњавао, и, хоћете ли веровати,

ваша светлости, да би макар ишта: стресе се, оде, па опет све по старом. А Давитка је, морам вам рећи, миран сељак и паметан, не пуши, не пије, да видите — објашњава Јаков — а ето, гори је од другог пијанице. Једино ако оде у војску или у колонисте, друге му нема. Такав вам је сав тај Јарчев сој: и Матрјушка, онај што са слугама живи, и онај је од њихове породице, такав исти проклетник. Ја вам, дакле, не требам више, ваша светлости? — додаде управник, приметивши да га господар не слуша.

— Не, можеш ићи — расејано одговори Нехљудов и упути се Давитки Беломе.

Давиткина кућа је стајала усамљена и нахерена на крају села. Око ње не беше ни дворишта, ни оставе, ни амбара; само неке прљаве шталице за стоку беху прислоњене уз њу с једне стране; с друге стране беше набацано пруће и греде спремљене за двориште. На месту где је некада било двориште, растао је висок, зелен коров. Крај куће не беше никог сем једне свиње, која је гроктала лежећи у блату поред прага.

Нехљудов закуца на разбијен прозор; али, како му се нико не одазва, приђе трему и викну: »Домаћини!« И на то се нико не одазва. Он прође трем, завири у празне шталице, па уђе у отворену кућу. Стари, црвени певац и две кокошке шетаху се по поду и клупама, шепурећи се и лупкајући ноктима. Кад угледаше човека, они се са очајним кокодакањем, с раширеним крилима, бацише на зидове, а једна кокошка се попе на пећ. Изба од шест аршина беше сва испуњена: пећ с поломљеним чунком, разбој, који, мада је било летње време, не беше изнесен, и поцрнели сто са искривљеном напуклом даском! Мада је напољу било суво, поред прага ипак беше једна прљави локва, која се за време прошле кише накупила од воде што је пробијала кроз кров и таван. Лежаја не беше. Тешко је било веровати да је ово место настањено, толико је та колиба и споља и изнутра изгледала скроз запуштена и неуредна; па ипак је ту живео Давитка Бели са својом породицом. Овог часа, и поред све жеге јунског дана, Давитка чврсто спаваше, шћућурен у углу пећи, умотан преко главе у кожух. Уплашена кокош, која се беше попела на пећ, још увек немирна од првог страха, шетала се по Давиткиним леђима, али га није могла разбудити.

Не видећи никога у изби, Нехљудов већ хтеде да изиђе, кад један дуг, влажан уздах одаде домаћиново присуство.

— Хеј! Ко је то тамо? — повика господар. С пећи се зачу још један отегнут уздах.

— Ко је тамо? Оди овамо!

У одговор на господарев узвик, зачу се опет један уздах, неко мумлање и гласно зевање.

— Хеј, шта је теби?

На пећи се нешто поче лагано да миче; указа се крај олињалог кожуха; спусти се једна велика нога у подераном ликовом опанку, затим друга, и најзад се указа читава прилика Давитке Белог, који је седео на пећи и лено и незадовољно трљао очи крупном шаком. Он лагано саже главу, зевну, погледа по изби, па кад виде господара, стаде да се окреће нешто брже него пре, али ипак још увек тако лагано да је Нехљудов стигао да трипут прође од барице до разбоја и натраг, а Давитка је још силазио с пећи. Давитка Бели беше заиста бео: и коса, и тело, и лице, све му беше ванредно бело. Био је висока раста и веома дебео, али дебео како то бивају сељаци, то јест не по трбуху него у телу. Његова дебљина беше ипак, некако мекана, нездрава. На његовом прилично лепом лицу, са отворено плавим, мирним очима и са широком, пуном брадом, видео се као неки печат болешљивости. Не беше на њему ни препланулости, ни руменила; цело беше некако бледо, жућкасто, с лаким љубичастим преливом око очију, и као утопљено у сало или отечено. Руке му беху надуване, жућкасте, као руке људи који болују од водене болести, а обрасле танким, белим длацима. Беше се тако успавао да никако не могаше сасвим да отвори очи и да стоји мирно, не клатећи се и не зевајући.

— Еј, како те није стид — поче Нехљудов — да спаваш у по бела дана, кад треба газдинство да подижеш, кад хлеба немаш? ...

Чим се Давитка расани и поче да схвата да пред њим стоји господар, он прекрсти руке испод трбуха, обори главу и нагну је мало на страну, па се не мицаше ни једним делом тела. Ћутао је; али израз његовог лица и положај читавог тела као да говораху: »Знам, знам; није ми први пут да то слушам. Хајде, туците ме већ, ако се мора — поднећу ја.« Он је, изгледа, желео да господар престане да говори и да га што пре изудара, чак да га јако изудара, по надувеним образима, само да га што пре остави на миру. Пошто је опазио да га Давитка не разуме, Нехљудов разним питањима поче да се труди да извуче сељака из његовог стрпљиво покорног ћутања.

— Зашто си ми тражио грађу, кад ти ево грађа лежи већ читав месец и то баш у најслободније време, лежи онако — шта?

Давитка је упорно ћутао и није се мицао.

— Хајде, одговарај!

Давитка промумла нешто и жмирну својим белим трепавицама.

— Треба, братац, да се ради: ако не радиш, шта ће од тебе бити? Ето, сад хлеба немаш, а зашто све то? Зато што ти је земља лоше узорана и преорана, и што није у право време засејана — све због лености. Ти тражиш од мене жито: хајде, рецимо, нека ти и дам, јер не могу пустити да умреш од глади, али овако ти посао ништа не ваља. Чије жито да ти дам? Шта ти мислиш, чије?

Одговарај: чије жито да ти дам? — наваљивао је с питањима Нехљудов.

— Спахијско — промрмља Давитка, бојажљиво подижући упитан поглед.

— А спахијско откуда је? Размисли сам, ко је за њега њиву узорао, предрљао? Ко га је посејао, пожњео? Сељаци! Је ли тако? Па ето видиш: ако се већ спахијско жито раздаје сељацима, треба више дати онима који су се за њега више трудили; а ти си најмање од свих радио — на тебе се туже и код кулука — од свих најмање, а спахијског жита тражиш највише. Што да се теби даје, а другима не? Та кад би сви, као ти, лежали потрбушке, поскапавали бисмо сви ми, колико год нас је на свету. Радити треба, бато, а ово овако ништа не ваља, чујеш ли, Давиде?

— Чујем — лагано процеди он кроза зубе.

X

Утолико промаче поред прозора глава једне сељанке, која је носила платно на полузи и, час касније, уђе у кућу Давиткина мајка, жена од својих педесетак година, висока, веома свежа и отресита. Њено лице, изровано траговима богиња и борама, није било лепо, али њен прав и чврст нос, стиснуте, fine усне и живе сиве очи изражаваху памет и енергију. Њена угласта рамена, спљоштене груди, суве руке и развијени мишићи на црним, босим ногама сведочили су да је она већ давно престала да буде жена и сад је само радница. Она одлучно ступи у кућу, затвори врата, повуче сукњу и љутито погледа сина. Нехљудов хтеде нешто да јој каже, али се она окрете од њега и стаде се крстити према црној, дрвеној икони која је вирила иза разбоја. Пошто је то свршила, поправи" прљаву, коцкасту мараму, којом је била убрађена, па се дубоко поклонил господару.

— Нека вам је срећан Христов празник, ваша светлости — рече. — Нека те Бог сачува, оче наш ...

Кад Давитка угледа мајку, он се приметно збуни, погури мало леђа и још више пови врат.

— Хвала, Арина — одговори Нехљудов. — Баш сад сам с твојим сином разговарао о вашем газдинству.

Арина, или, како је сељаци беху још девојком прозвали, Аришка—Бурлак, наслони браду на десну шаку, а десни лакат подупре левом руком, па, не сачекавши шта ће још рећи господар, поче да говори тако оштро и гласно да се сва колиба испуни звуком њеног гласа, те се човеку споља могло чинити да одједном говори неколико женских гласова.

— Шта ћеш, оче мој рођени, шта вреди с њим причати! Та он не може ни да говори као човек. Ето га, стоји, као звекан — настављала је, презриво показујући главом бедну, масивну Давиткину прилику. — „Какав мој домазлук, баћушка, ваша светлости? Ми смо — гоље; нема горих од нас на читавом твом спахилуку: ни за себе ни за спахију, срамота! А све је он дотле дотерао. Родили смо га, хранили, појили; једва смо чекали да нам момак дорасте. Ето смо и дочекали: хлеб ждере, а посла од њега, као од овог гњилог пања овде. Све би само да лешкари на пећи, или овако стоји и чешка тикву своју глупаву — рече ругајући се сину. — Бар да га ти, оче, хоћеш застрашити мало. Ја већ и сама молим: казни га, кумим те Господом богом, или га пошаљи у војску, свеједно. Не могу више овако с њиме, па то ти је.

— Како те није грехота, Давитка, да до овога доводиш рођену мајку? — рече Нехљудов сељаку с прекором.

Давитка се и не помаче.

— Добро, да је, рецимо, човек болестан — настављала је Арина истом жустрином и уз исте покрете — али, ето, човек просто не може да га гледа, надуго се, ето, као млинарско крме. Имао би, мислим, чиме размахнути, овако задригао! Али, ето, неће, пропада, тако на пећи, залудник. Лати ли се чега, боље да га моје очи не гледају: док се дигне, док се окрене, док што — говорила је она, отежући сваку реч и неспретно клатећи тамо—амо своја угласта рамена. — Ето, ономад, отишао старац сам у шуму по пруће, а њему наредио да копа јаме: али, хоћеш, није лопате ни руком дохватио ... (Она заћута за тренутак.) Урнисао ме, сироту! — врисну наједанпут, размахну рукама и с претећим покретом приђе сину. — Ех, њушко глатка, неваљала, Боже ми прости! (Она се презриво и, у исто време, с очајањем окрете од њега, плуну и опет се обрати господару и настави да млатара рукама са истим заносом и са сузама у очима.) — Та све ја сама, хранитељу наш. Човек ми је болестан, стар, па ни од њега користи никакве, а ја све сама па сама. Камен, и тај би пукао. Бар да ми је умрети, лакше би ми било: свему би био крај. Убио ме, нитков! Оче наш, не могу више овако! Снаху ми је посао убио, и мене ће.

XI

— Како то убио? — с неповерењем упита Нехљудов.

— Од тегобе, хранитељу, тако ми Бога, пропала. Довели смо је преклане из Бабурина — настављала је, одједном заменивши свој озлојеђени израз неким сузним, жалостивим — беше жена млада, свежа мирна, рођени мој. Код куће, код свог оца, девојка живела у нези, није никакве оскудице видела, а како је к нама дошла, како се с нашим радом упознала — и на кулук, и код куће, и свуда... Она и ја, и нико живи више. Али шта ја? Ја сам жена вична али она, још трудна, оче мој рођени, па се

на њу свака невоља навали, а све ради па ради — преко снаге — ето, па се тако, сирота, и пресегла. Летос, о Петровдану, још на несрећу роди дечкића, а хлеба нигде, јели смо погдешто, тако погде—што, оче рођени мој, утолико стигоше и радови хитни, те ти њој ту и млеко пресахне. Детенце прво, кривице немамо, а и наша сељачка посла: где да ми дете с флашицом подигнемо; па, зна се, женска глупост, услед тога стаде још више да се кињи. А кад дете умре, она удари од жалости да кука те кука, да нариче те нариче, овамо беда, онамо посао, све горе и горе: тако и пресвисну, јадница, летос о Госпојини и умре. Он ју је у гроб отерао, звер — опет ће она са очајничком злобом гледајући сина. — А ево шта сам те хтела замолити, ваша светлости — настави после кратког ћутања лакшим гласом и клањајући се.

— Шта? — расејано упита Нехљудов, још узбуђен њеном причом.

— Ето, он је још млад човек. А ја, опет, каква сам радница? Данас сам жива, а сутра ме нема. Како ће он без жене? Неће од њега никад бити ратар. Нађи нам некаква лека, оче наш рођени.

— Хоћеш, бива, да га жениш? Па шта, то није лоше.

— Смилиј нам се, ко Бога те молимо; ви сте нам и отац и мајка.

И давши свом сину знак, она се заједно с њиме сручи пред ноге господару.

— Зашто падаш на колена? — проговори Нехљудов, па је ухвати за рамена и подиже. — Зар ми не можеш овако рећи? Ти знаш да ја то не волим. Жени сина, молим те, биће ми врло мило, ако си се на какву младу намерила.

Старица се диже и стаде рукавом да брише суве очи. Давитка је радио по њеном примеру и, пошто протрља очи надувеном шаком, остаде у истом стрпљиво—покорном ставу и слушаше шта говори Арина.

— Има младих, како да их нема! Ето, Васјутка Михејкина, ваљана девојка, али без твоје воље не би пошла.

— Зар не пристаје?

— Не, хранитељу, ако би било по пристанку!

— Е, онда шта да радим? Силити је не могу; потражите другу; ако нема код нас, потражите туђу: ја бих је откупио, само ако хоће по доброј вољи, а на силу се удавати не може. Нема ни закона таквога, а и грех је то велики.

— Е е-ех, хранитељу, та зар је то могуће, кад види наш живот и нашу сиротињу, да пође по доброј вољи? Ни најгора не би такву беду на се примила. Који би сељак дао девојку у нашу кућу? Не би је дао ни очајник. Та ми смо гоље, пука сиротиња. Једну су, рећи ће, скоро глађу уморили, и моју то исто чека. Ко ће да да? — додаде она, с неповерењем климајући главом. — Промисли, ваша светлости.

— Па шта ја ту могу?

— Помози како знаш, рођени! — убедљиво по нови Арина. — Шта да радимо?

— Шта ја ту могу да помогнем? Ни ја не могу у том случају ништа за вас да урадим.

— Па ко да нам помогне, ако ти нећеш? — рече Арина, оборив главу и са изразом тужне недоумице ширећи руке.

— Ето, шта сте тражили, наредићу да вам се изда — рече господар после кратког ћутања, за време којег је Арина уздисала, а Давитка јој секундирао. — И више за вас не могу учинити.

Нехљудов изиђе у трем. Мајка и син пођоше за господарем, клањајући се.

XII

— О-ох, сиротиња моја! — рече Арина, уздишући тешко.

Она се заустави и љутито одмери сина. Давитка се одмах окрете и умаче кроз врата на другој страни, тешко подижући преко прага своју дебелу ногу у огромном, прљавом ликовом опанку.

— Шта да радим с њим, оче? — настави Арина да пита господара. — Ето, сам видиш какав је! Није, да видиш, рђав човек, није пијаница, миран је, мало дете не би увредио — грех би био да лажем; не може му се ништа лоше пребацити, а сам ће бог знати шта се то с њим десило, па постаде самом себи злотвор. Та и њему је то тешко. Хоћеш ли ми, баћушка, веровати, срце ми се цепа кад га гледам како се мучи. Какав је да је, под срцем: сам га носила; жао ми га је, још како ми га је жао! ... Није он, да би, на прилику, нешто против мене или оца или против власти урадио, бојажљив је сељак он, што се каже, као мало дете. Како ће он без жене? Размисли о нама, хранитељу — понови она, хотећи очигледно да заглади рђав утисак што су га њене грдње могле учинити на господара. — Ја сам, баћушка, ваша светлости — шаптала је она даље у поверењу — и размишљала и довијала се свакојачо: и никако се не могу досетити зашто је овакав. Нема друге, биће га зли људи покварили. Она заћута на часак.

— Да ми је наћи човека, могло би га се излечити.

— Какве будалаштине причаш ти, Арина! Како се може човек покварити?

— Е, оче мој рођени, покваре тако да човек никад ни до века није више човек! Мало ли је рђавих људи на свету! Из пакости, узму па изваде човеку шаку земље куд је прошао ... или тако штогод ... па задовољавају није низашто. Много ли треба да човек згреши? Ја нешто премишљај, како би

било да пођем до старца Дундука, оног што живи у Воробјовки: он зна свакојаке чудотворне речи, и траве познаје, и уроке скида, и крста водицу пушта: не би ли мањ он помогао! — говораше старица. — Ко зна, можда би га он излечио.

»Ово је, ево, сиротиња и незнање!« премишљао је млади спахија, грабећи кроз село, наниже, крупним корацима, тужно погнувши главу. »Шта да радим с њим? Да га оставим овако, не могу ни ради себе ни ради примера за друге, па ни ради самог њега не могу«, мислио је у себи, бројећи све те разлоге на прсте. »Не могу га гледати оваквога, али како да га извучем? Он ми упропашћује моје најбоље господарске планове. Ако сељаци остану овакви, моје тежње се никада неће остварити,« помисли, љут и озлојеђен на сељака, што му руши планове. »Да га пошаљем у колонисте, како каже Јаков, шта користи, ако он сам бежи од свог сопственог добра? Или да га дам у војску? Најбоље: тако ћу га се бар ослободити и још ћу за њега добити каквог доброг ратара«, резонувао је.

Са задовољством је премишљао о томе; али му у исто време нека нејасна свест говораше да размишља само једним крајем памети и да ту нешто не ваља. Стаде. »Чекај, о чему сам то размишљао?«, рече сам у себи. »Да, у војску, у колонисте. Зашто? Он је добар човек, бољи него многи други, а и откуд ја да знам ... Да га пустим на слободу?« помисли, разматрајући ствар сад не више као пре — једним крајем памети. »Није правично, па и немогуће је.« Али, одједном му паде на памет нешто што га веома обрадова; он се осмехну као човек који је решио тежак задатак, »Узећу га себи«, помисли, »сам ћу да га надгледам и да га благошћу, саветима и одабирањем посла навикавам на рад и да га поправљам.«

XIII

»Тако ћу и урадити«, с веселим самозадовољством помисли Нехљудов, па се присети да још треба да сврати богатоме сељаку Дутлову, и упути се према високој и великој кући с два димњака, која се налазила наред села. Кад јој се беше примакао, он се код суседне куће судари с једном високом, четрдесетогодишњом, скромно одевеном женом, која му изиђе у сусрет.

— Срећан празник, баћушка — поздрави га жена без икаква снебивања, заустави се крај њега и пријатно му се смешкаше и клањаше.

— Здраво, хранитељко! — одговори он. — Како си? Ја пошао, ето к твом суседу.

— Ако, баћушка, ваша светлости, лепо. А зашто к нама не изволите? Да знате како би се мој старац обрадовао.

— Па добро, свратићу, да се мало поразговарамо, хранитељко. Је ли ово твоја кућа?

— Јест, баш ова, баћушка.

И дојкиња потрча напред. Нехљудов пође у стопу за њом у трем, седе на буренце, извади цигарету и запали је.

— Тамо је врућина; боље да овде поседимо, да поразговарамо — одговори он дојкињи, која га је звала да уђе у кућу. Дојкиња беше још свежа и лепа жена. У цртама њеног лица, а особито у великим, црним очима, беше много сличности с господаревим лицем. Она склопи руке под кецељем и поче да разговара са спахијом, гледајући га смело и непрестано вртећи главом:

— Шта је, баћушка, зашто сте то намерили да изволите к Дутлову?

— Ето, хтео бих да му издам неких тридесетак десетина земље у најам, па нека води свој домазлук, а затим, купио бих неку шуму ортачки с њиме. Пара има, па што да му леже забадава? Шта мислиш ти о томе, хранитељко?

— Па може! Зна се, баћушка, Дутлови су јаки људи; биће, ваљда, први на читавој твојој баштини — одговараше дојкиња машући главом. — Летос је подигао још једну кућу од своје грађе, господару није досађивао. Самих коња, сем ждребади и годишњака, имаће на шест тројки, а марве, крава и оваца, кад их с ливаде дотерају, па изиђу жене да их утерају, заглаве капију, чудо једно; па и пчела има око двеста кошница, ако не и више. Јак је то газда, а мора бити и пара у њега.

— А шта мислиш, колико ће имати новаца? — упита господар.

— Кажу људи — а можда и из пакости, зна се већ — да старац има доста пара; али он о томе неће да говори, па ни синовима се не поверава, а мора бити да има. И што се не би почео бавити шумом? Зар од страха да му се не дозна за паре? Пре пет година се беше исто тако ухватио у неке ливаде с покућаром Шкаликом, ортачки, помало, па му Шкалик подвалио, шта ли, и, тако старцу пропало неких триста рубаља: од то доба се мануо: Па и како да нису на свом месту, баћушка, ваша светлости! — настављала је дојкиња. — Три су земље у њих, породица велика, сви радници, па и старац је, нема шта — не може му се ништа замерити — ваљан домаћин. Све му иде од руке, свет се просто диви; и у житу, и у коњима, и у марви, и у пчелама, и у деци, свуд га срећа служи. Сад је све поженио. Пре је доводио наше кметске, а сад је, ето, Иљушку оженио слободном младом, сам ју је откупио. И она испала добра жена.

— А како они, живе ли сложно? — упита господар.

— Чим има кућа правог старешину, мора бити и слоге. Оно, иако су Дутлови, зна се, женска посла: младе се иза пећи излају, излају, али старац све држи у рукама, и синови су сложни.

Дојкиња мало поћута.

— Сад старац хоће, причају, да намести за старешину у кући најстаријег сина, Карпа. Остарио сам, каже, већ: мени је место код пчела. Оно јест, Карп је добар ратар и уредан сељак, али опет неће никад бити домаћин као старац. Оне памети у њега нема.

— Па ето, можда ће се Карп хтети позабавати и њивама и шумом, шта ти мислиш? — упита господар, хотећи да дозна од дојкиње све што она зна о суседима.

— Тешко да ће, баћушка — настави дојкиња. — Старац сину није паре поверавао. Док је стари жив, и док су му паре код куће, све ће тај својом главом да одлучује; а они и онако већином кочијаше.

— А старац не би пристао?

— Побојаће се.

— Чега да се боји?

— Ама, баћушка, како би се усудио кмет један спахијски да своје паре огласи? Не лези враже, деси се нешто, и одоше му све паре! Ето, с покућарем је био ушао у послове, па се преварио. Куд би он с њиме на суд ишао! Тако му и пропадоше паре; а већ са спахијом би заглавио коначно.

— Али, од тога... — рече Нехљудов, црвенећи. — Збогом, хранитељко.

— Збогом, баћушка, ваша светлости. Благодаримо вам понизно.

XIV

»Како би било да идем кући?« помисли Нехљудов, прилазећи Дутловљевој капији са осећањем неке неодређене туге и моралног замора.

Али у том је, скрипећи, отворио пред њим нову дашчану капију и указао се на њој леп, румен, плавокос младић од својих осамнаест година, у кочијашком оделу, водећи за собом тројку чврстих, још ознојених, косматих коња, који је отресито забацио светлу косу и поклонио се господару.

— Је ли отац код куће, Илија? — упита Нехљудов.

— Ено га на уљанику иза дворишта — одговори момак, изводећи једног по једног коња кроз полу—отворену капију.

»Не, морам остати доследан, предложићу му, урадићу што од мене зависи«, помисли Нехљудов, па, пошто пропусти коње да прођу, уђе у пространо Дутловљево двориште. Видело се да тек што су из дворишта извезли ђубре: земља беше још црна, влажна а местимице, особито око вратница, лежали су црвени, влакнасти праменови. У дворишту и испод високих надстрешница беше поређано много таљига, плугова, саоница, кошница, буради и разноврсних сеоских ствари; голуби прелетаху и гукаху у сенци под широким, темељитим гредама; осећао се задах ђубрета и катрана. У једном углу Карп и Игњат намештаху нов јастук на великим, окованим таљигама за три коња. Сва три Дутловљева сина била су врло слична. Најмлађи, Илија, кога је Нехљудов срео на капији, није имао браде, био је нешто мањег раста, руменији и лепше одевен него старија браћа. Други, Игњат, беше нешто већи, црњи, имао је шиљасту браду и, мада је и он био у чизмама, кочијашкој кошуљи и филцаном шеширу, ипак није изгледао онако свечано и безбрижно као млађи брат. Најстарији, Карп, био је још већег раста, носио је ликове опанке, сиви кафтан и кошуљу без поруба, имао је пуну риђу браду и изгледао не само озбиљан него скоро натмурен.

— Заповедате ли да вам пошаљемо оца, ваша светлости? — рече он, прилазећи господару и клањајући се овлаш и неспретно.

— Не, ја ћу отићи сам до њега на уљаник, погледаћу како је то тамо уредио; а с тобом треба нешто да разговарам — рече Нехљудов, одлазећи на другу страну дворишта, како Игњат не би могао чути оно о чему је хтео да разговара с Карпом.

Самопоуздање и нека гордост која се опажала у свима поступцима те двојице сељака, па оно што му је испричала дојкиња, толико је збуњивало младог господара, да му је тешко било да одлучи да разговара с њима о предстојећем послу. Осећао се некако као крив и чинило му се да ће му бити лакше да разговара с једним братом а да други то не чују. Карп се као зачуди што га господар одазива у страну, али пође за њим.

— Ево шта је — поче Нехљудов, запињући. — Хтео сам да те упитам: имате ли много коња?

— Нашло би се око пет тројки, а има и ждребади — одговори неусиљено Карп, чешкајући се по леђима.

— Браћа ти пошту возе, је ли?

— Терамо пошту на трима тројкама, а Иљушка је оно кочијашио; тек што се, ено, вратио.

— Па да ли вам се то исплати? Колико можете тако да зарадите?

— Ама како исплати, ваша светлости? У најбољем случају можемо се с коњима прехранити, и на томе богу хвала.

— А зашто се онда чега другог не латите? Могли би, ето, шуме куповати, или узимати земљу у најам.

— Оно јест, дабогме, ваша светлости, земља би се могла узети у најам, кад би је где с руке било.

— Дакле, ево шта ћу да вам предложим: место да кочијашите да би се могли тек

прехрањивати, боље узмите од мене тридесетак десетина земље у најам. Даћу вам цео онај клин иза Сапова, па уредите велики домазлук.

И Нехљудов, занесен својим планом о сељачкој фарми, који је толико пута сам у себи понављао и о њему размишљао, поче већ без запињања да објашњава сељаку своју тезу о сеоској фарми. Карп је веома пажљиво слушао господаре речи.

— Ми смо много задовољни вашом милошћу — рече он, кад Нехљудов ућута и погледа у њега, очекујући одговор. — Зна се, нема ту ничег лошег. Боље се сељаку земљом бавити, него се са камцијом возити. Иде човек међу туђи свет, види којекакве људе — размазимо се тако. Најбоље је за сељака човека да земљу ради.

— Па шта ти мислиш?

— Док је отац жив, шта ја могу да мислим, ваша светлости? Његова воља.

— Испрати ме до уљаника; поразговараћу с њим.

— Извол'те овамо — рече Карп, лагано се крећући према задњој шупи. Он отвори ониска враташца која су водила у уљаник, па, пошто је пропустио господара и затворио за њим, приђе Игњату и ћутећи се лати остављеног посла.

XV

Нехљудов се саже и испод сеновите стрехе прође кроз ниска враташца на уљаник, који се налазио иза дворишта. Узан простор, ограђен ретким плотом покривеним сламом, био је сав преплављен врелим, блиставим зрацима јунског сунца, као и кошнице, симетрично поређане и покривене отпацима од дасака и окружене злаћаним пчелама, које су око њих зујале. Угажена стазица водила је од врата према средини уљаника, где је стојао стуб са иконицом у металној оправи, која је јарко блистала на сунцу. Неколико младих липа складно је подизало своје кудраве круне изнад сламеног крова суседне куће, и лак шум њиховог тамнозеленог, свежег лишћа сливао се са зујањем пчела. Све сенке, од покривене тарабе, од липа и од кошница покривених даскама, падаху, црне и кратке на ситну чупаву траву, која је расла између кошница. Старчева омалена, погрбљена прилика с непокривеном седом, ћелавом главом, која се блистала на сунцу, видела се испод липа, поред врата дашчаног вајата, покривеног новом сламом. Кад чу да врата шкринуше, старац се осврте, па, бришући крајем кошуље своје знојаво, преплануло лице, и смешкајући се кротко и весело, пође у сусрет господару.

У пчелињаку је било тако пријатно, весело, тихо и прозрачно; појава седог старчића с густим, зракастим борама око очију, у некаквим широким папучама обувеним на босе ноге, који, смешкајући се доброћудно и задовољно, одгегуца да поздрави господара на свом искључивом поседу, беше толико простодушно умиљата, да Нехљудов сместа заборави тешке утиске данашњег јутра, и пред њим оживе његов омиљени сан. Он је већ видео све своје сељаке исто овако богате и доброћудне као што је старац Дутлов, и сви му се они љубазно и весело смеју, јер само њему и треба да захвале за своје богатство и срећу.

— Изволите ли мрежицу, ваша светлости? Пчела је сада опака, уједа — рече старац скидајући с тарабе прљаву, платкену кесу, пришивену на парче лике, која је мирисала на мед, и нудећи је господару. — Мене пчеле знају, неће ме ујести — додаде он с кротким осмехом, који се није скоро никако губио с његовог лепог, препланулог лица.

— Не треба ни мени. Шта, зар се већ роје? — упита Нехљудов и осмехну се, ни сам не знајући зашто.

— Како да се роје, баћушка, Митрију Николајичу — одговори старац, изражавајући у томе ословљавању господара по крштеном и имену по оцу неку особиту нежност — тек што су почеле да скупљају како треба. Ове године је било хладно пролеће, како изволите знати.

— А видиш, ја сам у књигама читао — поче Нехљудов, бранећи се од једне пчеле, која му се беше увукла у косу, па зујаше поред самог ува — ако саће стоји усправно, по моткицама, онда се пчеле пре роје. Зато праве кошнице од дасака... с пречкама...

— Ви немојте да машете: оне ће још горе — рече старчић. — Или можда изволите ипак да вам дам мрежицу?

Нехљудова је болело, али из неког детињског поноса није хтео да то призна и поново одби мрежицу, па настави да прича старцу о устројству кошница, о којем је читао у *Maison rustique* и код којег се пчела морала, по његовом мишљењу, двапут више ројити; али га једна пчела уједе за врат и он се збуну и запе усред излагања.

— Оно јест, баћушка, Митрију Николајичу — рече старац, гледајући господара са очинском наклоношћу — истина, пишу у књигама. Али ко зна. оно је, можда, писано онако, пакосно: нека он само уради како смо написали, а ми ћемо му се после ругати. И тога има! Куд би човек учио пчелу како саће да прави? Она сама гледа како ће по кошници, неки пут и попречке, а некад усправно. Ево, изволите погледати — додаде, отварајући једну од најближих кошница и загледајући у отвор, где су пчеле зујале и милеле по кривом саћу. — Ево, ова млада; видите, матица јој седи на челу, а саће прави и укрсо и усправно, како јој је згодније — објашњавао је старац, очигледно занесен својим

омиљеним послом и не опажајући господарев положај. — Ето, данас она са пелудом долази, топао је дан, све се лепо види — додаде затварајући опет кошницу и притискујући крпицом пчеле које су милеле, а затим грубим дланом скиде неколико пчела с набораног потиљка; оне га нису уједале. А Нехљудов једва савлађиваше жељу да побегне из пчелињака: беху га ујеле на три места и са свих страна су му зујале око главе и врата.

— А имаш ли много кошница? — упита, повлачећи се ка вратима.

— Колико је Бог дао — одговарао је Дутлов смешећи се. — Не ваља их бројати: то пчела не воли, баћушка. Ето, ваша светлости, хтео сам да замолим вашу милост — говорио је даље, показујући танке кошнице које су стојале уз тарабу — за Осипа, дојкињиног мужа; кад бисте му ви хтели припретити: није лепо у своме злу штетити комшију.

— Како штетити? ... Ах, како уједају, ипак! — одговори господар, хватајући већ кваку од врата.

— Па, ето, сваке године пушта своје пчеле на моје младе. Оне би требало да се поправе, а туђе им пчеле поваде и поцепају саће — говорио је старац, не опажајући како се господар узврпољио.

— Добро, касније, одмах ... — проговори Нехљудов и, не могавши више да издржи, бранећи се оберучке, наже трком кроз врата.

— Ваља земљом протрљати: није то ништа — рече старац ступајући у двориште у стопу за господаром. Господар протрља земљом она места где је био уједен, поцрвене, хитро се осврте на Карпа и Игњата, који га и не гледаху и намргоди се.

XVI

— Хтео сам нешто за децу да вас замолим, ваша светлости — рече старац правећи се или збиља не опажајући господарево љуто лице.

— Шта то?

— Па ето, с коњима смо, хвала ти Боже, у реду, имамо и момка, па ћемо већ спахијски кулук задовољити.

— Па шта онда?

— Ако бисте били толико милостиви да ми децу дате уз откуп, Иљушка и Игњат би преко целог лета кочијашили: е да би, можда, што и зарадили.

— А куд би ишли?

— Па, куд испадне — умеша се Иљушка, који утолико беше привезао коње под стреху, па пришао оцу. — Кадмински момци су возили у Ромен са осам тројки, и, кажу, прехранили су се и још су донели кући по три десетице од сваке тројке; или пак у Одест — кажу, тамо је сточна храна јевтина.

— Е, баш о томе сам и хтео с тобом да поразговорим — рече господар обраћајући се старцу, хотећи да га вештије наведе на разговор о фарми. — Реци ми, молим те, зар се боље исплати кочијашити, него радити земљу код куће?

— Како да се не исплати, ваша светлости! — опет упаде Илија, чило отресајући косом — кад се код куће коњи немају чиме хранити.

— А колико можеш зарадити преко лета?

— Па ето, на пролеће, још кад је храна била скупа, возили смо робу у Кијев, а у Курску смо опет до Москве крупу натоварили, па смо се и ми прехранили и коњи су нам били сити, а и кући сам донео петнаест рубаља.

— Оно није лоше радити поштен занат, ма који било — господар се опет обрати старцу — али ми се чини да би се могао наћи и други посао; а тај ти је посао ето такав, иде млад деран свукуда, види које—какве људе, може и да се размази — додаде, понављајући Карпове речи.

— Па шта да ради сељак човек, ако не да кочијаши? — успротиви се старац својим кротким осмехом. — Одвезеш се лепо — и сам сит и коњи сити; а што се тиче да се не размазе, они ми, хвала ти Господе, не терају прву годину, а терао сам и ја, па ни од кога зла нисам доживео, само добро.

— А зар би се мало нашло других послова за вас код куће: земље, ливаде ...

— Него шта, ваша светлости! — прихвати одушевљено Иљушка — та ми смо се с тим и родили, све те ствари су нам познате, то је посао за нас, најмилији посао, ваша светлости.

— А што, ваша светлости, молимо вас да нас удостојите, изволите ли у кућу? Још нам нисте били откако смо се у нову уселили — рече старац дубоко се клањајући и намигујући на сина. Иљушка трком појури у кућу, а у стопу за њим уђе и Нехљудов, заједно са старцем.

XVII

Пошто уђоше у кућу, старац се још једном поклони, скутом од капута обриса предњи угао клупе и упита, смешећи се:

— Чиме вас могу услужити, ваша светлости?

Кућа је била бела (с димњаком), пространа, с лежајем испод таванице и двома постељама. Нове јасикове греде, међу којима се где-где видела скоро свела маховина, не беху још поцрнеле; нове клупе и лежаји још не беху углачани ни под набијен. Једна млада, сувоњава сељанка, с дугуљастим, зашиљеним лицем, Илијина жена, седела је на кревету и ногом љуљала колевку, за

дугачки штап обешену о таван. У колевци је дремало одојче, разбашкарено, затворених очију, и дисало тихо, да се то једва могло приметити; друга пуначка жена, с црвеним образима, Карпова домаћица, са рукавима засуканим изнад лаката својих снажних руку, препланулих до изнад шака, секла је код пећи лук у дрвеном вагану. Поред пећи је стојала рохава, трудна жена и заклањала се рукавом. У кући беше врућина од сунца и угрејане пећи, и јако је мирисало на свеже печен хлеб. С лежаја под таваницом радознало су вириле доле, на господара, плаве главице двојице дечака и једне девојчице, који се беху попели да тамо сачекају ручак.

Нехљудов се радовао што види овај берићет, а у исто време се осећао некако нелагодно пред женама и децом, који беху сви упрли очи у њега. Седе, црвенећи, на клупу.

— Дај ми парче врућег хлеба, ја то волим — рече и још јаче поцрвене.

Карпова домаћица одреза добар комад хлеба и на тањиру га донесе господару. Нехљудов је ћутао, не знајући шта да каже: жене су исто тако ћутале; старац се кротко смешио.

»Најзад, шта се ја ту стидим? Баш као да сам нешто скривио — помисли Нехљудов. — Зашто да не изиђем са својим предлогом о фарми? Све којешта!« Па ипак је и даље ћутао.

— Како ћемо, баћушка Митрију Николајичу, шта заповедате да радим с децом? — упита старац.

— Ја бих ти саветовао да их никако не пушташ, већ да им овде нађеш посла — проговори одједном Нехљудов, прибравши се. — Знаш шта сам мислио за тебе: купи са мном напола парче државне шуме и још мало земље ...

Кротак осмејак одједном ишчезе са старчевог лица.

— Како ваша светлости, за које паре да купим? — прекиде он господара.

— Та малу неку шумицу, за којих двеста рубаља — објасни Нехљудов. Старац се љутито насмеши.

— Добро би било да имам, купио бих, зашто не — рече.

— Зар немаш ни толико новаца? — упита прекорно господар.

— Ох, баћушка, ваша светлости! — одговори старац тужним гласом, осврћући се на врата — нама да је чељад прехранити, куд ми шуме да купујемо.

— Али ти имаш новаца, па шта да ти леже онако? — наваљивао је Нехљудов.

Старац се одједном јако узбуди; очи почеше да му севају и рамена да подрхтавају.

— Можда су опаки људи мене набедили — поче он уздрхталим гласом, — али верујте Богу — настављао је све више и више падајући у ватру и окрећући поглед према икони — да бог да да ми испадну очи, и ја се сместа не дигао, ако има ишта, осим оних петнаест рубаља што их је Илија донео, и од њих морам намет за чељад да платим — ви изволите и сами знати, кућу смо дигли ...

— Доста, добро, добро! — рече господар и устаде с клупе. — Збогом, домаћини.

XVIII

»Боже мој! Боже мој! — мислио је Нехљудов, по сеновитим алејама густог парка идући крупним корацима кући и уз пут расејано кидајући лишће и гранчице — зар су сви моји идеали о циљу и дужностима мог живота били тричарије? Зашто ми је тако тешко и зашто сам тако тужан, као да сам незадовољан самим собом, а веровао сам да ћу, кад већ једном нађем тај пут, увек осећати ону потпуну моралну сатисфакцију, коју сам осећао кад сам прв пут о том почео мислити?« И он се с необичном живошћу и јасношћу пренесе у мислима у онај срећни тренутак пре годину дана.

Ујутро порани и устаде пре свих укућана, мучен неким узбудљивим, пригушеним, неизраженим импулсима младости, па без циља изиђе у парк, а отуда оде у шуму, и дуго је тако тумарао сам усред мајске, снажне, сочне али спокојне природе, не мислећи ни о чем, у мукама некаквог осећања које је на њега навирало и коме није могао дати одушке. Час му је младалачка машта представљала сладострастан лик жене у свој лепоти неизвеснога, и чинило му се — ево је, оне неизражене жеље. Али неко друго, више осећање говорило му је: није то, и приморавало га да тражи нешто друго. Час му је опет његов неискусни и ватрени ум, пењући се све више и више у сферу апстракција, откривао, како му се чинило, законе живота, и он би се с гордим уживањем заустављао на тим мислима. Али му је узвишено осећање опет говорило: није то, и опет га приморавало да тражи и да се узбуђује. Без мисли и без жеља, као што то бива увек после напорног делања, он леже наузнак под једно дрво и поче да посматра прозрачне, јутарње облаке, који су промицали над њим бескрајним плавим небом. Одједном, без икаква узрока, очи му се напунише сузама и обузе га, богзна како, јасна мисао, која му испуни душу, и он се са уживањем ухвати те мисли — да су истина и срећа у љубави и доброти, једина истина и једина могућа срећа на свету. Узвишено осећање му не рече: није то; он се придиже и стаде да анализира ту мисао. »Оно, истина, тако је то!« говораше одушевљено самом себи, упоређујући сва своја ранија убеђења и све појаве живота са овом новооткривеном и, како му се чинило, потпуно новом истином. »Како ли је глупо све оно што сам досад знао, у што сам веровао и што сам волео«, понављао је самом себи. Љубав, самопрегоревање — то је једина, истинска срећа, која не зависи од случаја!« понављао је смећећи се и машући рукама. Примењујући ту мисао са свих страна на живот и налазећи за то потврду и у животу и у оном

унутрашњем гласу који му је говорио да је то оно, обујми га неко за њега ново осећање веселог немира и заноса. »Ја, дакле, треба да чиним добро, па да будем срећан« — мислио је, и сва му се будућност живо оцрта пред очима, сад не више у апстракцијама, него у сликама, у облику спахијског живота.

Видео је пред собом огромно поље рада за читав живот, који је он посветио добру и у коме ће, према томе, бити срећан. Не треба да тражи сферу делатности; она је пред њим, он има директну обавезу ..има сељаци ... И какав весео и благодаран посао му се пружа: »Деловати на ту просту, пријемљиву, неискварену класу народа, избавити је од сиротиње, створити јој благостање, дати јој образовање, које, срећом, ја имам, искоренити њихове пороке, којима је узрок незнање и сујеверје, развити им морал, натерати их да заволе добро ... Каква сјајна, срећна будућност! А за све то, ја, који ћу то чинити ради своје личне среће, уживаћу њихову захвалност, видећу како се из дана у дан све ближе и ближе примичем постављеном циљу. Дивна будућност! Зар је могуће да то пре нисам схватио?«

»А затим — мислио је истовремено — ко ми смета да и сам будем срећан у љубави према жени, у срећи породичног живота?« И младалачка уобразиља му црташе још заноснију будућност. »Ја и жена, коју волим како није нико никог никад на свету волео, живимо увек у овој мирној, поетичној, сеоској природи, с децом, можда и са старом тетом; имамо нашу узајамну љубав, имамо љубав према деци и знамо обоје да је наша мисија — доброта. Помажемо једно другом на путу томе циљу. Ја издајем општа упутства, дајем опште правичне потпоре, оснивам фарму, штедионице, радионице, а она са својом лепушкастом главицом, у једноставној белој хаљини, коју подиже над лепо извајаном ногом, по блату иде у сеоску школу, у лазарет, или неком несрећном сељаку, који збиља не заслужује потпору, и свуда пружа утеху, помоћ... Деца, старци, жене — сви је обожавају и гледају у њу као у неког анђела, као у провиђење. Затим се она враћа кући и крије од мене да је била код несрећног сељака и дала му новаца, али ја знам све и снажно је грлим и снажно и нежно љубим њене дивне очи, стидљиво—црвене образе и насмејане румене усне.« ...

XIX

»Где су оне сањарије? — мислио је сад младић, приближујући се својој кући, после учињених посета. — Ево већ више од године дана како тражим срећу на том путу, па шта сам нашао? Истина, осетим каткад да могу бити собом задовољан, али то је некакво суво, мисаоно задовољство. Уосталом, не, ја сам просто незадовољан самим собом! Незадовољан сам зато што не доживљујем овде срећу, а срећу желим, желим страшно. Још нисам уживања ни осетио, а већ сам себе лишио свега што би их могло дати. Зашто? Ради чега? Које је од тога постало лакше? Право је писала тетка, да је лакше човеку наћи сопствену срећу, неголи усрећити друге. Зар су моји сељаци постали богатији? Или су се образовали или морално развили? Ни најмање. Њима није ништа лакше, а мени је сваког дана све теже. Бар да видим да моја старања дају резултате, или захвалност да осетим ... али не, видим само лажну рутину, мане, неповерење, беспомоћност. Узалуд траћим најбоље године живота«, помисли, и однекуд му паде на памет оно што је казивала дадиља, да га суседи зову недоношчетом; сети се да му у писаћем столу није остало више ни паре; да је нова вршалица, коју беше измислио, само звиждала и да су јој се сви сељаци смејали кад су је први пут пустили у шупи за вршидбу, пред много света, а није оврхла ни зрна; да се сваког дана може очекивати долазак земског суда ради пописа имања, које је он запустео, занесен разним новим господарским подухватима. И одједном му се привиде, онако исто живо као пре, слика: шетња по шуми иза села и сањарење о спахијском животу, затим виде своју московску студентску собицу и у њој себе, како седи до у касну ноћ, при светлости свеће, са својим другом и обожаваним шеснаестогодишњим пријатељем. Пет сати су без прекида читали и понављали нека досадна скрипта из грађанског права, па кад их довршише, послаше да им се донесе вечера, скупише новаца за флашу шампањца, па се занеше у разговор о будућности која их чека. Како је сасвим друкчије изгледала будућност младом студенту! То беше будућност пуна уживања, разноврсне активности, сјаја, успеха и обојицу је поуздано водила ка оном што им се онда чинило највеће благо у животу — ка слави.

»Он већ иде тим путем и то врло брзо — помисли Нехљудов о свом пријатељу, — а ја ...«

У том се беше већ примакао кућном трему, код кога стајаше десетак сељака и слугу, чекајући на господара с разним молбама, и он се од сањарења мораде окренути стварности.

Ту беше и једна поцепана, разбарушена и окрвављена сељанка, која се жалила, плачући, да ју је свекар, тобоже, хтео да убије; затим нека два брата, који су, ево, већ две године стално делили свој сељачки домазлук и гледали с очајном мржњом један другог; беше ту и необријани седи слуга, коме су се од пијанства тресле руке — довео га његов син, баштован, да се жали господару на очево раскалашно владање; ту је био и неки сељак што беше истерао жену из куће, јер целог пролећа није ништа радила; ту опет и та болесна сељанка, његова жена, која не говораше ништа, него беше села, јецајући, на траву поред трема и испружила своју упаљену, отечену ногу, нехатно умотану у неке прљаве дроњке...

Нехљудов саслуша све молбе и жалбе, једнима даде савет, друге изгрди, неким нешто

обећа, па с помешаним осећањем умора, стида, немоћи и кајања, оде у своју собу.

XX

У малој соби где је Нехљудов живео стајао је стари кожни диван, окован бакарним клинчићима, неколико истих таквих наслоњача, растворен старински сто за картање, с инкрустацијама, удубљењима и бакарним оковом, на коме су лежале хартије, и старински, жућкасти, енглески клавир, отворен, са излизаним и улубљеним, уским диркама. Између прозора висило је велико огледало са старим, позлаћеним оквиром у резбаријама. На поду, поред стола, беху нагомилане хрпе хартија, књига и рачуна. Уопште, читава соба је изгледала испреметана и неуредна; и тај њен живи неред био је у оштрој супротности са старинско-господским претенциозним намештајем осталих соба велике куће. Пошто уђе у собу, Нехљудов срдито баци шешир на сто, седе на столицу која је стајала пред клавиром, пребаци ногу преко ноге и обори главу.

— Шта изволите за доручак, ваша светлости? — упита ушавши, висока, мршава, смежурана старица са старачком капицом, великом марамом и у цицаној хаљини.

Нехљудов се осврте на њу и мало поћута, као да се нечег присећа.

— Нећу, не једе ми се, њања — рече и наново се замисли.

Њања љутито махну главом и уздахну:

— Ех, баћушка, Дмитрију Николајичу, зашто се жалостите? Бива још и већих несрећа — све ће проћи, богами ...

— Али ја се и не жалостим. Шта ти пада на памет, мајчице, Малања Финогеновна? — одговори Нехљудов, настојећи да се насмеши.

— Како да се не жалостите, зар ја не видим? — поче њања ватрено — сам самцит сваког боговетног дана. Па све к срцу примате, у све сами улазите; већ нећете скоро ништа ни да једете. Зар то има смисла? Бар да се одвезете до града или до суседа, а овако, ко је то још видео? У вашим младим годинама, па да се за свашта кидате! Ти ћеш ми, баћушка, опростити, ја ћу сести — настављала је њања, седајући поред врата. — Тако сте их навадили да више нико и не зазира. Зар тако раде господа? Нема ту добра никаквога; само себе, упропашћујеш, а и свет се квари. Зна се какав је наш свет: не осећа он ништа од тога, збиља. Или што не би отишао мало до тетице; истину ти је она писала... — наговараше га њања.

Нехљудова све јаче и јаче стезаше туга. Његова десна рука, наслоњена на колено, млитаво се дотаче дирки. Забруја некакав акорд, онда други, па трећи ... Нехљудов се примаче ближе, извади и другу руку из џепа и поче да свира. Акорди, које је ударао, беху каткада неприпремљени, чак и не сасвим тачни, а често и прости до баналности, и не изражаваху никакав музички талент, али му то занимање пружаше неко неодређено, тужно уживање. Код сваке промене хармоније он је са зебњом у срцу очекивао шта ће из ње изићи, па кад би нешто изишло, он би фантазијом магловито допуњавао оно што је недостајало. Чинило му се да чује на стотине мелодија: и хор и оркестар, у складу са својом хармонијом. А главно му је уживање причињавао појачани рад маште, која му за то време неповезано и растргано, али ванредно јасно дочараваше најразноврсније, испреметане и апсурдне ликове и слике из прошлости и будућности. Час би му се привиђала надувена прилика Давитке Белог, како уплашено трепће белим трепавицама гледајући црну, жиливу песницу своје мајке, па његова округла леђа и огромне руке, обрасле белим дланцима, које су на сва кићења и лишавања одговарале једино трпљењем и покоравањем удесу. Час би видео отреситу дојкињу, која се беше ослободила у спахијској кући, и замишљао, богзна зашто, како она иде по селима и проповеда сељацима да треба да крију паре од спахија, па би и он несвесно сам у себи понављао: »Да, треба крити паре од спахија«. Онда би одједном видео русу главицу своје будуће жене, како му се наслања на раме, некако уплакана и дубоко ожаловљена. Час би видео добре, плаве Чурисове очи, како нежно гледају на трбушатог јединца сина. Да, осим сина види он у њему помоћника и избавитеља. »Ето, то је љубав!« шапуће. Затим се сећа Јухванкине мајке и оног израза трпљења и свепраштања који беше запазио на њеном старачком лицу и поред наказних црта и зуба који је стрчао. »За седамдесет година њенога живота ја сам ваљда први то запазио«, мисли и шапуће: »Чудновато!« — и бесвесно даље удара по диркама и упија звуке. Затим се живо сећа свог бекства из уљаника и израза Игњатовог и Карповог лица, који би, очевидно, хтели да се смеју, али се праве као да га не гледају. Он црвени и нехотице се осврће на њању, која све још седи поред врата и гледа га ћутке, упорно, климајући кат—кад својом седом главом. А сад му се наједаред појави тројка ознојених коња и снажна Иљушкина прилика са светлим увојцима, с веселим, сјајним, уским, плавим очима, свежим руменилом и светлим маљницама, које тек што беху почеле да му покривају браду и науснице. Сећа се како се Иљушка бојао да га неће пустити да кочијаши, и како се ватрено борио за тај свој омиљени посао; па види сиво, рано, магличасто јутро, клизав друм и дугу поворку високо натоварених, асурама покривених тројки, с великим црним словима. Дебелоноги, ухрањени коњи, звецкајући прапорцима, извијајући леђа и затежући штранге, сложно вуку узбрдо, снажно задирући дугим потковама по клизавом друму. У сусрет поворци жустро јуре низбрдо поштанска кола и на њима звоне звончићи и одјекују далеко кроз густу шуму која се шири са обе стране друма.

— А-а-ај! — виче снажним, детињим гласом предњи кочијаш с лименом значком на капи од чоје, и бичем витла изнад главе.

Поред предњих точкова првих кола, у огромним чизмама тешко корача Карп са својом риђом брадом и сетним погледом. Из других кола извирује лепа Иљушкина глава; он се у зору завукао под асуру на предњем делу кола и лепо се угрејао. Уз тутњаву точкова, звоњење звончића и узвике, пројурише три тројке, натоварене коферима; Иљушка наново завлачи своју лепу главу под асуру и тоне у сан. Ево и ведре, топле вечери. Уморне тројке се окупиле пред друмском механом, шкрипи дашчана капија, и натоварена кола, покривена асурама, нестају једна по једна испод високе надстрешнице, поскакујући преко попречне даске пред капијом. Иљушка се весело здрави с белоликом, прсатом домаћицом, која се распитује: »Возите ли издалека?« и »Колико ће јела требати да се спреми?«, и својим сјајним, слатким очима, са задовољством погледа на лепог момка. А он, пошто је збринуо коње, улази у топлу кућу пуну људи, крсти се, седа поред пуног дрвеног лончета и весело разговара с домаћицом и друговима. А сад га ето на коначишту, под отвореним, звезданим небом, које се види испод надстрешнице, на мирисном сену, поред коња, који су немирни, ржу и пабирче из дрвених јасала. Он прилази сену, окреће се према истоку, тридесетак пута узастопце се крсти преко својих широких, снажних прсију, и, стресајући светле коврџе, чита »Оченаш«, и двадесетак пута »Господи, помилуј«, увија се преко главе у гуње и тоне у здрав, безбрижан сан снажног, свежег човека. И види у сну градове: Кијев са свецима и гомилама богомољаца, Ромен с трговцима и робом, види Одест и далеко сиње море с белим једрима, и град Цариград са златним кућама и белогрудим, црнооким Туркињама, лети тамо, ношен неким невидљивим крилима. Он слободно и лако лети све даље и даље и види доле златне градове, заливане светлим сјајем, види плаво небо с мноштвом звезда и сиње море с белим једрима — па му је тако слатко и весело што лети све даље и даље ... »Дивно«, шапуће у себи Нехљудов, и помисао: зашто он није Иљушка — исто му тако пада на ум.

НЕЗАВРШЕНЕ СТРАНЕ

СКИЦЕ

ЧИКИЦА ЖДАНОВ И КАВАЉЕР ЧЕРНОВ¹⁴⁸ (Прва редакција)

(Године 1828, у једну артиљеријску чету која се налазила на кавкаској линији дотерали су двадесет пет регрута. Све је то била младеж — месната, незграпна, с белим обријаним главама и тужним дебелим лицима. Међу њима био је само Чернов, висок мушкарац, с плавим брковима и хитрим самоувереним покретима, који је привлачио пажњу. Чернов је носио ружичасту кошуљу, свирао је на балалајци, играо и вечито се шалио и смејао. Дружина је и нехотице подлегла његовом утицају, њему су се покоравали и трудили се да му подражавају, али весеље других регрута било је некако неспретно и жалосно. Само један регрут никада није покушао да се омами алкохолом, балалајком и смехом: он није крио своју тугу и искрено јој се предавао. То је био мали, бело-глави момак (крупних плавих очију); никад није прилазио друговима, није пио, није разговарао, није слушао, већ је вечито оборене главе седео по страни, вадио перорез, своје једино богатство, узимао неки прут, дељао га и плакао. — О чему ли је размишљао, због чега плакао? Бог би га знао.

Другови су му се подсмевали, терали га да пије, Он би се напио, још више плакао и нарицао. Захтевали су да и он да пола литре вотке. Одбио је. Истукли су га, и он је тад дао последње две рубље и опет заплакао. Када су регруте довели у чету, подофицир је рекао нареднику да ће од регрута »испасти добри војници«.)

(Друга редакција)

Хоћу да испричам просту повест о два човека, која сам дуго познавао и то тако блиско као што се познају само другови. Једнога од њих сам много волео, а о судбини другог често горко размишљао. — То су била два војника у батерији у којој сам ја служио као јункер на Кавказу, и њих обојице више нема на овом свету. Године 1828. дотерали су их на граничну линију с партијом регрута.

Један од њих, Чернов, спахијски слуга у Саратовској губернији, био је висок, стасит мушкарац, с црним брчићима и смелим, живим очима. На Чернову је била ружичаста кошуља — он је на читавом путу ударао у балалајку, играо, пио вотку и частио другове.

Други регрут — Жданов, сељак из исте губерније, био је омален, меснат момак, од својих деветнаест година, великих округлих плавих очију и бела ошишана потиљка.

Читаво богатство Жданова биле су четири кошуље, перорез и двадесет копјејака у новцу. Он није могао да поји другове, али се као и они трудио да се опија алкохолом и весељем. Његово весеље је, ипак, било некако неспретно (чудно) и жалосно. Једном су га опили и он поче да игра на прстима на војнички начин, али се одједном расплака, баци се Чернову око врата и поче да нариче

¹⁴⁸ У Угластим заградама налази се текст који је Л. Н. Толстој прецртао, а у квадратним — текст редакције.

тако необично да су се сви смејали. Сутра он донесе пола литре и опет плакаше. На маршевица највећи део времена је спавао, а ако не би спавао, прилазио је Чернову и отворених уста слушао његова приповедања, досетке и стално се смејао.

Подофицер који је спроводио партију и кога се Жданов бојао као живе ватре, рапортирао је нареднику у чети: «Чернов и други су добри, а Жданов је потпуно луд и многе ће батине појести». И заиста Жданов је добијао много батина. Тукли су га на учењу, тукли на раду, тукли у касарнама. Његова кроткост и ограничен дар говора уливали су његовим старешинама врло рђаво мишљење о њему; а регрути имају много старешина: сваки војник годину дана старији од њега мува га куд хоће и како хоће.

У прво време по доласку прелаз од слабог надзора над регрутима ка строгости, па чак и неправичности у опхођењу с младим војницима у јединици потпуно је збунио несрећног Жданова. Он је уобразио да је врло рђав и да се мора старати да буде бољи, и он се поче старати. Постаде марљив — до глупости, али његов положај услед тога биваше још гори. Није имао ни минута одмора: сваки војник гуркао га је као дерана и сматрао да има право да од њега захтева оно што је овај радио драговољно, и да од њега сувише захтева. — Када је најзад схватио да марљивост само штети његовом положају, обузе га очајање. »Па шта је ово! — мислио је — шта да радим? И то ми је војнички живот!« — И несрећник није видео излаза и горко је ноћу плакао на свом лежају.

Овакво морално стање није дуго трајало — излаза заиста није било. Остајало му је само једно — да трпи. И он је трпео не само без роптања, него и са уверењем да је његова једина дужност да трпи и трпи.

Терали су га на учење — и он је ишао, давали му у руке тесак и наређивали му да руком ради овако — он је радио како је могао, тукли су га — он је трпео. Њега нису тукли да би боље радио, већ што је војник, а војника треба тући. Терали су га на рад, он је ишао и радио и њега су тукли, и опет га нису тукли да би више и боље радио, већ што је тако потребно. Он је то схватао. Кад би се завршио рад или обука, он је прилазио казану, узимао парче хлеба, седао подаље и јео свој комад не мислећи ни о чему. Чим би му се у глави појавила нека мисао, он би је се уплашио као какве напасти и трудио се да заспи. Кад би му пришао неки старији војник, он је скидао капу, исправљао би се као стрела и био спреман да одмах полети куд год му се заповеди, и ако би војник подигао руку да се почеша по потиљку, он је већ очекивао да ће га ударити, зажмурио би и мрштио се.

КАКО УМИРУ РУСКИ ВОЈНИЦИ

Године 1853. провео сам неколико дана у тврђави Чахгири, једном од најживописнијих и најнемирнијих места на Кавказу. Сутрадан по мом доласку, пред вече, седео сам с познаником код кога сам био одсео, на земљаном банку испред његове земунице — чекали смо чај. Приђе нам капетан Н., наш добар познаник.

Било је то у лето; врућина беше попустила, бели летњи облаци јурили су хоризонтом, планине су се јасније виделе, а хитре ластавице весело су се виле по ваздуху. Две вишње и неколико једноликих сунцокрета непомишно су стајали пред нама и своје сенке бацали далеко на пут. У вртићу, од нека два аршина, било је некако тихо и удобно.

Одједном се у ваздуху разлеже далеко јака топовског пуцања.

— Шта је то? — упитах.

— Не знам. Чини ми се са куле — одговори мој познаник — да није узбуна?

Некакав козак пројури улицом на коњу, војник протрча путем трупкајући великим чизмама, у суседној кући зачуше се шум и говор. Приђосмо огради.

— Шта је? — упитасмо посланог који је, у пругастим панталонама придржаваним једном нараменицом, трчао улицом чешкајући леђа.

— Узбуна! — одговори он не застајући — господина тражим.

Капетан Н. зграби чупаву кавкаску шубару и, закопчавајући се, отрча у своју чету. Његова је чета била дежурна. С куле се разлеглоше други и трећи пуцањ.

— Хајдемо на обронак, да видимо, сигурно је на појилу нешто — рече мој познаник. — Немој гасити самовар — додаде посланом — одмах се враћамо.

Улицама је трчао свет: овде козак, онде официр на коњу, тамо војник с пушком у једној и копораном у другој руци. Преплашене њушке Чивута и жена појављивале су се крај капија, на отвореним вратима и прозорима. Све је било у покрету.

— Где је, браћо моја, узбуна? Где? — питао је задихан глас.

— Са оне стране моста отимају артиљеријске коње — одговара други — толико их је, браћо, просто напад.

— Ах, ах, рођени моји, ако у тврђаву провале, ај-ај-ај-ај! — плачним је гласом говорила нека жена.

— А да нећеш можда Шамилу у харем, теткице? — одговори, намигујући, млад војдик у модроплавим шалварима и чупавој кавкаској шубари нахеро.

[— Гле, баш као у сватове — рече стари војник вртећи главом на свет који је трчао — нема

шта. Два дерана у галопу пролетеше поред нас.

— Еј, ви, рођени, на узбуну! — звизну један од њих, витлајући бичем.]

Само што смо стигли до обронка кад нас већ стиже дежурна чета, која је с ранчевима на леђима и пушкама на готово трчала низбрдо. Командир чете, капетан Н., јахао је пред њом.

— Петре Иваничу! — довикну му мој познаник — добро их потпрашите — али нас Н. и не погледа: он је са забринутим изразом гледао напред, а очи су му блистале више него обично. На крају чете ишао је лекарски помоћник са својом кожном торбом и носилима. Ја сам схватио израз лица командира чете.

Задовољство је видети човека који смело гледа смрти у очи; а овде је на стотине људи сваког часа, сваког минута спремно да оде у смрт не само без страха, него — што је још важније — без хвалисања, без жеље да се ошамути, спокојно и просто иду јој у сусрет. [Леп је војнички живот!]

Кад је чета већ била поодмакла, рошав војник, препланула лица, белог потиљка и с минђушом у уву, задихавши се дотрча до обронка. Једном руком носио је пушку, другом придржавао торбу. Поравнавши се с нама, спотаче се и паде. У гомили се разлеже смех.

— Пазите, Антоничу, то је рђав знак — рече војник-веселац у модрим панталонама.

Војник застаде; његово уморно, забринато лице одједном доби врло љутит и строг израз.

— Кад ти не би био будала, али ти си права будала — рече он презриво — глуп да не можеш бити глупљи, ето — и појури да стигне чету.

Вече је било тихо и ведро, по кланцима, као и увек, милели су облаци, али је небо било чисто, два црна орла високо су шестарила. На супротној страни сребрне траке Аргуна разговетно се видела усамљена кула од цигала — једина наша државина у Великој Чечни. На извесном растојању од ње дружина Чеченаца коњаника гонила је одведене коње уз стрму обалу и пушкарала се с војницима који су се налазили у кули.

Кад је чета претрчала преко моста, Чеченци су били већ много даље од пушчаног домета, али се, без обзира на то, међу нашим појави дим, па други, трећи и одједном брза паљба на читавом фронту чете. Одјек те пуцњаве после педесетак секунди, на опште весеље гомиле гледалаца, допре до нас.

— Гле почели! Почели-и! Беже што их ноге носе — чу се у гомили кикот и одобравање.

— Када би их, ето, постепено одсекли од планине, не би имали куд да утекну — рече шаљивчина у модрим панталонама, скрећући својим говором на себе пажњу свих гледалаца.

И заиста, после плотуна, Чеченци се још брже стадоше хватати планине; само неколико цигита из смелости своје заостаде и поче да се пушкара с четом. Нарочито један на белом коњу, у црној черкески, цигитовао је, рекло би се, педесетак корака од наших, тако да нам је просто криво било гледајући га. Без обзира на непрекидну пуцњаву, он је кораком јахао тамо-амо испред чете, и само би се понекад крај њега појавио плавичаст дим и долетео одсечан звук пушчаног хица. Чим би опалио, пуштао је коња да учини неколико скокова, а онда би опет застао.

— Опет је опалио, подлац — говорили су око нас.

— Гле, гад један, не боји се. Зна чаробну реч — добаци брбљивац.

[— Закачи, закачи, браћо моја — одједном се зачуше радосни узвици: — тако ми бога, закачи једног! Е, то је важно! Баш јуначки! Иако коње нисмо повратили, бар су убили врага једног. Шта је, долијао си, брате? — итд.]

Међу Чеченцима се одједном поче запажати нарочито кретање, као да подижу рањеника, а испред њих пројури коњ без коњаника — Одушевљење гомиле достиже врхунац — сви су се смејали и плјескали. Иза последње кривине горштаца се потпуно изгубише с видика и чета стаде.

— Е па, представа је завршена — рече мој познаник — хајдемо да попијемо чај.

— Ех, браћо, нашег је једног, изгледа, закачило — рече у том тренутку стари коморџија који је, заклонивши очи дланом, гледао како се чета враћа — некога носе.

Одлучисмо да сачекамо да се чета врати.

Напред је јахао командир чете, за њим су ишли свирачи и свирали једну од највеселијих и најјуначнијих кавкаских песама. На лицима војника и официра запазио сам нарочит израз свести о својој вредности и поносу.

— Имате ли цигарету, господо? — упита Н., прилазећи нам — страшно ми се пуши.

— А шта је било? — упитасмо га ми.

— Враг их однео с њиховим [шугавим] коњима — одговори он палећи цигарету — ранили су Бондарчука.

— Кога Бондарчука?

— Оног седлара, знате, кога сам вам послао да вам поправи седло.

— Ах, знам, онај плави.

— Био је то сјајан војник. Држао је читаву чету.

— Зар је тешко рањен?

— Та зрно је прошло кроз — рече он показујући на трбух.

У тај мах се иза чете указа група војника који су на носилима носила рањеника.

— Придржи—дер, Филипичу — рече један од њих — идем да пијем воде.

И рањеник затражи воде. Носила стадоше. На носилима су се видела само згрчена колена и бледо чело испод старе шапке.

Некакве две жене, бог би их знао зашто, одједном стадоше јаукати и у гомили се зачуше нејасни гласови саучешћа, који су заједно с јечањем рањеника остављали тежак, тужан утисак.

— Ето, то ти је живот наших људи — цокћући језиком рече лепореки војник у модрим панталонама.

Приђосмо да видимо рањеника. То је био управо онај војник плаве косе с минђушом у уву, који се спотакао кад је трчао за четом. Изгледало је да је омршао и остарео за неколико година, а у изразу његових очију и на уснама било је нечег новог, нарочитог. Мисао о блиској смрти већ је успела да утисне на овом простом лицу своје дивне, спокојно—величанствене црте.

— Како се осећаш? — упитасмо га.

— Рђаво, ваше благородство — рече он с муком окрећући према нама своје отежале али сјајне зенице.

— Даће бог, опоравићеш се.

— Једном се мора умрети — одговори он затварајући очи.

Носила кренуше; али је самртник хтео да још нешто каже. Ми му опет приђосмо.

— Ваше благородство — рече он мом познанику — ја сам купио стремена, налазе се под мојом постељом — од ваших пара није остало ништа.

Сутрадан ујутру ми одосмо у болницу да посетимо рањеника

— Где је овде војник осме чете? — запитасмо.

— Који, ваше благородство? — на то ће нам белолик, измршавео војник с руком у завоју, који је стајао крај врата.

— Биће да траже онога што су га јуче после узбуне донели — рече слаб глас с постеље.

— Однели су га.

— Је ли шта рекао пре смрти? — упитасмо.

— Није ништа, само је тешко дисао — одговори глас с постеље — лежао је поред мене, тако је тешко заударало од њега, ваше благородство, да је било страшно.

Велика је судбина словенског народа! Није му узалуд дата она спокојна душевна снага, она велика простодушност и несвесност те снаге.

НАПОМЕНЕ

»Препад«. Објављено први пут у часопису »Савременик« (»Современник«, 1853, № 3), с потписом »Л. Н.«.

На овој приповеци Толстој је радио од маја до децембра 1852. године. Првобитно је била написана у првом лицу, и то под насловом »Причања добровољца«. Међутим, после дуготрајног рада аутор је одустао од писања у облику дневника и приповетку је завршио као епску причу о животу и борбама руских војника у рату против горштака.

За неке ликове у приповеци »Препад« (»Набег«) постојали су реални прототипови међу официрима с којима је Толстој служио. Тако, на пример, капетан Хлопов подсећа на Хилковского, о коме је Толстој писао да је »стари војник, прост, али племенит, храбар и добар« (т. 59, стр. 105).

Шаљући приповетку Њекрасову, Толстој му је 26. децембра 1852. године писао: »Не изостављајте, не додајте и, што је главно, не мењајте у њој ништа... Ако, мимо очекивања, цензура у овој причи избрише премного, онда вас молим, немојте је штампати тако осакаћену, већ ми је вратите« (т. 59, стр. 221). Редакција »Савременика« је предузела све мере како би отклонила опасност да цензура приповетку унакази.

Па ипак, приликом штампања у часопису, цензура је у приповеци многа места избрисала. Поводом тога Њекрасов је писао Толстоју 6. априла 1853. године:

»Ви, вероватно, нисте задовољни тиме што се Ваша приповетка појавила у штампи. Признајем да сам дуго размишљао над њеним испрециганим коректурама — и најзад сам решио да је штампам, потпуно убеђен да је у њој, иако је много искварена, остало још много доброга. Тако сматрају и друга... Молим Вас, немојте клонути духом због ових непријатности, заједничких свим нашим даровитим књижевницима. Без сваке шале, Ваша је прича још и сада врло жива, пријатна, а била је изванредно добра.« (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, М. 1952 т. X. стр. 190—191.)

Толстоја је огорчило то како је цензура унаказила његову приповетку. По његовом мишљењу »Препад« је »цензура баш упропастила*« (т. 59, стр. 236).

Године 1856. Толстој је објавио збирку »Ратних приповедака« (»Военные рассказы«) у коју је унео »Препад«, »Сечу шуме« (»Рубка леса«), севастопољски циклус. Писцу је пошло за руком да у текст »Препида« поновр унесе нека места која је цензура била избацила. Уједно је унеколико допунио причу и у тексту извршио неке стилске исправке.

Приповетка »Препад« необично се допала Тургеневу. Како је Толстоју испричала његова тетка Т. А. Јергољска, Тургенев је, пошто је прочитао »Дечаштво« и »Препад«, рекао: »Ако овај млади човек настави овако како је почео... далеко ће дотерати, (т. 59. стр. 210).

Стр. 7. Ишли смо у Аарго... — Дарго — јако утврђено чеченско село на десној страни реке Акаје. Године 1840, пошто је руска војска разорила село Ахуљго, Шамил је тамо пренео своје седиште. У боју близу села Дарго, на речици Валерик, 1840. године, учествовао је миоручник Тенгинског пука М. Ј. Љермонтов. Напад на Дарго, који помињу војници у »Препаду«, извршен је 1845. године, по наређењу главнокомандујућег М. С. Воронцова, и завршио се, као и многи претходни напади, неуспехом.

Стр. 8. Прочитајте »Опис рата« од Михаиловског—Даниљевског... — Михаиловски—Даниљевски А. И. (1790—1848) — војни писац и историчар, писац дела »Описанин Отечественной Войны в 1812 году«.

Стр. 16. Мула-Нура итсл. — МулаНур — — јунак истоимене приповетке А. А. Бестужева-Марлинског (1797—1837).

Стр. 20. ... из »Лучије«. — »Лучија од Ламермура« — опера италијанског композитора Г. Доницетија (1797—1848).

Стр. 23. Запаљан. — штап с гвозденим штипаљкама на крају. Помоћу њега се у старинске топове стављао фитиљ.

»Забелешке једног маркера. Објављено први пут у часопису »Савременик«, 1855. № 1, с потписом »Л. Н. Т.«

Приповетка је написана на Кавказу за четири дана — од 13. до 16. септембра. Лакоћу и брзину писања, што код њега није било тако често, Толстој је објаснио изванредно снажним надахнућем које га је тих дана понело. »Чини ми се — забележио је у свом дневнику да тек сад пишем по надахнућу, и зато добро« (т. 46, стр. 175).

Приликом објављивања приповетке у »Савременику« њен текст је подвргнут цензури. То се може утврдити поређењем тога текста са оним који се после годину дана појавио у збирци »Для легкого чтения«, где су многа места дата потпуније и у другој редакцији. Цензура је, углавном, скраћивала она места на којима се кроз маркерова уста осуђује понашање господе.

Приповетка је имала успеха. По мишљењу Чернишевског, у њој је изнесена »повест о паду душе, саздане с племенитим тежњама«. Ову повест је, тврдио је он, могао овако потресно и верно да замисли и изведе само таленат који је сачувао првобитну чистоту« (Н. Г. Чернишевский, Полн. собр. соч., т. III, стр. 428). Н. А. Некрасову се првобитно није свиђала »форма« приповетке, а управо то што маркер приповеда у своје име, о чему је он писао Толстоју 6. фебруара 1854. г. (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. X, стр. 201). Али касније, у јануару 1855. године, прочитавши поново приповетку, он је променио мишљење и признао да је приповетка »врло добра и у оном облику у коме је написана (исто, стр. 217).

Аутор чланка у »Петроградским ведомостима« (»Петербургские ведомости«) писао је: »Маркер прича изванредно добро и ни једном речју не изневерава ни своја схватања ни свој језик... сви призори и разговори ове кратке приче дати су одлично« (»Петербургские ведомости«, 1855, № 45 от 28 февралл). По мишљењу рецензента листа »Отаџбински записи« прича је »прожета животом и истином«. — »Ако г. Л. Н. Т. — писао је он — настави овако како је почео, руска књижевност ће у њему добити заиста необично даровитог писца. Па и сада ми смо у праву штр не желимо да пише боље него само да пише више. Он је дужан да користи таленат којим је обдарен« (»Отечественные записки«, 1855, № 2, отд. IV, стр. 119—120).

»Сеча шуме«. Први пут објављено у часопису »Савременик«, 1855, № 4, с потписом »Л. Н. Т.« и посветом И. С. Тургеневу.

Приповетка је била започета 25. јуна 1853. године у Кавказу, а завршена тек после две године — 18. јуна 1855. године у Севастопољу.

У процесу рада писац је одустао од првобитно прихваћеног облика дневника, јер га је то спутавало (ранији наслови: »Дневник кавкаског официра«, »Белешке артиљеријског поднаредника«) и дао приповеци епску форму.

За разлику од »Препад«, »Сеча шуме« није тако настрадала од цензуре, мада је, по речима Некрасова, и из ње »излетело неколико драгоцених црта«.

У посебном издању »Военных рассказов графа Л. Н. Толстого« (1856) приповетка се појавила у потпунијем облику него у часопису.

Приповетка је позитивно оцењена. Н. А. Некрасов је писао Толстоју 2. септембра 1855. године:

»У овој цртици има врло много изванредно тачних запажања и она је сва нова, занимљива и озбиљна. Не занемарујте овакве цртице; та о војнику наша књижевност до данас није рекла ништа осим вулгарности. Ви тек почињете, и у ма каквом облику да изразите оно што знате о том предмету — све ће бити у највећој мери занимљиво и корисно« (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. X, стр. 241).

О томе колико је одушевљен овом причом писао је Толстоју и Тургенев, с којим се он у то доба још није лично познавао: »... Захваљујем Вам од свег срца што сте мени посветили своју »Сечу шуме« — у читавој мојој књижевној каријери још ништа није толико поласкало мом честољубљу« (И. С. Тургенев, Собр. соч., М. 1958, т. 12, стр. 193).

У чланку »Белешке о часописима за септембар 1855. године« Н. А. Некрасов је писао: »Као г. Тургенев, који је пре девет година почео своје скице народних карактера и постепено нам дао низ оригиналних, живих и реалних лица, о којима пре њега нисмо ни појма имали, г. Л. Н. Т. у својој »Сечи шуме« нам износи неколико ликова руских војника, ликова који могу да послуже као кључ за разумевање духа, схватања, навика и, уопште, свих саставних елемената војне класе. Још неколико оваквих цртица и војнички живот неће више бити мрачна загонетка. Савршена обрада приповетке, потпуно познавање живота који слика, дубока истина у схватању и изношењу карактера, примедбе пуне префињеног и проницљивог ума — то су одлике приповетке г. Л. Н. Т.« (»Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. IX, стр. 332) С С Дудишкин је писао у »Отаџбинским записима« (1855, № 12, отд. IV, стр. 82-83) да у приповеци »Сеча шуме« налази исто онолико адреве поезије« колико и у »Детињству« и »Дечаштву«, и додаје: »За један разговор тих војника крај ватре ноћу спремни смо да дамо понеки роман у више томова.«

Стр. 73. Једнорог — топ са сликом фантастичне животиње — једнорога.

Стр. 85. Пасек Д. В. (1808—1845) и Слепцов Н. П. (1815— 1851) — војни функционери, учесници у ратовима на Кавказу.

Стр. 89. Јермолов А. П. (1779—1861) — командант кавкаског корпуса од 1817. до 1827.

Стр. 96. ... при опсади Гергебила... — Гергебил — јако утврђено село у северном Дагестану.

Стр. 98. ... под Индијском планином... — мисли се на Андијски венац, огранак главног Кавкаског венца. Ту се у планинама налазило село Дарго, у коме је био Шамил.

»Севастопољ у месецу децембру«. Први пут објављено у часопису »Савременик«, 1855, № 6, с потписом »Л. Н. Т.«

Приповетка која је првобитно носила назив »Севастопољ дању и ноћу« била је замишљена као почетак читавог низа описа Севастопоља, намењених часопису »Военни листок« који је писац наумио да покрене, али влада није дала дозволу за издавање листа. Приповетка је написана у Севастопољу марта—априла 1855. године.

По изласку из штампе приповетка је примљена са усхићењем. Н. А. Некрасов је писао Толстоју из Москве 15. јуна 1855. године: »Чланак је овај написан мајсторски; у то од коликог је он значаја за руско друштво не може бити никакве сумње — успех је његов био огroman. Још пре појаве VI свеске »Савременика« ја сам га овде имао у коректури, и Грановски га је у мом присуству читао у прилично великом друштву — утисак је био снажан. Молим Вас, дајте ми што више оваквих чланака!« (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. X, стр. 221—222).

И. С. Тургенев је саопштио И. И. Панајеву да је Толстојев чланак о Севастопољу — право чудо«, да се : заплакао ... и викао »ура« (»Тургенев и круг Савременика«, М. — Л. 1930, стр. 39). И. С. Аксаков је писао својим родитељима 25. августа 1855. године: »Прочитао сам у »Савременику* Толстојев »Севастопољ у децембру«. Врло добра ствар, после које човек жели да оде у Севастопољ и чини му се да се не би уплашио нити би се стао јуначити. Како је танана и у исти мах топла анализа у делима тог Толстоја!« (»И. С. Аксаков в его письмах«, М. 1892, т. 3, стр. 154). Приликом објављивања цензура је унаказила приповетку. Из ње су избачена сва места која разголићују нехат и неспособност старешина у Севастопољу да изврше организацију. У посебном издању »Ратних приповедака грофа Л. Н. Толстоја« (1856) приповетка се појавила у нешто потпунијем облику. У овом издању приповетка је штампана према тексту приче у тој збирци.

Стр. 102. На Северној... — Велики Севастопољски залив дели Севастопољ, на Северну и Јужну страну. На Северној страни налазила су се војна утврђења.

Стр. 103. ... пунушаву беличасту линију бона... — Бон — преграда од брвана или сплавова ради спречавања уласка непријатељским бродовима у луку.

Стр. 110. ...о боју двадесет четвртог. — Двадесет четвртог октобра 1854. године била је инкерманска битка. Због злочиначке неспособности генерала Даненберга да изврши организацију, руска војска је претрпела тежак пораз.

Стр. 111. ...о боју на реци Алми... — У крвавој бици на реци Алми 8. септембра 1854. године дошло је до првог сукоба између руске војске и савезника.

Стр. 115. ...о бомбардовању петог октобра... — 5. октобра 1854. године савезничка војска је први пут бомбардовала Севастопољ.

»Севастопољ у мају«. Први пут објављено у часопису »Савременик« 1855, № 9. под насловом: »Ноћ у пролеће 1855. године у Севастопољу«, без пишчевог потписа.

Приповетка је била замишљена кад и прва севастопољска прича, али је написана касније, у јуну 1855. године. Писац је на њој радио с великим одушевљењем и завршио је за осам дана — од 19. до 26. јуна.

Шаљући приповетку »Савременику«, Толстој је писао једном његовом уреднику, И. И. Панајеву: »Шаљем Вам чланак о Севастопољу. Иако сам уверен да је неупоредиво бољи од првог, он се неће свидети, у то сам убеђен. Чак се и прибојавам да га уопште неће пустити. Што се тиче бојазни да га не унаказе, ја сам, као што ћете и сами видети, предузео све мере предострожности. На свим местима која су ми се учинила опасна направио сам варијанте за оваквим знаком (v) или сам у заградама обележио шта треба избацити у случају да се цензури не допадне« (т. 59, стр. 323—324).

Претпостављајући шта би цензура могла избацити, И. И. Панајев је извршио извесна скраћења, од којих је нека и сам писац већ био обележио, а исто тако је унео читав став који је, по мишљењу уредника »Савременика«, требало да успава будност цензуре: »Али нисмо ми започели овај рат, нити смо ми изазвали ово страшно крвопролиће. Ми само бранимо свој завичај, своју родну груду и бранићемо је до последње капи крви.«

У том облику приповетка је послата цензору В. Бекетову, који је, пошто је из ње избацио још нека места, дао одобрење за штампу.

Па ипак се ствар тиме није завршила. Коректуру приповетке затражио је председник Петроградског комитета за цензуру, М. Н. Мусин—Пушкин. Приповетка га је наљутила. У одељењу комитета за цензуру (Лењинградско одељење Државног историјског архива СССР) сачувала се ко ректура на којој је Мусин—Пушкин оловком прецртао многе реченице, а заједно с њима једну целу главу. На полеђини првог листа Мусин—Пушкин је ставио своју одлуку: »Читајући овај чланак чудно сам се да се уредник усудио да га пошаље на цензуру, а г. цензор одобрио штампање. Овај чланак, због подсмевања нашим храбрим официрима, храбрим браниоцима Севастопоља забранити, а коректуру оставити у одељењу.«

Редакција »Савременика« је најзад успела да се ова одлука поништи. Али да би приповетку прогуроо кроз цензуру, Панајев је био приморан да избаци више од једне трећине првобитног текста, а у преосталн део да унесе многе »ублажавајуће« исправке. Само у таквом облику цензура је пристајала да пусти приповетку. Уредништву није преостало ништа друго до да уклони пишчев потпис. Н. А. Некрасов је поводом тога писао Толстоју:

»Одвратно унакажавање које је претрпео Ваш чланак просто ми је загорчало живот. Још ни сад не могу о томе да мислим без туге и беса. Труд Ваш, разуме се, неће пропасти... увек ће сведочити о снази која је сачувала способност за тако дубоку и трезвену истину и то у околностима у којима је не би свако сачувао* (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. X, стр. 240).

Поступак цензуре према његовом делу, такво јавно насиље над уметниковом вољом у мишљењу, навео је Толстоја на то да се замисли где је место писца у народном животу и шта је циљ књижевног рада. Седамнаестог септембра 1855. године у свој дневник је записао: »Јуче сам обавештен да је »Ноћ« унакажена и штампана. Ја, изгледа, много падам у очи плавима. Због својих чланака. Уосталом, желим да Русија увек има овако моралне писце; али ја никада не могу ни бити сладуњав, нити пресипати из шупљег у празно — без мисли и, што је главно, без циља« (т. 47, стр. 60).

Када је 1856. године припремао посебно издање својих »Ратних приповедака«, Толстој је само делимично воспоставио текст приповетке и успут начинио неколико стилских исправака. Пошто му је цензура везивала руке, није могао да у потпуности »рестаурира« првобитни текст и у неким је случајевима био приморан не само да одустане од воспостављања онога што је цензура избацила, него је чак морао да остави Панајевљеве варијанте, а међу њима и горе поменуте реченице, које је Панајев унео, вршећи само редакцију туђег текста. Зато текст »Ратних приповедака« не треба сматрати као канонски, као израз пишчеве воље.

У четвртном тому Сабраних дела (М. 1935) (јубиларно издање) воспостављено је оно што је избацила цензура. У приповетку су унесене и неке допуне и исправке које је писац учинио 1856. године припремајући издање »Ратних приповедака«. Редактор четвртог тома В. И. Срезневски узео је као основни текст концепт рукописа који се сачувао, сматрајући да је то онај текст који је писац преко В. П. Колошина послао редакцији »Савременика«, и с кога је слагано. У ствари, како је то утврдио Н. Н. Гусев, у Петроград је по В. П. Колошину био послат други, исправљен рукопис, у који је писац био унео неке исправке, а међу њима и извесна размишљања о сујети. Тај рукопис ни до данас није пронађен (Н. Н. Гусев, Лев Николаевич Толстой. Материалн к биографији с 1828 по 1855 г., М. 1954, стр. 587). Како је за основицу свога издања узео концепт рукописа који писац није био припремио за штампу, В. И. Срезневски је био приморан да га исправља и допуњава према коректури коју је редакција »Савременика« послала на цензуру, према приповеци објављеној у часопису и према посебном издању »Ратних приповедака грофа Л. Н.

Толстоја« 1856. године. На тај начин добијен је текст који је резултат спајања разних редакција и варијаната.

За ово издање као основа послужио је текст те коректуре коју је редакција »Савременика« послала Петроградском комитету за цензуру. Текст ове коректуре слаган је с преписаног рукописа, који није сачуван.

Према концепту рукописа воспоставили смо сва места која је цензура избацила. Према том истом рукопису исправљене су и многе ситне грешке које су се поткрале у текст непажњом преписивача и слагача.

Исто тако смо узели у обзир и исправке које је писац унео у текст приповетке спремајући своје издање »Ратних приповедака« 1856. године.

Приповетка »Севастопољ у мају« оставила је велики утисак на пишчеве савременике.

Пошто је у рукопису прочитао приповетку, Некрасов је одмах написао Тургеневу: »Толстој је послао чланак о Севастопољу — али тај је чланак пун тако трезвене и дубоке истине да не треба ни

помишљати да ће се моћи штампати» (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. X, стр. 236). У исто време Панајев је писао Толстоју: »Неизмерно Вам захваљујем, Лаве Николајевичу, за Вашу приповетку »Ноћ у пролеће у Севастопољу*. Ја сам је овог часа добио и прочитао. Ви сте у праву: ова приповетка је неупоредиво боља од прве, али ће се она много мање допасти зато што је њен јунак — истина, а истина бode очи, голу истину не воле, нису навикли на истину без украса... Шаљите ми приче за следеће бројеве. Не можете замислити како их појудно чита цела Русија» (цит. према т. 59, стр. 328—329).

Читајући причу у рукопису, док је цензура још није искасапила, Тургењев је узвикнуо: »Страшна ствар!« А. Ф. Писемски, који се са приповетком исто тако упознао пре но што је дата на цензуру, писао је 26. јула 1855. године А. Н. Островском: »Чланак је написан тако немилосрдно поштено да је човеку тешко да га чита« (А. Ф. Писемски, Писма, изд. АН СССР, М—Л. 1936, стр. 82).

Стр. 123. Када нам донесу »Инвалид«... — »Рускии инвалид« — званичне новине у којима су објављивани војни извештаји.

... ЕС — клупа у облику латинског слова S на којој се може седети лицем у лице.

Стр. 128 ... само бескрајна повест о »Снобовима« и »Таштини« — Мисли се на дела енглеског романописца В. Текерија (1811—1863) »Вашар таштине« и »Књига о снобовима«.

Стр. 142 ... а сикурса не шаљу... — Француски secours — резерва, појачања.

Стр. 155 ... елевационо постоље — то јест топовско постоље подешено за гађање под високим угловима.

Стр. 156 ... »Splendeur et miseres des cortrtisanes« — »Сјај и беда куртизана« роман О. Балзака (1799—1850).

»Севастопољ у августу 1855. године«. Објављено први пут у часопису »Савременик«, 1856. № 1, и први пут под пуним пишчевим потписом »Гроф Л. Н. Толстој«.

Прича је започета на Криму и завршена у Петрограду децембра 1855. године.

Као и раније приповетке, писац је и »Севастопољ у августу 1855. године« написао по својим личним утисцима.

За ово издање је као основни текст послужила коректура »Савременика«, коју је Л. Н. Толстој лично извршио. Узета је у обзир исправка текста, коју је писац извршио за посебно издање »Ратних приповедака« 1856. године, а исто тако су исправљене грешке које су се поткрале због немарности преписивача, слагача и коректора.

Критика је приповетку оценила као најбољу причу у руској књижевности о последњим данима херојске одбране Севастопоља. »Ратне скице грофа Толстоја... одишу истином«, — писале су новине »Руски инвалид« (»Рускии инвалид« 1856, № 23 от 28 лнварн). »Ликови војника — тврдили су »Петроградске ведомости« (»Петербургские ведомости« 1856, № 52 от 6. марта) — насликани су уметнички ... њихови разговори и шале — све то одише правим животом, неизвештаченом природом«. Н. А. Некрасов писао је у »Савременику« да је аутор приповетке обдарен необичним талентом« и набројао његове основне одлике: »тачна, оригинална запажања, дубоко залажење у суштину ствари и карактера, строга истина, која ни пред чим не уступа, врло много споредних запажања, искричав ум и необично проницљиво око, обилје поезије... и, најзад, снага — снага која се свуда разлила и чије се присуство осећа у сваком реду, у свакој немарно изреченој речи (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. IX, стр. 372—373)

Стр. 184 ... преко команде добије питање. — Војна лица могла су да предају све врсте молби само свом непо средном старешини, који их је достављао свом претпостављеном и тако даље — све до оног лица у војној хијерархији које је надлежно да реши то питање; одговор је ишао обратним редом.

Стр. 187 ... а овде Тотлебен... Тотлебен Е. И. (1818— 1884), руководиоца изградње одбрамбених утврђења у Севастопољу.

Стр. 192 ...чак и Пелисије... Пелисије Жан—Жак (1794 —1865) — главнокомандујући француске војске за време кримског рата.

...Горчаков ће прићи... Горчаков М. Д. (1791—1861). главнокомандујући Кримске армије.

Стр. 203 ... заслужио пуну — то јест, заслужио пуну пензију која припада инвалидима.

Стр. 246 ... избили затвараче на лаћама... — затварачи на дну лађе начињени за случај да треба потопити брод.

»Песма о боју на реци Черној 4. августа 1855. г о д и н е«. Први пут ју је објавио у Лондону А. И. Херцен у листу »Поларна звезда« (»Полярная звезда«) књ. 3. за 1857. годину без пишева имена »као песму кримских војника«; у Русији је први пут објављена у »Руској старини« (»Русскал старинаж, 1875, № 2). Песму је Толстој написао 1855. године, убрзо после пораза на реци Черној, у битки у којој је и он учествовао. У њој са јеткошћу разголићује неактивност севастопољских старешина, њихову злочиначку неспособност за организацију.

Битка на реци Черној вођена је 4. августа 1855. године по »највишој вољи« Александра II. Барон П. А. Вревски био је из Петрограда послат у Севастопољ да мотри на рад главнокомандујућег М. Д. Горчакова. У царско име он је настојао да се битка поведе, мада је она била тако

неприпремљена да је то просто било злочин. Сва лица која се у песми помињу су највиши достојанственици руске војске. Сатирична карактеристика која им је у песми дата врло је блиска историјској истини.

Песма о боју на реци Чорној постала је врло популарна у војсци, а била је позната не само у Севастопољу. Њу помиње Доброљубов у свом дневнику под 23. јануаром 1856. године: »... Без обзира на званична уверавања, мало је оних који верују у наше подвиге на Криму, нарочито када се умешају стратегијска домишљања наших војних старешина. Ево какве песме круже међу нашим војницима — и Доброљубов наводи песму о боју на реци Чорној и другу песму — »Како је 8. септембра«, у чијем је стварању, претпоставља се, учествовао Толстој, па наставља: »Не знам како је на Криму, али у Петрограду ове песме имају много успеха. Људи их читају и препisuју. Имао сам прилике да се сретнем са официрима који их знају напамет« (Н. А. Доброљубов, Дневник 1851—1859 г., М. 1931, стр. 137—141).

»М е ђ а в а«. Први пут објављено у »Савременику«, 1856 № 4.

Замисао о овој причи јавила се код Толстоја 24. јануара 1854. године, кад је, враћајући се с Кавказа, у Донској степи запао у снежну мећаву и, по његовим речима, »лутао целе ноћи«. Па ипак, на причи је почео да ради тек после две године и завршио је 12. фебруара 1856. године у Петрограду.

У причи су интересантни изванредни описи природе и танана анализа душевног стања људи који су се нашли усред побеснеле стихије.

И. С. Тургенев је у писму С. Т. Аксакову од 27. фебруара 1856. године за причу рекао да је »одлична« (И. С. Тургенев, Собр. соч., т. 12, стр. 202). У свом одговору С. Т. Аксаков писао је: »Реците, молим вас, грофу Толстоју, да је »Мећава« одлична приповетка. Ја о томе могу да судим боље од многих других: више пута сам лично доживео страхоте зимских степских мећава и једном приликом остао сам жив само зато што сам набасао на стог сена и у њему преноћио (Русское обозрение, 1894, № 12, стр. 583). А. И. Херцен сматрао је да је прича »Мећава« — »чудо« (Писвмо к М. К. Рейхелю от 16 июня 1856 года, Полн. собр. соч. и писем, под ред. М. К. Лемке, П. 1917, т. VIII, стр. 318).

»Два хусара*. Објављено први пут у часопису »Савременик« 1856, № 5, с посветом пишевој сестри, М. Н. Толстој.

Прича је написана у Петрограду за месец дана — од 12. марта до 11. априла 1856. године. У почетку се звала »Отац и син«, али је касније, по савету Њекарасова, добила назив »Два хусара«.

Још у рукопису писац је приповетку прочитао Тургеневу, који се »ударао по бедрима и говорио да је изванредна* (Письмо Толстого к сестре от 14 апреля 1856 — т. 61, стр. 372). Н. А. Њекарасов је истих тих дана писао В. П. Боткину: »Толстој је написао изванредну приповетку »Два хусара«, већ сам је добио и појавиће се у петом броју »Савременика«. Драги Толстој! Као новинар ја сам му у последње време захвалан за најпријатније тренутке...« (Н. А. Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. X, стр. 272).

Н. Г. Чернишевски оценио је приповетку као »корак напред« у пишевом стваралаштву и са одобравањем је истицао сцену у којој је насликана »дивна прилика девојке која седи ноћу крај прозора* и сетна је »предосећајући љубав«. Н. А. Њекарасов писао је Тургеневу 24. маја 1856. године: »Реци Толстоју да ми се његова последња приповетка допада — Ковалевски и ја чули смо многе добре оцене о њој« (исто, стр. 275).

Стр. 285. ... Жомини па Жомини, а о вотки ни по речи... — Епиграф узет из песме »Песма старог хусара« песника Дениса Давидова, познатог партизана из 1812. године. Жомини Хенрих (1779—1869) — француски стратег и војни писац.

Стр. 286. ... мартинисти... једна струја масонства која је добила име по француском филозофумистичару Сен—Мартену (1743—1803) и његовом учитељу Мартинесу Пасквалису.

...тугендбунда... — Од немачког Tugendbund, дословно »савез смелих« — патриотско друштво, основано 1808. године у Кенигсбергу за борбу против духовне клонулости Немаца за време француске окупације Немачке. Тугендбунд је по служио као узор неким тајним друштвима у Русији.

...у времена, Милорадовича... — Милорадович М. А (1771—1825) — генерал, учествовао у рату 1812. године.

Стр. 312 ... мелодије из »Побуне у сарају« — балет у коме је учествовала чувена балерина М. Талони (1804—1884). Балет је извођен у Бољшом театру 1840. године.

»Из кавкаских успомена. Ражаловани«. Први пут објављено у часопису »Библиотека дли читенил«, 1856, № 12, под насловом »Сусрет у одреду са московским познаником. Из кавкаских бележака кнеза Нехљудова«.

Писац је приповетку замислио још 1853. године на Кавказу, али ју је написао у Петрограду новембра 1856. године. Као основа писцу су послужила његова посматрања племића ражалованих у редове које је сретао на Кавказу. Такав је био његов московски познаник А. М. Стасјуљевич, који је лишен племства због »недоличног понашања« при вршењу дужности официра на стражи, као и два петрашевца — А. И. Јевропеус и Н. С. Кашкин који су ражаловани због учешћа у тајном револуционарном друштву.

Цензура је према приповеци поступила врло строго. Захтевала је: »1. променити наслов, 2.

ублажити оштре изразе о официрима и уопште Кавкасцима, 3. писац мора показати да је револтиран пакосним мишљењем Гускова о својим друговима и храбрим ратницима» (писмо А. В. Дружинина Толстоју — цитат према т. 3, стр. 313). Писац је био приморан да у приповеци понешто ублажи, али се цензор тиме није задовољио, па је и он нека места избрисао. Посебно је био избачен разлог због кога је Гусков прогањан: »Све што је било зло тешко ми је падало на срце, непоштење, неправда, порок били су ми одвратни, и ја сам отворено говорио своје мишљење, и говорио га неопрезно, сувише ватрено и смело.« (Ове речи Толстој није касније поново унео у текст.) Избачен је био и поднаслов »Ражаловани«.

У књижевним круговима приповетка није имала успеха. Као што је В. П. Боткин писао Тургеневу, »прошла је скоро незапажено« (»В. П. Боткин и И. С. Тургенев. Неизданан переписка«, М. 1930. стр. 112). Само анонимни рецензент часописа »Син отаџбине« (»Сын отечества«, 1857, № 2) похвалио је писца за »савршено дат« лик главног јунака и за искрено сликање типова кавкасских војника.

Стр. 361 ... што му је Воронцов поклонио — Воронцов М. С. (1782—1856) — намесник Кавказа.

Стр. 362 ... нисам добио ни абаза. — Абаз — сребрни новац, вредност око 20 копјејака.

»Јутро једног спахије«. Објављено први пут у часопису »Отаџбински записи« (»Отечественные записки«, 1856, № 12).

Приповетка »Јутро једног спахије« тесно је везана за ненаписани »Роман руског спахије*« (»Роман русского помещика«) на коме је Толстој радио од 1852. до 1853. године на Кавказу, а затим 1856. године у Петрограду.

Толстој је 18. јула 1852. године записао у свој дневник: »Смишљам план руског спахијског романа с циљем« (т. 46, стр. 135). Ова белешка означава почетак великог и дуготрајног пишчевог рада на дрлу чији ће »циљ« бити да се наслика спахија који је свој живот посветио побољшању положаја својих кметова.

У лето 1852. године Толстој је, као што показује његов дневник, истрајно радио на плану свога дела, а од септембра је почео да га пише. У то доба писац је обузет и другом великом књижевном замисли — »четири периода живота која ће се касније остварити у трилогији »Детињство«, »Дечаштво«, »Младићко доба« (четврто »доба живота« — »Младост« није било написано). Разграничење између ова два дела овако је замишљено:

»Четири периода живота представљаће мој роман до Тифлиса. Ја о њему могу писати, јер је далеко од мене. И као роман паметног, осетљивог и залуталог човека, он ће бити поучан, мада не догматичан. А »Роман руског спахије« биће догматичан.« (Белешка у дневнику од 30. новембра 1852. године — т. 46, стр. 150—151).

С настајањем првих глава »Романа руског спахије*« и постепеним оцртавањем контура читавог дела, све више расте његов значај у пишчевим очима. Једанаестог децембра 1852. године Толстој записује у свој дневник:

»Заиста ме је стид да се бавим таквим глупостима какве су моје приповетке, кад имам почету тако дивну ствар као што је роман спахије. Чему новац, чему глупа књижевна слава. Боље је са убеђењем и заносом писати добру и корисну ствар. Радећи такав посао, никад се нећеш уморити. А када завршим — само нека је живота и врлине — посла ће се наћи« (т. 46, стр. 152).

У процесу даљег рада, који с прекидима траје целе идуће године, више пута се прецизира главна идеја романа. Године 1853. у »Предговору који није за читаоца, већ за писца« она је овако формулисана:

»Главна, основна осећање којим ћу се руководити у целом овом роману је љубав према сеоском спахијском животу. Сцене из престонице, из губерније и с Кавказа морају бити прожете тим осећањем — чежњом за тим животом. Али се чар сеоског живота, коју ја хоћу да опишем, не састоји у спокојству, ни у идиличним лепотама, већ у непосредном циљу на који та чар указује — посветити живот свој добру — и у простоти, јасноћи његовој« (т. 4, стр. 363).

Рад на роману траје и почетком 1854. године, кад је завршена друга редакција првих глава, али, после тога у раду настаје дуг прекид, од 2 године и 10 месеци. Тај прекид је у вези с приликама које су настале у животу пишчевог (одлазак у Дунавску армију, затим у Севастопољ), као и с тешкоћама на које је Толстој наишао када је покушао да оствари своју »догматичну« замисао. (О томе види раније.)

Годину дана после доласка из Севастопоља у Петроград, новембра 1856. године, писац се опет враћа раду на свом незавршеном рукопису, али од тада он више не ради на свом роману, већ на приповеци »Јутро једног спахије«, коју ствара делимично користећи и прерађујући раније написане главе. Тај рад се завршава у децембру 1856. године кад писац уноси последње исправке у шифове »Отаџбинских записа«.

Приликом цензуре приповетка није претрпела измене.

»Јутро једног спахије« је племићко-либерална критика примила врло уздржано. П. В. Ањенков је нашао да је ствар »осредња«. Истог мишљења био је и В.П. Боткин, који је Тургеневу написао да »Јутро једног спахије« »није оставило утисак, мада су ликови неких сељака врло добри« (»В.П.

Боткин и И. С. Тургенев. Неизданная переписка», М. 1930, стр. 112). Друкчије је приповетку оценио Н. Г. Чернишевски. Он јој је посветио добар део у «Белешкама о часописима» у првом броју «Савременика» за 1857. годину и о њој писао врло похвално.

Нова Толстојева приповетка, тврдио је Чернишевски, садржи »много страница које одишу истином«. »Ако бисмо хтели да укажемо на сва успела лица сељака, на све истините и поетске странице, морали бисмо да приложимо сувише дугачак списак, јер је већина детаља у «Јутру једног спахије» врло лепа» (Н. Г. Чернишевски, Полн. собр. соч., т. IV. стр. 685).

По критичаревом мишљењу, »Јутро једног спахије* сведочи о већем обиму животне средине коју је млади Толстој унео у своје дело, о новим цртама његовог талента. »У новој сфери његов таленат је показао исто онолико посматрачке способности и објективности као у »Сечи шуме«. У сеоској колиби он је исто онако у својој кући као и у шатору кавкаских војника» (у истом делу, стр. 682). Срећним избором цитата из приповетке Чернишевски је нагласио њену основну замисао, која се састоји у непомирљивости сељачких и властелинских интереса.

Ту мисао танано је ухватио и И.С. Тургенев, који је 13. јануара 1857. године писао А. В. Дружинину: »Главни морални смисао ове приче (не говорим о уметничком) је у томе да докле год буде кметова нема могућности ни за какво зближавање ни разумевање између двеју страна без обзира на некористољубивост и поштену спремност да се зближе — и тај утисак је добар и веран» (И. С. Тургенев, Собр. соч., т. I, стр. 269). Тургенев је налазио да је ТОЛСТОЈ »велики мајстор језика, причања и проналажења карактеристика» (исто дело).

Стр. 390 ... једно поглавље из »Maison rustique — »Maison rustique du XIX siecle« (»Фарма у XIX веку«) — расправа француског научника Ж.А.Биксиоа (1808—1865), која се појавила у пет томова 1837. године и која је више пута издавана.

Стр. 396. Герардовске куће — зграде подигнуте по типу који је у своје време пронашао А. И. Герард (умро 1830).

»Чикица Жданов и кавалџер Чернов*. Први пут објављено у Сабраним делима, М. 1932, т. 3.

Прича је била замишљена 1854. године заједно са осталим причама одређеним да се појаве у часопису »Војни билтен« (»Военный листок«).

Главна личност у приповеци је требало да буде заслужни војник Жданов који се помиње у »Сечи шуме«, и то у почетном периоду његова службовања. Писац је желео да разоткрије нарави војничке средине, да покаже обесправљеност војника у доба Николе I.

Показало се, међутим, да скица никако не може да издржи цензуру, па о објављивању приповетке није могло бити ни говора. Вероватно је због тога приповетка остала незавршена.

»Како умиру руски војници. (Узбуна), Објављено први пут у књизи: »Лев Толстой»: Неизданние художественные произведения, М. 1928.

Приповетка је била написана у Севастопољу, вероватно, у јесен 1854. године, и намењена за часопис »Војни билтен«, који је Толстој намеравао да покрене. Међутим, покретање часописа није одобрено, и приповетка није објављена. Године 1858. писац се у Јасној Пољани опет вратио на мисмо једног официра о узбуни«, што потврђује белешка у његовом дневнику од 11. априла. Али је и овога пута припове остала међу пишчевим хартијама.

Приповетка »Како умиру руски војници« — је први Толстојев покушај да створи приповетку за народ.

К Р А Ј